

Straffskalorna för allvarliga våldsbrott

Betänkande av Utredningen om skärpta straff för allvarliga våldsbrott

Stockholm 2014



STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2014:18

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss – hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice.

Omslag: Elanders Sverige AB.

Tryckt av Elanders Sverige AB.
Stockholm 2014

ISBN 978-91-38-24089-2
ISSN 0375-250X

Till statsrådet och chefen för Justitiedepartementet

Regeringen beslutade den 14 mars 2013 att utse en särskild utredare för att överväga och föreslå ändringar av straffskalorna för grov misshandel, rån, grovt rån, grov utpressning och andra allvarliga våldsbrott där det behövs i syfte att åstadkomma en höjd straffnivå för dessa brott.

Samma dag förordnades riksåklagaren Anders Perklev att vara särskild utredare.

Som experter att biträda utredningen förordnades fr.o.m. den 15 april 2013 advokaten Sofia Björkstén, fil.dr. och enhetschefen vid Brottsförebyggande rådet Annika Eriksson, dåvarande rättssakkunniga, numera kanslirådet vid Justitiedepartementet Frida Göranson, vice chefsåklagaren vid Västerorts åklagarkammare Zilla Hirsch, verksjuristen vid Rikspolisstyrelsen Ove Nilsson, verksjuristen vid Kriminalvården Jenny Thunholm, professorn i straffrätt vid Uppsala universitet Magnus Ulväng och hovrättslagmannen i Svea hovrätt Jan Öhman. Genom beslut den 19 augusti 2013 entledigades Jenny Thunholm och i hennes ställe förordnades chefen för gruppen för centrala klientärenden vid Kriminalvården Gunilla Eriksson.

Som sekreterare i utredningen anställdes fr.o.m. den 1 april 2013 hovrättsassessorn Hedvig Burman.

Utredningen har antagit namnet Utredningen om skärpta straff för allvarliga våldsbrott (Ju 2013:04).

Härmed överlämnas betänkandet *Straffskalorna för allvarliga våldsbrott* (SOU 2014:18). Experterna har i allt väsentligt ställt sig bakom utredningens överväganden och förslag. Betänkandet är därför skrivet i vi-form.

Utredningens uppdrag är med detta slutfört.

Stockholm i mars 2014

Anders Perklev

/Hedvig Burman

Innehåll

Sammanfattning	11
1 Författningsförslag	21
1.1 Förslag till lag om ändring i brottsbalken	21
1.2 Förslag till lag om ändring i lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor.....	25
2 Uppdraget och dess genomförande	27
2.1 Inledning.....	27
2.2 Uppdraget.....	27
2.3 Utredningens arbete	28
2.4 Betänkandets disposition.....	29
3 Nuvarande ordning – Allmänt om straffmätning och påföljdsbestämning m.m.	31
3.1 Inledning.....	31
3.2 Kort historisk tillbakablick.....	31
3.3 Allmänt om brottsbalkens straffskalor.....	35
3.4 Påföljdsbestämningen.....	39
3.4.1 Inledning	39
3.4.2 Brottsrubricering, konkurrens och ansvarsfrihet	39
3.4.3 Straffmätning	43
3.4.4 Påföljdsvalet	51
3.5 Verkställighet av fängelsestraff	59

3.6	Andra rättsliga följder av brott.....	61
3.7	Processuella bestämmelser m.m.	64
4	Tidigare överväganden och pågående lagstiftningsarbeten	69
4.1	Inledning.....	69
4.2	Tidigare överväganden	69
4.2.1	Brottsförebyggande rådets arbetsgrupp rörande kriminalpolitik.....	69
4.2.2	Fängelsestraffkommittén.....	70
4.2.3	Departementspromemorian Grov misshandel och grov stöld.....	74
4.2.4	Vårdskommissionen	75
4.2.5	Departementspromemorian Vittnen och målsäganden i domstol.....	78
4.2.6	Straffsystemkommittén	79
4.2.7	Kvinnovårdskommissionen	80
4.2.8	1998 års sexualbrottskommitté och 2008 års sexualbrottsutredning	82
4.2.9	Kommittén om straffansvar för organiserad brottslighet, m.m.....	84
4.2.10	Kommittén mot barnmisshandel	86
4.2.11	Kommittén om hot och våld mot förtroendevalda.....	87
4.2.12	Straffnivåutredningen	88
4.3	Pågående lagstiftningsarbeten	90
4.3.1	Påföljdsutredningen	90
4.3.2	Straffprocessutredningen.....	91
4.3.3	Departementspromemorian Skärpt straff för mord.....	93
4.3.4	Egendomsskyddsutredningen	94
4.3.5	Utredningen om skärpta straffrättsliga åtgärder mot organiserad brottslighet	96
5	Straffmättningsreformen 2010 och utvecklingen därefter	99
5.1	Inledning.....	99
5.2	Straffnivåutredningen och regeringens proposition	100

5.2.1	Skälen för en förhöjd straffnivå	100
5.2.2	Avgränsningen av allvarliga våldsbrott.....	102
5.2.3	Ändringen i 29 kap. 1 § brottsbalken	103
5.2.4	Tillämpningen av 29 kap. 1 § i dess nya lydelse	104
5.2.5	Ökad spännvidd i straffmätningen	106
5.2.6	Straffskalorna för grov misshandel och grov utpressning.....	108
5.3	Kritik mot straffmättningsreformen.....	109
5.4	Genomslaget för 2010 års straffmättningsreform.....	112
5.4.1	Brås utvärdering.....	112
5.4.2	Högsta domstolens praxis.....	116
5.4.3	Våra slutsatser och bedömningar.....	121
5.5	Något om brottsutvecklingen m.m. efter 2008.....	123
5.5.1	Inledning	123
5.5.2	Brottsutvecklingen	124
5.5.3	Påföljder, strafftider och fängelsedömda	129
6	Våra bedömningar och förslag.....	135
6.1	Inledning.....	135
6.2	Allmänna utgångspunkter	135
6.2.1	Skälen för och emot en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott.....	135
6.2.2	Utformningen av förändrade straffskalor för allvarliga våldsbrott.....	142
6.3	Avgränsningsfrågor.....	146
6.4	Grov misshandel	153
6.4.1	Brottet och straffskalorna	153
6.4.2	Straffmättningspraxis.....	161
6.4.3	Överväganden och förslag avseende grov misshandel.....	164
6.5	Rån och grovt rån.....	166
6.5.1	Brotten och straffskalorna	166
6.5.2	Straffmättningspraxis.....	170
6.5.3	Överväganden och förslag avseende rån och grovt rån	172

6.6	Grov utpressning.....	175
6.6.1	Brottet och straffskalan	175
6.6.2	Straffmättningspraxis	177
6.6.3	Bestämmelsen om åtalsbegränsning i 9 kap. 12 § brottsbalken.....	177
6.6.4	Överväganden och förslag avseende grov utpressning m.m.....	178
6.7	Grovt olaga tvång	181
6.7.1	Brottet och straffskalan	181
6.7.2	Straffmättningspraxis	183
6.7.3	Överväganden och förslag avseende grovt olaga tvång.....	184
6.8	Grovt olaga hot.....	185
6.8.1	Brottet och straffskalan	185
6.8.2	Straffmättningspraxis	188
6.8.3	Överväganden och förslag avseende grovt olaga hot	189
6.9	Dråp	190
6.9.1	Brottet och straffskalan	190
6.9.2	Straffmättningspraxis	192
6.9.3	Överväganden och förslag avseende dråp.....	193
6.10	Barnadrap och andra fall av dråp under förmildrande omständigheter.....	195
6.10.1	Barnadrap.....	195
6.10.2	Andra fall av dråp under starkt förmildrande omständigheter.....	197
6.10.3	Nordisk utblick.....	201
6.10.4	Överväganden och förslag avseende barnadrap m.m.	204
6.11	Könsstymning av kvinnor.....	206
6.11.1	Bakgrund	206
6.11.2	Brottet och straffskalorna	208
6.11.3	Rättspraxis.....	208
6.11.4	Överväganden och förslag	209
6.12	Våra förslags förhållande till 2010 års straffmättningsreform	211

6.13	Konsekvenser för straffmätningen av andra brottstyper.....	214
6.14	Konsekvenser för påföljdsbestämningen.....	215
6.15	Konsekvenser för tillämpningen av bl.a. processuella bestämmelser.....	217
7	Konsekvensanalys	219
7.1	Inledning.....	219
7.2	Ekonomiska konsekvenser	219
7.3	Övriga konsekvenser enligt kommittéförordningen	226
8	Ikraftträdande och övergångsbestämmelser	229
8.1	Ikraftträdande	229
8.2	Övergångsbestämmelser.....	229
9	Författningskommentar	231
9.1	Förslaget till lag om ändring i brottsbalken	231
9.2	Förslaget till lag om ändring i lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor.....	235
Bilagor		
	Bilaga 1 Kommittédirektiv.....	237
	Bilaga 2 Allvarliga våldsbrott	243
	Bilaga 3 Straffmätningsspraxis	259

Sammanfattning

Vårt uppdrag

Vårt uppdrag har varit att överväga och föreslå ändringar av straffskalorna för grov misshandel, rån, grovt rån och grov utpressning i syfte att åstadkomma en höjd straffnivå för dessa brottstyper. Vidare har vi haft i uppdrag att överväga ändringar i straffskalorna för andra allvarliga våldsbrott, om det finns skäl för det med hänsyn till intresset av en höjd straffnivå eller för att upprätthålla proportionalitet mellan brottstyperna. Vi har också haft möjlighet att identifiera och ta upp andra frågor som anknyter till uppdraget.

Våra förslag

Vi föreslår att straffen för vissa allvarliga våldsbrott ska skärpas. De lägsta föreskrivna straffen för respektive brottstyp ska enligt våra förslag uppgå till följande nivåer.

- Grovt olaga hot och grovt olaga tvång: fängelse i nio månader i stället för sex månader.
- Grov misshandel och grov utpressning: fängelse i ett år och sex månader i stället för ett år.
- Grovt rån och synnerligen grov misshandel: fängelse i fem år i stället för fyra år.
- Dråp: fängelse i åtta år i stället för sex år.

Inga förändringar föreslås avseende maximistrafen för respektive brottstyp.

Vidare föreslår vi att ett nytt brott införs i brottsbalken, *dråp under förmildrande omständigheter*, med straffet fängelse i högst åtta år. Detta brott är avsett att ersätta det nuvarande brottet *barna-*

dråp. Vi föreslår också att de olika straffskalorna för brott mot lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor utformas på ett delvis annorlunda sätt. Förslaget innebär att straffet skärps väsentligt och att straffskalorna utformas efter mönster från andra allvarliga våldsbrott.

Bakgrund och allmänna utgångspunkter

En utgångspunkt för vårt uppdrag har varit de för det svenska straffsystemet grundläggande principerna om proportionalitet och ekvivalens. Principerna innebär att svårare brott ska bestraffas strängare än lindrigare brott och att lika svåra brott ska bestraffas lika strängt. Nivån på straffet ska stå i proportion till den skada eller fara som brottet innebär och indikera hur allvarlig gärningen är i förhållande till andra brott. Straffet ska ge uttryck för samhällets klander av den brottsliga gärningen.

En annan viktig princip som det svenska straffsystemet vilar på är humanitetsprincipen. Den innebär att samhällets ingripande mot den enskilde med straff bör ske med försiktighet och inte sträcka sig längre än vad som är nödvändigt. Utdömmande av straff utgör samhällets yttersta maktmedel mot medborgarna. Straffet fyller ingen reparerande funktion, utan innebär att den dömda avsiktligt tillfogas lidande. Straffskärpningar bör därför föregås av noggranna överväganden.

Straffskalan för varje brottstyp bestäms av lagstiftaren, det vill säga riksdagen. Domstolens uppgift är att inom ramen för straffskalan bestämma vilket straff som ska mätas ut i det enskilda fallet. Till stöd för denna straffmätning finns vissa allmänna bestämmelser i brottsbalken.

Den 1 juli 2010 infördes lagändringar i syfte att höja straffnivån generellt för sådana brott som innebär allvarliga angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person. Lagändringarna tog främst sikte på de allmänna bestämmelserna om hur straff ska mätas ut inom ramen för respektive straffskala.

Skälen för 2010 års straffmättningsreform var, i korthet, att synen på våld i samhället har förändrats över tid, och att våldsbrottslighet i dag ses som mer klandervärd än tidigare. I förarbetena till lagändringarna framhölls att den ökade välfärden har medfört att risken för att alls drabbas av fysiska skador har minskat och att våldsbrottsligheten därför relativt sett utgör ett större hot än tidigare.

Det finns också en större medvetenhet än tidigare om att allvarliga våldsbrott inte bara innebär att offret drabbas av fysiskt våld och fysiska skador utan ofta också utsätts för psykiska påfrestningar. Även anhöriga till brottsoffer påverkas genom den oro de känner för offret eller för egen del. Rädslan för våld kan också verka begränsande för en vidare krets av personer, inte minst i de större och mer anonyma samhällen som många i dag lever i.

Brottsförebyggande rådet (Brå) har parallellt med vår utredning haft i uppdrag att utvärdera vilka effekter 2010 års straffmättningsreform fått på strafflängderna, bl.a. genom analyser av kriminalstatistiken. Brås granskning visar att reformen har inneburit en påtaglig höjning av straffen när det gäller grov misshandel, som är den vanligaste brottstypen bland de allvarliga våldsbrotten. Till detta kommer en klart större spridning av straffen över straffskalan för denna brottstyp. Vi har också studerat Högsta domstolens praxis som berör de lagändringar som infördes för att skärpa straffen för allvarliga våldsbrott. Högsta domstolen har genom uttalanden i rättsfallet NJA 2013 s. 376 gett konkret vägledning för straffvärdebedömningen avseende mord och dråp. Denna får anses väl överensstämma med de principer för höjningen av straffnivåerna som anges i förarbetena till 2010 års straffmättningsreform. Högsta domstolen har också slagit fast att reformen innebär att vissa gärningar som tidigare bedömdes som misshandel av normalgraden numera är att bedöma som grov misshandel. Sammantaget gör vi bedömningen att straffmättningsreformen har fått ett betydande genomslag i rättstillämpningen.

Eftersom förändringar av rättspraxis erfarenhetsmässigt tar viss tid kan inte uteslutas att genomslaget för 2010 års straffmättningsreform efter hand kan bli än större och omfatta också brottstyper där det hittills inte gått att konstatera några generella ökningar av strafflängderna.

Att straffmättningsreformen hittills inte har fått större genomslag än vad som nu redovisats kan hänga samman med den kritik som framför allt inledningsvis riktades mot den lagstiftningsteknik som användes. I propositionen till lagändringen gjordes ganska specifika uttalanden om på vilket sätt straffen skulle höjas inom respektive straffskala. I den juridiska litteraturen har bland annat framhållits att det skulle medföra svårigheter från systematisk synpunkt att fullt ut följa dessa anvisningar. I flera sammanhang har påpekats att ett mer naturligt sätt att åstadkomma en skärpt syn på allvarliga våldsbrott hade varit att höja straffskalorna.

Våra överväganden

Vid övervägande av en förändring av straffskalorna för de brotts typer som omfattas av vårt uppdrag, anser vi att de skäl som anfördes som grund för 2010 års straffmättningsreform fortfarande gäller. Vi anser alltså, i likhet med vad som var utgångspunkten för den reformen, att samhällsutvecklingen har medfört att allvarliga våldsbrott är att anse som mer klandervärda i dag än tidigare samt att detta bör avspeglas i straffnivåerna för dessa brott. I den mån 2010 års straffmättningsreform inte anses ha fått tillräckligt genomslag är det naturligt att i stället åstadkomma en höjd straffnivå genom att se över straffskalorna. Förändrade straffskalor skulle på ett mer direkt sätt påverka rättstillämpningen jämfört med de allmänna bestämmelser som den tidigare reformen är uppbyggd kring.

Liksom Straffnivåutredningen, vars förslag låg till grund för 2010 års reform, gör vi bedömningen att skärpta straff inte kan förväntas leda till minskad brottslighet. Inte heller brottsutvecklingen är sådan att denna i sig kan motivera strängare straff för allvarliga våldsbrott. Det finns alltså ingenting som talar för att våldsbrottsligheten generellt har ökat under senare år. Behovet av en generellt höjd straffnivå grundas i stället på en minskad acceptans för våld i samhället och att sådan brottslighet därför är att anse som mer klandervärd än tidigare.

Enligt vår mening lämnar de skäl som låg till grund för 2010 års reform utrymme för att skärpa straffen något ytterligare sett i förhållande till vad som anges i förarbetena till den reformen. Ytterst är det en fråga för lagstiftaren att inom ramen för en politisk process ta ställning till vilken närmare straffnivå som ska anses svara mot det klander som olika gärningar typiskt sett bör föranleda.

Vi har enligt våra direktiv haft möjlighet att överväga nya miniminivåer i straffskalorna, som tidigare inte använts, t.ex. nio månaders fängelse eller ett år och sex månaders fängelse. Detta innebär bättre förutsättningar än vid den tidigare reformen att förändra straffskalorna för allvarliga våldsbrott på ett nyanserat sätt och utan att komma i konflikt med principerna om proportionalitet och ekvivalens.

Från dessa utgångspunkter har vi utformat förslag till skärpningar av minimistraffen för några av de mest centrala brotstyperna bland de allvarliga våldsbrotten. De höjningar som vi föreslår motsvarar som regel hälften eller mindre än hälften av det nu gällande minimistraffet. Vi anser att de förändringar som vi föreslår, sedda i rela-

tion till de straffskalor som gäller för andra brott, är förenliga med såväl proportionalitets- och ekvivalensprinciperna som med humanitetsprincipen.

Det finns även skäl som talar emot att genomföra förändringar av straffskalorna. En lagändring leder regelmässigt till viss osäkerhet vid tillämpningen innan ny praxis har hunnit etableras. Detta kan innebära att rättstillämpningen övergångsvis brister i enhetlighet. Skärpta minimistraff kan också leda till att straffmätningen i större utsträckning koncentreras till straffskalans nedersta del. Detta skulle i så fall stå i strid med intentionerna bakom 2010 års reform, som bland annat syftade till att åstadkomma en mer differentierad straffmätning inom ramen för de olika straffskalorna.

Sammantaget gör vi bedömningen att vad som talar för att förändra straffskalorna för de allvarliga våldsbrotten från de utgångspunkter som vi nu angett väger tyngre än skälen emot. Med hänsyn till att relativt kort tid har förflutit sedan 2010 års reform trädde i kraft anser vi dock att det kan finnas skäl att under ytterligare någon tid noga följa rättsutvecklingen. Om det visar sig att den tidigare reformen efter hand får ytterligare genomslag i rättstillämpningen kan detta ge anledning att göra en annan bedömning än den vi nu redovisat.

De närmare skälen för ändring av straffskalan för respektive brottstyp

Grov misshandel och synnerligen grov misshandel utgör vid sidan av mord och dråp, kärnan av de brottstyper som är att hänföra till de allvarliga våldsbrotten. Brotten avser gärningar som riktar sig direkt mot offrets liv, hälsa och trygghet till person och de utgör regelmässigt en mycket allvarlig integritetskränkning. De allmänna skäl som har anförts för att höja minimistraffen för allvarliga våldsbrott talar därför med styrka för att genomföra sådana höjningar för grov och synnerligen grov misshandel. Dråp, liksom mord, innebär att uppsåtligen beröva en annan människa den mest grundläggande rättigheten, rätten till liv, och dessutom utsätta anhöriga och närstående till offret för ett stort lidande. Utöver de allmänna skälen för en straffnivåhöjning tillkommer avseende dråp att straffskalan för mord har förändrats genom lagstiftning 2009 och att regeringen avser att lämna en proposition till riksdagen med ett lagförslag som innebär att straffnivån för mord ska höjas ytterligare. Intresset av proportionalitet mellan mord och dråp, men även

mellan grov misshandel och dråp, talar därför för att straffminimum för dråp också bör höjas.

Olaga hot består ofta av hot om fysiskt våld. På det sättet kan det sägas finnas ett samband mellan brottstyperna olaga hot å ena sidan och grov misshandel och dråp å den andra, där allvaret i hotet om våld, och den rädsla det framkallar, står i relation till hur allvarlig den fruktade våldshandlingen är. Grovt olaga tvång, grov utpressning och grovt rån är alla brottstyper som innebär instrumentellt våld eller hot, dvs. våld eller hot som används för att uppnå ett visst syfte. Både de allmänna skäl som talar för en straffnivåhöjning och proportionalitetsskäl talar alltså för att höja minimistraffen för dessa brottstyper.

Den särskilda straffbestämmelsen om barnadråp tar sikte på fall där en mor dödar sitt barn vid födseln eller annars under tid då hon på grund av nedkomsten befinner sig i ”upprivet sinnestillstånd eller i svårt trångmål”. Bestämmelsen innebär att straffet i dessa fall kan sättas väsentligt lägre än för dråp. Enligt kriminalstatistiken tillämpas bestämmelsen relativt sällan. Detta torde hänga samman med att de förhållanden som ursprungligen motiverade att den infördes till stor del har förändrats. Samtidigt visar rättspraxis att det finns andra situationer där det finns ett behov att bestämma straffet för uppsåtligt dödande långt under minimistraffet för dråp. Det kan bl.a. handla om fall av aktiv dödshjälp, eutanasi. Mot denna bakgrund anser vi att bestämmelsen om barnadråp bör ersättas med en generell bestämmelse om dråp under starkt förmildrande omständigheter, med en straffskala som omfattar fängelse i högst åtta år.

Brott mot lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor avser gärningar som även utan särreglering hade varit att betrakta som mycket allvarliga fall av misshandel. De gärningar som omfattas av straffansvaret kan avse omfattande ingrepp i de kvinnliga könsorganen och leda till svåra bestående men. Sedan de nuvarande straffskalorna för könsstympningsbrottet infördes har straffet för grov misshandel skärpts genom att en särskild straffskala för synnerligen grov misshandel införts. Denna tar bland annat sikte på allvarliga fall av misshandel där skadan blir bestående. Om inte straffskalorna för könsstympningsbrottet höjs finns en risk att det brottet bestraffas lindrigare än om det hade rubricerats som misshandel enligt bestämmelserna i brottsbalken. Detta har så vitt vi kan bedöma inte varit avsikten med att införa den särskilda lagen med förbud mot könsstympning. Därför föreslår vi en anpassning av straffskalorna i den lagen.

Brottstyper där vi inte föreslår någon förändring av straffskalan

De allmänna skäl som finns för att höja straffnivån för allvarliga våldsbrott gäller i och för sig alla de brottstyper som kan anses innefattas av begreppet, alltså alla brott som innefattar uppsåtlig allvarligare våldsanvändning, uppsåtligt allvarligare hot eller med sådant våld eller hot jämfällbart handlande. Vi har emellertid inte ansett att dessa skäl är tillräckliga för att föreslå förändringar av straffskalorna för samtliga allvarliga våldsbrott. I våra överväganden i denna del har vi beaktat utformningen av nuvarande straffskalor, om dessa nyligen setts över eller förändrats och om straffansvaret för brotten nyligen ändrats. I sammanhanget kan nämnas att fridskränkingsbrotten i våra direktiv uttryckligen undantagits från vårt uppdrag.

De förändrade straffskalor som vi föreslår avser i de flesta fall brottstyper som är av en högre svårhetsgrad och där det alltså finns en normalgrad av brottet, där straffskalan i princip sträcker sig ned till fängelseminimum, 14 dagars fängelse. När det gäller rån är straffansvaret inte konstruerat på samma sätt, utan normalgraden av rån har ett straffminimum på ett års fängelse. Även relativt sett lindriga former av våld eller hot kan medföra att ett handlande bedöms som rån. Därigenom uppstår en tröskeeffekt sett i förhållande till att handlandet i stället hade bedömts som t.ex. misshandel och stöld. Vi har ansett att denna tröskeeffekt inte bör förstärkas ytterligare genom att höja straffminimum för rån.

Konsekvenserna av våra förslag

Våra förslag syftar till en generell straffnivåhöjning för de brott som omfattas av våra förslag. Avsikten är inte att förändra gränsdragningen mellan de olika graderna av gradindelade brott. Bedömningen av om ett fall av misshandel ska anses som grov misshandel ska alltså göras på i huvudsak samma sätt som i dag. Högsta domstolen har uttalat att ett syfte med 2010 års straffmättningsreform får antas vara att något fler fall av misshandel ska bedömas som grova brott. En sådan förskjutning mellan graderna av brotten bör inte bestå om straffskalorna för vissa allvarliga våldsbrott förändras. Detta skulle nämligen resultera i en betydligt större sammantagen straffskärpning än vad som kan anses motiverat. De specifika för-

arbetsuttalanden som gjordes i samband med straffmätningsreformens genomförande, med exempel på förväntade straffnivåhöjningar, måste också anses överspelade för dessa brottstyper.

När det gäller gradindelade brott är det av stor betydelse för straffmätningen av en viss brottstyp vilket minimistraff som är föreskrivet för närmast svårare grad av brottet. Enligt fast praxis döms i princip inte till ett strängare straff för en viss brottstyp än vad som motsvarar minimistraffet för den allvarligare brottstypen. Genom våra förslag utvidgas därför det i praktiken användbara utrymmet i straffskalan för flera brottstyper, även avseende brott av normalgraden, för vilka vi inte föreslår någon förändring av straffskalan. Detta innebär att gärningar som bedöms som misshandel av normalgraden kan få en högre straffnivå och detsamma gäller för olaga hot, olaga tvång, rån, och utpressning.

Förändrade bedömningar av enskilda brottsliga gärningars straffvärde kan i vissa fall leda till att utrymmet att välja en icke frihetsberövande påföljd minskar. Brotts, eller brottslighetens, straffvärde är nämligen en av de faktorer som påverkar påföljdsvalet. För många av de brott där vi föreslår förändrade straffskalor leder dock straffvärdebedömningen redan i dag till att någon annan påföljd än fängelse inte kan komma i fråga. I sådana fall innebär våra förslag enbart att längden på fängelsestraffen ökar.

En skärpt syn på misshandel och olaga hot kan också påverka straffvärdebedömningen av andra brott där våld eller hot mot enskilda ingår som ett moment för straffansvar, t.ex. våld eller hot mot tjänsteman eller övergrepp i rättsak. En viss straffnivåhöjning även för sådana brottstyper bör därför bli följd av våra förslag, och i vissa fall ett minskat utrymme att välja icke frihetsberövande påföljder även för sådana brott.

Sammantaget kan alltså våra förslag förväntas leda till längre fängelsestraff och i viss mån fler fängelsestraff. Detta innebär ökade kostnader för Kriminalvården för verkställighet av straffen. Att beräkna hur stora kostnadsökningar det kan bli fråga om är förenat med betydande svårigheter. Vi har uppskattat de ökade kostnaderna till cirka 370 miljoner kronor om året. Om dessa kostnader måste täckas av ökade anslag till Kriminalvården eller om kostnaderna kan täckas genom en förändrad resursfördelning inom myndigheten beror på många olika faktorer, bl.a. den generella utvecklingen av fängelsestraffens längd för samtliga brott. Vi gör dock bedömningen att våra förslag kan leda till behov av ökade anslag till Kriminalvården på sikt.

Ikraftträdande

Vi bedömer att lagstiftning till följd av våra förslag kan träda i kraft tidigast den 1 juli 2015. Vi föreslår därför detta datum för ikraftträdande. Som vi framhållit kan det dock finnas anledning att under ytterligare en tid noga följa utvecklingen av praxis för straffmätning inom de aktuella brottstyperna, och därför avvakta något längre med att genomföra förslagen.

1 Författningsförslag

1.1 Förslag till lag om ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs att 3 kap. 2, 3 och 6 §§, 4 kap. 5 och 6 §§, 8 kap. 6 § samt 9 kap. 4 och 12 §§ brottsbalken ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

3 kap.

2 §

Är brott som i 1 § sägs med hänsyn till de omständigheter som föranlett gärningen eller *eljest* att anse som mindre grovt, dömes för dråp till fängelse, lägst sex och högst tio år.

Är brott som avses i 1 § med hänsyn till de omständigheter som föranlett gärningen eller *annars* att anse som mindre grovt, döms för dråp till fängelse i lägst åtta och högst tio år.

3 §

Dödar kvinna sitt barn vid födelsen eller eljest å tid då hon på grund av nedkomsten befinner sig i upprivet sinnestillstånd eller i svårt trångmål, dömes för barnadrap till fängelse i högst sex år.

Om ett brott som avses i 2 § har begåtts under omständigheter som är synnerligen mildrande, döms för dråp under förmildrande omständigheter till fängelse i högst åtta år.

6 §¹

Är brott som avses i 5 § att anse som grovt, döms för *grov misshandel* till fängelse i lägst ett och högst sex år. Vid bedömning av om brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen har tillfogat en svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet.

Är brottet att anse som synnerligen grovt, döms dock till fängelse i lägst *fyra* och högst tio år. Vid bedömning av om brottet är synnerligen grovt ska särskilt beaktas om kroppsskadan är bestående eller om gärningen har orsakat synnerligt lidande eller om gärningsmannen har visat synnerlig hänsynslöshet.

Är brott som avses i 5 § att anse som grovt, döms för *grov misshandel* till fängelse i lägst ett *år och sex månader* och högst sex år. Vid bedömning av om brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen har tillfogat en svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet.

Är brottet att anse som synnerligen grovt, döms dock till fängelse i lägst *fem* och högst tio år. Vid bedömning av om brottet är synnerligen grovt ska särskilt beaktas om kroppsskadan är bestående eller om gärningen har orsakat synnerligt lidande eller om gärningsmannen har visat synnerlig hänsynslöshet.

4 kap.

4 §

Den som genom misshandel eller *eljest* med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar annan att göra, tåla eller underlåta något, döms för *olaga tvång* till böter eller fängelse i högst två år. Om någon med sådan verkan *övar* tvång genom hot att åtala eller *angiva* annan för brott eller att om annan lämna menligt meddelande, döms *ock* för olaga tvång, *såframt* tvånget är otillbörligt

Den som genom misshandel eller *annars* med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar annan att göra, tåla eller underlåta något, döms för *olaga tvång* till böter eller fängelse i högst två år. Om någon med sådan verkan *utövar* tvång genom hot att åtala eller *ange* annan för brott eller att om annan lämna menligt meddelande, döms *också* för olaga tvång, *om* tvånget är otillbörligt

¹ Senaste lydelse SFS 2010:370.

Är brott som avses i första stycket grovt, *dömes* till fängelse, lägst *sex* månader och högst sex år. Vid bedömande *huruvida* brottet är grovt *skall* särskilt beaktas, om gärningen innefattat pinande till bekännelse eller annan tortyr.

Är brott som avses i första stycket grovt, *döms* till fängelse *i* lägst *nio* månader och högst sex år. Vid bedömande *av om* brottet är grovt *ska* särskilt beaktas, om gärningen innefattat pinande till bekännelse eller annan tortyr.

5 §²

Om någon lyfter vapen mot annan eller *eljest* hotar med brottslig gärning på sätt som är ägnat att hos den hotade framkalla allvarlig fruktan för egen eller annans säkerhet till person eller egendom, döms för *olaga hot* till böter eller fängelse i högst ett år.

Är brottet grovt, döms till fängelse, lägst *sex* månader och högst fyra år.

Om någon lyfter vapen mot annan eller *annars* hotar med brottslig gärning på sätt som är ägnat att hos den hotade framkalla allvarlig fruktan för egen eller annans säkerhet till person eller egendom, döms för *olaga hot* till böter eller fängelse i högst ett år.

Är brottet grovt, döms till fängelse *i* lägst *nio* månader och högst fyra år.

8 kap.

6 §

Är brott som i 5 § sägs att anse som grovt, *skall* för *grovt rån* dömas till fängelse, lägst *fyra* och högst tio år.

Vid bedömande *huruvida* brottet är grovt *skall* särskilt beaktas, om våldet var livsfarligt eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller om han *eljest* visat synnerlig råhet eller på ett hänsynslöst sätt utnyttjat den rånades skyddslösa eller utsatta ställning.

Är brott som *anges* i 5 § att anse som grovt, *döms* för *grovt rån* till fängelse *i* lägst *fem* och högst tio år.

Vid bedömande *av om* brottet är grovt *ska* särskilt beaktas, om våldet var livsfarligt eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller om han *eller hon annars* visat synnerlig råhet eller på ett hänsynslöst sätt utnyttjat den rånades skyddslösa eller utsatta ställning.

² Senaste lydelse SFS 1993:207.

9 kap.

4 §³

Den som genom olaga tvång förmår någon till handling eller underlåtenhet som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den tvungne eller någon i vars ställe denne är, döms, om inte brottet är att anse som rån eller grovt rån, för *utpressning* till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter.

Är brottet grovt, döms till fängelse i lägst ett och högst sex år. Vid bedömning av om brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningen har innefattat våld eller hot av allvarligt slag eller om gärningsmannen har visat särskild hänsynslöshet.

Är brottet grovt, döms till fängelse i lägst ett *år och sex månader* och högst sex år. Vid bedömning av om brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningen har innefattat våld eller hot av allvarligt slag eller om gärningsmannen har visat särskild hänsynslöshet.

12 §⁴

Vad som föreskrivs i 8 kap. 13 § om inskränkning i åklagares åtalsrätt *skall* gälla även de brott som angetts i detta kapitel, dock inte grovt bedrägeri.

Vad som föreskrivs i 8 kap. 13 § om inskränkning i åklagares åtalsrätt *ska* gälla även de brott som angetts i detta kapitel, dock inte grovt bedrägeri *och utpressning som är grov*.

Bedrägeri eller bedrägligt beteende, som består i att någon gjort avtalsstridigt uttag på eget kredit- eller tillgångskonto, och bedrägligt beteende, som avses i 2 § andra stycket, får åtalas av åklagare endast om åtal är påkallat från allmän synpunkt.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 2015.

³ Senaste lydelse SFS 2010:370.

⁴ Senaste lydelse SFS 1994:1411.

1.2 Förslag till lag om ändring i lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor

Härigenom förskrivs att 2 § lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Den som bryter mot 1 § döms till fängelse i *högst fyra* år.

Om brottet har medfört livsfara, allvarlig sjukdom eller i annat fall inneburit ett synnerligen hänsynslöst beteende *skall* det bedömas som grovt. För grovt brott döms till fängelse, *lägst två* och *högst tio* år.

För försök, förberedelse och stämpling samt underlåtenhet att avslöja brott döms till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken.

Föreslagen lydelse

2 §⁵

Den som bryter mot 1 § döms till fängelse i *lägst två och högst sex* år.

Är brottet med hänsyn till omständigheterna att anse som mindre grovt, döms till fängelse i högst fyra år.

Om brottet har medfört *en särskilt omfattande skada*, livsfara, allvarlig sjukdom eller i annat fall inneburit ett synnerligen hänsynslöst beteende *ska* det bedömas som grovt. För grovt brott döms till fängelse i *lägst fem* och *högst tio* år.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 2015.

⁵ Senaste lydelse SFS 1998:407.

2 Uppdraget och dess genomförande

2.1 Inledning

Detta kapitel innehåller en kortfattad redogörelse av våra direktiv och hur utredningsarbetet har bedrivits. Det innehåller också en beskrivning av betänkandets disposition.

2.2 Uppdraget

Våra direktiv beslutades av regeringen den 14 mars 2013. Direktiven i dess helhet finns fogade till betänkandet som bilaga 1.

Utredningens huvuduppgift har varit att överväga och föreslå de ändringar i straffskalorna som behövs för att åstadkomma en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott, i proportion till deras allvar och i proportion till straffnivåerna för andra brott. I våra direktiv anförs följande om bakgrunden till uppdraget.

Samhällsutvecklingen har inneburit att avsiktliga angrepp på enskildas fysiska integritet i dag ses som allvarigare än tidigare. För att säkerställa att den strängare synen på allvarliga våldsbrott ges ett genomslag i straffmätningen genomfördes en reform 2010. Avsikten med reformen var att åstadkomma höjningar av straffen för allvarliga våldsbrott generellt och även relativt i förhållande till andra brott. De allmänna bestämmelserna om straffvärde ändrades därför så att de objektiva omständigheter som är kännetecknande för de allvarliga våldsbrotten – att gärningen har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person – lyfts fram och värderas högre. Brottsförbyggande rådet (Brå) har fått regeringens uppdrag att utvärdera reformen.

I direktiven anförs att det kan ifrågasättas om den i samhället skärpta synen på allvarliga våldsbrott tillräckligt återspeglas i de lagstiftningsåtgärder som hittills har genomförts och i domstolar-

nas praxis, oavsett om några generella ökning av strafftiderna för allvarliga våldsbrott kan konstateras i kriminalstatistiken eller inte. Enligt våra direktiv finns det därför anledning att överväga ytterligare skärpningar genom att förändra straffskalorna för enskilda brottstyper.

När det gäller vilka straffnivåer som kan komma i fråga i bestämmandet av ett brotts straffskala anförs särskilt i direktiven att det kan finnas anledning att välja andra miniminivåer än de som i dag används i olika straffskalor, t.ex. nio månaders fängelse eller ett år och sex månaders fängelse.

Vårt uppdrag har sammanfattningsvis varit att

- överväga och föreslå ändringar av straffskalorna för grov misshandel, rån, grovt rån och grov utpressning, i syfte att åstadkomma en höjd straffnivå
- i övrigt överväga ändringar i straffskalorna för andra brottstyper som avsågs i 2010 års straffmättningsreform där det finns skäl till det, med hänsyn till intresset av en höjd straffnivå eller för att upprätthålla proportionalitet mellan de olika brottstyperna.

I direktiven nämns brottstyperna grovt olaga tvång och grovt olaga hot som sådana angrepp på enskildas fysiska integritet där intresset av en höjd straffnivå gör sig särskilt gällande. Eftersom Utredningen om skärpta straffrättsliga åtgärder mot organiserad brottslighet (Ju 2013:03) fått i uppdrag att närmare överväga bl.a. kvalifikationsgrunderna för dessa brott, har vi haft i uppdrag att samråda med denna utredning angående straffskalorna för brotten.

Brotten grov kvinnofridskränkning och grov fridskränkning har inte omfattats av vårt uppdrag. Vi har i övrigt varit oförhindrade att identifiera och ta upp andra frågor som anknyter till uppdraget.

2.3 Utredningens arbete

Utredningens arbete har bedrivits på sedvanligt sätt med regelbundna sammanträden med experterna. Sammanlagt har utredningen haft sex sammanträden, varav ett tvådagarssammanträde i internatform. Det har också förekommit underhandskontakter med experterna.

Utredaren och sekreteraren har därutöver haft möten med Brå och med Åklagarmyndighetens utvecklingscentrum i Göteborg.

Samråd har också skett med Utredningen om skärpta straffrättsliga åtgärder mot organiserad brottslighet (Ju 2013:03) samt med Egen-domsskyddsutredningen (Ju 2013:10).

Brå har, förutom en preliminär redovisning av sitt resultat när det gäller utvärderingen av 2010 års straffmättningsreform, bistått utredningen med statistik. Kriminalvården har bistått utredningen med uppskattningar av kostnader, m.fl. uppgifter, avseende verkställighet av fängelsestraff i anstalt, som använts i analysen av våra förslags ekonomiska konsekvenser.

2.4 Betänkandets disposition

Betänkandet inleds med ett kapitel om gällande rätt som behandlar den straffrättsliga regleringen av straffmätning och påföljdsval, samt andra bestämmelser som knyter an till olika brottstypers straffskalor, t.ex. bestämmelser om processuella tvångsmedel. Kapitlet inleds med en kort historisk tillbakablick. I fjärde kapitlet redogörs för tidigare överväganden och pågående lagstiftningsarbeten. Femte kapitlet behandlar 2010 års straffmättningsreform, dels Straffnivåutredningens betänkande¹, dels regeringens proposition och lagförslag² i de delar som varit relevanta för vårt uppdrag. Därefter behandlas kort synpunkter som framförts i bl.a. juridisk doktrin om reformen samt rättsfall från Högsta domstolen som berört reformen. Kapitlet innehåller vidare en preliminär redogörelse av Brås uppdrag att utvärdera reformen. Slutligen finns en redogörelse för viss statistik m.m. avseende brottslighet, lagföring av brott, påföljder och verkställighet av fängelsestraff. I sjätte kapitlet följer våra överväganden och förslag, vilka inleds med allmänna utgångspunkter och avgränsningsfrågor. Sedan följer avsnitt om de brottstyper där vi övervägt ändringar av straffskalorna. Varje avsnitt inleds med en beskrivning av gällande rätt och praxis med anknytning till gränsdragningsfrågor och straffmätning avseende den aktuella brottstypen. I kapitlet behandlas också vilka följder för rättstillämpningen, utöver en höjd straffnivå för respektive brottstyp, som våra förslag kan förväntas få. I sjunde kapitlet finns vår analys i enlighet med kommittéförordningen (1998:1474) av ekonomiska och andra konsekvenser av förslagen. Åttonde kapitlet tar upp frågor om

¹ Straff i proportion till brottets allvar, SOU 2008:85.

² Prop. 2009/10:147.

ikraftträdande och övergångsbestämmelser. Betänkandet avslutas med en författningskommentar.

I bilaga 1 till betänkandet finns utredningens direktiv i sin helhet. I bilaga 2 finns dels en uppställning i tabellform av de brottstyper som kan innefattas i begreppet allvarliga våldsbrott, dels en kortfattad redogörelse för gällande rätt och viss kriminalstatistik avseende brott som inte omfattas av våra förslag till förändrade straffskalor. I bilaga 3 finns exempel på straffmättingspraxis i orefererade hovrättsavgöranden avseende bl.a. de brottstyper där vi föreslår ändringar av straffskalorna.

3 Nuvarande ordning – Allmänt om straffmätning och påföljdsbestämning m.m.

3.1 Inledning

I detta avsnitt redogörs för vissa delar av gällande rätt som har betydelse för vårt arbete – brottsbalkens straffskalor, straffmätningen, påföljdsbestämningen, andra följder av brott och processuella bestämmelser m.m. Som en bakgrund till framställningen om den nuvarande straffrättsliga ordningen beträffande straffskalor, straffmätning och påföljdsval görs först en kort historisk tillbakablick.

Gällande rätt beträffande de brottstyper som ingår i vår översyn av straffskalorna för allvarliga våldsbrott redogörs för i kapitlet Våra överväganden och förslag, kap. 6. I bilaga 2 finns en beskrivning av gällande rätt m.m. avseende andra brottstyper som omfattas av begreppet allvarliga våldsbrott. Denna bilaga innehåller också en uppställning i tabellform av brottstyper som kan omfattas av begreppet, med angivande av aktuell straffskala.

3.2 Kort historisk tillbakablick¹

1864 års strafflag

Genom 1864 års strafflag genomfördes i Sverige för första gången ett straffsystem där straffskalor konsekvent angavs för varje brottstyp. 1864 års strafflag byggde i stort på förslag från Lagkommittén,

¹ Avsnittet är baserat på SOU 2008:85, s. 47–52 och Aspelin, *Straffets grunder – historisk bakgrund*, SvJT 1999 s. 108, utom i de fall då särskilda källhänvisningar finns. Se även SOU 2012:34, del 2, s. 19–26, SOU 2013:38, del 1, s. 55–74 samt Victor, *Påföljdsbestämning i ett differentierat påföljdssystem*, SvJT 1999 s. 132.

som hade tillsatts år 1811 för att utarbeta en ny strafflag. Lagkommitténs arbete byggde på den s.k. klassiska straffrättsskolan, som var influerad av upplysningsfilosofernas idéer under 1700-talet. Den klassiska straffrättsskolan betonade legalitets- och proportionalitetsprinciperna vid fastställande av straffsatser och vid straffmätning. Straffen skulle vara lagligt grundade, förutsebara och stå i proportion till de begångna brotten. Straff ansågs motiverat främst av allmänpreventiva skäl; genom att den som begått ett brott straffades skulle andra avskräckas från att begå samma typ av gärning.

Lagkommitténs förslag innehöll en kodifiering av legalitetsprincipen, som inte ledde till lagstiftning. Denna princip och proportionalitetsprincipen beaktades dock genom införandet av straffskalor. Strafflagen innehöll påföljderna dödsstraff, straffarbete, fängelse, fängelse vid vatten och bröd, böter, avsättning, suspension, förlust av medborgerligt förtroende, förverkande samt aga av barn.

1864 års strafflag kan på många sätt sägas ha varit en kodifiering av reformer på straffrättens område som hade skett under lång tid. Övergången från ett straffrättsligt system där kropps- och skamstraff var dominerande till ett system där frihetsberövande påföljder i stället användes tog sin början redan på 1600-talet, då stypningsstraffet i princip slutade användas. År 1855 hade det sista kroppsstraffet avskaffats.

De nya straffskalorna i 1864 års lag följde också i stort rådande praxis som bl.a. innebar att stöldbrotten relativt sett fick ett högt straffvärde.

Brottsbalken

År 1965 ersattes 1864 års strafflag genom införandet av brottsbalken. Sedan 1864 års strafflag infördes hade flera andra viktiga reformer skett av påföljdssystemet, t.ex. hade påföljden fängelse vid vatten och bröd avskaffats 1884 och dödsstraffet 1921. Nya påföljder som införts var villkorlig dom (1906), förvaring och internering (1927) samt ungdomsfängelse (1935).

Till grund för brottsbalken låg två olika kommittéers arbeten, 1938 års Strafflagsberedning, som utredde påföljdssystemet, och Straffrättskommittén, som hade till uppdrag att reformera strafflagens bestämmelser om brotten. Strafflagsberedningens förslag om påföljder var starkt influerade av den sociologiska straffrättsskolans idéer, som utvecklats i Europa från senare delen av 1800-

talet. En bärande idé var den s.k. behandlingstanken, som innebar att brottslingen under verkställigheten av straffet skulle få behandling för att ges förutsättningar för att avstå från fortsatt brottslighet. Vid bestämmandet av påföljd skulle domstolen alltså ta hänsyn till gärningsmannens individuella förhållanden och förutsättningar. Omständigheter som gärningsmannens sociala situation, tidigare kriminalitet, brottsbenägenhet och samhällsfarlighet skulle ha avgörande betydelse vid valet av påföljd.

I den nya brottsbalken kvarstod mycket av den klassiska straffrättsskolans idéer om rättvisa och proportionalitet, samtidigt som hänsyn togs till Strafflagsberedningens förslag. I dåvarande 1 kap. 7 § brottsbalken föreskrevs att rätten vid val av påföljd, med beaktande av vad som krävs för att upprätthålla allmän laglydnad, skulle fästa särskilt avseende vid att påföljden var särskilt ägnad att främja den dömdes anpassning i samhället. Skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård infördes som påföljder, men även fängelse ansågs vara en form av behandlingspåföljd eftersom denna också skulle innehålla behandlande och rehabiliterande åtgärder för den dömda.

Arbetet med att reformera den straffrättsliga regleringen av brotten inleddes på 1940-talet och avsåg först förmögenhetsbrotten och sedan brotten mot allmänheten och staten.² Reformen innebar att man övergav äldre lagstiftningsteknik och ersatte ett stort antal brottstyper, med relativt snäva strafflatituder, med ett mindre antal brottstyper med vidare straffskalor. Brotten delades samtidigt i de flesta fall in i olika svårhetsgrader. Varje grad av ett brott med en egen straffskala blev därmed att räkna som en egen brottstyp. Samma reformering gjordes av övriga brott i och med brottsbalkens införande.³

Generellt sett var strafflagsreformen i dess olika steg mer inriktad på de tekniska brottsbeskrivningarna än på brottens straffvärde.⁴ Straffrättskommittén anförde dock att den rådande straffmätningen när det gällde våldsbrottslighet ”icke sällan” var alltför lindrig, särskilt i förhållande till förmögenhetsbrotten, ett ställningstagande som flera remissinstanser ställde sig bakom. Kommittén föreslog som åtgärd mot detta att misshandelsbrottet av normalgraden skulle ha ett straffmaximum om fyra års fängelse. Straffskalan för det grova misshandelsbrottet föreslogs bli ett års

² SOU 1940:20 och SOU 1944:69.

³ Asp/Ulväng/Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 27 och prop. 1962:10, del B, s. 7.

⁴ Jfr SOU 1986:14 s. 28.

fängelse till 10 års fängelse. Departementschefen anförde att han i och för sig delade kommitténs uppfattning, men att straffskalan för misshandel av normalgraden ändå borde sluta vid två års fängelse, vilket dock inte skulle uppfattas som ett uttryck för en ”mildare värdering”.⁵

Fängelsestraffkommittén och reformen av 29 och 30 kap. brottsbalken

Under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet höjdes kritiska röster mot behandlingstanken, som ansågs innebära risk för en ojämn och orättvis praxis, samtidigt som den kriminologiska forskningen visade att de nya behandlingsformerna inte gav så goda resultat som förutsetts, särskilt inte behandlingen inom ramen för fängelsepåföljden.

Mot bakgrund av den kritik som framfördes mot behandlingstanken, bl.a. av Brottsförebyggande rådet i en rapport 1977, tillsattes två parlamentariska kommittéer, Fängelsestraffkommittén och Frivårdskommittén. År 1986 lämnade Fängelsestraffkommittén sitt huvudbetänkande Påföljd för brott.⁶ I betänkandet gjorde kommittén bedömningen att allmänpreventiva överväganden borde vara av grundläggande betydelse för frågan om en viss gärning ska vara straffbar, men att varken allmänpreventiva eller individualpreventiva hänsyn borde tillmätas vikt vid utformningen av straffskalorna för de olika brotten eller vid straffvärdebedömningen i det enskilda fallet. Där skulle i stället brottens svårhet eller förkastlighet vara avgörande samt principerna om proportionalitet och ekvivalens beaktas. Fängelsestraffkommitténs förslag avseende straffmätning och påföljdsval ledde till lagstiftning 1989, då nuvarande kapitel 29 och 30 infördes i brottsbalken.⁷ Fängelsestraffkommitténs förslag avseende brottens straffskalor ledde dock inte till lagstiftning.⁸

Inga mer genomgripande förändringar har sedan dess skett i regleringen av påföljdssystemet. Straffsystemkommitténs utredning (se vidare avsnitt 4.2.6) ledde inte till det reformerade straffsystem som föreslogs i kommitténs betänkande. Vissa lagändringar genomfördes dock. Bland annat infördes samhällstjänst som ett permanent inslag i påföljdssystemet samt infördes slutna ungdomsvård

⁵ Prop. 1962:10, del B s. 84, 87 och 91.

⁶ SOU 1986:13–15.

⁷ SFS 1988:942, prop. 1987/88:120.

⁸ Se vidare avsnitt 4.2.2.

som en ny påföljd. För närvarande bereds inom Regeringskansliet Påföljdsutredningens förslag till ett reformerat påföljdssystem, se vidare avsnitt 4.3.1.

3.3 Allmänt om brottsbalkens straffskalor

Det abstrakta straffvärdet

Straffskalornas och straffvärdebegreppets centrala roll i påföljdsbestämningen följer av 29 kap. 1 § brottsbalken. Enligt bestämmelsen ska straff, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets, eller den samlade brottslighetens, straffvärde. Av bestämmelsens andra stycke följer att vid bedömningen av straffvärdet ska beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit.

En närmare beskrivning av straffvärdebedömningen i det enskilda fallet följer av avsnitt 3.4.3. Enligt Fängelsestraffkommittén avses med straffvärde brottets svårhet, eller allvar, i förhållande till andra brott. Fängelsestraffkommittén gjorde åtskillnad mellan det abstrakta och det konkreta straffvärdet. Det abstrakta straffvärdet avser en hel brottstyps straffvärde, uttryckt genom angivande av brottets straffskala. Det abstrakta straffvärdet är ett mått på hur allvarligt lagstiftaren vill se på den aktuella brottstypen i förhållande till andra brott. Det innebär att även lagstiftaren måste göra en bedömning av vilken fara, kränkning eller skada en brottstyp rent generellt innebär. Inom straffskalan ska i princip alla tänkbara gärningstyper som faller inom det aktuella tillämpningsområdet kunna inordnas, och straffskalan måste därmed ha en viss spännvidd, från ett lägsta straff till ett högsta, uttryckt i böter och/eller fängelse. Med det konkreta straffvärdet avses det exakta straffvärde som fastställs för en enskild gärning. Båda formerna av straffvärde är ett uttryck för brottets svårhet eller förkastlighet.⁹

Föreskriften att straffvärdet ska vara avgörande för straffmätningen är ett uttryck för den vikt som bör läggas på principerna om ekvivalens och proportionalitet eller med andra ord att lika svåra brott ska ges lika stränga straff och att svårare brott ska straffas strängare än lindrigare brott.¹⁰ Straffvärdebedömningen är alltså ett

⁹ SOU 1986:14 s. 131 och 155.

¹⁰ Prop. 1987/88:120 s. 77 f. och SOU 1986:14 s. 143.

relativt omdöme och innebär att olika brott måste jämföras med varandra. Däremot följer inte av proportionalitets- eller ekvivalensprincipen vilken exakt nivå som straffvärdet, vare sig i ett enskilt fall eller generellt, ska ligga.¹¹ Det straffrättsliga systemet bygger också på en humanitetsprincip, som i korthet innebär att samhällets ingripande mot den enskilde med straff ska ske med måttlighet och försiktighet och att frihetsberövande straff i det längsta bör undvikas, alternativt göras så korta som möjligt.¹² Inte heller humanitetsprincipen säger dock något om ingripandenivån i absoluta tal, utan kan endast ge ganska grova uppskattningar av vad som är en acceptabel repressionsnivå. När det gäller det abstrakta straffvärdet är det alltså ytterst lagstiftaren som får göra en bedömning av en brottstyps svårhet, i relation till andra brott, och vilket ingripande från samhällets sida som är rimligt, även med beaktande av humanitetsprincipen.

Fängelsestraffet och straffskalornas utformning

För varje brottstyp i brottsbalkens brottskatalog anges en straffskala, som uttrycker ett lägsta och ett högsta straff. Strafflatituden uttrycks i böter och/eller fängelse.

Fängelse kan dömas ut i lägst 14 dagar, det allmänna fängelseminimum, vilket följer av 26 kap. 1 § brottsbalken. En straffskala som anger att någon får dömas till ”fängelse i högst x år” innebär alltså att straffskalan sträcker sig från fängelseminimum 14 dagar till högst x års fängelse.

Av 26 kap. 1 § framgår också att det längsta tidsbestämda fängelsestraffet är 10 års fängelse, med tre undantag:

- Om ett brott har livstids fängelse i straffskalan kan det längsta tidsbestämda straffet för detta brott vara 18 års fängelse (vilket i så fall följer av det brottets straffskala).
- Om domstolen dömer för flera brott och fängelse bestäms som gemensam påföljd får fängelsestraffets längd sättas över det

¹¹ SOU 1986:14 s. 131 och 143, jfr SOU 2008:85 s. 245, Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 33, Asp och von Hirsch, Straffvärde, SvJT 1999 s. 151 samt Jareborg, Rättvisa och straffnivå, i Festskrift till Josef Zila, 2013, s. 81–95.

¹² Se SOU 1986:14 s. 80, prop. 1987/88:120 s. 31, SOU 2008:85 s. 246, Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 33 f., Ulväng, Påföljdskonkurrens – Problem och principer, 2005, s. 106–112.

högsta fängelsestraff som kan följa på brotten, dock med de begränsningar som följer av 26 kap. 2 §. Som längst kan fyra års fängelse läggas till straffskalan för det allvarligaste brottet som domstolen ska döma över. Om detta brott har 10 års fängelse som längsta fängelsestraff, kan alltså maximalt 14 års fängelse dömas ut.

- Om någon tidigare gjort sig skyldig till brott och på nytt ska dömas till fängelse får, under vissa förutsättningar som följer av 26 kap. 3 §, domstolen också överskrida brottets, eller brottens, längsta angivna fängelsestraff. Resultatet av tillämpningen av denna bestämmelse blir densamma som ovan beskrivits – maximalt fyra års fängelse kan läggas till den strängaste straffskalan; om denna har ett straffmaximum på 10 års fängelse kan maximalt 14 års fängelse dömas ut.

Om domstolen tillämpar både 2 och 3 §§ kan det längsta fängelsestraff som anges i en straffskala överskridas med maximalt 8 års fängelse. Samtidigt följer av bestämmelserna att ett tidsbestämt fängelsestraff aldrig får överstiga 18 års fängelse. Om domstolen alltså har att tillämpa en straffskala som anger fängelse i 18 år eller på livstid som längsta möjliga straff, kan domstolen inte tillämpa 2 eller 3 §§ för att döma till ett längre tidsbestämt straff än 18 års fängelse, utan får vid flerfaldig brottslighet eller återfall i brott överväga om livstidsstraffet i stället ska användas som påföljd.

Straffskalorna i brottsbalken är utformade så att endast vissa steg används som kortaste och längsta fängelsestraff. Minimistrafen är det allmänna fängelseminimum, sex månaders fängelse, ett år, två år eller fyra års fängelse. De längsta fängelsestraffen i straffskalorna är sex månaders, ett års, två års, fyra års, sex års, åtta års eller 10 års fängelse, samt 18 år eller livstid. Undantaget är fridskränkingsbrotten enligt 4 kap. 4 a § brottsbalken, som anger ett lägsta straff på nio månaders fängelse. Vilka steg som ska användas vid angivande av en straffskala är inte lagreglerat, annat än genom bestämmelserna som återgetts ovan, vars systematik i dag innebär att det längsta tidsbestämda straff som kan anges i en straffskala är 10 års fängelse, eller 18 års fängelse om också livstids fängelse ingår i straffskalan.

Överlappningen vid gradindelade brott

Vid gradindelade brott är varje grad av brottet en egen brottstyp. Vid de allra flesta gradindelade brott överlappar straffskalorna varandra för de olika graderna av brottet. Till exempel är straffskalan för grov misshandel lägst ett år och högst sex års fängelse, medan minimistraffet för nästa grad, synnerligen grov misshandel, är fyra års fängelse. Straffskalorna överlappar alltså varandra med två år. Ett undantag utgör straffskalorna för de olika formerna av uppsåtligt dödande, dråp och mord, där straffskalorna ligger kant i kant, dvs. maximistraffet för dråp är lika med minimistraffet för mord.

Vanligtvis betraktas minimistraffet för en svårare grad av ett brott som ett "tak" för straffmätningen av den lägre graden av brottet. Detta har att göra med att det abstrakta och konkreta straffvärdet bygger på den fara, kränkning eller skada som ett brott innebär, och att kriterierna för vad som ska utgöra en grövre form av brottet också ofta hänger samman med omständigheter som innebär att den grövre graden av brottet är t.ex. farligare än den lägre. Det är därför svårt att i normalfallet tänka sig en gärning som bedöms som en mindre allvarlig form av brottet, men som samtidigt har ett högre straffvärde än ett brott av en svårare grad. Emellertid är inte de faktorer som påverkar gradindelningen identiska med de omständigheter som kan påverka straffvärdet (se vidare avsnitt 3.4.3). Fängelsestraffkommittén anförde som exempel att gärningsmannen avsett att brottet skulle få allvarigare konsekvenser än det fått, eller att gärningsmannen förmått någon annan att medverka till brottet genom missbruk av dennes ungdom. Sådana omständigheter skulle ibland kunna få sådant genomslag att straffet bör bestämmas på en nivå som ligger inom straffskalan för den svårare graden av brottet.¹³ En annan faktor som kan ha betydelse för straffmätningen, men inte för straffvärdet, är bestämmelsen om straffskärpning p.g.a. återfall i brott (29 kap. 4 § brottsbalken, se vidare avsnitt 3.4.4).¹⁴ Fängelsestraffkommittén framhöll dock att behovet att i undantagsfall straffmäta över minimum för en svårare grad av brottet inte kunde anses motivera så stora överlappningar som fanns, och fortfarande

¹³ SOU 1986:14 s. 157.

¹⁴ Som tidigare nämnts finns för återfallsituationer också en möjlighet att gå utöver straffskalans maximinivå, men denna bestämmelse gäller endast då den tilltalade tidigare dömts till ett fängelsestraff om minst två år och ska dömas för ett brott som är belagt med fängelse i minst sex år, se 26 kap. 3 §.

finns, för vissa brottstyper. Samma ståndpunkt har framförts i doktrinen.¹⁵

3.4 Påföljdsbestämningen

3.4.1 Inledning

De centrala bestämmelserna för påföljdsbestämningen finns i 29 och 30 kap. brottsbalken. I beslutsprocessen gör domstolen bedömningar av olika omständigheter i flera steg. Även bestämmelser utanför 29 och 30 kap. kan få betydelse. Systematiken i påföljdsbestämningen kommer inte alltid till klart uttryck i lagregleringen, och det kan finnas olika uppfattningar om hur och när de olika bestämmelserna ska tillämpas.

Nedanstående framställning är en i sammanhanget mycket kortfattad redogörelse för de mer centrala bestämmelserna som rör påföljdsbestämningen. Störst betydelse för vårt arbete har de som rör straffvärdebedömningen och straffmätningen. Beskrivningen av påföljdsvalet fokuserar på hur en gärnings straffvärde påverkar valet mellan de olika påföljdsalternativen.

3.4.2 Brottsrubricering, konkurrens och ansvarsfrihet

Brottsrubriceringen

Den grundläggande bestämmelsen om straffvärde finns, som tidigare nämnts, i 29 kap 1 § brottsbalken. Av bestämmelsen följer också att domstolen, innan en gärnings straffvärde bedöms, måste ta ställning till vilket brott, och i förekommande fall, till vilken grad av brottet, en gärning hör. Till ledning för bedömningen av brottets svårhetsgrad finns ofta olika kvalifikationsgrunder angivna i brottbeskrivningen. Dessa brukar inte vara uttömmande, utan andra omständigheter kan också få betydelse. Kvalifikationsgrunderna kan likna de faktorer som särskilt ska beaktas när det gäller straffvärdet för en gärning, dvs. de är ofta knutna till vilken skada, kränkning eller fara brottet inneburit. I rättsfallet NJA 2011 s. 89 uttalade Högsta domstolen följande.

¹⁵ SOU 1986:14 s. 157, Ulväng, Påföljdskonkurrens – Problem och principer, 2005, s. 163 och Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 143 f.

Varje grad av ett i olika svårhetsgrader indelat brott är att se som en egen brottstyp. Det innebär, vilket återspeglas i 29 kap. 1 § första stycket brottsbalken, att frågan om till vilken grad ett visst brott hör måste avgöras innan den konkreta straffvärdebedömningen görs. Det finns visserligen ett nära samband mellan frågan om till vilken grad ett visst brott hör och bedömningen av straffvärdet i det enskilda fallet, men bedömningarna görs ändå med tillämpning av delvis olika kriterier.¹⁶

I rättsfallet gjorde Högsta domstolen också uttalanden avseende bedömningen av om en misshandelsgärning var att bedöma som grov. Uttalandet får dock anses ha generell räckvidd.

Utgångspunkten för avgörandet av till vilken svårhetsgrad ett visst brott är att hänföra är den aktuella straffbestämmelsens utformning. Vad som, såvitt nu är aktuellt, är straffbelagt som misshandel är att tillfoga en annan person kroppsskada eller smärta. Av detta följer att det avgörande för till vilken svårhetsgrad som en misshandel är att hänföra i allmänhet är den av uppsåt täckta skada eller smärta som misshandeln har lett till. Som tidigare berörts är däremot culpösa överskott inte relevanta när det gäller gradindelningen utan betydelsen av sådana ska i stället avgöras med tillämpning av reglerna för sammanträffande av brott. Motsvarande gäller uppenbarligen också subjektiva överskott. [...] Vad som nu sagts utesluter inte att också faktorer som inte har direkt anknytning till de grundläggande rekvisiten för brotten kan vara av betydelse för gradindelningen. Detta framgår bl.a. av de exempel som ges i 3 kap. 6 § första stycket brottsbalken på sådana omständigheter som särskilt ska beaktas vid bedömningen av om ett misshandelsbrott är att anse som grovt.¹⁷

Brottslighetskonkurrens¹⁸

En annan fråga som domstolen måste lösa innan påföljdsbestämningen kan påbörjas är vilka brott och hur många brott den tilltalade har, eller ska anses ha, begått. Ett konkret händelseförlopp kan nämligen samtidigt uppfylla rekvisiten för många olika straffbud.

Konkurrensläran omfattar många olika problemställningar och en särskild terminologi. I detta betänkande aktualiseras frågor om konkurrens eftersom tillämpningsområdet för många brottstyper vi behandlar överlappar varandra. Samma konkreta gärning kan där-

¹⁶ Högsta domstolens domskäl p. 9.

¹⁷ Högsta domstolens domskäl p. 11 och 13.

¹⁸ Framställningen bygger i stort på Asp/Ulväng/Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 480–488.

med komma att falla under tillämpningsområdet för flera straffbud och vilket, eller vilka, straffbud som väljs får därmed betydelse för vilken straffskala, eller vilka straffskalor, som är tillämpliga.

Brottstypernas tillämpningsområde kan överlappa varandra på olika sätt. Om tillämpningsområdena är helt överlappande, men den ena brottstypen har ett vidare tillämpningsområde än den andra, kallas detta subordination. Vid subordination är det en stark presumption för att endast det ena straffstadgandet ska tillämpas. Denna brottstyp sägs då ha konsumerat den andra. Om den ena brottstypen har ett mer specifikt innehåll än den andra följer av principen om *lex specialis* att den mer speciella bestämmelsen ska tillämpas framför den mer allmänt hållna. Om en brottstyp kan sägas vara en kvalificerad form av en annan framstår det också som självklart att tillämpa straffansvar endast för den kvalificerade brottstypen, annars vore ju det kvalificerade straffbudet meningslöst. Ett exempel på detta är gradindelade brott, där endast en straffbestämmelse tillämpas, även om den konkreta gärningen samtidigt innebär en överträdelse av både en grövre och en mindre allvarliga form av brottet. En brottstyp kan vara en kvalificerad form av en annan brottstyp, även på andra sätt än om de är grader av samma brott. Så är fallet mellan t.ex. olaga tvång och utpressning, där utpressning anses vara en kvalificerad form av olaga tvång.

Vid sammansatta brottstyper som rån eller våldtäkt, där våld eller hot om våld ingår som en del av det andra brottet, konsumeras också ofta det ingående våldet eller hotet, som sedda för sig hade kunnat utgöra t.ex. misshandel eller olaga hot. Det är dock inte självklart att den brottstyp som utgör en del av den andra konsumeras. Till exempel vore det orimligt om grovt olaga tvång alltid konsumerade misshandel, eftersom grovt olaga tvång har en straffskala som endast sträcker sig upp till sex års fängelse och synnerligen grov misshandel har ett straffmaximum på 10 års fängelse.¹⁹

Konkurrensfrågor löses ibland direkt i lagregleringen genom s.k. subsidiaritetsklausuler. Exempel på ett sådant subsidiaritetsförhållande är det som råder mellan utpressning och rån, där det uttryckligen framgår av 9 kap. 4 § brottsbalken, som reglerar utpressning, att ansvar för utpressning kommer i fråga om ett förfarande inte är att betrakta som rån.

¹⁹ Jfr NJA 2011 s. 89, Högsta domstolens domskäl p. 11.

Nöd- och nödvärnsinvändningar

I 24 kap. brottsbalken finns ett antal grunder för ansvarsfrihet, dvs. bestämmelserna reglerar situationer då en annars brottslig gärning inte anses utgöra ett brott. I detta stycke berör vi kort den oftast åberopade ansvarsfrihetsgrunden, nödvärn, samt berör också frågor om nöd och samtycke.

En gärning är inte brottslig om den begås i nödvärn (24 kap. 1 § brottsbalken). Rätt till nödvärn gäller vid ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom, mot den som med våld eller hot om våld eller på annat sätt hindrar att egendom återtas på bar gärning, mot den som olovligen trängt in i eller försöker tränga in i rum, hus, gård eller fartyg, eller den som vägrar att lämna en bostad efter tillsägelse. I 24 kap. 4 § finns en bestämmelse om nöd. Nöd föreligger när fara hotar liv, hälsa, egendom eller något annat viktigt av rättsordningen skyddat intresse.

En handling som företas i en nödsituation är straffri om den inte är oförsvarlig. På motsvarande sätt leder en nödvärnshandling till straffrihet om den inte är *uppenbart* oförsvarlig. En handling som begås i nöd eller nödvärn och är (uppenbart) oförsvarlig kan fortfarande vara straffri om omständigheterna är sådana att personen svårligen kunde besinna sig, vilket följer av 24 kap. 6 §.

Även s.k. putativt nödvärn, eller putativ nöd, vilket innebär att gärningsmannen tror att han eller hon befinner sig i en nöd- eller nödvärnssituation, kan befria från ansvar. (Se bl.a. NJA 2012 s. 45 som refereras i avsnitt 5.4.2 och 6.4.1).²⁰ Vad som avses är inte att gärningsmannen gjort en felaktig rättslig bedömning av de faktiska omständigheterna (straffrättsvillfarelse), utan att han eller hon upplevt eller inbillat sig faktiska omständigheter som skulle ha utgjort nödvärn eller nöd enligt en rättslig bedömning, om de hade förelagat i verkligheten.

När det gäller bevisningen kring en nöd- eller nödvärnsinvändning gäller att det är åklagaren som ska motbevisa ett påstående om nöd, eller nödvärn, från den tilltalades sida. Högsta domstolen har i rättsfallet NJA 1990 s. 210 uttalat att vad som bör krävas av åklagaren är att han lägger fram så mycket bevisning att nödvärnsinvändningen framstår som obefogad. Detta bör dock kunna tolkas så att det i vissa fall inte krävs någon egentlig motbevisning från åklagarens sida, t.ex. då en nöd- eller nödvärnsinvändning inte kom-

²⁰ Se också Asp/Ulväng/Jareborg, Kriminallättens grunder, 2013, s. 344 f.

pletteras av en berättelse från den tilltalades sida, eller då den tilltalades påståenden i dessa avseenden framstår som verklighetsfrämmande.²¹

Samtycke från den som utsatts för den annars brottsliga gärningen, utgör en annan ansvarsfrihetsgrund, enligt 24 kap. 7 §. Detta gäller, liksom för nöd- och nödvärnssituationer, om handlingen som samtycket gäller inte var oförsvarlig. Denna bedömning ska göras med beaktande av den skada, kränkning eller fara som handlingen medfört, dess syfte och övriga omständigheter. Samtycke kan t.ex. inte vara ansvarsbefriande om det är fråga om så allvarligt våld mot någon att det är att bedöma som grov miss-handel. Samtycke till dödande utesluter heller aldrig ansvar.²²

Även om en återopad ansvarsfrihetsgrund inte leder till att en gärning är straffri kan den få betydelse bl.a. för straffvärdebedömningen, eftersom det är en förmildrande omständighet om gärningsmannen handlat i en situation som avses i 24 kap., se vidare avsnitt 3.4.3. Det gäller även om det varit fråga om putativ nöd eller putativt nödvärn, vilket bl.a. konstateras av Högsta domstolen i det tidigare nämnda rättsfallet NJA 2012 s. 45.

3.4.3 Straffmätning

Den grundläggande bestämmelsen om straffvärde

Enligt 29 kap. 1 § första stycket brottsbalken ska straff, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den sam-lade brottslighetens straffvärde.

Vid bedömningen av straffvärdet inom straffskalan ska enligt 29 kap. 1 § andra stycket brottsbalken beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon haft. Därvid ska särskilt beaktas om gärningen har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person.

Rekvisiten skada, kränkning och fara avser de objektiva omständigheterna vid brottet. Uttrycken är avsedda att uppfattas i vid

²¹ Brottsbalken, en kommentar på internet, kommentaren till 24 kap. 1 §.

²² Asp/Ulväng/Jareborg, Kriminalrättens grunder, 2013, s. 233. Se dock om åtgärder inom hälso- och sjukvården, a.a. s. 258–262. Angående samtycke till dödande, se också RH 2011:86, återgivet i avsnitt 6.10.2.

mening och enligt förarbetena kan utgångspunkt normalt tas i brottets rekvisit. Hänvisningen till gärningsmannens avsikter och motiv innebär att även subjektiva omständigheter ska tillmätas betydelse vid bedömningen av straffvärdet. Hänsyn ska inte tas till sådana omständigheter som inte täcks av gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet, och det är av stor betydelse för bedömningen hur grov gärningsmannens oaktsamhet har varit liksom vilken form av uppsåt som har förelegat. Det är alltid omständigheterna vid brottet som ska vara avgörande för straffvärdebedömningen. Gärningsmannens person, tidigare brottslighet eller vad som har inträffat efter brottet ska i princip sakna betydelse för bedömningen av straffvärdet.²³

Att domstolen särskilt ska beakta om gärningen har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person lades till i bestämmelsen genom en lagändring som trädde i kraft 1 juli 2010, en del av 2010 års straffmättningsreform.²⁴ Bestämmelsen infördes för att åstadkomma en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott. Den omfattar enligt förarbetena brott där gärningen har bestått i, eller innefattat, uppsåtlig allvarligare våldsanvändning, uppsåtligt allvarligare hot eller med sådant våld eller hot jämförbart handlande – dvs. att ha försatt någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd eller att, utan våld eller hot, ha berövat någon friheten – direkt riktat mot en annan person. Med allvarligt angrepp avses att brottets straffvärde ska motsvara fängelse i sex månader eller mer. Domstolen ska i varje enskilt fall pröva om gärningen bestått i eller innefattat ett sådant angrepp som avses i bestämmelsen. I förarbetena anges att de brott som omfattas av bestämmelsen ska anses ha ett högre straffvärde än det straffvärde som skulle ha följt vid en bedömning enligt den praxis som föregick lagändringen. Vidare uttalas att straffvärdet för brottslighet som omfattas av bestämmelsen ska anses ligga över straffminimum eller den allra nedersta delen av straffskalan för det aktuella brottet samt att straffvärdet för brott som sedan tidigare hade en straffvärdenivå en bit upp i straffskalan ska anses ligga på en ytterligare högre nivå.²⁵ En närmare redogörelse för tolkningen och tillämpningen av 29 kap 1 § i denna del följer av kap. 5.

²³ Prop. 1987/88:120 s. 80 f.

²⁴ SFS 2010:370, prop. 2009/10:147.

²⁵ Prop. 2009/10:147 s. 14 f. och s. 40.

Försvårande och förmildrande omständigheter

Bestämmelsen i 29 kap. 1 § brottsbalken kompletteras med i 29 kap. 2 och 3 §§ uppställda kataloger över försvårande respektive förmildrande omständigheter, som särskilt ska beaktas vid bedömningen av straffvärdet.

Uppräkningarna av omständigheter är exemplifierande och det är alltså möjligt att ta hänsyn till andra omständigheter än de angivna. Detta framgår av lagtexten genom att det anges att dessa omständigheter *särskilt* ska beaktas. I de ursprungliga förarbetena anfördes att avsikten dock var att uppräkningsen skulle innefatta de vanligaste och mest betydelsefulla förmildrande eller försvårande omständigheterna. Det anfördes vidare att det dock, särskilt när det gäller förmildrande omständigheter, kan komma i fråga att beakta andra än de som räknas upp i bestämmelsen.²⁶ Samtidigt ska noteras att några andra omständigheter än sådana som kan inordnas under den allmänna bestämmelsen om straffvärde i 29 kap. 1 § inte får beaktas, dvs. omständigheter som har att göra med den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon haft.

Av 29 kap. 3 § andra stycket brottsbalken framgår att domstolen, om det föreligger sådana omständigheter som anges i första stycket och om det är påkallat med hänsyn till brottets straffvärde, får döma till lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet. Det kan däremot aldrig, när det föreligger försvårande omständigheter, förekomma att döma till ett högre straff än det högsta straff som anges i den tillämpliga straffskalan.

Genom lagändringar, som trädde i kraft den 1 juli 2010, slopades eller ändrades de kvalificerande rekvisiten, utom i ett fall, i bestämmelserna om försvårande och förmildrande omständigheter.²⁷ Utrymmet för att beakta sådana omständigheter har därigenom vidgats, vilket enligt förarbetena syftar till att öka spännvidden vid straffvärdebedömningen.²⁸

²⁶ Prop. 1987/88:120 s. 81 och 85.

²⁷ Lagändringarna var en del av 2010 års straffmättningsreform, SFS 2010:370, prop. 2009/10:147.

²⁸ A. prop. s. 28 och 42–45.

Straffvärdebedömningen

Utgångspunkten för straffvärdebedömningen är alltså brottets allvar i förhållande till andra brott. De faktorer som i första hand ska beaktas är de som följer av brottsbeskrivningen, inklusive de kvalifikationsgrunder som kan finnas vid gradindelade brott. Dessa faktorer brukar benämnas brottsinterna straffvärdefaktorer. Andra för mildrande eller försvårande omständigheter enligt 29 kap. 2–3 §§ kommer in först senare i bedömningen, vilket följer av att de gäller ”vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp” och ”vid sidan av vad som är föreskrivet för vissa fall”. För mildrande och försvårande straffvärdeomständigheter kallas därför *brottsexterna* straffvärdefaktorer. Om samma typ av omständighet som nämns i 29 kap. 2 § utgör en kvalifikationsgrund är dock omständigheten brottsintern.

En särskild svårighet när det gäller att bestämma en gärnings straffvärde är om en brottsintern faktor, som redan påverkat brottets rubricering, även ska påverka gärningens straffvärde. Det brukar anföras att samma omständighet inte ska beaktas dubbelt till den tilltalades nackdel.²⁹ Brottsinterna faktorer som är möjliga att kvantifiera kan dock påverka både rubriceringen och straffvärdet inom den högre straffskalan. Högsta domstolen uttalade t.ex. i NJA 2011 s. 89, som avsåg ett fall av misshandel, att skadorna som offret fått låg ”klart över den nivå som krävs för att en misshandel ska betecknas som grov”.

I bedömningen av straffvärdet har straffskalans miniminivå störst betydelse. I förarbetena till 29 kap 1 § brottsbalken uttalades att den rådande praxis, som innebar att straff ofta utdömdes relativt nära straffminimum och den övre delen av straffskalan utnyttjades mer sällan, inte var avsedd att förändras på något påtagligt sätt, eftersom den övre delen av straffskalan normalt sett inte är avsedd för mer ordinär brottslighet utan för exceptionella fall som inträffar mer sällan.³⁰

Vid gradindelade brott kan ofta den svårare gradens minimistraff ses som ett ”tak” för straffvärdebedömningen för en lägre grad. Detta beror på att de brottsinterna faktorer som i första hand påverkar straffvärdet också påverkar gradindelningen. Ett misshandels-

²⁹ Se t.ex. Jareborg/Zila, Straffrättens påföljdslära, s. 111 f., Brottsbalken, en kommentar på internet, kommentaren till 8 kap. 5 §, och prop. 1987/88:120 s. 82.

³⁰ A. prop. s. 78, se också Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 137.

brott som bedöms ha ett straffvärde på ett års fängelse anses vanligtvis också vara att bedöma som en grov misshandel. De brotts-externa faktorer som i förekommande fall kan vara tillämpliga, och som alltså inte påverkar placeringen i svårhetsgrad, skulle dock i undantagsfall kunna vara så framträdande (i kombination med ett i övrigt högt straffvärde) att den överlappande delen av straffskalan bör utnyttjas (se också avsnitt 3.3).

Som konstaterades i förarbetena till 29 kap. brottsbalken finns ingen enkel formel enligt vilken straff kan mätas ut. Samtidigt är målsättningen för regleringen att straffnivån för ett visst brott inte ska vara vilken domare som gör bedömningen i det enskilda fallet. Detta uttrycks genom att straffvärdebedömningen ska ske med beaktande av en enhetlig rättstillämpning, vilket innebär att domaren måste anpassa sig till principer som utvecklats genom rättspraxis.³¹

I operationen att jämföra olika brott för att finna på vilken nivå inom straffskalan en viss gärning befinner sig har alltså praxis stor betydelse som jämförelsematerial.³² Olika standardfall och standardfaktorer kan också utgöra hållpunkter inom en viss given straffskala. Exempel på standardfall är om narkotika innehas för eget bruk eller i överlåtelsesyfte, om en misshandel är oprovocerad, eller om en stöld skett med utnyttjande av förtroende. Standardfaktorer är t.ex. mängd och art när det gäller narkotikabrott, det stulnas värde när det gäller stöldbrott eller skadans omfattning när det gäller misshandel.³³ Även när det gäller standardfall och standardfaktorer måste utgångspunkten vara att sådana går att utläsa ur rättspraxis, förarbeten eller möjligen doktrin, för att rättstillämpningen ska bli enhetlig.

Kravet på enhetlighet får dock inte, enligt förarbetena, tas till intäkt för en mer schematisk eller förenklad straffmätningsspraxis.³⁴

³¹ A. prop. s. 78.

³² Jfr Ulväng, *Suum cuique* – om påföljdsbestämning och behovet av påföljdspraxis, SvJT 2006 s. 828.

³³ Asp och von Hirsch, *Straffvärde*, SvJT 1999 s. 151, SOU 2012:34, del 3, s. 255 och Jareborg/Zila, *Straffrättens påföljdslära*, 2010, s. 126.

³⁴ Prop. 1987/88:120 s. 78.

Straffvärdet för flera brott

När en tilltalad har begått flera brott framgår av 29 kap. 1 § att rätten ska göra en bedömning av den samlade brottslighetens straffvärde, dvs. bestämma ett straffvärde för samtliga begångna brott.

Enligt tradition används i svensk rätt den s.k. asperationsprincipen, som innebär att utgångspunkten vid bestämningen av brottslighetens samlade straffvärde är det brott som har det högsta straffvärdet och till detta straffvärde lägga endast en del av straffvärdet av de andra brotten. De enskilda brotten respektive straffvärden adderas, eller kumuleras, alltså inte. Metoder för hur sammanläggningen kan gå till har utvecklats i doktrin och praxis och redogörs inte närmare för här.³⁵ Allmänt gäller att det enskilda brottets straffvärde får mindre betydelse vid ett större antal begångna brott, dvs. straffvärdet för de enskilda brotten får en avtagande betydelse ju fler brott det är frågan om.³⁶

Tillämpningen av asperationsprincipen såsom den har utvecklats i praxis och doktrin gör att, trots att det är fråga om flera brott, det högsta straffet för i vart fall de grövsta av brotten vanligtvis inte kommer att överskridas. Om straffvärdet för brottsligheten är högre än det maximala fängelsestraff som får dömas ut, enligt någon av de tillämpliga straffskalorna, kan domstolen i vissa fall med tillämpning av 26 kap. 2 § brottsbalken döma till ett längre fängelsestraff än vad straffskalan för det allvarligaste brottet anger.

Återfall i brott

I 29 kap. 4 § brottsbalken finns en bestämmelse om beaktande av återfall i brott vid straffmätningen. Av bestämmelsen följer dock att rätten i första hand ska beakta återfallet genom att välja fängelse som påföljd och/eller förverka villkorligt medgiven frihet. Om rätten väljer en annan påföljd än fängelse eller böter blir bestämmelsen inte alls aktuell att tillämpa. Bestämmelsens innehåll behandlas närmare nedan, avsnitt 3.4.4.

³⁵ Se Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 76 och 144–153.

³⁶ För en utförlig redogörelse av asperationsprincipen och överväganden kring hur straffvärdet för flera brott bör bestämmas, se SOU 2012:34, del 3, s. 271–299. Påföljdsutredningen tar här avstånd från uttrycket ”mängdrabatt” som ibland används som beteckning på tillämpningen av asperationsprincipen, om detta se särskilt s. 281–285. Högsta domstolen behandlar frågan om straffvärdet för flera brott i NJA 2008 s. 359.

Det finns dock en situation där bestämmelsen kan komma att spela in före påföljdsvalet. Det gäller när den tilltalade återfallit i bötesbrottslighet på ett sådant sätt att gärningens straffvärde ligger på fängelsenivå, vilket då blir utgångspunkten för rättens fortsatta överväganden.³⁷

Något om 34 kap. brottsbalken

I 34 kap. brottsbalken finns bestämmelser om sammanträffande av brott och förändring av påföljd. Om den som ska dömas för brott tidigare är dömd och den brottslighet som domstolen nu ska bestämma påföljd för har begåtts före den tidigare domen, eller efter den tidigare domen, men före det att påföljden i denna helt är verkställd, ska domstolen tillämpa 34 kap.

Bestämmelserna i 34 kap. har ingen direkt relevans för vårt arbete med att se över straffskalorna för vissa brott. Vi lämnar därför inte någon redogörelse för bestämmelsernas innehåll. I vissa av de orefererade hovrättsavgörandena som återges i bilaga 3, kan dock bestämmelserna i 34 kap. ha spelat roll för domstolens straffmätning. I sådana fall har detta särskilt anmärkts i denna sammanställning.

Billighetsskäl

Utöver brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde ska rätten enligt 29 kap. 5 § brottsbalken vid straffmätningen i skälig omfattning beakta ett antal omständigheter som inte är hänförliga till den brottsliga gärningen. Bestämmelsens grundtanke är att det vid sidan av straffvärdet kan finnas en rad olika omständigheter som är av sådant slag att det skulle framstå som orättfärdigt om de inte beaktades vid påföljdsbestämningen.³⁸ Dessa omständigheter, som endast verkar i mildrande riktning, är hänförliga till gärningsmannens person och hans eller hennes handlande efter brottet. Exempel på billighetsskäl är att gärningsmannen till följd av brottet själv drabbats av allvarlig kroppskada (p. 1) eller kommer drabbas av avskedande (p. 5), om gärningsmannen frivilligt angett sig (p. 3)

³⁷ Exempel på att återfall i bötesbrottslighet efter ett visst antal återfall regelmässigt leder till en fängelsepåföljd är straffmätningen för olovlig körning, se Borgeke/Månsson/Sterzel, Studier rörande påföljdspraxis med mera, 2013, s. 794.

³⁸ Prop. 1987/88:120 s. 47.

eller försökt begränsa skadeverkningarna av brottet (p. 2). Bestämmelsen är enligt förarbetena avsedd att tillämpas med försiktighet, så att den inte medför risker för en oenhetlig praxis eller sociala orättvisor vid straffmätningen.³⁹ Av 30 kap. 4 § brottsbalken framgår att de omständigheter som anges i bestämmelsen även ska beaktas vid valet av påföljd.

Enligt bestämmelsens andra stycke kan rätten, om det föreligger billighetsskäl, och om särskilda skäl påkallar det, döma till lindrigare påföljd än vad som är föreskrivet för brottet. Vidare kan rätten, enligt 29 kap. 6 §, om det föreligger billighetsskäl, meddela påföljds-eftergift om det skulle vara uppenbart oskäligt att döma till påföljd. Kraven på särskilda skäl respektive uppenbar oskälighet innebär att bestämmelserna ska tillämpas restriktivt.⁴⁰

Beaktande av ungdom

I 29 kap. 7 § brottsbalken föreskrivs att den tilltalades ungdom ska beaktas särskilt vid straffmätningen, om brottet begåtts innan han eller hon fyllt 21 år. Rätten får då döma till lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet. Av andra stycket i samma paragraf framgår att det för brott som har begåtts innan den tilltalade fyllt 21 år inte får dömas till svårare straff än tio års fängelse. Om fängelse på längre tid och på livstid är föreskrivet för brottet eller om fängelse används som gemensamt straff för flera brott får dock fängelse i högst 14 år dömas ut.

Till skillnad från vad som gäller enligt 29 kap. 3 § 3 brottsbalken krävs det inte att gärningsmannens låga ålder på något sätt har påverkat hans eller hennes handlande för att 29 kap. 7 § brottsbalken ska bli tillämplig, utan avsikten är att den som var under 21 år vid brottstillfället rent allmänt ska dömas till ett lägre straff än normalt. Bestämmelsen påverkar inte i sig bedömningen av brottets eller brottslighetens straffvärde. Den kan i stället sägas ge uttryck för att domstolarna i förhållande till ungdomar ska tillämpa en på visst sätt generellt justerad straffskala. I doktrinen har utvecklats tabeller för hur stort avdrag från straffvärdet som ska göras för olika åldrar mellan 15 och 20 år.⁴¹

³⁹ A. prop. s. 90.

⁴⁰ A. prop. s. 97.

⁴¹ Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 213–220. Med ålder avses den ålder gärningsmannen hade när han eller hon begick brottet.

3.4.4 Påföljdsvalet

Allmänt om påföljderna och deras rangordning

Förutom böter och fängelse kan påföljderna villkorlig dom (27 kap. brottsbalken) och skyddstillsyn (28 kap. brottsbalken) väljas som påföljd för brott. Därutöver kan domstolen under vissa omständigheter besluta att den dömde ska överlämnas till särskild vård. Sådant överlämnande kan komma i fråga för tre personkategorier; unga lagöverträdare (32 kap. brottsbalken), missbrukare (31 kap. 2 § brottsbalken) och psykiskt störda lagöverträdare (31 kap. 3 § brottsbalken).

Att fängelse är ett svårare straff än böter följer av 1 kap. 5 § brottsbalken. Det är bara fängelse som under vissa förutsättningar kan ersättas med villkorlig dom eller skyddstillsyn (27 kap. 1 § och 28 kap. 1 § brottsbalken). Av detta följer att om brottets, eller brottslighetens, straffvärde, efter att hänsyn tagits till billighetsskäl, är böter, så ska domstolen också döma ut böter, om det gäller en vuxen lagöverträdare.⁴² Det kan anmärkas att även om det inte finns något formellt hinder att i stället för böter överlämna en missbrukare till särskild vård enligt 31 kap. 2 § brottsbalken torde i de flesta fall ett sådant överlämnande inte komma i fråga för brott som vanligtvis leder till böter. För att överlämna någon till rättspsykiatrisk vård krävs däremot att påföljden inte kan stanna vid böter (31 kap. 3 § brottsbalken).

Enligt vad som föreskrivs i 30 kap. 1 § brottsbalken är fängelse att anse som en svårare påföljd än villkorlig dom och skyddstillsyn. I praktiken är dock skyddstillsyn en mer ingripande påföljd än villkorlig dom, bl.a. eftersom skyddstillsyn har en längre prøvotid och innebär att den dömde under en del av den tiden ställs under övervakning, vanligtvis det första året. Att skyddstillsyn måste anses vara en mer ingripande påföljd än villkorlig dom har bekräftats i Högsta domstolens praxis.⁴³ Valet mellan villkorlig dom och skyddstillsyn avgörs dock inte av vilken påföljd som anses mest ingripande, utan vilken bedömning domstolen gör av den tilltalades individuella återfallsrisk och behov av stöd- och kontrollåtgärder (30 kap. 7 och 9 §§).⁴⁴ Högsta domstolen har dock konstaterat, i

⁴² För unga lagöverträdare görs delvis andra överväganden, t.ex. ska ungdomstjänst väljas före böter, om inte ungdomstjänst är en alltför ingripande påföljd, 32 kap 2 § tredje stycket.

⁴³ NJA 2000 s. 190, 2000 s. 314 och 2008 s. 359.

⁴⁴ Se vidare t.ex. SOU 2012:34, del 2, s. 98–102.

NJA 2000 s. 314, att det får anses finnas ett större utrymme att ersätta ett fängelsestraff med skyddstillsyn än med villkorlig dom eftersom skyddstillsyn är mer ingripande och kan förenas med olika slags föreskrifter som kan ge påföljden ytterligare skärpa.

Både villkorlig dom och skyddstillsyn kan förenas med antingen böter eller samhällstjänst och även med föreskrifter i skilda avseenden. Skyddstillsyn kan förenas med fängelse i högst tre månader eller med en föreskrift om s.k. kontraktsvård.⁴⁵

Överlämnande till särskild vård av missbrukare och psykiskt störda lagöverträdare

Om den som har begått en brottslig gärning kan bli föremål för vård enligt lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall (LVM), får rätten enligt 31 kap. 2 § första stycket brottsbalken överlämna åt socialnämnden att föranstalta om behövlig sådan vård. Är den tilltalade redan intagen i ett hem för missbruksvård kan rätten i stället överlämna åt den som förestår hemmet att föranstalta om vården. För brott för vilka det är föreskrivet strängare straff än fängelse i ett år får rätten enligt paragrafens andra stycke besluta om överlämnande till vård enligt LVM endast om det finns särskilda skäl. Överlämnande till vård enligt LVM används i praktiken mycket sällan. Påföljdsutredningen har gjort särskilda överväganden kring påföljden och föreslagit att den avskaffas.⁴⁶

I 31 kap. 3 § brottsbalken finns bestämmelser om överlämnande till rättspsykiatrisk vård. Enligt paragrafens första stycke får rätten överlämna den som har begått ett brott och som lider av en allvarlig psykisk störning till rättspsykiatrisk vård, om det med hänsyn till hans eller hennes psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt är påkallat att han eller hon är intagen på en sjukvårdsinrättning för psykiatrisk vård som är förenad med frihetsberövande och annat tvång. För att ett överlämnande ska kunna ske krävs enligt bestämmelsen att påföljden för det aktuella brottet, eller brottsligheten, inte bedöms kunna stanna vid böter.

⁴⁵ En översiktlig uppställning över möjliga påföljds kombinationer, där det också framgår hur olika tilläggs sanktioner kan kombineras med varandra, finns i Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 55.

⁴⁶ SOU 2012:34, del 2, s. 629–645. År 2012 tillämpades överlämnande enligt LVM som huvudpåföljd i 13 fall, vilket kan jämföras med överlämnande till rättspsykiatrisk vård som skedde i 219 fall, se den officiella kriminalstatistiken, tabell 461 (lagföringsbeslut efter huvudpåföljd och län) för år 2012.

Har ett brott begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning får fängelse väljas som påföljd endast om det finns synnerliga skäl för det (30 kap. 6 § brottsbalken). För att sådana synnerliga skäl ska anses föreligga torde bland annat krävas att straffvärdet motsvarar fängelse i fyra år eller mer.⁴⁷

Överlämnande till särskild vård enligt de nu nämnda kapitlen har i och för sig ingen åldersgräns, varför sådana överlämnanden också kan ske för unga lagöverträdare, alltså lagöverträdare under 21 år. Åldern kommer då att spela in i övervägandena kring tillämpningen av bestämmelserna på olika sätt, och torde oftast leda till att överlämnande till särskild vård inte kommer att ske.⁴⁸

Påföljdsvalet för vuxna lagöverträdare

Den grundläggande bestämmelsen när det gäller valet mellan fängelse och andra möjliga påföljder eller påföljds kombinationer för vuxna lagöverträdare finns i 30 kap. 4 § brottsbalken, som anger följande.

Vid val av påföljd skall rätten fästa särskilt avseende vid omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse. Därvid skall rätten beakta sådana omständigheter som anges i 29 kap. 5 §.

Som skäl för fängelse får rätten, utöver brottslighetens straffvärde och art, beakta att den tilltalade tidigare gjort sig skyldig till brott.

Enligt förarbetena till bestämmelsen är det ofta så att en gärnings höga straffvärde har den avgörande betydelsen för om det finns tillräckligt starka skäl för fängelse. Där angavs som riktmärke att det föreligger en presumtion för att välja fängelse som påföljd om straffvärdet är sådant att ett fängelsestraff på ett år eller mer skulle dömts ut, om fängelse valts som påföljd.⁴⁹

Denna s.k. ettårspresumtion har, som Påföljdsutredningen anmärker, fått mycket stort genomslag i praxis.⁵⁰ En fråga när det gäller ettårspresumtionen är vilket värde som egentligen avses med riktvärdet ett år, straffvärdet eller det s.k. straffmätningensvärdet. Med straffvärdet avses då gärningen straffvärde, efter att domstolen gjort de bedömningar som följer av 29 kap. 1–3 §§ (den grundläggande

⁴⁷ Prop. 2007/08:97, s. 22 f.

⁴⁸ Brottsbalken, en kommentar på internet, kommentaren till 32 kap. 1 §.

⁴⁹ Prop. 1987/88:120 s. 100.

⁵⁰ SOU 2012:34, del 2, s. 84.

bestämmelsen om straffvärdebegreppets innebörd samt förmildrande och försvårande omständigheter som räknas upp i de följande bestämmelserna). Med straffmätningens värde avses straffvärdet efter att också reduktion för billighetsskäl och/eller ungdom (29 kap. 5 och 7 §§) gjorts. När det gäller den reduktion som sker för gärningsmannens ungdom bör Högsta domstolens praxis kunna tolkas så att det är detta reducerade straffvärde som styr om ettårspresumtionen är tillämplig eller inte.⁵¹ I den s.k. skärtorsdagsdomen, NJA 2008 s. 359, har Högsta domstolen gjort uttalanden om hur förekomsten av billighetsskäl ska beaktas, bl.a. i förhållande till ettårspresumtionen. Av rättsfallet får anses framgå att Högsta domstolen avgjort att det är straffvärdet, för vuxna lagöverträdare, som avgör om det finns skäl för fängelse eller inte. Billighetsskäl kan dock föreligga med sådan styrka att det ändå är möjligt att välja en icke frihetsberövande påföljd. Högsta domstolens dom kan dock inte tas till intäkt för att straffmätningens värde inte kan användas som en utgångspunkt för de fortsatta överväganden i påföljdsfrågan, som domstolen har att göra. En tumregel torde fortfarande vara att straffmätningens värden under ett års fängelse leder till en icke frihetsberövande påföljd, om inga andra skäl talar för fängelse.⁵² Det kan samtidigt noteras att straffvärdet och straffmätningens värde i många fall är detsamma, om det inte finns några omständigheter att beakta enligt 29 kap. 5 §.

Det anges också i 30 kap. 4 § att brottslighetens art är ett skäl att välja fängelse som påföljd. Vad som avses med brottslighetens art och hur denna påverkar påföljdsbestämningen är komplexa frågor. Begreppet brottslighetens art syftar på sådan brottslighet som bör leda till ett fängelsestraff även i fall där varken straffvärdet eller förekomsten av tidigare brottslighet talar för denna påföljd. I förarbetena till bestämmelsen anfördes att exempel på brottstyper som är av sådant art är rattfylleri, brott mot vapenlagstiftningen, misshandel och våld mot tjänsteman.⁵³ I praktiken handlar det om

⁵¹ NJA 2000 s. 314 och Högsta domstolens eget uttalande om den domen i NJA 2009 s. 121, jfr SOU 2012:34, del 2, s. 88.

⁵² Om skärtorsdagsdomen och begreppet straffmätningens värde, se Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 40 (not 2), 42 f samt 226–228, Borgeke, Skärtorsdagsdomen – en ny dom från Högsta domstolen som påverkar domstolarnas påföljdsbestämning, SvJT 2008 s. 763, Ulväng, Through the looking-glass – behövs en ny påföljdsreform? i Festskrift till Suzanne Wennberg, 2009, s. 419–436, Jareborg/Zila, Straffrättens påföljdslära, 2010 s. 143, Asp, Svensk rättspraxis, Straffrätt 2001–2009, SvJT 2010 s. 977 och SOU 2012:34, del 2, s. 84–88.

⁵³ Prop. 1987/88:120 s. 100.

sådana brott som enligt tidigare praxis ledde till korta fängelsestraff av ”allmänpreventiva skäl”. Vålds- och annan integritetskränkande brottslighet får allmänt anses vara s.k. artbrott.

Återfall i brott är det sista av de omständigheter som kan utgöra skäl för fängelse. Vid bedömningen av om, eller i vilken grad, återfall talar för fängelse ska domstolen ta hänsyn till den tid som gått sedan den tidigare brottsligheten begicks, om tidigare brott är av samma slag som de som nu bedöms, och om den tidigare och den nuvarande brottsligheten ska betraktas som allvarlig. Med ledning av förarbetsuttalandena i specialmotiveringen till bestämmelsen kan slutsatsen dras att brottsligheten i detta sammanhang bör ses som allvarlig om både tidigare och nuvarande brottslighet har ett straffvärde på sex månader eller mer.⁵⁴

Emot skälen för fängelse ska domstolen väga dels billighetsskälen enligt 29 kap 5 §, dels de särskilda skäl som kan finnas för att i stället välja villkorlig dom eller skyddstillsyn som påföljd. Möjligheten att förena dessa påföljder med samhällstjänst är ett sådant särskilt skäl (30 kap. 7 § respektive 30 kap. 9 § 4). När det gäller skyddstillsyn tillkommer andra särskilda skäl i enlighet med 30 kap. 9 §, t.ex. möjligheten att förena skyddstillsynen med kontraktsvård. Möjligheten att förena en skyddstillsyn med ett kortare fängelsestraff enligt 28 kap. 3 § kan göra en skyddstillsyn till ett möjligt alternativ till en ren fängelsepåföljd.

Brottslighetens straffmättningsvärde, dess art samt återfallet i brott kan med olika styrka tala för att fängelse väljs som påföljd. Även skälen emot fängelse kan vara mer eller mindre starka. Ettårs-presumtionen ska t.ex. inte uppfattas så att straffmättningsvärden under ett år inte alls talar för fängelse. Om det finns skäl för fängelse p.g.a. brottslighetens art och/eller återfall i brott, samverkar dessa skäl med straffmättningsvärdet, även om detta är under ett år, så att även straffmättningsvärdet blir en faktor som i kombination med de andra skälen kan tala för fängelse med olika styrka.⁵⁵ När det gäller frågan hur höga straffmättningsvärden som överhuvudtaget kan ersättas med en icke frihetsberövande påföljd finns inget exakt svar, men regelmässigt leder straffmättningsvärden över två års fängelse till att fängelse också väljs som påföljd, oavsett vilka skäl som talar emot ett frihetsberövande straff. En skyddstillsyn i förening med kontraktsvård kan ersätta fängelsestraff upp till i vart fall

⁵⁴ A. prop. s. 53 och 101, jfr Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 283–286.

⁵⁵ Jfr SOU 2012:34, del 2, s. 93 f. och prop. 1987/88:120 s. 100.

två års fängelse, om den planerade vården är tillräckligt ingripande.⁵⁶ Brottlighetens art har i princip ingen inverkan på möjligheten att välja kontraktsvård som påföljd, varför möjligheten att välja denna påföljd kan vara avgörande vid t.ex. allvarlig våldsbrottlighet.⁵⁷ Att förena skyddstillsyn med fängelse är en möjlighet, men vanligtvis endast upp till straffmätningens värden om ett och ett halvt års fängelse.⁵⁸

Unga lagöverträdare

För unga lagöverträdare gäller, enligt 30 kap. 5 § brottsbalken, att fängelse inte ska användas som påföljd om det inte finns särskilda skäl (för ungdomar över 18 men under 21 år) eller synnerliga skäl (för ungdomar över 15 men under 18 år). Bedömningen av vad som är synnerliga respektive särskilda skäl torde också variera inom de angivna ålderskategorierna på så sätt att skälen för fängelse måste vara starkare för t.ex. en femtonåring än för en sjuttonåring, även om lagtexten är utformad på samma sätt för båda åldrarna.⁵⁹

I 32 kap. brottsbalken finns bestämmelser om de särskilda ungdomspåföljderna ungdomsvård och ungdomstjänst, som formellt kan tillämpas på den som ännu inte fyllt 21 år. Utrymmet att döma någon som är mellan 18 och 21 år till ungdomsvård torde dock i praktiken vara litet, vilket bl.a. beror på att det finns mycket större möjligheter att välja andra påföljder och påföljdscombinationer för denna ålderskategori.⁶⁰ När det gäller ungdomstjänst anges särskilt i lagtexten (32 kap. 2 § andra stycket) att det krävs särskilda skäl för att döma den som är över 18 år till denna påföljd. Regeringen anförde vid införandet av bestämmelsen att man hade svårt att se något större tillämpningsområde för ungdomstjänst beträffande

⁵⁶ Prop. 1986/87:106 s. 36, där det uttalas att kontraktsvård ”i regel” inte ska tillämpas om det fängelsestraff som annars skulle dömts ut hade blivit två års fängelse eller mer, men att det inte kan uteslutas att det kan förekomma fall som motiverar undantag från denna princip, jfr Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 46.

⁵⁷ A. prop. s. 68 och NJA 1988 s. 413, jfr dock Högsta domstolens och hovrättens uttalanden i NJA 2006 s. 212 respektive RH 2004:19, att brottslighetens straffvärde och art innebar att skyddstillsyn med kontraktsvård inte kunde komma ifråga som påföljd, och Borgekes kommentarer till detta i Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 383 f.

⁵⁸ Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 47.

⁵⁹ A.a. s. 291 f. och Brottsbalken, en kommentar på internet, kommentaren till 30 kap. 5 §.

⁶⁰ Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 421 f.

ungdomar över 18 år och påföljden torde också väljas med avsedd restriktivitet för de som uppnått denna ålder.⁶¹

Om det är aktuellt att döma till en av de särskilda ungdomspåföljderna har domstolen att välja mellan ungdomsvård, ungdomstjänst eller en kombination av dessa. Ungdomsvård kan väljas om den unge har ett behov av sådan vård och den vård som planeras, eventuellt i förening med ungdomstjänst eller böter, kan anses tillräckligt ingripande med hänsyn till brottslighetens straffvärde och art samt den unges tidigare brottslighet (32 kap. 1 §). Ett motsvarande krav på ingripandenivå gäller för påföljden ungdomstjänst, men brottslighetens art nämns inte i bestämmelsen (32 kap. 2 §). Detta får anses innebära att ungdomstjänst kan väljas som påföljd upp till en viss straffvärdenivå, oavsett vilken sorts brottslighet det är frågan om.

En fråga är om det finns någon övre gräns för brottslighetens straffmättningsvärde, som utesluter användandet av ungdomspåföljderna. När det gäller ungdomstjänst gjordes uttalanden om detta i förarbetena. Högsta domstolen har i rättsfallet 2007 s. 636 tolkat regleringen så att ungdomstjänst kan användas som påföljd för straffmättningsvärden upp till sex månaders fängelse. För en femtonåring innebär detta att straffvärdet av brottsligheten kan uppgå till fängelse i två år och sex månader, för en sextonåring för straffvärden upp till två år och för en sjuttonåring straffvärden upp till ett år och sex månader.⁶²

I NJA 2009 s. 121 gjorde Högsta domstolen vissa uttalanden om kombinationen av ungdomsvård och ungdomstjänst. Det maximala antalet timmar ungdomstjänst bör, enligt Högsta domstolen, vanligtvis kunna användas om det alternativa fängelsestraffet hade varit 11 månaders fängelse. Elva månaders straffmättningsvärde motsvarar för en femtonåring cirka fyra år och sex månaders fängelse för en vuxen, och för en sjuttonåring ett fängelsestraff för en vuxen om två år och nio månader. Vid prövningen ska domstolen samtidigt göra en bedömning av hur ingripande ungdomsvården kan anses vara i det enskilda fallet och vilka skäl som talar för att kombinera ungdomsvården med ungdomstjänst.⁶³

⁶¹ Prop. 2005/06:165 s. 77.

⁶² Jfr Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 437 f. och a. prop. s. 75 f. Författaren anför att det anförda förarbetstuttalandet alltså inte leder till rimliga resultat, vilket Högsta domstolen bekräftar i det i texten återgivna rättsfallet.

⁶³ För brottslighet utan artinslag behöver ungdomstjänst inte väljas i kombination med ungdomsvård om straffmättningsvärdet understiger sex månaders fängelse, enligt Högsta

När det slutligen gäller ungdomsvård som ensam påföljd är det i viss mån oviss vid hur höga straffmätningensvärden denna påföljd kan väljas.⁶⁴ Samtidigt bör tillämpningsområdet för ungdomsvård som ensam påföljd inte kunna sträcka sig längre än kombinationen av ungdomsvård och ungdomstjänst. Högsta domstolen uttalade också i det ovan nämnda rättsfallet att ungdomspåföljderna i första hand bör omfatta brottslighet för vilken straffvärdet, efter reduktion för ungdom enligt 29 kap. 7 §, skulle ha bestämts till kortare tid än ett år.⁶⁵

I 32 kap. 5 § finns slutligen bestämmelsen om sluten ungdomsvård. För ungdomar under 18 år gäller att de inte får dömas till fängelse, utan om det finns synnerliga skäl att välja fängelse som påföljd ska rätten i stället besluta om sluten ungdomsvård om maximalt fyra år. För straffmätningen av sluten ungdomsvård gäller för det första att bestämmelserna i 29 kap. 1–5 och 7 §§ ska tillämpas, alltså att straffmätningensvärde ska fastställas. Eftersom ingen villkorlig frigivning sker från sluten ungdomsvård sker sedan en ytterligare reduktion med en tredjedel av strafftiden. Sluten ungdomsvård kan därmed ersätta ett fängelsestraff som annars skulle bestämts till sex år för den unge. Följden av denna tidsbegränsning kan innebära att straffvärdet för brottsligheten i undantagsfall är så högt att sluten ungdomsvård inte kan väljas som påföljd, utan att den unge i stället får dömas till fängelse.⁶⁶ Detta kan dock bli fallet endast om den unge är närmare 18 år och straffvärdet för brottsligheten är mycket högt, motsvarande upp emot 18 års fängelse eller fängelse på livstid för en vuxen.⁶⁷

domstolen. Borgeke kommenterar rättsfallet och har tagit fram en tabell för hur många timmars ungdomstjänst som kan väljas vid olika straffmätningensvärden i Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 443–445.

⁶⁴ Jfr Borgekes resonemang, a.a. s. 424 f.

⁶⁵ Detta överensstämmer med att straffmätningensvärden på ett år och däröver (alltså ett motsvarande straffvärde för en vuxen på ungefär fem år eller däröver när det gäller femton-åringar) även för unga lagöverträdare talar för att fängelse – eller sluten ungdomsvård – väljs som påföljd, a.a. s. 292 f.

⁶⁶ Prop. 1997/98:96 s. 201 f. Jfr övervägandena kring konsekvenserna för unga lagöverträdare då straffskalan för mord ändrades, prop. 2008/09:118 s. 35 f.

⁶⁷ SOU 20012:34, del 3, s. 553 f.

Betydelsen av återfall i brott när fängelse väljs som påföljd

Av 29 kap. 4 § brottsbalken framgår att rätten vid straffmätningen utöver brottets straffvärde i skärpande riktning ska ta hänsyn till om den tilltalade tidigare gjort sig skyldig till brott, om inte förhållandet beaktas genom påföljdsvalet eller i tillräcklig utsträckning genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. Av regleringen följer alltså att rätten i första hand ska beakta återfallet genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. Enligt 30 kap. 4 § är också det förhållandet att den tilltalade tidigare gjort sig skyldig till brott ett självständigt skäl att välja fängelse som påföljd. För den som tidigare dömts till ett fängelsestraff kan villkorligt medgiven frihet förverkas enligt förutsättningarna i 34 kap. 4 § brottsbalken.

Om straffskärpning enligt 29 kap. 4 § övervägs ska rätten beakta vilken omfattning den tidigare brottsligheten haft, vilken tid som har förflutit mellan brotten samt om den tidigare och den nya brottsligheten är likartade eller brottsligheten i båda fallen är särskilt allvarlig. Med särskilt allvarlig brottslighet avses att straffvärdet både för den tidigare och den nya brottsligheten bör uppgå till åtminstone ett år.⁶⁸

3.5 Verkställighet av fängelsestraff

Verkställighet i kriminalvårdsanstalt

De grundläggande bestämmelserna om verkställighet av fängelsestraff finns i 26 kap. 5 och 6 §§ brottsbalken. Av dessa bestämmelser följer att verkställighet av fängelsestraff sker genom att den dömda tas in i kriminalvårdsanstalt och att villkorlig frigivning som huvudregel ska ske då två tredjedelar, dock minst en månad, av det utdömda fängelsestraffet avtjänats. Av 26 kap. 10 § framgår vidare att en prøvotid följer efter den villkorliga frigivningen, lika lång som det återstående straffet, dock minst ett år. Under prøvotiden kan den dömda vara föremål för övervakning, om det bedöms som påkallat (26 kap. 11 §). Övervakningen upphör utan särskilt beslut efter det att ett år av prøvotiden gått, om inte Övervaknings-

⁶⁸ Prop. 2009/10:147 s. 89.

nämnden meddelar beslut om fortsättning även efter ett år, vilket följer av 26 kap. 18 §.

I fängelselagen (2010:610) finns övergripande bestämmelser om verkställighet av fängelsestraff i anstalt. Lagen kompletteras av fängelseförordningen (2010:2010).

När det gäller i vilken typ av anstalt den intagne ska placeras har lagen gjorts neutral i förhållande till kriminalvårdens organisation.⁶⁹ Lagregleringen av placeringsbeslut finns i 2 kap. 1 § fängelselagen. Bestämmelsen anger att en intagen inte får placeras så att han eller hon underkastas mer ingripande övervakning och kontroll än vad som är nödvändigt för att ordning eller säkerhet ska kunna upprätthållas. Kriminalvårdens anstalter är i dag uppdelade i tre säkerhetsklasser där säkerhetsklass 1 har den högsta säkerheten.

De olika åtgärder som vidtas och de beslut som fattas under verkställigheten beror i liten utsträckning på längden av det utdömda fängelsestraffet, utan i stället på den avvägning som måste göras mellan de olika ändamål som styr Kriminalvårdens verksamhet; den intagnes anpassning i samhället, att negativa följder av frihetsberövandet ska motverkas, förebyggandet av återfall i brott, kravet på samhällsskydd samt ordning och säkerhet på anstalterna. Ett exempel på detta är att möjligheten att placera en intagen på en särskild säkerhetsavdelning eller hålla honom eller henne avskild från andra intagna (vilket regleras i 2 kap. 4 § respektive 6 kap. 7 §), numera inte är beroende av om han eller hon avtjänar ett fängelsestraff med en viss minsta längd, utan i stället enbart är kopplad till risken för bl.a. rymning och brottslig verksamhet.⁷⁰ En bestämmelse är dock fortfarande hänförlig till längden på fängelsestraffet, nämligen 1 kap. 7 §, som föreskriver att särskilda villkor ska beslutas för intagna som avtjänar fängelse i minst fyra år, om det inte är uppenbart obehövligt. Särskilda villkor ska också beslutas, om det finns särskilda skäl, för en intagen som har dömts till fängelse i lägst två år (1 kap. 7 § andra stycket).

Andra bestämmelser är kopplade till hur lång tid av fängelsestraffet som avtjänats. Det gäller bestämmelser om permission och utslussningsåtgärder. Permission får i normalfallet inte beviljas innan en fjärdedel, dock minst två månader, av fängelsestraffet har av-

⁶⁹ Prop. 2009/10:135 s. 70.

⁷⁰ Tidigare gällde, utöver riskerna för rymning, m.m., att den intagne för att sådana åtgärder skulle kunna vidtas skulle avtjäna ett fängelsestraff om minst två år, prop. 2009/10:135, s. 74–76.

tjänats (10 kap. 1 §) och utslusningsåtgärderna *vistelse i halvvägsbus* och *utökad frigång* får inte beviljas om inte minst halva strafftiden, dock minst tre månader, har avtjänats (11 kap. 4 och 5 §§). Dessa utslusningsåtgärder innebär i korthet vistelse i ett av Kriminalvården kontrollerat hem respektive att den intagne avtjänar fängelsestraffet i sin bostad. Andra utslusningsåtgärder, som alltså inte är beroende av hur lång tid av ett fängelsestraff som avtjänats, är *frigång* (11 kap. 2 §), innebärande att den intagne dagtid vistas utanför anstalt för att t.ex. utföra arbete eller studier samt *vårdvistelse* (11 kap. 3 §), innebärande en placering på ett särskilt hem som definieras i socialtjänstlagen (2001:453).

Verkställighet genom intensivövervakning med elektronisk kontroll

Ett fängelsestraff kan avtjänas med s.k. fotboja enligt lagen (1994:451) om intensivövervakning genom elektronisk kontroll. Denna verkställighetsform innebär ett avtjänande i hemmet för den dömd. Kriminalvården meddelar föreskrifter bl.a. om för vilka ändamål (t.ex. arbete eller studier) och under vilka tider den dömd får lämna bostaden.

Kriminalvården beslutar efter ansökan från den som dömts till fängelse om han eller hon ska få avtjäna ett fängelsestraff med fotboja. En förutsättning för att verkställighet med fotboja ska kunna ske är att det aktuella fängelsestraffet inte överstiger sex månader (1 §). Andra förutsättningar för att bevilja ansökan följer av lagen.

3.6 Andra rättsliga följder av brott

Av 1 kap. 8 § brottsbalken följer att brott kan föranleda, förutom påföljd, skadestånd och förverkande av egendom; företagsbot eller annan särskild rättsverkan.

Skadestånd

Brottsoffers rätt till skadestånd p.g.a. brott regleras i skadeståndslagen (1972:207). Rätten till skadestånd är inte kopplad till vilket straff som är föreskrivet för brottet, utan avgörs genom tillämpningen av skadeståndsrättsliga regler. Den särskilda form av skadestånd som kallas kränkingsersättning och som vanligtvis begärs i

samband med att ett våldsbrott begåtts regleras i 2 kap 3 §. Av denna följer att en förutsättning för kränkingsersättning är att kränkningen varit allvarlig.⁷¹ Ersättningens storlek bestäms enligt bestämmelsen i 5 kap. 6 §.

Allmänt om särskild rättsverkan

Särskild rättsverkan behandlas i 36 kap. brottsbalken. Begreppet har ingen närmare definition i någon lagregel. Exempel på särskild rättsverkan är, förutom förverkande av egendom, utvisning p.g.a. brott och återkallelse av körkort. Det gemensamma för de företeelser som anses utgöra särskild rättsverkan är att de är rättsligt reglerade följder av brott.⁷² Även åläggande av skyldighet för den som döms för brott att ersätta staten för kostnaden för blodprovstagning och blodundersökning som har gjorts för utredning av brottet (31 kap. 1 § rättegångsbalken) och skyldighet att erlägga avgift till brottsofferfonden enligt lagen (1994:419) om brottsofferfond torde utgöra särskild rättsverkan av brott. När det gäller den senare skyldigheten räcker det att fängelse ingår i straffskalan för brottet för att skyldigheten ska kunna åläggas den dömda (1 §). I fråga om ersättning för blodprovstagning gäller i stället att kostnaden ska ha varit skäligen motiverad för utredning av brottet.

Förverkande enligt 36 kap. brottsbalken

Förverkande enligt 36 kap. brottsbalken kan ske genom värdeförverkande eller sakförverkande. Utbyte av brott och egendom som använts som hjälpmedel vid brott, eller som kan befaras komma till brottslig användning, kan förklaras förverkade (1–3 §§). Tillämpningen av förverkandebestämmelserna är inte beroende av den straffskala som är föreskriven för brottet om det gäller brott i brottsbalken. För brott enligt annan lag eller författning kan förverkande komma i fråga först om ett års fängelse eller mer är föreskrivet för brottet.

⁷¹ Uttrycket "allvarlig" i detta sammanhang har ingen koppling till uttrycket "allvarliga våldsbrott" – kränkingsersättning kan utgå för vålds- och hotbrottslighet med straffvärden under sex månader, jfr prop. 2000/01:68 s. 65.

⁷² Brottsbalken, en kommentar på internet, kommentaren till 36 kap.

Det finns också en särskild förverkandebestämmelse i 36 kap. 1 b §, vars tillämpning förutsätter att någon döms för ett brott för vilket är föreskrivet fängelse i sex år eller mer, eller som avser vissa andra särskilt uppräknade brott, t.ex. människohandel. Bestämmelsen infördes för att det ska vara möjligt att förverka inte bara utbyte av ett visst konkret brott, utan också utbyte av en viss inte närmare preciserad brottslig verksamhet.⁷³ För sambandet mellan egendomen som förverkas och den brottsliga verksamheten gäller ett sänkt beviskrav, eftersom det är tillräckligt att det framstår som ”klart mera sannolikt” att egendom härrör från sådan verksamhet.

För att bestämmelsen ska kunna tillämpas krävs dock att det är visat att i vart fall ett brott med minst sex års fängelse i straffskalan begåtts, och därtill att brottet varit av beskaffenhet att kunna ge utbyte. Brott där det som förutsättning för straffansvar uppställs att gärningen innebär vinning är sådana brott, men även andra brott som normalt ger utbyte för någon, t.ex. narkotikabrott. Andra brott, t.ex. brott enligt 3 kap. brottsbalken, kan också göra bestämmelsen tillämplig, men då måste åklagaren i det enskilda fallet visa att det aktuella brottet verkligen begåtts i vinstsyfte.⁷⁴

Utvisning p.g.a. brott

Utvisning p.g.a. brott regleras i 8 kap. 8–13 §§ utlänningslagen (2005:716). En första förutsättning för att utvisning ska kunna ske är att det brott som en utlänning döms för ska kunna leda till annat straff än böter. Vidare krävs att utlänningen också dömts till en svårare påföljd än böter och att det föreligger antingen en risk för återfall eller att brottet med hänsyn till den skada, fara eller kränkning som det har inneburit är ett så allvarligt brott att han eller hon inte bör få stanna kvar i landet (8 kap. 8 § utlänningslagen). När det gäller den senare grunden för utvisning kopplas brottets allvar genom förarbetsuttalanden till brottets straffvärde. Som en allmän riktlinje anges att brottet bör ha ett straffvärde om fängelse i minst ett år för att utvisning ska få ske oberoende av återfallsrisk. En omständighet som ska tillmätas extra stor betydelse är vidare enligt

⁷³ Prop. 2007/08:68, s. 1.

⁷⁴ A. prop. s. 94.

motiven om brottet innefattar svårare integritetskränkningar mot skyddslösa personer, t.ex. barn.⁷⁵

För en utlänning som antingen vistats här med permanent uppehållstillstånd sedan minst fyra år när åtal väcktes eller då varit bosatt här i minst fem år gäller att utvisning kan ske endast om det föreligger synnerliga skäl (8 kap. 12 § utlänningslagen).

3.7 Processuella bestämmelser m.m.

Inledning

Det finns en mängd bestämmelser som för sin tillämpning knyter an till vilket straff som är föreskrivet för ett brott, alltså brottets straffskala. Sådana s.k. strafftrösklar kan vara utformade på olika sätt, t.ex. att fängelse kan följa på ett brott, att fängelse i ett år eller däröver ska vara föreskrivet för brottet, eller att det för brottet inte ska vara föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två (alternativt fyra) års fängelse.

Tvångsmedel

Rättegångsbalkens bestämmelser om personella och andra tvångsmedel innehåller olika strafftrösklar. För att häkta någon som är misstänkt för brott krävs enligt huvudregeln i 24 kap. 1 § att minst ett års fängelse ingår i det misstänkta brottets straffskala. Om brottsmisstanken gäller ett brott med ett straffminimum om två år ska den tilltalade häktas om det inte är uppenbart att skäl för häktning saknas (s.k. obligatorisk häktning, 24 kap. 1 § andra stycket rättegångsbalken). Enligt 24 kap. 2 § finns också bestämmelser om häktning som är oberoende av brottets beskaffenhet, som gäller personer som vägrar uppge sin identitet eller saknar hemvist i riket, och som då kan häktas under vissa i bestämmelsen närmare angivna förutsättningar. Även den som endast är skäligen misstänkt kan häktas under de förutsättningar som följer av 24 kap. 3 §.

Andra tvångsmedel som kan tillgripas mot den enskilde under brottsutredningen är husrannsakan, beslag, kroppsvisitation och kroppsbesiktning samt olika former av avlyssning eller övervakning

⁷⁵ Prop. 1993/94:159 s. 13.

av kommunikation, både via handlingar och på elektronisk väg (27 och 28 kap. rättegångsbalken). För att det ska vara möjligt att tillgripa vissa tvångsmedel krävs endast att fängelse ska kunna följa på brottet. Så är fallet när det gäller husrannsakan (28 kap. 1 §), kroppsvisitation och kroppsbesiktning (28 kap. 11 och 12 §§). För vissa andra tvångsmedel uppställs samma förutsättningar som för häktning, dvs. att fängelse i ett år eller däröver ska vara föreskrivet för brottet. Det gäller husrannsakan i vissa lokaler (28 kap. 3 § andra stycket) och beslag av försändelser hos post eller telebefordringsföretag (27 kap. 3 §). För tvångsmedlen hemlig avlyssning av elektronisk kommunikation och hemlig kameraövervakning krävs misstanke om brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse två år, eller andra brott, om straffvärdet kan antas överstiga fängelse i två år (27 kap. 18 och 20 a §§). Hemlig övervakning av elektronisk kommunikation får användas i förundersökningar för brott för vilka är föreskrivet fängelse i minst sex månader (27 kap. 19 §). Hemlig övervakning av elektronisk kommunikation innebär, till skillnad från hemlig avlyssning, inget inhämtande av innehållet i kommunikationen, utan i stället en övervakning av vilken kommunikation som skett (t.ex. samtalslistor för ett visst telefonnummer) och/eller ett bestämmande av inom vilket geografiskt område elektronisk kommunikationsutrustning funnits vid en viss tidpunkt.

Utöver rättegångsbalken finns också bestämmelser om tvångsmedel. Ett exempel är lagen (2007:978) om hemlig rumsavlyssning, ett tvångsmedel som kan användas bara om brottsmisstanken avser brott med ett minimistraff om minst fyra års fängelse, eller andra särskilt uppräknade brott, förutsatt att det kan antas att brottets straffvärde är fängelse i fyra år eller mer.

Personuppgiftsbehandling

Bestämmelser om personuppgiftsbehandling i brottsbekämpande verksamhet kan också vara knutna till vilket straff som är föreskrivet för ett visst brott. Ett exempel är polisens möjlighet att behandla personuppgifter genom att göra dem gemensamt tillgängliga enligt tillämpliga bestämmelser i polisdatalagen (2010:361). Av 3 kap. 2 § denna lag framgår att sådana personuppgifter får göras gemensamt tillgängliga som har samband med misstänkt brottslig verksamhet om den misstänkta brottsligheten innefattar brott med ett års fängelse i straffskalan. Vidare får personuppgifter som behövs

för övervakningen av en person göras gemensamt tillgängliga om det kan antas att personen kan komma att begå brott med två års fängelse i straffskalan. Ett annat exempel är gallringsbestämmelserna i lagen (2010:362) om polisens allmänna spaningsregister, där personuppgifter som har samband med misstankar om brott för vilka är föreskrivet minst två års fängelse, ska gallras fem år efter registrering av uppgiften, i stället för efter tre år, som är den generella gallringsfristen (21 §).

Internationellt samarbete

Bestämmelser som styr det internationella samarbetet för brottsbekämpning och -utredning kan också innehålla strafftrösklar på olika sätt. Tvångsmedelsanvändning på begäran av en annan stat regleras i lagen (2000:562) om internationell rättslig hjälp i brottmål. I 2 kap. 1 § i den lagen görs en hänvisning till de svenska bestämmelserna om tvångsmedel, varför de svenska strafftrösklarna i princip blir tillämpliga. Den gärning som är aktuell bedöms då enligt svensk rätt. För utlämning av en person för lagföring till en annan stat krävs att gärningen enligt svensk lag motsvarar brott för vilket är föreskrivet fängelse i ett år eller mer enligt 4 § lag (1957:668) om utlämning för brott. Inom EU gäller numera i stället lagen (2003:1156) om överlämnande från Sverige enligt en europeisk arresteringsorder. I denna lag är strafftröskeln knuten till den utfärdande statens lagstiftning, innebärande att det för brottet ska vara föreskrivet en frihetsberövande påföljd om minst ett år (2 kap. 2 § första stycket 1).

Även för gränsöverskridande informationsutbyte kan vara föreskrivet en skyldighet att lämna information om brott eller misstankar om ett brott av ett visst allvar. Ett exempel är informationskyldighet till Eurojust, där åklagaren ska föra in information om brottsutredningar i Sverige som rör vissa brottstyper, bl.a. människohandel, som kan föranleda minst fem års fängelse och som berör minst tre EU-medlemsstater.⁷⁶

⁷⁶ Se Anvisningar för informationsöverföring till Eurojust, Åklagarmyndighetens RättsPM 2011:9, november 2011.

Preskription

Av 35 kap. 1 § brottsbalken framgår att påföljd inte får ådömas om den misstänkte inte har häktats eller fått del av åtal inom viss tid från brottet (åtalspreskription). Åtalet ska ogillas och inte avvisas om brottet är preskriberat. Åtalspreskription ska beaktas av rätten utan yrkande (*ex officio*) vid den tidpunkt då domstolen ska bestämma påföljden.

Preskriptionstiden är bestämd till olika antal år utifrån det straff som högst kan följa på brottet. Den är

- två år om det strängaste straffet är fängelse i högst ett år,
- fem år om det strängaste straffet är fängelse i högst två år,
- tio år om det strängaste straffet är fängelse i högst åtta år,
- femton år om det svåraste straffet är fängelse på viss tid över åtta år, och
- tjugofem år om fängelse på livstid kan följa på brottet.

Regeln avspeglar en grundläggande princip om ett samband mellan brottets svårhet och preskriptionstidens längd.⁷⁷

Bestämmelserna om preskription ändrades 2010, då det föreskrevs att vissa allvarliga brott som räknas upp i 35 kap. 2 §, bl.a. mord och dråp, inte ska preskriberas.⁷⁸ Bestämmelserna om åtalspreskription kompletteras i 35 kap. 6 § brottsbalken av bestämmelser om s.k. absolut preskription. De innebär att sedan en viss tid förflutit från brottet, får det aldrig dömas till påföljd för brottet även om preskriptionsavbrott, alltså att den tilltalade fått del av åtal eller häktats, har skett enligt 1 §.

En annan form av preskription är påföljdspreskription (35 kap. 8 och 9 §§ brottsbalken). Påföljdspreskription innebär att ett fängelsestraff bortfaller om det inte börjar verkställas inom viss tid sedan domen vunnit laga kraft. Preskriptionstiden bestäms i dessa fall utifrån fängelsestraffets längd.

⁷⁷ Prop. 2009/10:50 s. 8.

⁷⁸ SFS 2010:60, prop. 2009/10:50.

4 Tidigare överväganden och pågående lagstiftningsarbeten

4.1 Inledning

I detta kapitel redogörs för tidigare överväganden och pågående lagstiftningsarbeten som på olika sätt har beröringspunkter med vårt arbete. Vi har härvid valt ut dels överväganden om påföljdssystemet i stort, dels överväganden avseende vålds- och sexualbrottslighet. Det kan konstateras att det endast är Fängelsestraffkommittén som tagit ställning till brottstypernas straffskalor på ett mer övergripande sätt. Enskilda brotts straffskalor, utformningen av dessa, vad utformningen innebär för straffmätningen, och hur man bör se på överlappningen av straffskalorna vid gradindelade brott, har dock berörts i andra utredningar. Vidare har straffskärpningar av vålds- och sexualbrott föreslagits genom utvidgningar av tillämpningsområdet för olika brott. Förändringar i de allmänna bestämmelserna om försvårade omständigheter i 29 kap. 2 § brottsbalken har också övervägts i olika sammanhang som ett sätt att förstärka det straffrättsliga skyddet.

4.2 Tidigare överväganden¹

4.2.1 Brottsförebyggande rådets arbetsgrupp rörande kriminalpolitik

I januari 1976 inledde Brottsförebyggande rådets arbetsgrupp rörande kriminalpolitik en översyn av brottsbalkens påföljdssystem. Arbetet resulterade i rapporten *Nytt straffsystem – Idéer och förslag*.² I rapporten, som var avsedd som ett debattinlägg, riktades

¹ Framställningen är en något utbyggd och omarbetad version av avsnitt 3.2 i SOU 2008:85.

² Brå-rapport 1977:7.

stark kritik mot den s.k. behandlingstanken, som brottsbalken delvis var uppbyggd utifrån. Behandlingstanken (se avsnitt 3.2) kom till uttryck i dåvarande 1 kap. 7 § brottsbalken, där det stadgades att rätten vid val av påföljd skulle iaktta vad som krävs för att upprätthålla allmän laglydnad och därtill fästa särskilt avseende vid att påföljden skulle vara särskilt ägnad att främja den dömdes anpassning i samhället. Brottsförebyggande rådet var kritiska till behandlingstanken och menade att principer om rättvisa och proportionalitet mellan brott och straff i stället skulle gälla vid straffmätning och påföljdsval och att bestämmelser i linje med detta borde införas i lag.

I rapporten uttalade sig arbetsgruppen också om användningen av frihetsstraff och om frihetsstraffens längd och anförde bl.a. följande.

Frihetsstraff bör utnyttjas med stor restriktivitet och endast som påföljdssystemets yttersta medel. Antalet frihetsstraff och dessas längd bör begränsas så långt som möjligt. Syftet med fängelse skall vara att skydda vissa grundläggande och särskilt viktiga intressen. Därför bör fängelse tillgripas endast för brott som är så allvarliga att behovet av ett drastiskt och tydligt avståndstagande från den begångna gärningen är särskilt stort.³

4.2.2 Fängelsestraffkommittén

Mot bakgrund av bl.a. den ovan beskrivna Brå-rapporten tillsattes en kommitté, Fängelsestraffkommittén, under våren 1979 med uppdrag att utreda vissa frågor om fängelse och kriminalvård i anstalt.

Enligt de ursprungliga kommittédirektiven från 1979 skulle Fängelsestraffkommittén företa en allsidig översyn av användningen av fängelsestraff. En utgångspunkt för kommitténs arbete skulle vara att fängelsestraffet inte var ägnat att medföra några positiva effekter för den intagne själv utan tvärtom ofta hade direkta skadeverkningar.

De fem huvudfrågor som kommittén hade att överväga var

- minimitiden för fängelsestraff
- reglerna om villkorlig frigivning
- allmänna regler för påföljdsval och straffmätning

³ Brå-rapport 1977:7 s. 227.

- brottens straffskalor
- medborgarnas insyn och inflytande i kriminalvårdens olika organ

Genom tilläggsdirektiv 1981 och 1983 fick kommittén också i uppdrag att överväga övervakningsnämndernas avskaffande samt allmänna regler för ansvarsfrihet och påföljdseftergift.

År 1980 överlämnade kommittén delbetänkandet Fjorton dagars fängelse⁴, som behandlade minimitiden för fängelsestraffet, och året därpå lämnades delbetänkandet Villkorlig frigivning samt nämnder och lekmanamedverkan inom kriminalvården⁵, som behandlade reglerna om villkorlig frigivning samt medborgarnas insyn och inflytande i kriminalvårdens organ.

Fängelsestraffkommitténs huvudbetänkande, Påföljd för brott⁶, innehöll kommitténs allmänna överväganden om straffsystemet, synen på fängelsestraffet och ytterligare överväganden kring villkorlig frigivning, överväganden kring bötesstraffet, översyn av straffskalorna samt överväganden rörande påföljdsbestämningen, dvs. påföljdsval och straffmätning. I inledningen av huvudbetänkandet redogjorde kommittén för de genomgående grundtankarna i de förslag som lämnades. Därvid förklarades att kommittén inte resonerade i termer som allmänprevention och individualprevention, utan att det avgörande för ett brotts straffskala och för påföljdsbestämningen i stället skulle vara brottets svårhet. Enligt kommitténs uppfattning skulle visserligen vissa omständigheter hänförliga till gärningsmannens person kunna beaktas vid straffmätningen, men detta skulle inte ske utifrån ett individualpreventivt betraktelsesätt, utan endast för att något annat hade varit obilligt. Först vid verkställigheten av påföljderna förelåg det enligt kommittén förutsättningar för olika individuella hänsynstaganden.

Kommittén konstaterade att det från humanitär synpunkt fanns starka skäl som talade för en begränsad användning av fängelsestraffet, men att det samtidigt inte inom överskådlig framtid gick att avvara fängelse i påföljdssystemet. Enligt kommitténs bedömning var ett ökat användande av fängelsestraff vare sig ur individualpreventiv eller allmänpreventiv synpunkt ett verksamt medel för att minska brottsligheten, eller ens att motverka en ökning av denna. Kommittén anförde vidare att det inte fanns något som tydde

⁴ SOU 1980:1.

⁵ SOU 1981:92.

⁶ SOU 1986:13–15.

på att en måttlig minskning av användandet av fängelsestraff allmänt sett skulle ha någon betydelse för brottslighetens omfattning. Det i direktiven uttalade önskemålet om en allmän begränsning av fängelsestraffets användning ansågs därför både önskvärt och möjligt att genomföra. Enligt kommitténs bedömning borde begränsningen dock göras relativt försiktigt, då det ansågs viktigt att människor i allmänhet upplever att de lever i ett rättssamhälle där de som begår brott utsätts för tillräckligt strängt ingripande från samhällets sida.

Fängelsestraffkommitténs grundtanke var alltså att straffskalorna skulle utformas på ett sådant sätt att användningen av fängelsestraffet begränsades. Kommittén föreslog därför generellt sänkta straffskalor. Ett annat skäl till de sänkta straffskalorna var kommitténs förslag att villkorlig frigivning, som enligt dåvarande lagstiftning som huvudregel skulle ske när halva fängelsestraffet hade avtjänats, fortsättningsvis skulle ske efter två tredjedelar av strafftiden, samtidigt som avsikten inte var att anstaltstiderna skulle öka.

Fängelsestraffkommittén diskuterade olika principer för straffskalornas konstruktion. Straffskalor kunde vara utformade så att de täckte alla tänkbara fall inom en brottstyp och således vara heltäckande, utan möjlighet för domstolen att i något fall avvika från straffskalan. De kunde ta sikte på normalfallen av brotten, samtidigt som det fanns förhållandevis stora möjligheter att i enskilda fall avvika från den givna straffskalan. Slutligen kunde de vara utformade så att huvuddelen av de fall som brottstypen omfattade också omfattades av straffskalan, samtidigt som det kunde finnas möjlighet att i undantagsfall avvika från denna. Denna senare modell för straffskalornas utformning användes enligt svensk rätt, och kommittén ansåg att denna ordning borde behållas.

När det gällde vilken utformning de olika straffskalorna skulle ha, redogjorde Fängelsestraffkommittén för vissa principiella utgångspunkter. Man konstaterade att proportionalitets- och ekvivalensprinciperna i sig inte satte några mått på vilket abstrakt straffvärde en viss brottstyp skulle ha, eftersom de inte gav uttryck för vad som gör ett brott svårare än ett annat. Fängelsestraffkommittén menade att det, för att fastställa det abstrakta straffvärdet av en brottstyp, var nödvändigt att diskutera straffbudens skyddsobjekt och hur man värderar dem. Straffskalan för ett brott borde vara högre ju viktigare intresse som berördes. Fängelsestraffkommittén tog också avstånd från vissa argument som förts fram i tidigare lagstiftningsarbeten, bl.a. att straffskärpningar skulle kunna motiveras av möjligheten att kunna tillgripa processuella tvångsmedel.

Vid översynen av straffskalorna konstaterade kommittén att straffvärdet för de rena förmögenhetsbrotten, med undantag för skadegörelsebrotten, var för högt och borde sättas lägre, medan straffvärdet för brotten mot den personliga integriteten, främst våldsbrotten, borde sättas högre. Strävan efter en begränsad användning av fängelsestraff och kompensationen för den föreslagna förhöjningen av kvotdelen för villkorlig frigivning innebar dock att kommittén föreslog sänkta straffskalor även för våldsbrott, dock inte i samma utsträckning som för förmögenhetsbrotten.

Kommittén föreslog också en minskning av de överlappande straffskalorna för gradindelade brott. Detta motiverades med att den överlappande delen av straffskalan i praktiken inte användes och att en minskad överlappning därför skulle innebära att straffskalorna bättre angav det straffvärde som brotten i verkligheten tillmättes.

Fängelsestraffkommittén föreslog bl.a. följande straffskalor.

Mord	Fängelse 8–10 år, eller på livstid
Dråp	Fängelse 4–10 år
Misshandel	Böter, lägst 100 dagsböter, eller fängelse högst 1 år
Grov misshandel	Fängelse 9 mån–10 år
Våldtäkt	Fängelse 1 år 6 mån–4 år
Grov våldtäkt	Fängelse 3–10 år
Stöld	Böter, lägst 50 dagsböter, eller fängelse i högst 6 mån
Grov stöld	Fängelse 3 mån–5 år
Rån	Fängelse 6 mån–3 år
Grovt rån	Fängelse 2–10 år

Kommitténs förslag till lägre straffskalor ledde aldrig till lagstiftning. I propositionen⁷ som behandlade förslagen i denna del uttalade departementschefen att hon inte var beredd att föreslå genomförande av en allmän nedjustering av samtliga straffskalor i brottsbalken i enlighet med kommitténs förslag. Hon delade visserligen Fängelsestraffkommitténs bedömning att det fanns anledning att se något allvarigare på våldsbrott och andra brott som innebär en kränkning av den personliga integriteten än vad som dittills varit fallet, men att gällande straffskalor inte lade något hinder för en sådan anpassning av påföljderna efter ändrade värderingar och

⁷ Prop. 1992/93:141.

samhällsförhållanden. När det gällde överlappande straffskalor anförde departementschefen att hon i princip delade kommitténs uppfattning och att hennes förslag, i de fall hon föreslog straffskaleändringar för vissa brottstyper, också innebar att överlappningen av straffskalorna för dessa brottstyper minskade.

I propositionen föreslogs en gradindelning av brottet olaga hot, som ledde till nuvarande lagstiftning⁸, se vidare avsnitt 6.8.1. En förändring av straffskalorna för de olika graderna av övergrepp i rättssak genomfördes också på så sätt att ett högre minimistraff för grovt brott infördes samtidigt som maximistraffet för brott av normalgraden sänktes. Sistnämnda förändring angavs vara för att minska överlappningen i straffskalorna och inte för att nedvärdera straffvärdet av brottsligheten.

4.2.3 Departementspromemorian Grov misshandel och grov stöld

Fängelsestraffkommitténs uppdrag att göra en allmän översyn av straffskalorna omfattade inte utformningen av de enskilda brottsbestämmelserna. Kommittén uttalade dock i sitt huvudbetänkande att det kunde ifrågasättas om det inte i praxis uppställts alltför stränga krav för att en gärning skulle bedömas som grov misshandel. Denna slutsats hade också dragits i en departementspromemoria från 1980, Straffmätning – slutrapport.⁹

Enligt dåvarande lydelse av 3 kap. 6 § brottsbalken skulle, vid bedömandet av om ett misshandelsbrott var att betrakta som grovt, särskilt beaktas om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller annars visat synnerlig hänsynslöshet eller råhet. I 1980 års promemoria föreslogs att ordet ”synnerlig” skulle utgå ur 3 kap. 6 § brottsbalken och att minimistraffet för grov misshandel samtidigt skulle sänkas till fängelse i sex månader.

I anledning av ovan nämnda uttalanden utarbetades departementspromemorian Grov misshandel och grov stöld.¹⁰ I promemorian hänvisades till en tidigare utförd undersökning av straffmätningens praxis för bl.a. grov misshandel, varvid det konstaterades att arten av våld i de flesta fall var den utslagsgivande faktorn för gräns-

⁸ SFS 1993:207, a. prop.

⁹ Ds 1980 :9.

¹⁰ Ds 1980 :11.

dragningen; vanligen gjordes bedömningen att misshandeln var grov p.g.a. att livsfarligt våld använts. Endast i ett fåtal fall gjordes bedömningen utifrån att gärningsmannen visat synnerlig hänsynslöshet och råhet.

I promemorian konstaterades att praxis utvecklats så att det kommit att ställas högre krav för att ett misshandelsbrott skulle bedömas som grovt än vad som varit avsett vid brottsbalkens tillkomst. Det ansågs finnas anledning att ifrågasätta om praxis överensstämde med det allmänna rättsmedvetandet. Som sådana typer av misshandel som framstod som särskilt allvarliga, men som i regel inte rubricerades som grova, om inte gärningen varit livsfarlig eller mycket allvarliga skador uppstått, nämndes bl.a. när flera tillsammans misshandlar en annan person, att fortsätta misshandeln trots att offret saknar förmåga att värja sig, våldshandlingar mot någon som är fysiskt väsentligt svagare och kvinnomisshandel.

I promemorian anfördes att det kan antas att dessa handlingar, liksom sådana misshandelsbrott som innefattat en särskilt allvarlig kränkning av offrets integritet, i allmänhetens ögon framstod som grova brott även om gärningen inte varit livsfarlig eller lett till mycket allvarliga skador. Med hänsyn till den minskade toleransen mot våld och de ökade strävandena att motverka våld ansågs starka skäl tala för att lagstiftningen skulle anpassas efter allmänhetens synsätt. I promemorian lämnades därför förslaget att i bestämmelsen om grov misshandel byta ut ordet ”synnerlig” hänsynslöshet och råhet mot ”särskild”. Till skillnad mot 1980 års departementspromemoria lämnades inget förslag om att minimistraffet för grov misshandel skulle sänkas.

Förslagen i promemorian ledde till lagstiftning 1988¹¹ (se vidare avsnitt 6.4.1).

4.2.4 Våldskommissionen

I november 1989 tillsattes en kommission med uppdrag att motverka våldet och förbättra stödet till brottsoffren.

I november 1990 lämnade Våldskommissionen sitt huvudbetänkande Våld och brottsoffer.¹² I betänkandet konstaterades att antalet anmälda våldsbrott hade ökat kraftigt under perioden 1960–1988, samtidigt som det dödliga våldet i vart fall från mitten av 1970-talet

¹¹ SFS 1988:2, prop. 1987/88:14.

¹² SOU 1990:92.

legat i stort sett konstant vid cirka 130 anmälda fall per år samt att den andel av de tillfrågade som i SCB:s offerundersökningar anförde att de utsatts för våld eller hot legat påtagligt konstant, mellan fem och sex procent. Enligt kommissionens bedömning fanns det mycket som talade för att toleransen för våld minskat under efterkrigstiden. En förklaring till ökningen av antalet anmälda våldsbrott kunde därför vara en ökad anmälningsbenägenhet hos dem som utsatts för våld.

Våldskommissionens uppfattning var att förebyggande åtgärder var det effektivaste sättet att motverka kriminalitet, och betonade särskilt att kampen mot våldet måste börja i barns mycket tidiga miljöer eftersom våldet för de flesta våldsvärkare ingick i en bredare problembild.

Såvitt avsåg straffen för våldsbrott anförde Våldskommissionen att även om de personer som begick våldsbrott inte utgjorde någon enhetlig skara vissa av dessa ändå hade drag gemensamt. Detta gällde enligt kommissionen den grupp som gjorde sig skyldig till många och grova våldsbrott och som också återföll i sådan brottslighet, och den grupp mer eller mindre socialt utslagna vanekriminella som stod för en stor del av tillgreppsbrottligheten och samtidigt en inte ringa andel av den synliga våldsbrottsligheten. Kommissionen menade att för dessa grupper var långvariga frihetsstraff den enda effektiva metoden för att skydda samhället. Slutsatsen av detta var att kommissionen förespråkade en strängare syn vid återfall i brott. Kommissionen anförde följande.

Enligt våldskommissionens mening är det rimligt att risken för en felbedömning av återfallsrisken får bäras inte bara av potentiella offer utan även av våldsbrottslingen. Den stora mängden av vanliga människor skall inte behöva avstå från trygghet och livskvalitet av hänsyn till en våldsvärkare. Vi tror inte att längre fängelsestraff kan påverka våldsbrottsligheten i stort och vi förordar inte heller att fängelsestiderna generellt förlängs. Vid återfallsbrottslighet bör emellertid längre straff-tider övervägas. Skyddsaspekterna får inte negligeras när det är fråga om upprepade våldsbrottslighet.¹³

Våldskommissionen behandlade också frågan om det till kvalifikationsgrunderna för grov misshandel i 3 kap. 6 § brottsbalken skulle läggas att misshandeln var oprovocerad. Slutsatsen var dock att en sådan ändring inte borde göras, varvid bl.a. hänvisades till förarbetsuttalandena till den då nyligen ändrade bestämmelsen om

¹³ A.a. s. 90.

grov misshandel, där ju förhållandet att en misshandelsgärning var provocerad angavs som en av flera faktorer som ska beaktas vid bedömningen. Våldskommissionen ansåg att lagändringen och motivuttalandena var väl avvägda, men att praxis borde studeras för att se om lagändringen avseende grov misshandel hade fått avsedd effekt.

Våldskommissionen berörde också frågan om påföljdsval och straffmätning av misshandel av normalgraden och riktade härvid kritik mot NJA 1990 s. 84. Man menade att Högsta domstolens majoritet inte tillräckligt beaktat att misshandelsgärningen i fallet var provocerad, drabbat en obekant och fortsatt sedan offret fallit till golvet och blivit skyddslöst. Våldskommissionen menade att sådana omständigheter som kan kvalificera en misshandelsgärning som grov bör få genomslag i straffvärdebedömning och påföljdsval även om brottet inte bedöms som grovt. Kommissionen anförde följande.

En viktig del av kampen mot våldsbrottsligheten är enskilda människors engagemang och deltagande. Samhället kan stödja dessa genom satsningar på breda sociala lösningar och attitydpåverkan. Straffsystemets utformning och tillämpning är emellertid av avgörande betydelse för kampens framgång. För att enskilda människor skall finna det meningsfullt att engagera sig i kampen mot våldsbrottsligheten är det nödvändigt att de känner förtroende för lagstiftning och rättsväsende.

Straffsystemet måste uppfattas som rättvist av medborgarna. Här ligger att gärningar som av allmänheten uppfattas som svåra brott också måste bedömas som sådana av lagstiftare och domstolar och följas av frihetsberövanden. En alltför slapp rättsskipning får konsekvenser inte bara för de kriminellas brottsbenägenhet utan även för gemene mans respekt för rättssystemet och vilja att engagera sig i kampen mot våldet.¹⁴

Kommissionen förde därefter en diskussion kring artbrottslighet och utformningen av 30 kap. 4 § i det avseendet, samt föreslog en förändring i ordalydelsen av bestämmelsen för att förtydliga tillämpningen. Kommissionen anförde att misshandel av normalgraden var, och skulle vara, ett artbrott och därför i normalfallet leda till fängelsestraff.

Våldskommissionen lade också fram förslag till ändring i straffskalan för övergrepp i rättsak och framhöll att detta brott, liksom mened, är ett allvarligt angrepp mot rättsordningen, men att det också omfattar ett direkt angrepp mot en enskild person genom våld eller hot om våld. Kommissionen föreslog därför att böter inte

¹⁴ A.a. s. 107.

skulle ingå i straffskalan för brott av normalgraden, men att det skulle införas en särskild straffskala för ringa fall som skulle omfatta böter och fängelse i högst sex månader.

Kommissionens förslag ledde inte till lagstiftning.¹⁵

4.2.5 Departementspromemorian Vittnen och målsäganden i domstol

Frågan om straffskalan för övergrepp i rättssak togs upp i en departementspromemoria 1995, Vittnen och målsäganden i domstol.¹⁶ I departementspromemorian konstaterades att villigheten att vittna minskat och att antalet fall av hot och trakasserier riktade mot vittnen ökat. I promemorian jämfördes återigen övergrepp i rättssak med mened och det föreslogs att brottet av normalgraden dels inte skulle innehålla böter i straffskalan, dels skulle få samma straffmaximum som före 1993, dvs. fängelse i två år. Samtidigt föreslogs att en straffskala för ringa fall skulle införas. Det anfördes att sänkningen av straffmaximum för brottet av normalgraden, även om detta inte varit syftet med förändringen, ändå gav vid handen att brottet inte skulle anses ha ett lika högt straffvärde som innan.

Förslaget ledde till lagstiftning 1997.¹⁷ I propositionen anfördes bl.a. följande.

Medborgarnas lojalitet med rättsordningen utgör en väsentlig beståndsdel i ett demokratiskt samhälle. Den svenska rättsordningen bygger på att vittnen och målsägande fritt och sanningsenligt kan lämna sina berättelser inför domstolarna. Ett angrepp mot t.ex. ett vittne kan därför sägas vara ett angrepp på rättsordningen och ytterst på samhället. För att rättsordningen inte skall hotas är det av vikt att de som medverkar i en rättsprocess skyddas mot olika former av övergrepp. Bestämmelsen i 17 kap. 10 § BrB om övergrepp i rättssak är av central betydelse för detta skydd.¹⁸

Lagändringarna genomfördes delvis som det föreslagits i departementspromemorian. Straffmaximum för brottet av normalgraden höjdes till två år, men böter fick vara kvar i straffskalan och någon straffskala för ringa fall infördes inte. För det grova brottet höjdes

¹⁵ Vissa av kommissionens lagförslag behandlades i prop. 1992/93:141, i samband med Fängelsestraffkommitténs förslag om ändrade straffskalor.

¹⁶ Ds 1995:1.

¹⁷ SFS 1997:389, prop. 1996/97:135.

¹⁸ A. prop. s. 8.

både det lägsta och det högsta fängelsestraffet så att straffskalan kom att omfatta ett till sex års fängelse.

4.2.6 Straffsystemkommittén

I april 1992 tillsattes en kommitté med uppdrag att göra en övergripande översyn av påföljdssystemet. Kommittén tog sig namnet Straffsystemkommittén. Uppdraget innehöll tre huvuddelar: påföljdssystemets uppbyggnad, den villkorliga frigivningen och alternativen till fängelse. Härutöver fick kommittén, genom tilläggsdirektiv i maj 1994, anvisningar att följa den försöksverksamhet med intensivövervakning med elektronisk kontroll som hade påbörjats den 1 augusti 1994.

År 1995 lämnade Straffsystemkommittén betänkandet Ett reformerat straffsystem.¹⁹ I betänkandet föreslogs att samhällstjänst och elektronisk övervakning, som då endast förekom som försöksverksamhet, skulle införas som självständiga straff samt att kontraktsvård skulle utformas som ett självständigt straff. Kommittén övervägde även att införa någon form av villkorligt fängelse, men kom till slutsatsen att straffsystemet inte borde innefatta en sådan påföljd. Enligt kommitténs förslag skulle alla de normala reaktionerna på brott benämnas straff och straffsystemet skulle innefatta de självständiga straffen böter, prövotidsstraff (motsvarande villkorlig dom), övervakningsstraff (motsvarande skyddstillsyn), samhällstjänst, fängelse genom elektronisk övervakning och fängelse i anstalt. De olika straffen skulle rangordnas i strängthetshänseende efter den ingripandegrad som de innebar. Därutöver skulle kontraktsvård kunna dömas ut som ett alternativ till samhällstjänst eller någon av de båda formerna av fängelse. Kommittén anförde att samma kriterier som då gällde för straffbestämning också fortsättningsvis skulle vara tillämpliga – brottets straffvärde, art och den tilltalades tidigare brottslighet skulle vara styrande för vilket straff som skulle väljas. Prognostiska överväganden om den enskildes risk att återfalla i brott och/eller behov av behandling skulle däremot inte få spela in i valet av sanktion.

Angående fängelsestraff i anstalt anförde kommittén följande som en sammanfattning av sina utgångspunkter.

¹⁹ SOU 1995:91.

Att minska användningen av fängelsestraff är ett annat viktigt mål. Fängelse är ett straff som allmänt sett har negativa effekter på den som drabbas av det. Inläsningen innebär att den dömda isoleras, anstaltsanpassas och många gånger får svårt att återgå till ett normalt samhällsliv. Fängelse är också från samhällsekonomisk synpunkt mycket dyrt. För användning av fängelse anförs ofta allmänpreventiva skäl eller inkapaciteringsskäl. Det finns dock inga belägg för att fängelse generellt sett skulle ha bättre allmänpreventiva verkningar än andra straff. Undersökningsresultat visar också att inkapaciteringseffekterna av fängelse är blygsamma. Det krävs en avsevärd ökning av fängelseanvändningen om man skall nå annat än marginella resultat.²⁰

Kommitténs förslag till en mer genomgripande förändring av påföljdssystemet genomfördes inte, men vissa delar av förslagen ledde till lagstiftning. Bland annat permanentades och utvidgades försöksverksamheterna med samhällstjänst som ett alternativ till fängelsestraff samt intensivövervakning med elektronisk kontroll som verkställighetsform för fängelsestraff.²¹

Kommittén hade enligt sina direktiv även frihet att lämna förslag avseende brottstypernas straffskalor för det fall man skulle föreslå ett avskaffande av den villkorligt medgivna friheten. Kommittén lade inte fram några sådana förslag. Man anförde i det sammanhanget bl.a. att kraftiga nominella sänkningar av straffskalorna för brotten över hela linjen skulle kunna leda till att domstolarnas straffmätning åtminstone under en övergångstid skulle bli ojämn och då leda till bristande rättslig likabehandling.

4.2.7 Kvinnovaldskommissionen

I september 1993 tillsattes en kommission med uppdrag att utifrån ett kvinnoperspektiv göra en översyn av frågor som rör våld mot kvinnor och föreslå åtgärder för att motverka sådant våld. Kommissionen tog sig namnet Kvinnovaldskommissionen. Enligt direktiven skulle kommissionen göra en utvärdering och allmän översyn av olika insatser som rör våld mot kvinnor. Avsikten var att det utifrån denna översyn skulle kunna presenteras ett mer samlat syn- och förhållningssätt samt att förslag till åtgärder för att motverka och undanröja sådant våld skulle kunna läggas fram. Kommis-

²⁰ A.a., del 1, s. 14.

²¹ Prop. 1997/98:96, för ändringarna i brottsbalken, se SFS 1998:604, ändringarna i lag (1994:451), som då fick sin nuvarande rubrik lag om intensivövervakning med elektronisk kontroll, se SFS 1998:618.

sionens uppdrag omfattade socialtjänsten, hälso- och sjukvården och rättsväsendet. Beträffande rättsväsendet hade kommissionen bl.a. i uppdrag att utvärdera och göra en allmän översyn av tillämpningen av de brott som rör sexualbrott, kvinnomisshandel och därmed närbesläktade brott som t.ex. olaga hot och ofredande.

I juni 1995 överlämnade Kvinnovåldskommissionen sitt huvudbetänkande *Kvinnofrid*.²² Kommissionen framhöll att lagstiftning inte ensam kunde lösa det samhällsproblem som våld mot kvinnor utgjorde. Betänkandet innehöll också förslag till åtgärder inom flera olika samhällsområden.

Kommissionen föreslog vissa förändringar av sexualbrottslagstiftningen, bl.a. vad avsåg rekvisiten för våldtäkt dels mot vuxna, dels mot barn. Vidare föreslogs att lagen med förbud mot omskärelse av kvinnor skulle få en ny rubrik, lag med förbud mot könsstympning av kvinnor, samt att straffskalorna för brott mot denna lag skulle skärpas. Kommissionen föreslog också vissa ändringar i bestämmelserna om olaga hot och ofredande samt införandet av två nya brott, kvinnofridsbrott och fridsbrott. Brotten skulle ta sikte på våld och övergrepp i nära relationer, brottslighet som är ägnad att varaktigt kränka kvinnans integritet och skada hennes självkänsla. Kommissionen föreslog att straffskalorna för dessa brott skulle vara fängelse i lägst ett och högst sex år.

Angående brottet könsstympning anförde kommissionen att denna beteckning på ett bättre sätt än ordet "omskärelse" beskrev vilken karaktär den straffbara handlingen hade. Man pekade på att ingreppet i flertalet fall var invalidiserande, vilket också var syftet med det, och att gärningen kunde anses utgöra ett förnekande av kvinnans rätt till självständighet. De kvalifikationsgrunder som angavs för det grova brottet, och som anslöt till kvalifikationsgrunderna för grov misshandel, ansåg kommissionen skulle utgå ur lagtexten, eftersom de flesta straffbara gärningar innebar svår kroppsskada, allvarlig sjukdom, eller livsfara. Kommissionen föreslog att det endast skulle anges som kvalifikationsgrund att brottet inneburit ett hänsynslöst beteende, och att ordet "synnerligen" före hänsynslöst skulle bytas ut mot "särskilt".

Avseende olaga hot föreslog kommissionen att särskilda kriterier borde införas för bedömningen av om en gärning ska anses vara grovt brott. Att hotet skett med särskilt farliga vapen, i första hand skjutvapen, skulle vara en kvalifikationsgrund, och även om hotet

²² SOU 1995:60.

avsett en särskilt farlig gärning eller om det riktats mot någon som intar en särskilt utsatt ställning. Detsamma skulle gälla om det varit fråga om upprepade allvarliga hot.

Kommissionen lade också fram ett förslag om ändring i 29 kap 2 § 7 som innebar att motivet att kränka någon på grund av kön skulle beaktas som en försvårande omständighet. Vidare behandlade man frågan om påföljdsval vid vålds- och sexualbrott mot kvinnor, och framhöll att sådan brottslighet var av sådan art att fängelse skulle väljas som påföljd i normalfallet. Några författningsförslag lämnades inte i denna del.

Delar av Kvinnovåldskommissionens förslag ledde till lagstiftning 1998, då lagen med förbud mot könsstympning av kvinnor ändrades i huvudsak i enlighet med kommissionens förslag.²³ Förslagen till ändringar i sexualbrottslagstiftningen genomfördes däremot inte fullt ut, utan regeringen beslutade i stället att tillsätta en särskild sexualbrottsutredning med uppdrag att göra en fullständig översyn av bestämmelserna om sexualbrott (se avsnitt 4.2.8 nedan). I avvaktan på utredningens arbete utvidgades emellertid våldtäktsbegreppet något.²⁴ Förslagen till ändringar i bestämmelserna om olaga hot och ofredande genomfördes inte. Med utgångspunkt i kommissionens förslag infördes däremot två nya brott, grov kvinnofridskränkning och grov fridskränkning, dock med en delvis annan konstruktion än den kommissionen föreslagit.²⁵ Minimistraffet sattes till sex månaders fängelse med motiveringen att straffstadgandena innefattade brott med mycket olika straffvärde, däribland brott som normalt leder till bötesstraff, t.ex. hemfridsbrott och ofredande.

4.2.8 1998 års sexualbrottskommitté och 2008 års sexualbrottsutredning

I juni 1998 tillsattes en kommitté med uppdrag att göra en översyn av bestämmelserna om sexualbrott. Kommittén tog sig namnet 1998 års Sexualbrottskommitté. I mars 2001 överlämnade kommittén betänkandet Sexualbrotten – Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor²⁶, som innehöll förslag till en ny reglering av sexualbrotten i 6 kap. brottsbalken. Enligt kommitténs bedömning borde regleringen av sexualbrotten fästa mindre

²³ SFS 1998:407, prop. 1997/98:55

²⁴ SFS 1998:393, a. prop.

²⁵ SFS 1998:393, a.prop.

²⁶ SOU 2001:14.

avseende vid vilken sexualhandling det varit fråga om och mer ta fasta på den sexuella kränkningen och dess art.

Förslaget avsåg utvidgningar av våldtäktsbegreppet och en utvidgning av tillämpningsområdet för grov våldtäkt. Ingen förändring föreslogs i straffskalorna för brotten, utom beträffande möjligheten att döma för mindre allvarligt brott, som kommittén ansåg skulle tas bort. Vidare innehöll förslaget en rad nya sexualbrott som avsåg övergrepp och kränkningar riktade mot barn under 15 år.

Översynen av bestämmelserna om sexualbrott behandlades i propositionen En ny sexualbrottslagstiftning som ledde till lagstiftning som trädde i kraft den 1 april 2005.²⁷ Syftet med den nya lagstiftningen var att öka skyddet mot sexuella kränkningar samt att förstärka den sexuella integriteten och självbestämmanderätten. Lagstiftningen följde i huvudsak kommitténs förslag, men beträffande straffskalorna för våldtäktsbrottet behölls möjligheten att döma enligt en lägre straffskala. Ordalydelsen i denna del av våldtäktsbestämmelsen ändrades dock från att ha avsett en gärning som bedömdes som ”mindre allvarlig” till ”mindre grov”.

Regeringen beslutade den 17 juli 2008 att ge en särskild utredare i uppdrag bl.a. att utvärdera tillämpningen av 2005 års sexualbrottsreform. Syftet med utvärderingen var att undersöka hur bestämmelserna hade fungerat i praktiken och om syftet med reformen hade uppnåtts. 2008 års sexualbrottsutredning lämnade i oktober 2010 betänkandet Sexualbrottslagstiftningen – utvärdering och reformförslag.²⁸ Utredarens bedömning var att skyddet för personlig och sexuell integritet och sexuellt självbestämmande totalt sett hade förstärkts och tydliggjorts genom 2005 års sexualbrottsreform, liksom att skyddet för barn, dvs. personer under 18 år, hade förbättrats och att syftet att skapa klara och väl avgränsade bestämmelser i huvudsak tillgodosetts. Utredaren ansåg dock att det fanns vissa brister i lagstiftningen eller rättstillämpningen avseende bl.a. bestämmelserna gällande brott mot vuxna i utnyttjandesituationer och gränsdragningen mellan de särskilda straffbestämmelserna om sexualbrott mot barn.

Utredningen anförde att när det gällde bestämmelser som införts genom 2005 års reform i syfte att särskilt skydda barn innebar reformen att sexualbrott mot barn kommit att tillmätas ett högre straffvärde och att brottet våldtäkt mot barn inneburit en väsentlig straffskärpning. Utredningen föreslog att straffminimum för brottet

²⁷ SFS 2005:90, prop. 2004/05:45.

²⁸ SOU 2010:71.

grovt sexuellt övergrepp mot barn skulle höjas från fängelse i sex månader till fängelse i ett år. Syftet med höjningen angavs vara att utjämna tröskeeffekter i straffvärdehänseende mellan våldtäkt mot barn och sexuellt övergrepp mot barn.

Den 1 juli 2013 infördes vissa lagändringar i 6 kap. brottsbalken delvis i enlighet med utredningens förslag.²⁹ Till grund för regeringens överväganden låg också en inom Justitiedepartementet utarbetad promemoria Grovt sexuellt övergrepp mot barn. Genom den nya lagstiftningen utvidgades våldtäktsbegreppet och även tillämpningen av bestämmelsen om grovt sexuellt övergrepp mot barn, samtidigt som utredningens förslag att också höja det abstrakta straffvärdet för detta brott genomfördes. Regeringen uttalade att syftet med den förändrade straffskalan var att på ett bättre sätt återspegla detta brotts allvar och att åstadkomma en höjd straffnivå för brottet.³⁰

4.2.9 Kommittén om straffansvar för organiserad brottslighet, m.m.

I augusti 1998 tillsattes en kommitté med uppdrag att utreda frågor om straffansvar för deltagande i organisationer som sysslar med brottslig verksamhet samt vissa andra frågor med anknytning till detta. Bakgrunden till uppdraget var bl.a. ett antal händelser med anknytning till vissa s.k. mc-klubbar, rasistiska organisationers verksamheter samt det internationella samarbetet när det gällde att bekämpa organiserad brottslighet. Kommittén, som tog sig namnet Kommittén om straffansvar för organiserad brottslighet, m.m., överlämnade år 2000 betänkandet Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella, m.m. – straffansvarets räckvidd.³¹

I betänkandet gjordes bedömningen att övervägande skäl talade för att det kriminaliserade området beträffande deltagande i eller stöd till sammanslutningar där det förekommer brottslighet inte borde utvidgas. Kommittén föreslog dock att 29 kap. 2 § brottsbalken skulle ändras, dels genom att det i punkten 6 då föreskrivna kravet att gärningsmannen hade spelat en betydande roll i den brottsliga verksamheten skulle tas bort, dels genom att kränkning på grund av homosexuell läggning skulle läggas till i punkten 7.

²⁹ SFS 2013:365, prop. 2012/13:111.

³⁰ A. prop. s. 52.

³¹ SOU 2000:88.

Man anförde att i motiven till 29 kap. 2 § 7 brottsbalken hade angetts att avsikten var att fall då ett motiv för brottet varit att kränka någon på grund av dennes sexuella läggning skulle omfattas av begreppet "annan liknande omständighet". Kommitténs förslag till ändring i bestämmelsen var därför inte avsedd att innebära någon saklig förändring, utan gjordes i förtydligande syfte och som en konsekvens av att man även föreslog att hets mot homosexuella skulle kriminaliseras särskilt i 16 kap. 8 § brottsbalken.

Kommittén lämnade också förslag till lagändringar avseende brotten olaga hot, olaga tvång, utpressning, hot mot tjänsteman, förgripelse mot tjänsteman och övergrepp i rättssak. Kommittén framhöll att då det just gällde olaga hot, som också ingick som ett moment i de andra uppräknade brotten, fanns det en osäkerhet om var gränsen gick mellan straffbara hot och beteende som inte var straffbara. För de aktuella brottstyperna föreslog därför kommittén ett förtydligande tillägg av innebörd att även förtäckta hot skulle vara straffbara.

Vidare föreslog kommittén en förändring av straffskalorna för övergrepp i rättssak av olika svårhetsgrad, vilket innebar en skärpt syn på brottet och en anpassning av straffskalorna till dem som gäller för mened. Förslaget innebar att en särskild straffskala för ringa fall skulle införas, från böter till fängelse i längst sex månader, varvid bötesstraffet skulle tas bort ur straffskalan för brott av normalgraden och maximistraffet för denna grad av brottet höjas till tre år. För grovt övergrepp i rättssak föreslogs en straffskala likadan som den för mened, två till åtta års fängelse. När det gällde maximistraffet för brottet av normalgraden framhölls att detta borde vara högre än det för misshandel av normalgraden, eftersom övergrepp i rättssak som innefattar våldsanvändning kan sägas vara en kvalificerad form av misshandel. Samtidigt ansåg kommittén att överlappningen av straffskalorna för brott av normalgraden och grovt brott inte borde vara så stor som två års fängelse. Som en konsekvens föreslog man också att det längsta fängelsestraffet för menedsbrottet av normalgraden skulle sänkas till tre år. Med detta avsågs inte att markera en mildare syn på denna brottslighet.

Förslaget till ändring i 29 kap. 2 § 7 brottsbalken ledde till lagstiftning den 1 juli 2002³², dock med den justeringen att det skulle ses som en försvårande omständighet att kränka någon på grund av sexuell läggning, vilket skulle omfatta inte bara kränkningar på

³² SFS 2002:332, prop. 2001/02:59.

grund av homosexualitet utan samtliga fall av kränkningar på grund av sexuell läggning. Förslaget till ändring i 29 kap. 2 § 6 brottsbalken genomfördes däremot inte. Regeringen hade i lagrådsremissen lagt fram ett förslag som överensstämde med utredningens, men lagrådet hade rekommenderat att ändringen inte skulle genomföras. Lagrådet framhöll att bestämmelserna i 29 kap. 2 § var exemplifierande och att de var utformade så att de skulle få ett tydligt genomslag i straffmätningen. Regeringen anslöt sig till Lagrådets bedömning och anförde därtill att det redan enligt gällande rätt var möjligt att ta hänsyn till den omständigheten att någon deltagit i en brottslig verksamhet som varit särskilt noggrant planlagd eller bedrivits i stor omfattning, även om personen i fråga inte spelat en betydande roll i brottsligheten.

Vidare ledde kommitténs förslag avseende straffskalorna för övergrepp i rättssak till lagändringar i huvudsak i enlighet med kommitténs förslag, utom avseende maximistraffet för brottet av normalgraden, där detta i stället sattes till fyra års fängelse, i likhet med vad som gäller för mened. Regeringen anförde att förändringen av straffskalorna skulle ses som en generell uppgradering av straffvärdet för övergrepp i rättssak, vilket borde leda till generellt något strängare straff för sådana brott.

Kommitténs förslag till förändringar av bestämmelserna om olaga hot, m.fl. brott, genomfördes inte.

4.2.10 Kommittén mot barnmisshandel

I december 1998 tillsattes en kommitté med uppdrag att utreda barnmisshandel och därmed sammanhängande frågor.

I augusti 2001 överlämnade kommittén, som tog sig namnet Kommittén mot barnmisshandel, sitt slutbetänkande Barnmisshandel – Att förebygga och åtgärda.³³

I slutbetänkandet föreslog kommittén bl.a. att det skulle införas en särskild straffskärpningsgrund i 29 kap. 2 § brottsbalken för sådana fall där brottet hade inneburit att ett barn kränkts av en närstående eller tidigare närstående person (29 kap. 2 § 8 brottsbalken). I sina överväganden anförde kommittén att det visserligen var möjligt att ta hänsyn till barns generellt sett utsatta ställning genom bestämmelsen i 29 kap. 2 § 3 (om den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller särskilda svårigheter att värja sig)

³³ SOU 2001:72.

och att det förhållandet att offret var ett barn också hade beaktats i försvårande riktning i praxis (särskilt i rättsfallet NJA 2000 s. 612). Enligt kommitténs bedömning var det emellertid en pedagogisk brist att ordet ”barn” inte förekom någonstans i texten i 29 kap. 2 § 3. Vidare anfördes att omständigheterna vid misshandel eller liknande brott mot barn måste bedömas som särskilt försvårande i de fall då brottet hade förövats mot ett barn som är närstående till den tilltalade. I dessa fall ansågs omständigheterna vara försvårande inte bara på grund av att brottet förövats mot ett barn i skyddslös ställning, utan också på grund av att brottet inneburit att ett barn berövats sin trygghet.

Den föreslagna bestämmelsen avsåg att träffa även situationer där ett brott hade förövats i närvaro av ett närstående barn.

Förslaget till ny punkt i 29 kap. 2 § brottsbalken behandlades av regeringen i propositionen Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.³⁴ I propositionen anförde regeringen att bestämmelserna i 29 kap. 2 § 2, 3 och 4 kunde beaktas när det gällde brott mot barn, men att det kunde ifrågasättas om dessa bestämmelser på ett tillräckligt tydligt sätt träffade även den effekten att barnet berövades sin trygghet i förhållande till förövaren eller till en närstående person som blivit slagen. Även om det i och för sig ansågs finnas ett värde i att begränsa antalet punkter i 29 kap. 2 § brottsbalken ansågs de berörda omständigheterna vara av så stor betydelse att de borde framgå direkt av lagen. För att tydliggöra att bestämmelsen tog sikte på situationer där barns trygghet och tillit hotas av en närstående föreslogs en något annorlunda utformning av bestämmelsen än vad kommittén föreslagit: ”Såsom en försvårande omständighet skall särskilt beaktas om brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i förhållande till en närstående person”.

Lagändringen trädde i kraft den 1 juli 2003.³⁵

4.2.11 Kommittén om hot och våld mot förtroendevalda

I juli 2004 tillkallades en kommitté med uppdrag att motverka och förebygga hot och våld mot förtroendevalda i stat, kommun och landsting. Enligt kommittédirektiven hade kommittén två huvuduppgifter dels att kartlägga och analysera förekomsten av hot och

³⁴ Prop. 2002/03:53.

³⁵ SFS 2003:408.

våld mot förtroendevalda samt lämna förslag till åtgärder som kunde motverka och förebygga sådant hot och våld, dels att genom information och utbildning öka medvetenheten och beredskapen på statlig, kommunal och landstingskommunal nivå gällande frågor som rörde hot och våld mot förtroendevalda.

Kommittén, som tog sig namnet Kommittén om hot och våld mot förtroendevalda, överlämnade i april 2006 betänkandet *Jakten på makten*.³⁶ I betänkandet föreslogs att det skulle införas en ny punkt i bestämmelsen i 29 kap. 2 § brottsbalken om försvårande omständigheter, av innebörd att det skulle beaktas om brottet hade begåtts mot en förtroendevald eller dennes närstående på grund av förtroendeuppdraget. Kommittén konstaterade att det redan genom regleringen i 29 kap. 1 § brottsbalken fanns vissa möjligheter att vid straffmätningen beakta omständigheten att en förtroendevald utsatts för brott i anledning av sitt förtroendeuppdrag. Kommittén menade dock att en uttrycklig bestämmelse skulle ge ett större incitament att ta hänsyn till sådana omständigheter vid straffvärdebedömningen. Kommittén anförde att en straffskärpningsgrund för brott mot förtroendevalda inte bara skulle innebära en reell straffskärpning avseende sådana brott, utan även en tydlig markering av att samhället ser särskilt allvarligt på sådan brottslighet eftersom den hotar det representativa inslaget i demokratin.

Kommitténs förslag ledde inte till lagstiftning.

4.2.12 Straffnivåutredningen

I mars 2007 beslutade regeringen att ge en särskild utredare i uppdrag att bl.a. överväga och föreslå förändringar i strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott. Straffnivåutredningen lämnade två betänkande dels delbetänkandet *Straffskalan för mord*³⁷ i december 2007, dels huvudbetänkandet *Straff i proportion till brottets allvar*³⁸ i september 2008.

Betänkandet *Straffskalan för mord* lämnades i anledning av att Straffnivåutredningen i oktober 2007 fått ett särskilt uppdrag att se över denna straffskala i syfte att skapa utrymme för en mer nyanseerad straffmätning och en förhöjd straffnivå för brottet. I betänkan-

³⁶ SOU 2006:46.

³⁷ SOU 2007:90.

³⁸ SOU 2008:85.

det föreslog utredningen att straffskalan för mord skulle ändras, från att ha varit 10 års fängelse eller fängelse på livstid, till att vara fängelse, lägst 10 och högst 18 år eller på livstid. Samma förändring av straffskalan föreslogs för de flesta andra brott som liksom mord sedan tidigare kunde leda till livstids fängelse.

Straffnivåutredningen framförde att straffskalans dåvarande utformning medförde en kraftig tröskeeffekt. Samtidigt kunde valet mellan fängelse i tio år eller fängelse på livstid bero på relativt obetydliga skillnader i bedömningen av brottets allvar. Utformningen av straffskalan medförde vidare att försvårande omständigheter inte kunde beaktas alls i de fall där det inte fanns anledning att döma till livstids fängelse; normalt stannade straffet då vid minimistraffet fängelse i tio år.

Straffnivåutredningen anförde sammanfattningsvis följande angående de grundläggande skälen för en straffnivåhöjning för mord.

Mycket talar emellertid för att acceptansen för våld generellt sett har minskat i samhället, vilket bl.a. avspeglar sig i en ökad benägenhet att anmäla våldsbrott till polisen. Med hänsyn bl.a. till att välståndet i samhället har ökat, kan antas att våldsbrott framstår som ett generellt sett större hot mot den enskilde, jämfört med annan brottslighet. En sådan minskad acceptans för våld kan i sig motivera en höjd straffnivå för mord. Straffen för olika gärningar bör stå i proportion till hur förkastlig respektive gärning kan betraktas. Straffskalorna måste därför efter hand anpassas efter förändringar av värderingarna i samhället.³⁹

Lagändringar i enlighet med Straffnivåutredningens förslag trädde i kraft i juli 2009.⁴⁰

I sitt huvudbetänkande *Straff i proportion till brottets allvar* lämnade Straffnivåutredningen de förslag om straffnivåhöjningar av allvarliga våldsbrott som ledde till lagstiftning i juli 2010; den s.k. 2010 års straffmättningsreform.⁴¹ Eftersom denna reform är av stor betydelse för våra förslag lämnas en mer utförlig redogörelse för den i nästa kapitel.

³⁹ SOU 2007:90 s. 15 f.

⁴⁰ Prop. 2008/09:118.

⁴¹ SFS 2010:370, prop. 2009/10:147.

4.3 Pågående lagstiftningsarbeten

4.3.1 Påföljdsutredningen

I juni 2009 beslutade regeringen att tillsätta en särskild utredare med den övergripande uppgiften att göra en översyn av påföljds-systemet för såväl vuxna som unga lagöverträdare. En övergripande fråga för utredaren var att överväga om det bör införas ett system med villkorligt fängelse.

Inom ramen för översynen avsåg uppdraget bl.a. att

- analysera och föreslå hur användningen av fängelse, i första hand de korta straffen, kan minska samtidigt som trovärdigheten i systemet kan upprätthållas
- analysera och föreslå hur det kan undvikas att små skillnader i straffvärde leder till stora skillnader i påföljdsval samt
- analysera och föreslå hur betydelsen av brottslighetens art kan begränsas och dess innebörd klart avgränsas.

I Påföljdsutredningens slutbetänkande Nya påföljder⁴², som överlämnades i maj 2012, överväger utredningen också frågor om återfall i brott, utformningen av ingripanden som inte utgör fängelse i anstalt, användningen av dagsböter, beaktandet av ungdom vid straffmätning och påföljdsval, ungdomspåföljdernas utformning samt bestämmelserna om sammanträffande av brott och förändring av påföljd.

Utredningen anför att det finns ett antal problem och brister i dagens påföljdssystem. Bland annat pekar man på de begränsade möjligheterna att straffmäta påföljderna villkorlig dom och skyddstillsyn, vilket gör att dessa påföljder inte alltid upplevs som proportionella till den begångna brottslighetens allvar. Ett annat problemområde bedöms vara rättstillämpningen med anknytning till ett brotts art, som anses sakna tydliga riktlinjer och principer och därmed kan uppfattas som inkonsekvent och godtycklig.

Utredningens utgår bl.a. från följande allmänna utgångspunkter för ett reformerat påföljdssystem. Kriminalisering förutsätter påföljder som ger uttryck för allvaret i regelöverträdelsen samtidigt som kravet på humanitet gör att mer ingripande sanktioner inte ska väljas än vad som är nödvändigt för att uppnå målen med straffsystemet. De icke frihetsberövande alternativen till fängelse i anstalt

⁴² SOU 2012:34.

bör ha ett tydligt och förutsebart innehåll samt kunna straffmätas och trappas upp vid återfall. Inga brottstyper ska i sig särbehandlas i påföljdsbestämningen.

Påföljdsutredningens övergripande förslag är att villkorligt fängelse ska införas i påföljdssystemet, innebärande att den dömda kan undgå avtjänande av fängelsestraffet i anstalt om han eller hon uppfyller vissa villkor, nämligen att avhålla sig från brottslighet under en prøvotid och att fullgöra den tilläggssanktion som de villkorade fängelsestraffet kombinerats med. Det ska finnas en presumtion för att fängelsestraff som är kortare än ett år ska dömas ut villkorligt. Straffmätningen av de villkorade fängelsestraffen ska uttryckas genom att fängelsestraffets längd anges och att tilläggssanktionerna är kopplade till fängelsestraffets längd. Tilläggssanktionerna ska vara dagsböter, samhällstjänst, övervaknings- och kontrollsanktion, hemarrest, vård- eller påverkanssanktion och kontraktsvård.

Beträffande brottstyper som i dag anses vara av sådan art att detta förhållande utgör ett särskilt skäl för att döma till fängelse, anför utredningen sammanfattningsvis följande.

Enligt vår bedömning finns det i det påföljdssystem med villkorligt fängelse som vi föreslår inte behov av att särbehandla något brott eller någon brottstyp till följd av brottslighetens art. Det innebär att frågan om ett fängelsestraff ska dömas ut villkorligt ska avgöras uteslutande på grundval av brottets straffvärde och andra omständigheter relevanta för straffmätningen, den tilltalades tidigare brottslighet samt humanitetsaspekter hänförliga till den tilltalades person. Vi utgår ifrån att vissa av de omständigheter som i dag utgör grund för särbehandling vid påföljdsvalet till följd av brottslighetens art i stället kommer att påverka brottets straffvärde i skärpande riktning.⁴³

Påföljdsutredningens förslag bereds för närvarande inom Regeringskansliet.

4.3.2 Straffprocessutredningen

Regeringen beslutade den 1 juli 2010 att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att göra en översyn av brottmålsprocessen i syfte att överväga åtgärder för att skapa ett mer ändamålsenligt brottmålsförfarande. Straffprocessutredningen överlämnade i mars 2013 betänkandet *Brottmålsprocessen*⁴⁴.

⁴³ A.a., del 1, s. 32.

⁴⁴ SOU 2013:17.

Straffprocessutredningen anför sammanfattningsvis att det grundläggande för brottmålsprocessen är att anklagelser om brott prövas inom rimlig tid och med hög kvalitet och att utredningens övergripande mål har varit att föreslå förändringar som innebär att processen blir bättre för de enskilda som berörs av den. Utredningen anför att en grundläggande förutsättning för att åstadkomma detta är att parternas inflytande stärks genom att deras ståndpunkter kommer till uttryck tydligare och i större utsträckning har betydelse för hur målet handläggs. Därmed ska processen anpassas efter vad målet kräver.

Straffprocessutredningens förslag rör handläggning och förfarande i domstol, hos åklagare, polis och kriminalvård. De förslag som på ett tydligt sätt relaterar till påföljdsbestämningen är framförallt att åklagaren föreslås framställa ett påföljdsyrkande som ska vara bindande för domstolen på så sätt att rätten inte kan döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än den åklagaren yrkat. De olika handläggningsalternativ som står domstolen till buds ska, enligt förslagen, vara beroende av åklagarens påföljdsyrkande och den tilltalades inställning till åtalet. Om yrkandet innehåller ett fängelsestraff som inte motsvarar mer än sex månaders fängelse kan rätten under vissa förutsättningar, bl.a. att den tilltalade erkänner den åtalade gärningen och godtar den påföljd som åklagaren yrkat, avgöras utan huvudförhandling. Om åklagarens yrkande innehåller en icke frihetsberövande påföljd ska målet också kunna handläggas enligt denna ordning om inte påföljden är sådan att ett alternativt fängelsestraff har angetts och att detta överstiger sex månaders fängelse. Avgränsningen av möjligheten att avgöra brottmål enligt den föreslagna särskilda ordningen överensstämmer i allt väsentligt med den som enligt utredningens förslag ska gälla vid avgörande av mål i den tilltalades utevaro i tingsrätt samt vid avgörande av mål utan huvudförhandling i hovrätt.

Straffprocessutredningens betänkande bereds för närvarande inom Regeringskansliet.

4.3.3 Departementspromemorian Skärpt straff för mord

Inom Justitiedepartementet har arbetats fram lagförslag i syfte att straffet för mord ska skärpas, departementspromemorian Skärpt straff för mord⁴⁵.

Sammanfattningsvis anförs följande i promemorian. Mord bör i regel bestraffas med livstids fängelse om det föreligger försvårande omständigheter. Förhållanden som tidigare i princip endast beaktats i skärpande riktning vid straffmätningen av det tidsbestämda straffet bör i stället tala för att ett livstidsstraff döms ut. Den höjda straffnivån ska innebära att användningen av livstidsstraffet bör öka väsentligt och utgöra ett normalstraff i den bemärkelsen att det förutses dömas ut i en majoritet av fallen.

Promemorian föreslår att ordningsföljden i straffskalan ändras så att livstidsstraffet nämns först.

I promemorian anförs bl.a. följande om skälen till en straffskärpning av mord.

Synen på hur allvarig en brottstyp är kan förändras över tid till följd av samhällets utveckling. Om synen förändras mer varaktigt kan det utgöra skäl för att ändra strafflagstiftningen. Regeringen har i tidigare sammanhang framhållit att flera förändringar skett i samhället över längre tid som inneburit att synen på allvarliga former av avsiktliga angrepp på enskildas fysiska integritet är strängare i dag än tidigare. Exempelvis finns det numera en större medvetenhet om att sådana angrepp drabbar målsäganden inte bara fysiskt utan även leder till psykiska påfrestningar. Det har också i större utsträckning uppmärksamats att offrets omgivning påverkas av brottsligheten liksom att de allvarliga våldsbrotten skapar rädsla och kan verka begränsande för en vidare krets av människor. Denna utveckling har medfört att de allvarliga våldsbrotten anses utgöra ett större hot mot enskilda än tidigare.

[...]

För en skärpning talar dock det faktum att livstidsstraffet kommit att användas i en ytterst begränsad utsträckning, eftersom denna utveckling får anses mindre väl stämma överens med den strängare synen på allvarliga våldsbrott. Som redovisats i avsnitt 5.2.2 har andelen livstidsstraff minskat och uppgår sedan ändringen av straffskalan år 2009 till mindre än tio procent av alla fängelsedömda för mord. I faktiska tal innebär det cirka tre personer per år. Mord utgör ett angrepp på den mest grundläggande av alla rättigheter, nämligen rätten till liv. Att beröva någon livet får anses vara den mest klandervärda handling som någon kan utföra. Mord är alltså det grövsta av de allvarliga våldsbrotten. Med hänsyn till det görs bedömningen att samhällets reaktion – där livstidsstraffet fyller en viktig funktion som det yttersta fördöm-

⁴⁵ Ds 2013:55.

andet – inte fullt ut återspeglar allvaret i brottsligheten. Vidare är det inte uteslutet att ett skärpt straff för mord skulle kunna ge vissa indirekta preventiva effekter genom att det markerar samhällets avståndstagande från allvarliga våldsbrott och på så sätt bekräftar och ytterligare förstärker en negativ attityd till sådan brottslighet.

Detta leder till bedömningen att den minskade acceptansen i samhället för allvarliga våldsbrott inte tillräckligt återspeglas i vidtagna lagstiftningsåtgärder och i domstolarnas praxis avseende mord. Det bör därför göras ytterligare skärpningar. Dessa bör ta sikte på de fall av mord som har ett mycket högt straffvärde men som ändå leder till ett tidsbestämt straff, i syfte att den skärpta synen på allvarliga våldsbrott ska få ett tydligare genomslag när det gäller straffet för mord.⁴⁶

Promemorian har remissbehandlats och regeringen har lagt fram en lagrådsremiss den 30 januari 2014, med ett lagförslag som anges ha samma syfte som promemorians, dock med en något annorlunda lagteknisk utformning. En proposition är planerad att lämnas den 18 mars 2014.⁴⁷

4.3.4 Egendomsskyddsutredningen

I juni 2012 gav regeringen i uppdrag åt en särskild utredare att undersöka om det finns ett behov av att stärka det straffrättsliga skyddet för egendom och föreslå de författningsändringar som det finns anledning till. I uppdraget ingick att ta ställning till om sådana omständigheter som att brottsligheten haft systematiska inslag, eller kan ha inneburit en särskild integritetskränkning t.ex. vid bostadsinbrott, bör få större betydelse för brottsrubriceringen av förmögenhetsbrotten samt att överväga behovet av förändringar i straffskalorna för förmögenhetsbrotten.

Egendomsskyddsutredningen lämnade sitt betänkande Stärkt straffrättsligt skydd för egendom⁴⁸ i december 2013.

I betänkandet föreslås att två nya brott införs i brottsbalken, identitetsintrång och grovt fordringsbedrägeri. Det förstnämnda brottet avser straff för den som olovligen använder en annan persons identitetsuppgifter och utger sig för att vara honom eller henne samt därigenom ger upphov till skada eller olägenhet. Utredningen föreslår att brottet införs i 4 kap. brottsbalken och att straffskalan bestäms till böter eller fängelse i högst två år. För grovt fordrings-

⁴⁶ A.a. s. 69 och 71.

⁴⁷ Se Planerade propositioner och skrivelser under våren 2014, informationsmaterial från Statsrådsberedningen, den 14 januari 2014.

⁴⁸ SOU 2013:85.

bedrägeri ska den dömas som till en vidare krets riktar betalningsuppmaningar eller liknande meddelanden, i syfte att vilseleda mottagaren till handling som innebär vinning för gärningsmannen och skada för mottagaren eller någon i vars ställe denne är, om förfarandet avsett betydande värde. Straffskalan föreslås vara fängelse i lägst sex månader och högst sex år.

När det gäller kvalifikationsgrunder för grova förmögenhetsbrott föreslår utredningen dels att vissa befintliga sådana grunder kompletteras, dels att kvalifikationsgrunder anges i de bestämmelser som i dag saknar sådana. Kvalifikationsgrunderna för grov stöld och grov skadegörelse föreslås kompletterade så att integritetskränkande inslag vid denna typ av brottslighet får större betydelse för brottsrubriceringen. I övrigt är de föreslagna kvalifikationsgrunderna i huvudsak desamma som vid andra förmögenhetsbrott. För vissa av brotten föreslås att det vid bedömningen om brottet är grovt särskilt ska beaktas om gärningen innefattat våld eller hot om brottslig gärning. Det gäller brotten tillgrepp av fortskaffningsmedel och egenmäktigt förfarande (8 kap. 7 och 8 §§ brottsbalken).

Utredningen föreslår också förändringar i straffskalorna för vissa av förmögenhetsbrotten i syfte att straffskalorna ska bli mer enhetliga och även att skärpa straffen för vissa brott. Sammanfattningsvis anför utredningen att straffskalorna för förmögenhetsbrotten ter sig rimliga, sedda i relation till andra typer av brott, exempelvis våldsbrott, men att vissa av straffskalorna skiljer sig från övriga på ett sätt som inte framstår som motiverat. Vidare kan det finnas andra skäl att justera straffskalorna för vissa av förmögenhetsbrotten. Bland annat föreslås förändringar i straffskalorna för grov skadegörelse och grovt egenmäktigt förfarande. När det gäller utpressning föreslår utredningen att den ringa formen av brottet får ett nytt straffmaximum, sex månaders fängelse. De justerade straffskalorna ska, enligt utredningen, inte medföra generella straffhöjningar, däremot en mer differentierad straffmätning och i vissa fall en skärpt syn på vissa allvarigare gärningar.

Utredningen lämnar också förslag avseende förmögenhetsbrott som rör fast egendom och ifråga om brottsbeteckningarna för ringa förmögenhetsbrott. Utredningen har också, enligt sina direktiv, övervägt frågor om kriminalisering av försök till häleri av normalgraden och om det ska införas en möjlighet att vid straffansvar utestänga personer från bl.a. butiker, men har inte lämnat några författningsförslag i dessa delar.

4.3.5 Utredningen om skärpta straffrättsliga åtgärder mot organiserad brottslighet

I februari 2013 gav regeringen i uppdrag åt en särskild utredare att analysera om det straffrättsliga regelverket på vissa särskilt angivna områden kan skärpas för att på ett mer effektivt sätt motverka organiserad brottslighet. Utredaren ska bl.a. överväga om

- kriminaliseringen av brott på försöks-, förberedelse- och stämplingsstadiet bör utvidgas
- straffskalan för förberedelse och stämpling bör förändras
- straffansvaret för underlåtenhet att avslöja respektive hindra brott bör skärpas för personer som har anknytning till den brottsliga verksamhet där brottet har begåtts och
- det, för några brott som är vanligt förekommande inom organiserad brottslighet, finns skäl att införa omständigheter som särskilt ska beaktas vid bedömningen av om brottet är grovt eller se över eller komplettera befintliga omständigheter.

När det gäller vissa brottstypers befintliga kvalifikationsgrunder framhålls i utredningens direktiv att det finns anledning att överväga om inte de omständigheter som särskilt ska beaktas vid bedömningen av om ett olaga tvång är grovt är onödigt restriktiva (pinande till bekännelse eller annan tortyr).

Genom tilläggsdirektiv i december 2013 fick utredaren i uppdrag att även

- överväga och föreslå de åtgärder som krävs för att höja straffminimum för grovt vapenbrott till fängelse i ett år,
- överväga och föreslå de åtgärder som krävs för att införa en särskild straffskala för synnerligen grovt vapenbrott, och
- överväga om grovt vapenbrott bör kriminaliseras på försöks-, förberedelse- och stämplingsstadiet.

Utredningen lämnade i februari 2014 betänkandet Skärpta straff för vapenbrott⁴⁹. Författningsförslagen innefattar en ändring av straffskalan för grovt vapenbrott på så vis att det för grovt vapenbrott ska dömas till fängelse i lägst ett år och högst fyra år samtidigt som det införs ett synnerligen grovt brott där det stadgas fängelse i lägst

⁴⁹ SOU 2014:7.

tre år och högst sex år. Utredningen anför att straffen för den stora merparten av allvarliga vapenbrott på så vis bör skärpas samtidigt som möjligheten till en nyanserad straffmätning ökar genom att straffskalan totalt sett blir vidare.

Författningsförslagen innefattar också vissa justeringar av de omständigheter som särskilt ska beaktas vid rubriceringen och straffmätningen av vapenbrott. Den punkt som i dagsläget tar sikte på innehav av skjutvapen på allmän plats m.m. föreslår utredningen ändras såtillvida att det läggs till att vapnet ska vara redo att användas. Vidare föreslås att hänvisningen till skolområden ersätts med en mer generell angivelse av platsen för innehavet, på så vis att det nu även anges att innehav på platser där människor samlas kan kvalificera ett innehav av skjutvapen som grovt brott. Slutligen föreslås också införandet av en ny kvalifikationsgrund, nämligen att gärningen i övrigt varit av särskilt farlig art. Införandet av den sistnämnda kvalifikationsgrunden syftar till att ge en tydligare anvisning om att domstolen ska beakta den kontext i vilken gärningen företas.

Uppdraget i övrigt ska slutredovisas senast den 29 augusti 2014.⁵⁰

⁵⁰ Dir. 2013:211.

5 Straffmättningsreformen 2010 och utvecklingen därefter

5.1 Inledning

Straffnivåutredningens uppdrag

Den 29 mars 2007 fattade regeringen beslut att ge en särskild utredare i uppdrag att överväga och föreslå förändringar av strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som skulle markera en skärpt syn på allvarliga våldsbrott. I uppdraget ingick även att överväga förändringar som skulle ge en större spännvidd i straffmätningen vid brott i allmänhet när det fanns försvårande eller förmildrande omständigheter. I det sammanhanget skulle utredaren också överväga betydelsen av flerfaldig brottslighet och återfall i brott. En annan del av uppdraget avsåg att överväga hur påföljdsfrågor och frågor om särskild rättsverkan av brott skulle kunna ges större uppmärksamhet i brottmålsprocessen. Slutligen innefattade uppdraget också att analysera vilka konsekvenser för påföljdssystemet i övrigt, verkställighet av fängelsestraff och tillämpningen av andra regler, t.ex. straffprocessuella tvångsmedel, som utredarens förslag kunde antas få.¹

Straffmättningsreformens betydelse för våra överväganden

Straffnivåutredningens betänkande låg till grund för 2010 års straffmättningsreform. Utfallet av reformen har stor betydelse för vårt uppdrag, särskilt den del som syftade till att åstadkomma höjda straffnivåer för allvarliga våldsbrott. I vilken grad reformen har fått genomslag vid straffmätningen påverkar således våra ställningstaganden när det gäller behovet och utformningen av förändrade straffskalor för olika brottstyper.

¹ Dir. 2007:48.

Den fortsatta framställningen

Nedan följer först en kort beskrivning av Straffnivåutredningens överväganden och förslag i relevanta delar samt regeringens ställningstagande i den efterföljande propositionen. Kritik mot reformen tas därefter upp. I ett avsnitt om genomslaget för reformen redogörs för Brås uppdrag att utvärdera denna och vilka slutsatser man kommit till vid denna utvärdering. Redogörelsen får betraktas som preliminär, eftersom Brås uppdrag ska redovisas slutligt i princip samtidigt som detta betänkande. Högsta domstolens behandling av straffmättningsreformen i fyra vägledande avgöranden beskrivs sedan och slutligen redovisar vi våra bedömningar av reformens genomslag. Sist i kapitlet finns ett avsnitt som kort beskriver brottsutvecklingen i Sverige, framför allt för åren 2008–2011, men även därefter, i den mån statistik funnits tillgänglig.

5.2 Straffnivåutredningen och regeringens proposition

5.2.1 Skälen för en förhöjd straffnivå

Straffnivåutredningen

Straffnivåutredningen anförde sammanfattningsvis följande om skälen för en straffnivåhöjning.

Enligt direktiven ska vi vid våra överväganden utgå från de principer på vilka vårt nuvarande straffsystem vilar, bl.a. proportionalitets och ekvivalensprinciperna. Dessa kan beskrivas så att straffet ska stå i proportion till brottets allvar, så att svårare brott bestraffas strängare än mindre allvarliga brott och att lika allvarliga brott bestraffas lika strängt. Straffet ska alltså spegla hur allvarligt samhället ser på den brottsliga gärningen.

Vi har övervägt behovet av att skärpa straffen för allvarliga våldsbrott från dessa utgångspunkter. Det innebär att vi har jämfört straffen för allvarliga våldsbrott med straffen för andra brott. Vi har däremot inte i första hand tagit hänsyn till hur skärpta straff för våldsbrott skulle kunna påverka förekomsten av sådan brottslighet.

Det är erfarenhetsmässigt mycket svårt att åstadkomma några mätbara sådana resultat enbart genom att ändra straffnivån för en viss typ av brott. Syftet med vårt arbete har alltså primärt varit att se till att den som gör sig skyldig till ett våldsbrott döms till ett straff som står i proportion till hur allvarligt samhället ser på brottet.

Vi har från dessa utgångspunkter funnit att de allvarliga våldsbrotten är undervärderade i förhållande till andra brott när det gäller straff-

nivån. Detta gäller generellt men är särskilt uttalat i fråga om grov misshandel. Främst två förändringar i samhället talar enligt vår mening för att allvarliga våldsbrott bör bedömas strängare än vad som är fallet i dag, nämligen

- att acceptansen för våld i samhället successivt har minskat
- att en ökad välfärd har lett till att våldsbrott utgör ett relativt sett större hot mot den enskildes trygghet, sett i förhållande till annan brottslighet.

Ytterligare skäl som kan anföras för en strängare syn på allvarliga våldsbrott är att sådana brott kan medföra mycket allvarliga psykiska konsekvenser för brottsoffret samt att våldsbrottsligheten också framkallar rädsla och osäkerhet hos en vidare krets personer, vilket inskränker friheten att röra sig fritt i samhället. Rädslan för att drabbas av allvarliga våldsbrott kan dessutom utnyttjas av kriminella grupper för att befästa sin ställning och för att begå utpressningsbrott.

Sammantaget innebär detta att allvarliga våldsbrott bör betraktas som mer förkastliga nu än tidigare och att det därför finns anledning att höja straffen för sådan brottslighet.

Vi har däremot inte funnit underlag för att kunna dra slutsatsen att det begås fler allvarliga våldsbrott i dag än tidigare. Antalet anmälda våldsbrott har visserligen ökat kraftigt under en rad av år, vilket skulle kunna vara en indikation på att våldsbrottsligheten har ökat. Andra sätt att mäta brottsutvecklingen, som t.ex. statistiska undersökningar av utsattheten för brott, ger dock inte något stöd för att det faktiskt begås fler våldsbrott. Det kan därför antas att det ökade antalet anmälda våldsbrott i vart fall delvis beror på en ökad benägenhet att anmäla sådan brottslighet till polisen. Att anmälningsbenägenheten har ökat kan i sin tur förklaras med att våldsbrottsligheten har kommit att uppmärksammas mer under senare år och att acceptansen för våld har minskat i samhället.²

Regeringens proposition

Regeringen anslöt sig i stort till Straffnivåutredningens överväganden och hänförde sig särskilt till den förändrade synen på våld i samhället. Regeringen tog upp de förändringar i samhället som också Straffnivåutredningen pekat på; lagstiftningsåtgärder som stärkt skyddet för den personliga och fysiska integriteten, den allmänt ökade välfärden, den tekniska utvecklingen och utvecklingen på andra områden som har medfört att risken för att alls drabbas av fysiska skador har minskat. Även regeringen pekade på den större

² SOU 2008:85 s. 16 f (ur utredningens sammanfattning).

medvetenheten om att allvarliga våldsbrott innebär att offret inte bara drabbas av fysiska skador vid våldsangrepp utan ofta också utsätts för psykiska påfrestningar samt att otrygghet och rädsla inte bara drabbar den som utsatts för våld, utan också anhöriga till offret. Vidare framhölls att en allmän rädsla för våld också kan vara begränsande för alla människor.³

5.2.2 Avgränsningen av allvarliga våldsbrott

Straffnivåutredningen

I Straffnivåutredningens betänkande ingick en genomgång av brott i och utanför brottsbalken för att närmare beskriva vilka brottstyper som kunde tänkas omfattas av begreppet allvarliga våldsbrott. I betänkandet anfördes att vissa brottstyper typiskt sett kunde anses vara sådana brott som kunde omfattas av begreppet allvarliga våldsbrott. Samtidigt framhölls att uppräknade brottstyper inte skulle uppfattas som uttömmande och att det också inom de uppräknade brottstyperna kunde förekomma gärningar som inte innefattade allvarliga angrepp på enskildas fysiska integritet.⁴ En sammanställning av de brottstyper som Straffnivåutredningen ansåg kunde omfattas av begreppet finns i bilaga 2.

När det gällde avgränsningen av de våldsbrott som sedan kom att omfattas av det konkreta lagförslaget anförde Straffnivåutredningen att i begreppet *allvarliga* våldsbrott ligger att det i första hand är sådana brott inom de angivna brottstyperna med ett relativt högt straffvärde och att brott som hade ett straffvärde på något eller några månaders fängelse enligt gällande praxis inte borde omfattas av en straffnivåhöjning.⁵

Regeringens proposition

Regeringen anförde att de brott som borde omfattas av en straffnivåhöjning var brott där gärningen består i eller innefattar uppsåtlig allvarligare våldsanvändning, uppsåtligt allvarligare hot eller med sådant våld eller hot jämställbart handlande, direkt riktat mot en

³ Prop. 2009/10:147 s. 9 f.

⁴ SOU 2008:85 s. 37–44.

⁵ A.a. s. 279 f.

annan person. Straffvärdet hos brottet skulle vara åtminstone sex månaders fängelse för att omfattas.⁶

I författningskommentaren gjordes sedan en exemplifierande uppräknig av brottstyper som typiskt sett ska anses omfattas av begreppet allvarliga våldsbrott, varvid regeringen i princip anslöt sig till Straffnivåutredningens förslag.⁷

5.2.3 Ändringen i 29 kap. 1 § brottsbalken

Straffnivåutredningen

Straffnivåutredningen ansåg att en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott borde åstadkommas bl.a. genom en ändring i den allmänna bestämmelsen om straffvärde i 29 kap. 1 § brottsbalken. Således föreslog utredningen att det i paragrafen skulle tas in ett tillägg om att det vid straffvärdebedömningen särskilt ska beaktas om gärningen har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person.⁸

Straffnivåutredningen övervägde också alternativa lagtekniska lösningar för att åstadkomma en straffnivåhöjning för allvarliga våldsbrott. En sådan var att införa en ny punkt i 29 kap. 2 § brottsbalken, där försvårande omständigheter anges, men denna metod ansåg Straffnivåutredningen inte vara att föredra eftersom den generella uppvärderingen av allvarliga våldsbrott hade en sådan central betydelse att den borde framgå direkt av 29 kap. 1 §.⁹ Vidare övervägdes om möjligheten att döma under straffminimum för ett brott skulle tas bort eller begränsas. Utredningen ansåg dock inte att det fanns tillräckliga skäl att göra en sådan förändring med beaktande av bl.a. att det kan finnas fall där en omständighet är i hög grad förmildrande eller där flera förmildrande omständigheter föreligger samtidigt.¹⁰ Ett annat alternativ till lösning hade varit att föreskriva att straffmätningen i det enskilda fallet alltid skulle ske med utgångspunkt i straffskalans mitt. Detta alternativ förkastades också av utredningen, som bl.a. anförde att en sådan straffmätning skulle innebära kraftiga tröskeeffekter i övergången från en grad av ett brott till en annan.¹¹

⁶ Prop. 2009/10:147 s. 14.

⁷ A. prop. s. 41.

⁸ SOU 1985:85 s. 279.

⁹ A.a. s. 279.

¹⁰ A.a. s. 281.

¹¹ A.a. s. 280.

Regeringens proposition

Regeringen delade utredningens uppfattning att straffnivåhöjningen borde ske genom en ändring i 29 kap. 1 § brottsbalken, och föreslog en ändring i bestämmelsen som överensstämde med utredningens. Regeringen avvisade också möjligheten att genom förändrade straffskalor åstadkomma en generell straffnivåhöjning, något som flera remissinstanser föreslagit, och anförde att försvårande eller förmildrande omständigheter ska kunna beaktas och att befintliga straffskalor ger utrymme både för sådana bedömningar och för att ge enskilda gärningar en adekvat straffnivå.¹²

5.2.4 Tillämpningen av 29 kap. 1 § i dess nya lydelse*Straffnivåutredningen*

I straffnivåutredningens betänkande gjordes bedömningen att det var svårt att generellt uttala hur stor en straffnivåhöjning borde bli med hänsyn till de skäl för en sådan höjning som förts fram. Utredningen anförde att höjningen av straffnivån för allvarliga våldsbrott inte avsågs ske likformigt, utan borde inriktas på de brotts typer där en sådan höjning framstod som mest angelägen och på sådana fall som var särskilt straffvärda. Allmänt fanns också ett behov av en större spännvidd och hänsynstagande till både förmildrande och försvårande omständigheter, vilket enligt utredningen kunde förväntas leda till att vissa gärningar efter en reform skulle få ett betydligt högre straffvärde medan andra gärningar kanske inte skulle värderas annorlunda än tidigare. Utredningen angav dock som ett riktmärke att det genomsnittliga straffet för grov misshandel, som då konstaterades ligga mycket nära minimistraffet i straffskalan, skulle höjas med ungefär en tredjedel.¹³

Straffnivåutredningen anförde vidare att straffvärdet för allvarliga våldsbrott efter en reform i mindre utsträckning än som då var fallet, skulle anses motsvara straffskalans minimum. Samtidigt framhölls att den faktiska brottsligheten är sådan att fler relativt sett lindrigare brott begås, varför det är naturligt att straffvärdet i de flesta fall kommer att bestämmas inom straffskalans nedre del. Utredningen anförde följande.

¹² Prop. 2009/10:147 s. 11–14.

¹³ SOU 2008:85 s. 265.

Av det nu anförda följer att straffvärdet för allvarliga våldsbrott, liksom för annan brottslighet, bör bestämmas utifrån omständigheterna i det enskilda fallet. Det är alltså inte möjligt att fastställa en viss nivå från vilken bedömningen ska utgå. Genom det föreslagna tillägget i 29 kap. 1 § andra stycket BrB klargörs dock att det vid straffvärdebedömningen särskilt ska beaktas om brottet riktat sig mot någons liv, hälsa eller trygghet till person. Detta innebär att straffvärdet för sådan brottslighet ska bedömas som högre än i dag. Samtidigt bör eftersträvas att en differentierad bedömning sker, så att såväl försvårande som för mildrande omständigheter får ett reellt genomslag vid straffvärdebedömningen. I praktiken torde detta leda till att minimistraffet för grov misshandel och andra brott som innebär ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person används i mindre utsträckning än vad som är fallet i dag och att de straff som döms ut för sådana brott i stället fördelar sig bättre över den tillämpliga straffskalan.¹⁴

Regeringens proposition

Regeringen anförde också att av ändringen i 29 kap. 1 § brottsbalken följer att straffvärdet för ett allvarligt våldsbrott efter ändringen ska anses vara högre än tidigare. Höjningen på den allra lägsta straffnivån kunde vara mindre än på högre nivåer och även på de allra högsta straffvärdenivåerna enligt dåvarande praxis kunde höjningen relativt sett vara något lägre. Straffen skulle därmed komma att spridas bättre över straffskalan. Regeringen anförde i detta sammanhang som exempel att ett fall av grov misshandel som enligt då gällande praxis hade bedömts ha ett straffvärde om ett år, efter reformen borde kunna anses ha ett straffvärde på ett år och tre månader och att ett dråp med ett dåvarande straffvärde på sex och ett halvt år i framtiden skulle kunna ha ett straffvärde på åtta års fängelse.¹⁵ I författningskommentaren gavs ytterligare exempel. Regeringen anförde följande.

Om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person ska brottets straffvärde anses vara högre än det straffvärde som skulle ha följt vid en bedömning enligt tidigare praxis. Straffvärdet ska anses ligga över straffminimum eller den allra nedersta delen av straffskalan för det aktuella brottet. För brott som sedan tidigare har en straffvärdenivå en bit upp i straffskalan ska straffvärdet anses ligga på en ytterligare högre nivå. Höjningen av straffvärdet bör vara större för brott av det förra slaget än för brott av det senare slaget. För brott med mycket höga straffnivåer kan den relativa

¹⁴ SOU 2008:85 s. 280 f.

¹⁵ Prop. 2009/10:147 s. 15.

höjningen vara något mindre. Någon gång kan höjningen också påverkas av om angreppet är mindre framträdande när det gäller brott som innefattar även annan kränkning. Exempelvis bör en höjning ske med cirka två månader för brott som har en straffvärdenivå från och med fängelse i sex månader och upp till ett år. På nivån från och med ett år och upp till två år bör höjningen vara tre–fem månader. Vidare bör på t.ex. nivån fem år en höjning ske med cirka ett år och på nivån sex år och uppemot åtta år en höjning ske med cirka ett och ett halvt år. Vid straffvärdebedömningen ska också försvårande och förmildrande omständigheter enligt 2 och 3 §§ som har förelegat i det enskilda fallet påverka i skärpande respektive mildrande riktning. I förekommande fall ska hänsyn även tas till övriga omständigheter relevanta för straffmätningen. Den övre delen av respektive straffskala bör användas i större utsträckning än tidigare samtidigt som den nedre delen av straffskalan kan användas på ett mer differentierat sätt.¹⁶

5.2.5 Ökad spännvidd i straffmätningen

Straffnivåutredningen

Utredningen föreslog i sitt betänkande att de kvalificerande rekvisit som då fanns avseende de försvårande omständigheterna i 29 kap 2 § 1–6 brottsbalken skulle tas bort. Utredningen anförde att försvårande omständigheter i 29 kap. 2 § sällan åberopades eller argumenterades kring i domar och domskäl, men att det var troligt att domstolarna ändå tog hänsyn till sådana omständigheter inom ramen för straffvärdebedömningen. Om de kvalificerande rekvisiten togs bort skulle de försvårande omständigheterna kunna åberopas och användas direkt vid bedömningen av vilken skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, allt efter i vilken grad de försvårande omständigheterna förelegat.

Straffnivåutredningen föreslog också en omformulering av punkten 6 i bestämmelsen om försvårande omständigheter. Enligt då gällande formulering var det försvårande om brottet utgjort ett led i en brottslig verksamhet som varit särskilt noggrant planlagd eller bedrivits i stor omfattning och i vilken den tilltalade spelat en betydande roll. Med detta skulle, enligt förarbetena, förstås organiserad brottslighet i en vidare bemärkelse; ett enstaka brott, om än noga planerat, var inte avsett att omfattas av bestämmelsen i denna del. Straffnivåutredningen framhöll att även enstaka brott som är noggrant planerade generellt måste anses ha ett högre straffvärde

¹⁶ A. prop. s. 41 f.

än brott begångna p.g.a. en plötslig impuls – om gärningsmannen planerar brottet i förväg är det allmänt sett större utsikter att han eller hon lyckas i sitt uppsåt och gärningsmannen har dessutom haft tid att besinna sig, men väljer ändå att utföra brottet. Utredningen framhöll att i straffvärdebedömningen av uppsåtligt dödande hade det stor betydelse om gärningen föregåtts av planering eller inte. Även brottslighet som begåtts systematiskt eller i organiserad form hade generellt sett ett högt straffvärde enligt utredningen, och att ett brott varit ett led i en sådan brottslighet föreslogs därför även framgent vara försvårande, oavsett om gärningsmannen spelat en betydande roll i brottsligheten eller inte.

Avseende förmildrande omständigheter anförde utredningen att de kvalificerande rekvisiten gjorde att bestämmelserna sällan åberopades och att det därför fanns anledning att ta bort eller modifiera dessa rekvisit. Utredningen förordade därför att förstärkningsorden ”starkt” respektive ”uppenbart” i punkterna 2–3 i 29 kap 3 § brottsbalken skulle tas bort. Avseende den förmildrande omständigheten att brott föranletts av någon annans kränkande beteende, byttes ordet ”grovt” mot ”uppenbart” för att markera att provokationen skulle bedömas utifrån objektiva kriterier och inte utifrån gärningsmannens upplevelse av provokation. Utredningen ansåg slutligen att det inte fanns tillräckliga skäl att utvidga tillämpningsområdet för den förmildrande omständigheten att brottet föranletts av stark mänsklig medkänsla.¹⁷

Regeringens proposition

Regeringen anslöt sig till utredningens förslag och anförde särskilt att syftet med att slopa, eller ändra, vissa av de kvalificerande rekvisiten i bestämmelserna om förmildrande och försvårande omständigheter var avsedd att utvidga tillämpningsområdet för dessa bestämmelser och därigenom skapa en ökad spännvidd i straffmätningen. En sådan ökad differentiering, framhöll regeringen, stod i överensstämmelse med proportionalitets- och ekvivalensprinciperna. Svårare brott skulle alltså bestraffas strängare än lindrigare brott även om brotten var av samma brottstyp. Om förmildrande och försvårande omständigheter inte fick något genomslag vid straffvärdebedömningen kunde denna princip inte upprätthållas.¹⁸

¹⁷ SOU 2008:85 s. 282–287.

¹⁸ Prop. 2009/10:147 s. 26–30.

5.2.6 Straffskalorna för grov misshandel och grov utpressning

Straffnivåutredningen

Straffskalan för grov misshandel sträckte sig enligt tidigare lag från fängelse i ett år till fängelse i tio år. Straffnivåutredningen påpekade att straffskalan knappast utnyttjades över treårsnivån. Genom att dela upp straffskalan infördes en ny riktpunkt för straffvärdebedömningen, vilket skulle kunna leda till en mer differentierad och enhetlig straffmätning med utgångspunkt från brottets allvar. Vidare skulle straffskalan för de allra allvarligaste fallen av grov misshandel bli parallell med straffskalorna för grov våldtäkt och grovt rån. Straffskalan för grov misshandel, som inte bedömdes som synnerligen grov, skulle också begränsas och därigenom på ett bättre sätt återspegla den faktiska straffmätningen för det brottet.¹⁹

Straffnivåutredningen föreslog härutöver att straffskalan för grov utpressning skulle få ett förhöjt minimum (från sex månader till ett år) och kvalifikationsgrunder anges i bestämmelsen. Utredningen pekade på att grov utpressning kunde bestå i gärningar som innefattade hot om mycket allvarligt våld och att straffskalan mot den bakgrunden inte kunde anses spegla brottets svårhet. Med en höjning av minimistraffet skulle straffskalan överensstämma med den för rån.²⁰

Regeringens proposition

Regeringen anslöt sig till utredningens förslag om straffskalorna för de aktuella brotten. När det gällde grov misshandel anförde regeringen, liksom Straffnivåutredningen, att straffvärdet även för mycket allvarliga fall av grov misshandel sällan översteg tre till fyra års fängelse. De allvarligaste fallen av misshandel borde dock anses så klandervärda att straffen borde ligga högre och närmare, eller över, straffen för dråp, som har ett straffminimum på sex års fängelse. Som jämförelse nämndes också straffen för grov våldtäkt och grovt rån.²¹

Avseende regeringens ställningstagande till utformningen av de kvalifikationsgrunder som infördes för den nya brottstypen syn-

¹⁹ SOU 2008:85 s. 287–291.

²⁰ A.a. s. 294 f.

²¹ Prop. 2009/10:147 s. 17–19.

nerligen grov misshandel, och tillämpningen av den nya straffskalan, hänvisas till framställningen i avsnitt 6.4.1.

Regeringen anförde också att straffminimum för grov utpressning inte återspeglade detta brotts allvar och framhöll att brottet inte kunde anses påtagligt mindre allvarligt än rån.²² Regeringens ståndpunkter beträffande kvalifikationsgrunderna för grov utpressning framgår av avsnittet om grov utpressning, avsnitt 6.6.1.

5.3 Kritik mot straffmättningsreformen

Inledning

I detta avsnitt redogörs för synpunkter och kritik som har riktats mot straffmättningsreformen med avseende på ändringen av 29 kap. 1 § brottsbalken.

Remissinstanserna

Flertalet remissinstanser tillstyrkte eller hade ingen erinran mot Straffnivåutredningens förslag. Vissa remissinstanser lämnade dock synpunkter på skälen för en straffnivåhöjning, av innebörd att en sådan straffnivåhöjning redan skett i rättspraxis eller att sådana tendenser i vart fall kunde märkas. När det gällde den valda lagstiftningstekniken anförde Juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet att en straffnivåhöjning, om den ansågs nödvändig, borde ske genom en justering av straffskalorna för brotten. Advokatsamfundet efterlyste en generell översyn av straffskalorna. Göteborgs tingsrätt anförde att det kunde ifrågasättas om inte gällande reglering redan omfattade den föreslagna ändringen i 29 kap 1 § och menade att den därmed inte skulle få någon effekt.²³

²² A. prop. s. 21.

²³ Prop. 2009/10:147 s. 9 och 12. Jfr också det särskilda tillägget av Petter Asp i SOU 2008:85 s. 401–403, där han i och för sig inte ifrågasätter att våldsbrottens straffvärde kan anses undervärderade i förhållande till andra brott, men att det finns andra sätt att lösa detta problem än att öka repressionsnivån för allvarliga våldsbrott.

Lagrådet

Lagrådet angav i sitt yttrande över lagrådsremissen, att den åsyftade straffnivåhöjningen borde åstadkommas genom en förändring av straffskalorna för brotten och anförde följande.

Bestämmelsen i 29 kap. 1 § i dess nuvarande lydelse tar sikte på hur straffvärdet ska bestämmas i det enskilda fallet. Enligt Lagrådets mening är det systematiskt olämpligt att här föra in en regel som har till syfte att mera allmänt höja straffnivån för vissa närmare angivna brott. Lagstiftarens uppfattning om hur allvarlig en viss brottstyp är i förhållande till andra brottstyper bör i stället komma till uttryck genom straffskalorna. De åsyftade höjningarna av straffnivåerna bör således enligt Lagrådets mening i första hand göras genom att straffskalorna för brotten ändras.²⁴

Doktrin

När regeringens lagförslag genomförts, framfördes samma ståndpunkt i juridisk doktrin²⁵ och debatt, bl.a. i Svensk Juristtidning i en artikel av Martin Borgeke, Stefan Reimer, Magnus Ulväng och Fredrik Wersäll.²⁶ Artikeln behandlade också vissa frågeställningar med anledning av den valda lagstiftningstekniken, framförallt i relation till de exempel på straffvärdehöjningar som angetts i propositionen.

Ett problem som framhölls med de i propositionen angivna exemplen var att de utgick från straffvärdebedömningarna före lagändringen och sedan angav vilken höjning som regeringen ville att lagändringen generellt skulle leda till. Att relatera till straffvärdenivåer före reformen kunde på sätt och vis te sig naturligt, menade författarna, men att det samtidigt, ju längre tid som går efter en reform, blir svårare att minnas hur straffvärdet bedömdes före reformen, särskilt med beaktande av att domarkåren så småningom byts ut genom pensionsavgångar och nytillsättningar och att bedömningarna av vad som gällde innan då ska göras av personer som inte var verksamma då.

²⁴ Prop. 2009/10:147 s. 71.

²⁵ Jareborg/Zila, Straffrättens påföljdslära, 2010, s. 103, och av författarna till Brottsbalkskommentaren, se Brottsbalken, en kommentar på internet, kommentaren till 29 kap. 1 §.

²⁶ Straffvärdebedömningen av allvarliga våldsbrott, SvJT 2011 s 71. Samma tolkning av straffmättningsreformen i denna del återges numera också i Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 127–129.

Författarna anförde också att lagändringen och förarbetsuttalandena i denna del lämnade flera frågor olösta. En sådan var om förarbetsuttalandena skulle tolkas så att vissa straffvärden för allvarliga våldsbrott i princip blivit omöjliga att tillämpa, t.ex. sex månaders fängelse och ett års fängelse. Om förarbetsuttalandena i denna del togs alltför bokstavigt skulle detta leda till konsekvenser som stred mot andra grundläggande principer i svensk rätt, bl.a. om betydelsen av straffskalornas miniminivåer vid gradindelade brott. Förarbetsuttalandena skulle nämligen kunna anses innebära att den ”verkliga” miniminivån för t.ex. grov misshandel blivit ett år och tre månaders fängelse, och att miniminivån för brott med ett lägsta straff i straffskalan om sex månader i själva verket fick anses vara åtta månaders fängelse. Författarna menade för sin del att lagändringen och förarbetsuttalandena inte borde uppfattas på detta sätt. För t.ex. grov misshandel borde resultatet i stället bli att något fler brott, brott som tidigare bedömts vara av normalgraden med ett straffvärde nära ett års fängelse, efter lagändringen i stället skulle bedömas som grova brott och då ligga på straffminimum för grov misshandel, alltså ett års fängelse.

Lagändringen innebar därmed, enligt författarna, att domstolarna vid straffvärdebedömningen av de allvarligare våldsbrotten skulle anlägga en skärpt syn i konkreta fall och att detta borde leda till att den övre delen av den praktiskt tillämpbara straffskalan skulle användas oftare. Lagändringen kunde däremot inte tas till intäkt för att straffskalornas minimum för allvarliga våldsbrott bara kan användas i fall där omständigheterna anses förmildrande eller där omständigheter som anges i 29 kap. 5 § föreligger.

Avslutningsvis framhöll författarna att sådana ”omräknings-tabeller” för straffvärden som börjat cirkulera på domstolarna borde användas med stor försiktighet samt anförde följande.

Noga taget innebär 2010 års reform knappast mer än en uppmaning till domstolarna att i enskilda fall ta sin straffmättningsuppgift avseende de allvarliga våldsbrotten på det allvar som krävs för att en differentierad och adekvat straffmätning ska uppnås. Någon slavisk tillämpning av de omräkningsexempel som finns angivna i propositionen har med stor säkerhet aldrig varit avsedd och bör därför inte heller förekomma. I stället bör man i domstolarna använda all den kunskap som man besitter för att se till att även denna lagstiftning, inom ramen för påföljdsbestämningssystemet i övrigt, får en ändamålsenlig tillämpning som stämmer med lagstiftarens intentioner. Att HD har en roll att spela i detta sammanhang torde vara uppenbart liksom att det är angeläget att prejudikatbildningen inte dröjer längre än nödvändigt.

Som redogörs för i det följande angående Högsta domstolens behandling av straffmättningsreformen anslöt sig Högsta domstolen till den tolkning av ändringen i 29 kap. 1 § som författarna gav uttryck för (NJA 2011 s. 89). Högsta domstolen har senare gjort uttalanden kring ändringen av 29 kap. 1 § i rättsfallet NJA 2013 s. 376 och i en dom meddelad den 20 december 2013 i mål B 5204-13, se vidare avsnitt 5.4.2.

5.4 Genomslaget för 2010 års straffmättningsreform

5.4.1 Brås utvärdering

Brås uppdrag m.m.

Brå har fått i uppdrag av regeringen att närmare utvärdera genomslaget av straffmättningsreformen. Brå ska undersöka om och i vilken mån reformen har inneburit att straffnivåerna för allvarliga våldsbrott samt för grovt vållande till annans död har skärpts, om en ökad spännvidd vid straffvärdebedömningen av brott i allmänhet har åstadkommit samt om återfall beaktas i skärpande riktning vid straffmätningen av brott i allmänhet. Resultatet redovisas senast den 15 mars 2014.²⁷ I en preliminär rapport från februari 2013 framgår att en viss höjning av fängelsestidernas genomsnitt för våldsbrott kunde utläsas ur tillgänglig statistik det andra halvåret 2010, men att statistiken därefter visat på ungefär samma genomsnittliga strafftider som före reformen. Dessa preliminära uppgifter från Brå låg till grund för våra direktiv.

Brå har fortsatt sitt arbete med utvärderingen under hösten 2013. Nedan följer en kortfattad redogörelse för det preliminära resultat som Brå har kunnat presentera för oss i december 2013.

Utvärderingens tre delar

Brås analys omfattar olika delar. I en första del har Brå gjort fördjupade analyser av statistik för brottstyperna mord, dråp, rån, misshandel, utpressning och våldtäkt.²⁸ Den fördjupade analysen

²⁷ Regeringsbeslut den 2 februari 2012, Ju2012/860/KRIM, se vidare dir. 2013:30 s. 3.

²⁸ Även grovt vållande till annans död ingick i den fördjupade analysen, men denna brottstyp utelämnas här eftersom den inte omfattas av begreppet allvarliga våldsbrott (som endast innefattar uppsåtlig våldsutövning, etc., se avsnitt 5.4.2).

har bl.a. inneburit att försöksbrott och fullbordade brott särskilts och i vissa fall ett särstudium av lagföringsbeslut som endast avser ett aktuellt brott.²⁹ I den fördjupade analysen ingår bara lagakraftvunna domar, till skillnad från den officiella statistiken som bygger på samtliga tingsrättsdomar och den har endast omfattat domar avseende personer över 21 år. Indelningen av domar före och efter reformen har skett med utgångspunkt från brottstillfälle (och inte lagföringstillfälle som är utgångspunkten för den officiella kriminalstatistiken). För den senare delen av den undersökta perioden, alltså år 2012, har detta inneburit att färre lagföringsbeslut kunnat studeras.

I en andra del av utvärderingen har Brå granskat sammanlagt 469 domar, meddelade under åren 2008–2012, bl.a. för att kontrollera om det skett förändringar i rubriceringen av olika gärningar och om straffmättningsreformens lagändringar återopas i domskälen. De domar som ingick i granskningen avsåg

- synnerligen grov misshandel
- ett urval av 20 % av alla domar för grov misshandel
- samtliga domar för grov misshandel med fängelsestraff på fyra år eller längre och
- var tredje fängelsedom avseende försök till mord respektive dråp.

En tredje del av utvärderingen består av intervjuer med åklagare och domare, varvid frågor har ställts bl.a. om effekterna av lagändringarna gällande försvårande och förmildrande omständigheter och domstolarnas resonemang i frågor om straffmätning av allvarliga våldsbrott.

Brå presenterar också uppgifter från den officiella kriminalstatistiken för alla de brottstyper som kan anses innefattas av begreppet allvarliga våldsbrott.³⁰ Brå gör den övergripande bedömningen att få tydliga förändringar skett i strafflängd sett över en period från år 2000.

²⁹ För vissa brottstyper har detta inte varit möjligt, eftersom tillräckligt många domar då inte varit tillgängliga för analys. Domar med fler än 10 brott har dock inte tagits med i analysen.

³⁰ Vissa brottstyper som sällan eller aldrig förekommer i kriminalstatistiken, t.ex. könsstympning av kvinnor och myteri, redovisas dock inte.

Misshandel

När det gäller *grov misshandel* konstaterar Brå att fängelsestraffens genomsnittliga längd har ökat med två månader efter straffmättningsreformen och att denna ökning är ett säkerställt statistiskt resultat. Ökningen kvarstår även vid en kontroll av andra omständigheter som kan inverka på strafflängd (antal brott i lagföringen, om brottet var fullbordat, tidigare brottslighet, m.m.). Beträffande synnerligen grov misshandel har Brå studerat 16 lagakraftvunna domar. Det genomsnittliga straffet i dessa var fyra och ett halvt års fängelse. Åren före reformen fanns endast en till två domar per år av grova misshandelsbrott där påföljden blivit fyra års fängelse eller mer. Antalet sådana domar efter reformen var fem till sex stycken per år (då inklusive synnerligen grov misshandel). Detta kan, enligt Brå, tyda på en ökad benägenhet att döma i denna del av straffskalan.

Brås aktgranskning avseende grova och synnerligen grova misshandelsfall har framför allt skett i syfte att göra en analys av om de lagförda gärningarna blivit allvarligare till sin karaktär. Skulle brottsligheten i sig ha blivit mycket allvarligare skulle detta kunna förklara ökade strafflängder. Brå har dock inte kommit fram till att våldet blivit grövre eller farligare. Tvärtom har, för vissa kategorier av grova misshandelsbrott, det varit fråga om en minskning av de allra allvarligaste brotten, om man studerar hur allvarligt våldet varit ur en medicinsk synpunkt. Att de grova misshandelsfallen till en del har blivit mindre allvarliga till sin karaktär visar, enligt Brå, på att straffmättningsreformen fått den effekten att vissa fall som tidigare rubricerats som misshandel av normalgraden, efter reformen rubriceras som grov misshandel. Detta stöds också av de utförda intervjuerna med domare, som har pekat på Högsta domstolens uttalanden i NJA 2011 s. 89 (se vidare nästa avsnitt) i detta sammanhang. Att det varit fråga om färre mycket allvarliga misshandelsfall bland de grova brotten innebär att ökningen av strafflängderna kunnat vara ännu större om brottslighetens karaktär för denna brottstyp varit mer likartad före och efter straffmättningsreformen. När det gäller fall av synnerligen grov misshandel, som jämförts med fall av grov misshandel före reformen, där strafflängden blivit fyra års fängelse eller mer, kan också iakttas att det före reformen tycks ha krävts en allvarligare skadebild hos offret, med livshotande skador eller bestående men, än efter reformen.

Brå konstaterar i detta sammanhang att strafflängderna för grova misshandelsbrott, som ingick i aktgranskningen, har ökat olika mycket för olika våldsmetoder. Strafflängderna för knivvåld har ökat med 30 procent, för trubbigt våld med tillhygge med 20 procent, medan ökningen för misshandel med slag och sparkar var 13 procent.

När det gäller misshandel av normalgraden har strafflängderna ökat marginellt, cirka en vecka. Denna ökning är dock inte statistiskt säkerställd.

Mord och dråp

Strafflängderna för *mord* har ökat sedan den nya straffskalan för mord infördes. Den genomsnittliga strafflängden för fullbordat mord har ökat med cirka fyra år. Även för de övriga kategorierna av dödligt våld finns en tendens till en viss ökning i strafflängd men skillnaden är mycket liten. Samtidigt har antalet livstidsstraff minskat. Brå konstaterar att det är rimligt att anta att en stor del av ökningen i strafflängderna för mord har att göra med den förändrade straffskalan. När det gäller försök till mord och dråp visar Brås granskning dock på att våldet i dessa fall kan betraktas som mindre allvarligt till sin karaktär efter reformen jämfört med före. Detta anser Brå tyder på att straffmättningsreformen fått ett genomslag även när det gäller domstolarnas bedömning av dödligt våld, vilket stöds av att Brå iakttagit att rätten ofta refererat till straffmättningsreformen i domar avseende försök till mord och dråp.

Rån, våldtäkt och utpressning

Den fördjupade analysen av *rån* och *våldtäkt* (även grova brott) visar inte på någon ökning av strafflängderna, utan snarare på en viss minskning efter 2010. När det gäller *grov utpressning* kan en ökning av den genomsnittliga strafflängden med en och en halv månad konstateras efter reformen. Samtidigt har en förändring skett i de utdömda fängelsestraffen på så sätt att fler grova brott hade en strafflängd nära minimistraftet, efter att detta höjdes 2010, medan strafflängderna före denna lagändring kunde ligga över det dåvarande minimistraftet med god marginal. Medianvärdet för straffen har dock också ökat (två månader) vilket visar att ökningen är tillförlitlig och inte beroende av några extremvärden trots att det efter reformen handlat om väldigt få fall.

Intervjuer med åklagare och domare

Brå har genomfört intervjuer med åklagare och med domare i alla instanser. Brå konstaterar att många av dessa gett uttryck för att det är för tidigt att utvärdera reformens effekt. Flera intervjuade har också kritiserat reformens lagstiftningsteknik och de förarbetsuttalanden som gjordes. Det största genomslaget tycks införandet av den särskilda straffskalan för synnerligen grov misshandel ha fått, enligt de intervjuade. Ändringen i 29 kap 1 § ansåg en del ha fått endast en mindre effekt, medan andra menade att ändringen beaktades i rättstillämpningen och kunde förväntas få ett ännu större genomslag över tid.

Ökad spännvidd i straffmätningen

När det gäller straffmättningsreformens syfte att öka differentieringen i straffmätningen har Brå funnit att en klart större spridning av fängelsedomarna för grov och synnerligen grov misshandel har uppnåtts. En förskjutning av fördelningen har här skett på så sätt att färre domar för brott som begåtts efter mitten av 2010 avsåg ett straff i den allra nedersta delen av straffskalan, medan fler domar än förut avsåg fängelsestraff om två år eller mer, och, som redan beskrivits, fler domar med strafftider över fyra år. En ökad spridning av fängelsestraffen över straffskalan har också kunnat iakttas för misshandel av normalgraden och försök till dråp. Intervjuerna med domare och åklagare ger inte stöd för att vare sig försvårande eller förmildrande omständigheter används på ett annat sätt än före reformen. Däremot visar aktgranskningen, enligt Brå, att försvårande omständigheter uttryckligen nämns i domskälen i ökad utsträckning efter reformen.

5.4.2 Högsta domstolens praxis

Högsta domstolen har i tre domar efter 2010 särskilt uttalat sig om tillämpningen av straffmättningsreformen och i en dom tillämpat straffskalan för synnerligen grov misshandel.

NJA 2011 s. 89

I rättsfallet NJA 2011 s. 89, som rörde frågan om en misshandel skulle betraktas som grov eller synnerligen grov, gjorde Högsta domstolen följande generella uttalande om straffmättningsreformen.

Det kan, särskilt när det gäller ändringen i 29 kap. 1 § BrB, diskuteras hur lämplig den valda tekniken är för att uppnå det angivna syftet och i vad mån den nya regleringen är förenlig med grundläggande straffrättsliga principer. [...] Klart är emellertid att reformen syftar till en markerad höjning av straffnivåerna för allvarliga våldsbrott i en storleksordning som indikeras av i motiven angivna exempel[...]. Detta syfte bör vid rättstillämpningen respekteras inom ramen för vad som är förenligt med de genomförda lagändringarna.

Varje grad av ett i olika svårhetsgrader indelat brott är att se som en egen brottstyp. Det innebär, vilket återspeglas i 29 kap. 1 § första stycket BrB, att frågan om till vilken grad ett visst brott hör måste avgöras innan den konkreta straffvärdebedömningen görs. Det finns visserligen ett nära samband mellan frågan om till vilken grad ett visst brott hör och bedömningen av straffvärdet i det enskilda fallet, men bedömningarna görs ändå med tillämpning av delvis olika kriterier. Det kan i sammanhanget noteras att tillägget om allvarliga våldsbrott i 29 kap. 1 § andra stycket formellt sett endast tar sikte på den konkreta straffvärdebedömningen och inte på gradindelningen (jfr p. 3 i det föregående angående riksåklagarens talan i detta mål).

De i motiven angivna exemplen på avsedda straffskärpningar synes också vara utformade utan beaktande av principerna för gradindelning och den betydelse som dessa har för straffvärdebedömningen. Exempelen skulle, om de togs bokstavigt, leda till en praxis som knappast är förenlig med den i 29 kap. 1 § första stycket BrB angivna principen att den i varje fall tillämpliga straffskalan ska tjäna som utgångspunkt för straffvärdebedömningen i det enskilda fallet. Det kan emellertid inte antas att en avsikt med reformen varit att annars gällande principer om förhållandet mellan gradindelning och straffvärdebedömning skulle frångås när det gäller allvarliga våldsbrott. Det får i stället antas att avsikten inte endast varit att påverka straffvärdebedömningen inom givna straffskalor utan också varit att åstadkomma en förskjutning mellan de olika graderna av exempelvis misshandelsbrott, så att något fler fall än tidigare kommer att bedömas som grova brott. Med ett sådant synsätt kommer en förskjutning av straffvärdenivåerna av det slag som exemplifieras i motiven att framstå som naturlig.³¹

Högsta domstolen gjorde bedömningen att den i målet aktuella misshandelsgärningen var att bedöma som grov, inte synnerligen grov, och att den hade ett straffvärde motsvarande fängelse i tre år. Gärningen bestod i att målsäganden, av två gärningsmän, fick motta

³¹ Domskälen, p. 8–11.

ett stort antal sparkar mot huvud och kropp då han låg på marken. Under misshandeln gjordes uttalanden om att ”du ska dö din jävel” och ”lever du din jävel” eller liknande. Misshandeln ledde till hjärnskakning och medvetlöshet, flertal brott på ansiktets skelett och flertal revbensbrott med luft och blodansamling i vänstra lungsäcken. Skadorna på bröstkorgen var livshotande. När det gällde straffvärdebedömningen anförde Högsta domstolen att de skador som målsäganden tillfogats, med beaktande av syftet med 2010 års straffmättningsreform, låg klart över den nivå som krävs för att en misshandel ska betecknas som grov. Gärningsmännens hänsynslöshet och råhet gick också utöver vad som i sig ligger i att uppsåtligt tillfoga någon skador av det aktuella slaget. Högsta domstolen beaktade också ”i viss mån” de yttranden som de tilltalade fällt under misshandeln.

NJA 2012 s. 45

Målet gällde i första hand frågor om uppsåt vid självförvållat rus i förening med psykisk störning, samt frågor om inbillat nödvärn och nödvärnsexcess. Högsta domstolens bedömning av dessa frågor ledde fram till att gärningsmannen gjort sig skyldig till en uppsåtlig och mycket allvarlig – livsfarlig – misshandelsgärning. Däremot var det inte bevisat att han hade uppsåt att beröva målsäganden livet och han dömdes därför inte för försök till mord. Gärningen bestod i att den tilltalade misshandlade sin flickvän genom att med ett samurajsvärd bakifrån tilldela henne minst tio hugg som träffade i huvudet, på ryggen, på axlarna, på bälten, på ena överarmen samt på ena vaden och ena handflatan. Högsta domstolen konstaterade att misshandeln riktade sig mot en i det närmaste helt försvarslös person och innefattade ett livsfarligt våld som orsakade dödsångest och synnerligen svåra plågor samt bestående men i form av ärrbildning och värk. Misshandeln ägde rum under en inte obetydlig tid. Högsta domstolen uttalade att det inte kunde vara någon tvekan om att misshandeln var att bedöma som synnerligen grov. Högsta domstolen bedömde att gärningens straffvärde var fem års fängelse, efter att hänsyn tagits till den tilltalades psykiska tillstånd och att han i ett inledningsskede agerat i en inbillad nödvärnssituation.

NJA 2013 s. 376

Högsta domstolen har också behandlat frågan om en höjd straffnivå i NJA 2013 s. 376, som avsåg en fråga om rubriceringen av ett fall av uppsåtligt dödande, och påföljden för brottet. Efter en redogörelse av gällande rätt, bl.a. bestämmelserna om mord och dråp och lagändringarna i samband med straffmättningsreformen, uttalade Högsta domstolen följande under rubriken *Slutsatser beträffande tillämpningen av straffskalorna för mord och dråp*.

Utgångspunkten är alltså att den som gör sig skyldig till uppsåtligt dödande ska dömas för mord. För att gärningen ska vara att bedöma som dråp krävs att brottet är att anse som mindre grovt (se p. 10 och 24), dvs. omständigheterna sammantagna ska vara sådana att de framstår som klart förmildrande. Då bör utgångspunkten vara att straffvärdet motsvarar fängelse åtta år. Fängelse sex år bör tillämpas bara i de fall där omständigheterna är mycket förmildrande. Minimistraffet för mord, fängelse tio år, bör också reserveras för fall där den samlade bedömningen av de omständigheter som ska påverka straffet leder till att dessa är förmildrande, dock inte så klart förmildrande att ett fängelsestraff understigande tio år ska dömas ut (och gärningen ska bedömas som dråp).

En läsning av endast förarbetena till ändringen av straffskalan för mord (prop. 2008/09:118) leder till bedömningen att lagstiftaren då får antas ha haft uppfattningen att utgångspunkten för mord skulle vara fängelse tolv år. Efter lagändringarna den 1 juli 2010 är det dock berättigat att dra slutsatsen, att utgångspunkten för mord numera ska vara fängelse fjorton år. Livstids fängelse ska tillämpas endast i de undantagsfall då ett tidsbestämt fängelsestraff på arton år inte är tillräckligt, t.ex. då gärningsmannen har mördat mer än en person eller då omständigheterna annars är synnerligen försvårande.

[...]

Det är viktigt att påpeka att domstolen i varje enskilt fall ska beakta alla de olika på straffmätningen inverkan – och subjektivt täckta (se p. 16) – omständigheter som förekommer liksom att det efter reformen den 1 juli 2010 ska vara en ökad spännvidd vid straffvärdebedömningarna i allmänhet. Det ska också framhållas att det finns situationer då även andra positioner på den totala straffskalan för uppsåtligt dödande än de som har angetts i det föregående bör tillämpas. Detta gäller särskilt vid lägre straffvärden, dvs. då brottet bör bedömas som mindre grovt (dråp). Andra exempel är då någon ska dömas även för något annat brott som bör påverka straffmätningen och då det finns skäl att skärpa straffet på grund av gärningsmannens tidigare brottslighet (29 kap. 4 § brottsbalken).

Högsta domstolens dom den 20 december 2013 i mål nr B 5204-13

Målet avsåg frågan om rubricering av ett fall av misshandel. MC dömdes i tingsrätt och hovrätt för grov misshandel till fängelse i ett år och överklagade hovrättens dom till Högsta domstolen. Den huvudsakliga frågan i målet var, enligt Högsta domstolen, om den misshandel som MC dömts för skulle rubriceras som grov.

Högsta domstolen gjorde samma bedömning som hovrätten beträffande vad som var utrett om gärningen. MC skulle alltså dömas för att, gemensamt och i samförstånd med en annan person, ha misshandlat målsäganden AH med knytnävsslag och sparkar mot huvud och kropp, såväl när AH stått upp som när han legat ner på marken, efter att ha fallit omkull på grund av det våld som han utsattes för. Misshandeln medförde smärta, en kort stunds sänkt medvetandegrad, blödning i ena ögats bindehinna, blåmärken i ansiktet, hudavskrapningar i ansiktet och på bålen, hudblödningar på halsen och bålen samt en rodnad på ena örat.

Högsta domstolen redogjorde i domskälen för bestämmelsen om grov misshandel och de ändringar som gjorts i bestämmelsen, 1988 och 2010 (se avsnitt 6.4.1), samt därefter för ändringen i 29 kap. 1 § andra stycket brottsbalken och vissa av de förarbetsuttalanden som gjordes angående vilka höjningar av straffvärdena som var avsedda med reformen. Slutligen redovisade Högsta domstolen det uttalande om straffmättningsreformen som man gjorde i NJA 2011 s. 89, nämligen att reformens avsikt får antas ha varit att åstadkomma en förskjutning mellan de olika graderna av exempelvis misshandelsbrott, så att något fler fall än tidigare kommer att bedömas som grova brott.

Högsta domstolens slutliga bedömning i rubriceringsfrågan blev att gärningen, med beaktande av vad som får antas ha varit avsikten med 2010 års reform, skulle anses vara grov misshandel, eftersom den var att bedöma som särskilt hänsynslös. De faktorer som Högsta domstolen tog hänsyn till var att misshandeln inleddes på ett för målsäganden särskilt skrämmande sätt (målsäganden överfölls överraskande bakifrån) och att han även fick ta emot slag och sparkar från två gärningsmän i ett läge när han var försvarslös. Straffvärdet för gärningen ansåg Högsta domstolen var ett års fängelse, i likhet med underinstanserna.

Högsta domstolens domskäl får förstås så, att gärningen före 2010 års reform inte hade varit att bedöma som grov misshandel, utan i stället som misshandel av normalgraden med ett högt straff-

värde inom den praktiskt tillämpliga straffskalan för denna brottstyp. Domen kan därigenom sägas bekräfta den uppfattning som har framförts i doktrinen (se avsnitt 5.3) och som innebär att straffminimum för grov misshandel, ett års fängelse, ska kunna användas för sådana fall som tidigare har varit att hänföra till misshandel av normalgraden men som genom 2010 års reform har kommit att bedömas som grov misshandel.

5.4.3 Våra slutsatser och bedömningar

Av det material som vi haft tillgång till, huvudsakligen de preliminära resultaten av Brås utvärdering av 2010 års straffmättningsreform, går inte att utläsa att reformen har fått ett genomslag när det gäller straffnivåerna för samtliga allvarliga våldsbrott. Enligt Brå föreligger emellertid en säkerställd ökning av det genomsnittliga fängelsestraffet för grov misshandel om två månader och en klart större spridning över straffskalan för grov och synnerligen grov misshandel. Ökningarna i strafflängd har varit olika stora, procentuellt sett, beroende på vilken våldsmetod som använts av gärningsmannen. Även när det gäller mord har strafftiderna ökat påtagligt. Denna ökning torde dock vara hänförlig till den utvidgning av straffskalan som trädde i kraft 2009. Beträffande övriga allvarliga våldsbrott är det svårt att konstatera om någon egentlig ökning av straffnivåerna inom respektive straffskala har skett till följd av reformen.

Ett annat sätt att mäta genomslaget av 2010 års straffmättningsreform är att studera utvecklingen av Högsta domstolens praxis. Högsta domstolen har klargjort att syftet med 2010 års reform, att åstadkomma en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott, ska respekteras i rättstillämpningen. När det gäller utgångspunkterna för bedömningen av straffvärdet för mord respektive dråp har Högsta domstolen också slagit fast konkreta nivåer i antal års fängelse. Dessa nivåer får anses överensstämma väl med de principer för höjningen av straffnivåerna som anges i förarbetena till straffmättningsreformen. Utvecklingen av Högsta domstolens praxis är inte lika tydlig när det gäller misshandelsbrott och andra allvarliga våldsbrott med lägre straffvärden än mord och dråp. I fråga om sådan brottslighet synes Högsta domstolen åtminstone delvis ha ställt sig bakom kritiken i doktrinen mot den lagstiftningsteknik med vilken

2010 års reform har genomförts.³² I NJA 2012 s. 45 tillämpades dock straffskalan för synnerligen grov misshandel och straffvärdet bestämdes till en förhållandevis hög nivå. Högsta domstolens dom den 20 december 2013 (mål B 5204-13) visar att 2010 års straffmättningsreform har fått genomslag i rättstillämpningen på så sätt att vissa gärningar som tidigare var att hänföra till misshandel av normalgraden numera kan anses utgöra grov misshandel, med ett straffvärde som motsvarar miniminivån för det brottet. Den gärning som Högsta domstolen prövade kan dock, åtminstone utifrån vad som redovisas i domskälen, framstå som jämförbar med gärningar som redan före 2010 års reform ansågs vara grova brott (jfr t.ex. NJA 2003 s. 229). Det finns därmed en risk att rättsfallet i praktiken inte kommer att få så stor påverkan på straffnivån för misshandelsbrotten.

Sammantaget gör vi bedömningen, med beaktande av både Brås utvärdering och Högsta domstolens praxis, att 2010 års reform hittills har fått ett betydande genomslag i rättstillämpningen. Detta gäller för i vart fall misshandelsbrott av allvarigare slag samt mord och dråp. När det gäller övriga allvarliga våldsbrott är det svårt att dra några säkra slutsatser om reformen har påverkat straffnivåerna.

Erfarenhetsmässigt kan det ta tid innan ny praxis etableras efter en lagändring och ändringen därigenom får fullt genomslag. Utvecklingen sker normalt sett successivt och är ibland svår att särskilja från andra faktorer som påverkar rättstillämpningen. Den tid som har förflutit sedan 2010 års reform är i detta hänseende relativt kort. Det kan därför inte uteslutas att ytterligare höjningar av straffnivåerna till följd av reformen kan komma att ske efter hand och då även omfatta brottstyper där några ökning av strafflängderna hittills inte kunnat konstateras.

Ett skäl till att 2010 års straffmättningsreform ännu inte har fått genomslag i alla avseenden kan vara den kritik som framför allt inledningsvis riktades mot den valda lagstiftningstekniken. Till detta kommer den återhållsamhet med att bedöma misshandel som synnerligen grov som rättsfallet NJA 2011 s. 89 får anses ge uttryck för.

Vid straffmätningen i domstol har traditionellt sett sådana omständigheter som är enkelt mätbara tillmätts stor vikt. Intill nyligen har exempelvis vid bedömningen av straffvärdet hos narkotikabrott arten och mängden narkotika varit helt dominerande faktorer. Andra

³² Högsta domstolens domskäl, p. 8.

faktorer, såsom förslagenhet och om brottligheten har bedrivits systematiskt, har haft mindre betydelse för straffet (se vidare avsnitt 5.5.3). På motsvarande sätt är vid skattebrott och tullbrott det undandragna värdet helt avgörande för straffmätningen. Ett i någon mån liknande synsätt förekommer vid straffmätningen för misshandelsbrott. Således uttalar Högsta domstolen i rättsfallet NJA 2011 s. 89 att utgångspunkten för bedömningen huruvida misshandel är att betrakta som grov, är det grundläggande rekvisitet för vad som utgör misshandel, nämligen att orsaka någon kroppskada (eller allvarlig sjukdom). För att en misshandel ska kunna bedömas som grov får därför, enligt Högsta domstolen, "antas förutsättas" att skadorna i det enskilda fallet varit "förhållandevis betydande".³³ Vidare synes Högsta domstolen tillmäta den tid under vilken misshandeln pågått stor betydelse. När det gäller rekvisitet för grov misshandel i 3 kap. 6 § första stycket brottsbalken, att gärningen var livsfarlig, lägger Högsta domstolen som grund för bedömningen huruvida ett livsfarligt vapen har använts vid misshandeln snarare än den faktiska livsfara som gärningen medfört.

Med hänsyn till kraven på objektivitet och enhetlighet i den dömande verksamheten är det naturligt att sådana faktorer som är enkelt iakttagbara och mätbara ges ett förhållandevis stort genomslag vid bedömning av straffvärdet. Det är också naturligt att en etablerad praxis avseende relationen mellan skadans storlek och straffvärdet kan ta tid att ändra. Samtidigt medför detta svårigheter när det gäller att genom generell lagstiftning åstadkomma en höjd straffnivå och en mer differentierad straffmätning med utgångspunkt från en helhetsbedömning av samtliga omständigheter i det enskilda fallet.

5.5 Något om brottsutvecklingen m.m. efter 2008

5.5.1 Inledning

I detta avsnitt redogörs kort för statistiska uppgifter kring brottslighetens utveckling, lagförda brott, påföljder och antalet personer intagna i kriminalvårdsanstalt. Syftet är framförallt att skildra om det skett några avgörande förändringar i dessa avseenden sedan Straffnivåutredningens betänkande, men ibland görs också referenser till utvecklingen sedd i ett längre tidsperspektiv.

³³ Högsta domstolens domskäl p. 13.

5.5.2 Brottsutvecklingen

Inledning

Som redogjorts för i avsnitt 5.2.1 anförde Straffnivåutredningen att det inte vid tiden för betänkandet fanns belägg för att våldsbrottsligheten ökat i Sverige, trots att antalet brottsanmälningar ökat kraftigt under en rad år. Denna översiktliga beskrivning av brottsutvecklingen när det gäller våldsbrott kan sägas gälla även för åren efter Straffnivåutredningens betänkande. Nedan följer en kortfattad beskrivning av brottsutvecklingen, i huvudsak hämtad från Brås publikation *Brottsligheten i Sverige 2008–2011*.³⁴

Kunskapskällor om brott

En kunskapskälla gällande brottsligheten i Sverige är den officiella kriminalstatistiken, som innehåller uppgifter om bl.a. anmälda brott, åtal för brott och beslut om lagföring för brott. Om brott som begåtts kommer att innefattas av kriminalstatistiken beror bl.a. på anmälningsbenägenheten hos dem som utsatts. För de flesta brotstyper gäller att det finns ett mörkertal, dvs. att en del av de brott som begås aldrig kommer till myndigheternas kännedom. Anmälningsbenägenheten varierar mellan olika typer av brott. Vid brott riktade direkt mot en person har brottets allvar stor betydelse för om brottet anmäls eller inte, vilket gör att den grövre brottsligheten blir överrepresenterad i statistiken över anmälda brott.³⁵ När det gäller statistik över lagföringsbeslut och påföljder kan anmärkas att vilka brott som behandlas vidare i rättskedjan från det att de anmäls beror på om det går att knyta en misstänkt person till brottet och om denne sedan påförs en sanktion. Statistiken över faktiskt påförda påföljder återspeglar därmed inte heller den faktiska brottsligheten, utan endast den brottslighet som varit möjlig att lagföra. Statistiken för upklarade brott visar att personupklaringsprocenten, dvs. den andel av alla anmälda brott som har lett till ett åtalsbeslut och/eller lagföring, har minskat något sedan 2010, efter att tidigare under 2000-talet varit svagt uppåtgående.³⁶

³⁴ Rapport 2012:13.

³⁵ Brottsutvecklingen i Sverige 2008–2011, s. 18 f.

³⁶ Kriminalstatistik 2012, s. 69. En lägre upklaringsprocent bör inte användas som ett mått på polisens effektivitet, eftersom det inte finns förutsättningar att personupklara alla brott som anmäls, jfr Brottsutvecklingen i Sverige 2008–2011, s. 18.

Sammanfattningsvis ger kriminalstatistiken alltså inte en rättvisande bild av brottsligheten.

En annan källa till kunskap om brottsligheten är s.k. offerundersökningar, där tillfrågade personer själva får beskriva sin utsatthet för brott. Sedan 2005 genomför Brå på regeringens uppdrag en årlig brottsofferundersökning, den Nationella trygghetsundersökningen (NTU). Resultatet av NTU ger en kompletterande källa till kunskap om brottsutvecklingen, som kan jämföras med kriminalstatistiken. Samtidigt försvåras sådana jämförelser av olika faktorer. En sådan är att de som tillfrågas i NTU gör sin egen bedömning av om ett handlande de utsatts för varit ett brott, vilket inte alltid överensstämmer med en juridisk bedömning. Vissa grupper i samhället är också svåra att nå genom undersökningar som sker genom telefonintervjuer och skriftliga enkäter. Det gäller framför allt marginaliserade grupper, exempelvis tungt kriminellt belastade personer och missbrukare. Offerundersökningar speglar därmed situationen framför allt för den vuxna normalbefolkningen.³⁷

För vissa brottstyper kan kunskap om brottsligheten också inhämtas från andra data, t.ex. Socialstyrelsens dödsorsaksregister och Socialstyrelsens patientregister, där man kan utläsa hur många personer som vårdats för våldsskador inom slutenvård. Även i Statistiska Centralbyråns undersökningar om levnadsförhållanden (ULF) ställs frågor om utsatthet för brott.

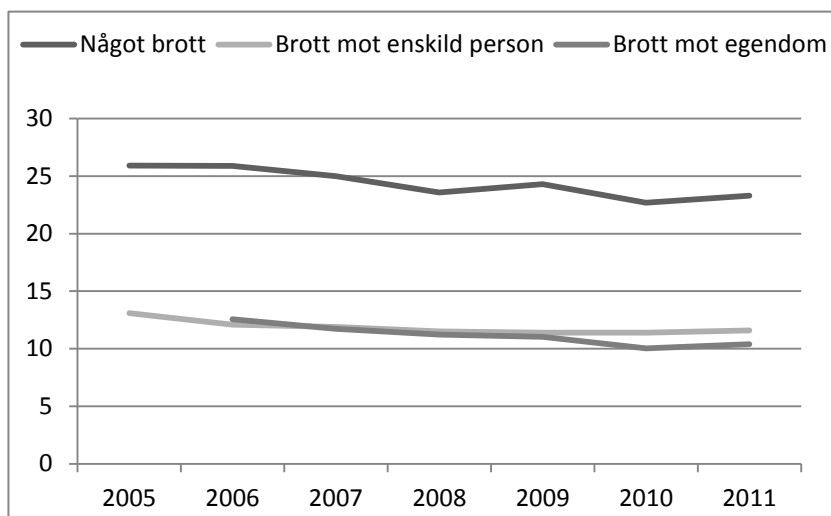
Brottsutvecklingen fram till 2011

Enligt NTU har utsattheten för brott sjunkit sedan undersökningen inleddes 2005. Detta gäller även för brotten mot person, innefattande bl.a. misshandel, personrån och hot. Antalet anmälda brott har dock ökat kontinuerligt sedan statistiken började föras 1950, fram till 2011. Anmälda brott mot person, som domineras av misshandelsbrott, visar på samma utveckling. Ökningen av anmälningar av egendomsbrott avstannade däremot under 1990-talet för att övergå i en minskande trend under 2000-talet totalt sett.³⁸

³⁷ Brottsutvecklingen i Sverige 2008–2011, s. 13 f och s. 20.

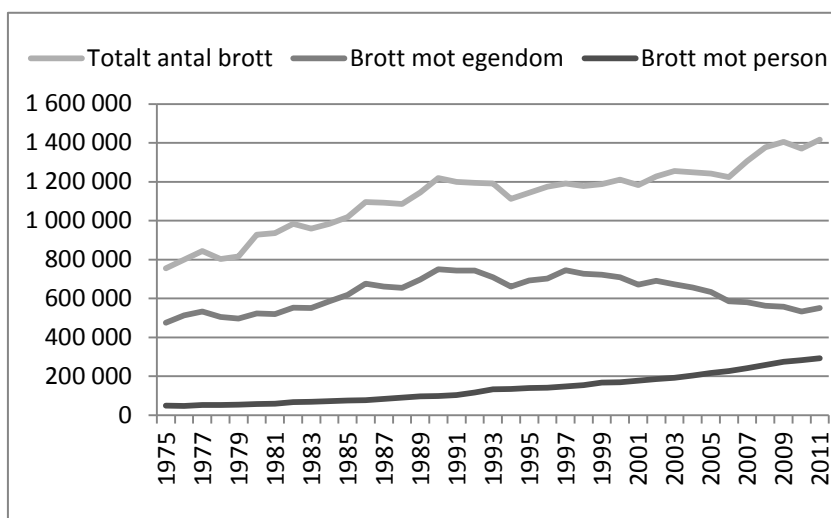
³⁸ A.a. s. 21 f.

Figur 5.1 Andelen personer utsatta för brott totalt samt andelen personer utsatta för brott mot person åren 2005–2011 och andelen hushåll utsatta för brott mot egendom åren 2006–2011. Procent



Källa: NTU. Figuren är hämtad från Brottsutvecklingen i Sverige år 2008–2011, s. 21.

Figur 5.2 Antal anmälda brott totalt respektive antal egendomsbrott (8 kap. brottsbalken) samt brott mot person (3–7 kap. brottsbalken) åren 1975–2011



Källa: Kriminalstatistiken. Figuren är hämtad från Brottsutvecklingen i Sverige år 2008–2011, s. 23.

Det finns skillnader mellan fördelningen av olika brottstyper i anmälningsstatistiken och NTU – ett exempel är att brotten mot person, som utgjorde cirka fyra femtedelar av brotten enligt NTU men bara två tredjedelar av brotten enligt anmälningsstatistiken år 2011. Detta indikerar att brott mot person är underrapporterade i anmälningsstatistiken. Detta förhållande bekräftas av hur de i NTU tillfrågade personerna själva beskrivit sin anmälningsbenägenhet – cirka 30 procent uppgav att de anmält att de blivit utsatta för brott mot person, medan drygt 50 procent hade anmält att de utsatts för egendomsbrott.³⁹

I Brås rapport görs följande övergripande bedömning av brottsutvecklingen avseende våld mot person.

Även brott mot person inrymmer ett flertal brottstyper med olika stora mörkertal. Sammantaget får dock den starka ökning som statistiken över anmälda brott uppvisar inte stöd av utvecklingen i NTU. Utifrån framförallt NTU är det rimligt att anta att vanliga brott mot person, som misshandel och olaga hot, i huvudsak inte har blivit vare sig fler eller färre under de senaste åren. Benägenheten att anmäla vid dessa brottstyper styrs i hög grad av förändringar i toleransen mot brott i samhället. Det allra grövsta och dödliga våldet har inte ökat under de senaste decennierna (se kapitlet om Dödligt våld), vilket gör att det finns anledning att tro att antalet anmälningar påverkas av att toleransen mot vålds- och sexualbrott har minskat. Att man i samhället tar våld på större allvar demonstreras inte minst genom att definitionerna utvidgats och straffen för olika våldshandlingar skärpts i lagstiftningen (se kapitlet om Misshandel och Sexualbrott) och att allt lindrigare typer av våld anmäls.⁴⁰

Anmälda brott och utsatthet för brott efter 2011

Under 2012 minskade antalet anmälda brott totalt sett jämfört med 2011. Detta gällde dock inte brott mot person, där antalet anmälningar fortsatte att öka.⁴¹ Under 2013 visar dock den preliminära statistiken att anmälningarna för brott mot person, liksom anmälningarna totalt sett, minskade jämfört med samma period 2012.⁴²

Resultatet av NTU 2013 publicerades i november samma år. Rapporten avser alltså utsattheten för brott under 2012. Utsattheten för brott har även detta år minskat i jämförelse med 2005.

³⁹ A.a. s. 24 f.

⁴⁰ A.a. s. 26.

⁴¹ Kriminalstatistik 2012, rapport 2013:18, s. 21.

⁴² Anmälda brott – preliminär statistik för 2013, reviderad 2014-01-31, Brå 2013, s. 2 f.

I kategorin brott mot person (som innefattar misshandel, hot, sexualbrott, personrån, bedrägerier och trakasserier) har andelen utsatta minskat något sedan 2011 (11,4 jämfört med 11,6 procent). Samma nivå av utsatthet noterades för åren 2009 och 2010. Det kan dock anmärkas att medan utsattheten för hot, personrån och sexualbrott varit relativt konstant under åren 2008–2012, har utsattheten för misshandel däremot sjunkit 2012 jämfört med de föregående åren. Dessa år var andelen som utsattes 2,4–2,5 procent (och andelen där misshandeln uppgavs vara allvarlig mellan 0,6 och 0,7 procent) medan andelen utsatta året 2012 var 1,9 procent (allvarliga fall 0,4 procent).⁴³

Av den senast tillgängliga anmälningsstatistiken och NTU bör slutsatsen kunna dras att det i vart fall inte finns något som tyder på att våldsbrottsligheten ökat eller blivit grövre till sin karaktär; jfr Brås bedömning av brottsutvecklingen i rapporten avseende åren 2008–2011 som citerats i föregående avsnitt.

Tabell 5.1 Utsatthet i befolkningen (16–79 år) för olika typer av brott mot enskild person år 2005–2012

	Andel utsatta personer i procent							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
SAMTLIGA BROTT								
MOT ENSKILD PERSON ¹	13,1	12,1	11,9	11,5	11,4	11,4	11,6	11,4
Misshandel	2,7	2,5	2,9	2,4	2,4	2,4	2,5	1,9
<i>därav allvarlig²</i>	<i>0,8</i>	<i>0,6</i>	<i>0,7</i>	<i>0,6</i>	<i>0,6</i>	<i>0,6</i>	<i>0,7</i>	<i>0,4</i>
Hot	4,6	4,6	4,1	4,1	4,3	4,1	4,2	4,2
Sexualbrott	0,9	0,8	0,7	0,8	0,9	0,7	0,7	0,8
Personrån ³	1,0	1,1	0,8	1,0	0,8	1,0	1,1	0,8
Bedrägeri	2,8	2,5	2,4	2,9	2,9	3,0	3,4	3,0
Trakasserier	5,2	4,6	4,3	4,0	3,7	3,5	3,8	4,1

1. Nettoredovisning av alla typer av brott mot enskild person.

2. Avser misshandel som varit så allvarlig att den lett till besök hos läkare, sjuksköterska eller tandläkare.

3. Enligt de utsatta i NTU har 13 procent av personrånerna begåtts utomlands.

Källa: NTU. Tabellen är en del av en tabell hämtad från Utsatthet för brott år 2012, Resultat från Nationella trygghetsundersökningen (NTU) 2013, s. 5.

⁴³ Utsatthet för brott 2012, Resultat från Nationella trygghetsundersökningen (NTU) 2013, Brå 2013, s. 2 f.

5.5.3 Påföljder, strafftider och fängelsedomda

Allmänt om huvudbrottsprincipen i kriminalstatistiken

Kriminalstatistiken redovisas ofta i enlighet med den s.k. huvudbrottsprincipen. Denna innebär att det är det allvarigaste brottet, vid en jämförelse mellan brottens straffskalor, som redovisas i olika sammanhang. Om den tilltalade dömts för flera brott innebär huvudbrottsprincipen att det av statistiken bara framgår vilket det allvarigaste brottet var (fortfarande sett utifrån straffskalorna). Om den dömda begått flera brott och ett eller flera av dem har samma straffskala, väljs ett av brotten slumpmässigt som huvudbrott.⁴⁴

Huvudbrottsprincipen används t.ex. i statistiken över fängelse-domar och strafftidernas längd. Detta innebär att längden på det fängelsestraff som redovisas i statistiken i många fall omfattar både straffvärdet för huvudbrottet och för annan brottslighet. Ett fängelsestraff som redovisas som t.ex. grov misshandel kan alltså innefatta flera andra brott, även flera fall av grov misshandel.

Huvudbrottsprincipen gäller också vid angivandet av vilka brott som intagna eller inskrivna i anstalt begått.

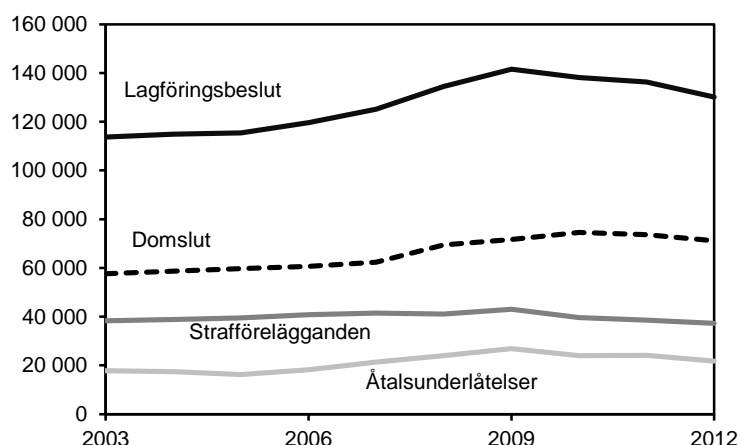
Antalet lagföringsbeslut

Det totala antalet lagföringsbeslut avseende samtliga brottstyper, dvs. straffförelägganden, åtalsunderlåtelse och domar, har ökat sedan början av 2000-talet. Framförallt har antalet domar bidragit till denna utveckling. I det ökade antalet domar ligger en stor andel bötespåföljder. Andelen fängelsepåföljder har därmed sjunkit. Sedan 2009 har dock lagföringsbeslutens antal minskat från år till år, även om den totala nivån fortfarande ligger högre än 2000. Även för 2012 har antalet lagföringsbeslut minskat i antal. Detta år minskade bl.a. antalet lagföringsbeslut avseende misshandelsbrott (samtliga grader av brottet inräknade) i jämförelse med år 2011.⁴⁵

⁴⁴ Se Kriminalstatistik 2012, s. 334 eller Brottsutvecklingen i Sverige 2008–2011, s. 18.

⁴⁵ Brottsutvecklingen i Sverige 2009–2011, s. 37 och Kriminalstatistik 2012, s. 154.

Figur 5.3 Antal lagföringsbeslut fördelat på lagföringstyp 2003–2012



Källa: Kriminalstatistiken. Figuren är hämtad från Kriminalstatistik 2012, s. 151.

Användningen av fängelse som påföljd och strafftidernas längd

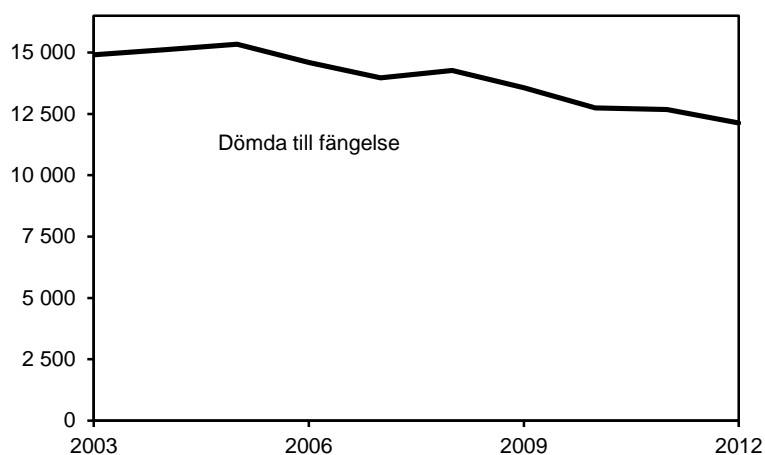
Antalet fängelsedomar har totalt sett minskat sedan 1990-talet, även om antalet kan ha minskat eller ökat om en jämförelse görs mellan enstaka år under perioden. Sedan år 2005 har trenden varit nedåtgående. Den andel av alla lagföringsbeslut som fängelsedomarna står för har minskat sedan 2005, men har för åren 2009–2012 legat på en ganska konstant nivå strax under 10 procent.⁴⁶

Antalet fängelsedömda kan påverka statistik för t.ex. genomsnittlig strafflängd. Om antalet fängelsedomar i underlaget ett visst år är färre än ett annat år kan genomsnittslängden på straffen under det förstnämnda året ha påverkats mer av enstaka domar. Om domstolarna i högre grad väljer icke frihetsberövande påföljder ett visst år påverkar det också den genomsnittliga strafflängden. Om de kortare fängelsestraffen ersätts med andra påföljder innebär detta ett färre antal fängelsedomar med längre fängelsestraff, vilket också ger en längre genomsnittlig strafftid.⁴⁷

⁴⁶ Kriminalstatistik 2012, s. 160 och Brottsutvecklingen i Sverige 2008–2011, s. 38.

⁴⁷ Brottsutvecklingen i Sverige 2008–2011, s. 37.

Figur 5.4 Antal domslut med påföljd fängelse 2003–2012



Källa: Kriminalstatistiken. Figuren är hämtad från Kriminalstatistik 2012, s. 160.

När det gäller fängelsestraffens genomsnittliga längd har de, sett till en längre period (1975–2008), mer än dubblerats, från fyra till nio månader i genomsnittlig strafflängd.⁴⁸ Åren 2008 till 2011 var den genomsnittliga strafflängden konstant, alltså nio månader. År 2012 sjönk den något, till åtta och en halv månad.⁴⁹

Sett över en längre period har också den totala ”straffmassan” (det sammanlagda antalet utdömda fängelseår) ökat, från knappt 7 000 fängelseår 1984 till cirka 8 700 fängelseår 2012. Antalet fängelseår var som högst 2005 men har sedan dess minskat.⁵⁰

Inskrivna i fängelse

Det finns statistik både över antalet personer som tas in i fängelse ett visst år, och för vilket huvudbrott de dömts, och för hur många personer som var inskrivna ett visst datum varje år och vilket huvudbrott de begått. Statistiken över inskrivna ett visst datum omfattar i högre grad personer som dömts till långa fängelsestraff, medan statistiken över de som intagits under året i högre grad

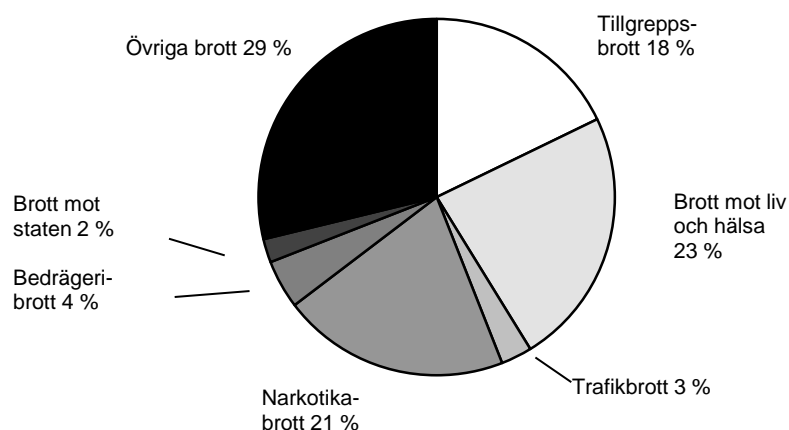
⁴⁸ A.a. s. 37 f.

⁴⁹ Brås tabell 430 (Domslut med huvudpåföljd fängelse efter huvudbrott och fängelse tidens längd i månader) för respektive år och Kriminalstatistik 2012, s. 149.

⁵⁰ Brottsutvecklingen i Sverige 2008–2011 s. 309 och Kriminalstatistik 2012, s. 163.

omfattar personer som dömts till kortare straff.⁵¹ Personer dömda för brott mot liv och hälsa har under åren 2008 till 2012 utgjort en nästan konstant andel strax över 20 procent av de som var inskrivna på anstalt vid ett visst datum. Brott mot liv och hälsa och narkotikabrott har därmed varit de enskilt största brottskategorierna. Bland narkotikabrotten dominerar de grova brotten, som har utgjort runt 15 procent av samtliga huvudbrott. Andelen inskrivna dömda för narkotikabrott totalt sett låg mellan 21 och 25 procent under de nämnda åren.⁵²

Figur 5.5 Brottskategorier (huvudbrott) i procent av det totala antalet personer som var inskrivna i anstalt den 1 oktober 2012



Källa: Kriminalstatistiken. Figuren är hämtad från Kriminalstatistik 2012, s. 245.

Som en följd av att straffmassan och de genomsnittliga fängelsestraffen blivit längre har också antalet intagna på anstalt ökat, om man ser till en period från 1970-talets mitt.⁵³ Sett till den senaste tioårsperioden har dock antalet intagna minskat. År 2003 var antalet inskrivna i anstalt den 1 oktober drygt 5 300 personer. Under de följande åren varierade antalet inskrivna samma datum varje år

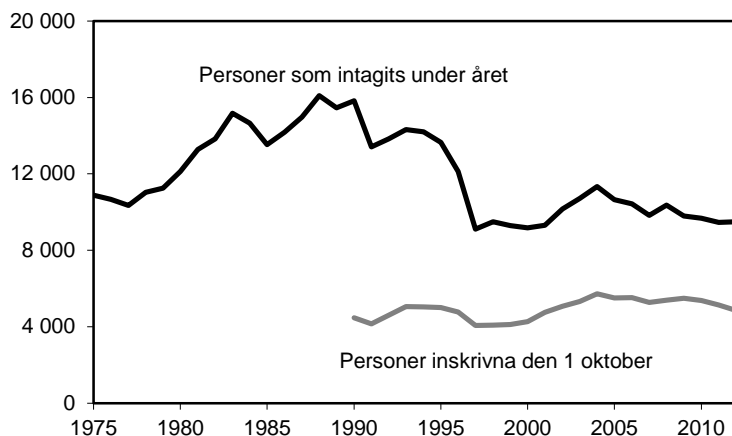
⁵¹ Kriminalstatistik 2012, s. 244. Detta förhållande framkommer också i antalet som tas in varje år och antalet inskrivna – år 2012 togs cirka 9 500 personer in i anstalt, men den 1 oktober 2012 var cirka 4 850 personer inskrivna.

⁵² Se Kriminalstatistik för respektive år s. 220 (år 2008), s. 233 (år 2009), s. 239 (år 2010), s. 239 (år 2011) och s. 245 (år 2012).

⁵³ Brottsutvecklingen i Sverige 2008–2011 s. 302 och 321.

mellan drygt 5 300 och drygt 5 700 personer. Sedan 2009, då antalet var drygt 5 400, har en kontinuerlig minskning skett fram till 2013, då antalet inskrivna var drygt 4 300 personer.⁵⁴

Figur 5.6 Antal personer som intagits i kriminalvårdsanstalt respektive antal personer som var inskrivna i anstalt den 1 oktober, 1975–2012



Källa: Kriminalstatistiken. Figuren är hämtad från Kriminalstatistik 2012, s. 245.

Kort om den förändrade straffmättningspraxisen i narkotikabrottmål⁵⁵

En viktig enskild faktor som sannolikt påverkat fängelsepåföljderna och kan komma att påverka än mer i framtiden, är utvecklingen av straffmättningspraxis i narkotikabrottmål. I ett antal domar från Högsta domstolen under åren 2011 och 2012, först den s.k. mefe-drondomen, NJA 2011 s. 357, har Högsta domstolen fört resonemang kring vilka omständigheter, vid sidan av art och mängd av narkotika, som bör ha betydelse för straffvärdebedömningen.⁵⁶ Tidigare har praxis för narkotikabrott när det gäller straffvärdebedömningen varit starkt kopplad till just arten och mängden av

⁵⁴ Statistik från Kriminalvården, se www.kriminalvarden.se/sv/Statistik/Fangelse/Statistik-fangelse/

⁵⁵ För en beskrivning och analys av den nya praxisen, se Borgeke/Månsson/Sterzel, Studier i påföljdspraxis med mera, 2013, s. 925–955.

⁵⁶ Referat av domen och de efterföljande domarna finns i Borgeke/Månsson/Sterzel, se föregående not. De efterföljande rättsfallen är NJA 2011 s. 675 I och II, 2011 s. 799, 2012 s. 70, 2012 s. 115, 2012 s. 144, 2012 s. 510, 2012 s. 528, 2012 s. 535, 2012 s. 650, 2012 s. 849.

narkotika. Genom domarna har Högsta domstolen inskräpvt att bedömningen av brottets grovhet och straffvärde inte får stanna vid ett rent mängdresonemang. Högsta domstolen har också gett uttryck för att den mängd som kan tas som en utgångspunkt för bedömningen av om ett brott ska anses vara grovt får bedömas vara betydligt större än enligt den tidigare praxisen. För vissa preparat är denna mängd fördubblad. Genom domarna har också införts en övre gräns för hur stor betydelse mängden narkotika normalt kan ha för straffvärdet i det enskilda fallet. För ett straff längre än runt fem år får numera anses krävas att andra försvårande omständigheter finns.

Brå har konstaterat att en förändrad praxis är klart märkbar i statistiken. Det är dock oklart i vilken utsträckning denna utveckling kan härledas till Högsta domstolens avgöranden i sig. Antalet personer som har dömts till fängelse för narkotikabrott började sjunka redan 2007 och denna sänkning ingick i princip i en allmän trend. Narkotikabrotten utgjorde under perioden 2000–2010 en andel om 11–12 procent av antalet fängelsedomar, men sjönk sedan under 2011 och 2012 ned till 9,4 procent. Den totala straffmassan för narkotikabrotten sjönk också markant under 2011 och 2012. Narkotikabrottens andel av den totala straffmassan har sjunkit från 25 procent 2001 till 14 procent 2012. Eftersom fängelsedomar i narkotikabrottmål fortfarande kan avse fleråriga fängelsestraff kommer den fulla effekten av den förändrade praxisen kunna iakttas först på längre sikt. Brå gör bedömningen att praxisutvecklingen då kan leda till att behovet av anstaltsplatser minskar.⁵⁷

Slutligen kan nämnas att regeringen den 30 maj 2013 gett en särskild utredare i uppdrag att ”överväga och föreslå de ändringar som behövs för att åstadkomma en modern straffrättslig reglering för narkotikabrott och narkotikasmugglingsbrott som tydligt ger uttryck för en sträng, fast och konsekvent syn på all illegal hantering av narkotika”. Uppdraget har getts bl.a. mot bakgrund av Högsta domstolens förändrade praxis i narkotikabrottmål.⁵⁸

⁵⁷ Kortanalys, Narkotikabrottens hantering genom rättskedjan – en beskrivning av utvecklingen åren 2000–2012, Brå 2013, se särskilt s. 17–19.

⁵⁸ Dir. 2013:62.

6 Våra bedömningar och förslag

6.1 Inledning

I detta kapitel redogör vi för våra bedömningar och förslag. Inledningsvis anger vi de allmänna utgångspunkterna för de fortsatta övervägandena. Vi behandlar också vilka inledande avgränsningar vi har gjort i vår översyn av straffskalorna för allvarliga våldsbrott. Därefter följer avsnitt som tar upp de brottstyper där vi övervägt förändringar i straffskalorna, först de brottstyper som enligt våra direktiv ingår i uppdraget, och sedan andra brottstyper som vi funnit bör ingå i vår översyn. Avsnitten om brotten inleds med en redogörelse för gällande rätt avseende straffansvar och gränsdragningen mellan olika grader av aktuellt brott, samt en kortfattad redogörelse för straffmättingspraxis. I de avslutande avsnitten gör vi vissa generella bedömningar av vilka konsekvenser förändrade straffskalor får för tillämpningen av dels 29 kap. 1 § brottsbalken och andra straffrättsliga bestämmelser, dels det processuella regelverket.

6.2 Allmänna utgångspunkter

6.2.1 Skälen för och emot en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott

Proportionalitet, ekvivalens och humanitet

I våra direktiv framhålls att principerna om proportionalitet och ekvivalens är grundläggande för påföljdssystemets och straffskalornas utformning.

Samma principer låg till grund för Straffnivåutredningens arbete. Principerna kan kortfattat sägas innebära att svårare brott ska bestraffas strängare än lindrigare brott och att lika svåra brott ska bestraffas lika strängt. Straffet för ett brott indikerar därmed hur

allvarlig gärningen är i förhållande till andra brott och ger uttryck för samhällets klander av brottet.

Som Straffnivåutredningen påpekade, och som även framförts tidigare och i doktrinen, följer det inte av proportionalitets- eller ekvivalensprinciperna i sig vilken konkret eller abstrakt straffnivå ett visst brott har.¹ Principerna ger därmed utrymme för straffskärpningar eller andra justeringar av straffnivån för olika brotts typer, så länge dessa sker på ett enhetligt sätt och kan motiveras utifrån brottslighetens förkastlighet. Synen på hur klandervärt ett brott är i förhållande till ett annat kan variera mellan olika samhällen och kan också variera över tid.

Utgångspunkten för en straffnivåhöjning är alltså brottets svårhet. Samtidigt bör, som Straffnivåutredningen också anförde, det beaktas att vårt nuvarande straffsystem bygger på en humanitetsprincip, som bl.a. kommer till uttryck i bestämmelserna om påföljdsval och straffmätning, där andra faktorer än gärningens straffvärde påverkar hur strängt samhället faktiskt ingriper mot en viss gärning. Straffnivåutredningen anförde följande.

Även om det alltså enligt den straffrättsliga teoribildningen finns möjligheter att genomföra straffskärpningar, pekas ofta på de skäl som talar emot att öka graden av repression i samhället. Att föreskriva och döma ut straff innebär att samhället avsiktligt tillfogar enskilda lidande. Till skillnad från t.ex. skadeståndet fyller straffet inte någon reparativ funktion. Straffet utgör samhällets yttersta maktmedel mot medborgarna. Detta bör inte användas annat än när det finns starka skäl för det, och det lidande som tillfogas den enskilde bör inte vara större än vad som är absolut nödvändigt. Utvidgningar av användningen av straff bör därför ske med stor försiktighet och föregås av noggranna överväganden.²

Kan skärpta straff minska brottsligheten?

Skärpta straff skulle teoretiskt kunna bidra till minskad brottslighet genom att människor under ett hot om strängare straff i högre utsträckning skulle avhålla sig från att begå brott. Det finns dock inte något empiriskt stöd för att generellt skärpta straff skulle medföra minskad brottslighet. Detta gäller i synnerhet för allvarliga våldsbrott som i stor utsträckning begås impulsivt och inte sällan under alkoholrus. Det finns inte heller några belägg för att längre eller

¹ Se avsnitt 3.3.

² SOU 2008:85 s. 246.

mer ingripande fängelsestraff mer allmänt leder till att avhålla från brottslighet. Snarare kan verkställigheten av straffet för fängelse-dömda påverka den enskilde i helt olika riktningar beroende på bl.a. ålder, utbildning, social situation, psykisk hälsa och missbruk.

En förhöjd straffnivå för allvarliga våldsbrott bör sammanfattningsvis inte motiveras med att den skulle kunna leda till minskad brottslighet. Skulle en sådan effekt ändå uppkomma är det naturligtvis positivt.

När det gäller andra former av brottslighet som i större utsträckning föregås av ett kalkylerat risktagande, t.ex. vapenbrott eller grov ekonomisk brottslighet, kan inte uteslutas att straffnivån har en mer direkt betydelse för benägenheten att begå brott. I den mån straffskärpningar genomförs för att möta en ökad sådan brottslighet kan proportionalitetsskäl tala för att även straffnivån för allvarliga våldsbrott höjs.

Vilka övriga skäl finns för att skärpa straffen för allvarliga våldsbrott?

Straffnivåutredningen anförde att en förändrad syn i samhället på våldsbrottslighet, som innebär att toleransen mot våld minskat, medför att våldsbrottslighet i dag bör anses mer klandervärd än tidigare. Detta kan motivera att straffnivåerna för dessa brott höjs. Regeringen anslöt sig till dessa skäl och anförde:

Synen på hur allvarlig en brottstyp är kan förändras över tid till följd av samhällsutvecklingen. När synen har förändrats mera varaktigt och inte kan få eller inte ges ett tillräckligt genomslag inom ramen för gällande lagstiftning om hur domstolarna ska bestämma straff måste lagstiftningen ändras.

När det gäller allvarliga former av avsiktliga angrepp på enskildas fysiska integritet har det sett över en längre tid skett flera förändringar i samhället som inneburit att synen på sådana brott är strängare i dag. Det gäller t.ex. brott mot liv, grövre misshandelsbrott, grövre frihets- och fridsbrott samt rånbrott men även andra brott med inslag av allvarligt våld eller hot om våld.

Individens rättigheter har förstärkts inom familjen, i skolan, i arbetslivet och i samhället i övrigt. Exempelvis är barnaga förbjudet sedan lång tid. Straffbestämmelserna om misshandel har ändrats i fråga om gränsdragningen mellan grovt brott och brott av normalgraden för att fler brott ska betraktas som grova. Bestämmelser om fridskränkingsbrott, som ger ett skydd mot upprepade integritetskränkningar av närstående eller tidigare närstående, har införts. Sexualbrottsbestämmelserna har reformerats, senast 2005 i syfte att förstärka individens rätt till personlig och sexuell integritet. Straffet för mord har nyligen änd-

rats så att det är möjligt att döma till längre tidsbestämda straff än tidigare samtidigt som det fortsatt är möjligt att döma till livstid. Syftet med den ändringen var att skapa utrymme för en mer nyanserad straffmätning för mord och en högre straffnivå för detta brott.

Den allmänt ökade välfärden, den tekniska utvecklingen och utvecklingen på andra områden har medfört att risken för att alls drabbas av fysiska skador eller drabbas av bestående fysiska skador har minskat. Exempelvis har skyddsåtgärder inom arbetslivet och olycksförebyggande åtgärder på trafikområdet ökat. Framstegen på det medicinska området och tillgången till sjukvård har inneburit bättre möjligheter att förebygga eller behandla skador och sjukdomar.

Vidare finns numera en större medvetenhet om att allvarliga våldsbrott innebär att offret inte bara drabbas av fysiskt våld och fysiska skador utan ofta också utsätts för psykiska påfrestningar. Det gäller inte minst när våldet riktas mot vuxna som är närstående till förövaren eller drabbar barn. Även anhöriga till brottsoffret kan påverkas genom att de känner oro för offret eller upplever otrygghet för egen del. De allvarliga våldsbrotten kan dessutom skapa rädsla eller verka begränsande för en vidare krets av människor, inte minst i de större och mer anonyma samhällen som många i dag lever i. Det gäller t.ex. när brotten förövas på vissa särskilda platser eller drabbar särskilda grupper. Personer med en kriminell livsstil som ingår i gäng använder också allvarligt våld och utnyttjar rädslan för att utsättas för sådant våld i syfte att främja brottslighet i organiserade former. Det kan i förlängningen hota grundläggande samhällsfunktioner och demokratiska värden.

Detta innebär att de allvarliga våldsbrotten utgör ett större hot mot enskilda än tidigare. En stadig ökning av antalet polisanmälda våldsbrott kan ses som en bekräftelse på detta. Vissa av brotten hotar också samhället i högre grad numera. Samtidigt har utvecklingen medfört att vissa andra brottstyper generellt sett utgör ett mindre hot. Det gäller främst förmögenhetsbrotten. Den materiella levnadsstandarden har höjts och möjligheterna att skydda sig mot dessa brott eller mot betydande verkningar av dem har ökat väsentligt, t.ex. genom användning av lås och larmanordningar samt försäkringar. Antalet polisanmälda stöldbrott har också minskat avsevärt.

Samhällsutvecklingen sedd över längre tid har alltså inneburit att de allvarliga våldsbrotten måste ses som betydligt allvarligare än tidigare och som mer klandervärda än vissa andra brottstyper. Denna strängare syn bör återspeglas i en straffnivå för våldsbrotten som står i proportion till deras allvar och ligger högre än ingripandenivån för främst förmögenhetsbrotten.³

Dessa skäl, som alltså låg till grund för 2010 års straffmättningsreform, återspeglas också i våra direktiv. Med hänsyn till den relativt korta tid som har förflutit sedan den reformen genomfördes är det svårt att se att samhällsutvecklingen skulle ha medfört att det

³ Prop. 2009/10:147 s. 9–11.

anförda resonemanget inte längre skulle vara giltigt. Enligt vår mening bör därför samma skäl kunna läggas till grund även för den nu aktuella översynen av straffskalorna för allvarliga våldsbrott.

Vilket genomslag har 2010 års straffmättningsreform fått?

Som vi har konstaterat i avsnitt 5.4.3 finns det olika sätt att försöka besvara frågan om 2010 års straffmättningsreform fått den effekt som var syftet med denna. Sammantaget anser vi att reformen har fått ett betydande genomslag i form av höjda straffnivåer för allvarliga misshandelsbrott och för mord och dråp. När det gäller övriga typer av allvarliga våldsbrott är det däremot svårt att fastställa om reformen har lett till någon förändring av straffnivåerna. I vilken utsträckning det nu redovisade utfallet svarar mot intentionerna bakom 2010 års reform är ytterst en bedömningsfråga. Bedömningen försvåras av att reformen ännu har verkat en förhållandevis kort tid och att det kan dröja ytterligare innan en fast praxis har etablerats. På grundval av vad som hittills framkommit kan enligt vår uppfattning knappast sägas att 2010 års reform har misslyckats. Detta utesluter emellertid inte att det kan finnas skäl att vidta ytterligare lagstiftningsåtgärder för att förverkliga intentionerna bakom reformen.

Vilka skäl finns för att förändra straffskalorna för allvarliga våldsbrott?

Straffskalorna för olika brottstyper bestäms av lagstiftaren, det vill säga av riksdagen. Av straffskalan framgår brottets abstrakta straffvärde. Det är sedan en uppgift för domstolen att i varje enskilt fall med ledning av generella bestämmelser i brottsbalken och den praxis som utvecklats fastställa det konkreta straffvärdet för en enskild gärning. Domstolarna kan visserligen hämta vägledning i de förarbetsuttalanden som lagstiftaren har gjort i samband med att en lag införts eller ändrats. I formell mening är emellertid domstolarna endast bundna av den i lag fastställda straffskalan och de generella bestämmelserna om straffmätning.

Straffmättningsreformen 2010 genomfördes med det uttalade syftet att åstadkomma en skärpt syn på allvarliga våldsbrott, samt en mer differentierad straffmätning, inom ramen för de befintliga

straffskalorna, alltså utan att förändra de olika brottens abstrakta straffvärde. De lagändringar som då genomfördes avsåg i huvudsak de generella bestämmelserna i brottsbalken till ledning för bedömningen av straffvärdet hos olika brott. Lagändringarna förenades med förarbetsuttalanden om vilka höjningar av straffnivåerna som förväntades genom reformen.

Om straffmättningsreformen inte på alla områden eller i alla delar lett till de höjningar av straffnivåerna som var avsedda, är det naturligt att lagstiftaren väljer en annan väg för att åstadkomma det önskade resultatet. Den möjlighet som då står till buds är att se över de tillämpliga straffskalorna och att höja de olika brottstypernas abstrakta straffvärden. Förändrade straffskalor skulle således på ett direkt sätt påverka utgångspunkten för domstolarnas bedömning av straffvärdet i enskilda fall.

Den kritik i doktrinen som framför allt inledningsvis riktades mot straffmättningsreformen avsåg främst de ganska specificerade uttalandena i förarbetena om hur straffvärdet skulle bedömas, utifrån det generella tillägg som gjordes i 29 kap. 1 § brottsbalken, och de systematiska konsekvenser som dessa fick. Det har i flera sammanhang framhållits att det hade varit mer naturligt om lagstiftaren i stället valt att förändra de aktuella brottstypernas straffskalor för att åstadkomma det önskade resultatet. Oavsett vilka aspekter man lägger på den lagstiftningsteknik som valdes 2010 kan det inte bortses från att förändrade straffskalor typiskt sett uppfattas som ett tydligare sätt att markera en skärpt syn på allvarliga våldsbrott. Förändringar av straffskalorna torde också vara i systematiskt hänseende enklare att hantera i rättstillämpningen än förändrade utgångspunkter för att fastställa straffvärde.

Vid tidpunkten för 2010 års reform medförde de olika nivåerna för minimistraff i brottsbalken att den lägsta tänkbara höjningen av minimistraffet för grov misshandel skulle ha blivit en höjning från ett till två års fängelse. Det kan ifrågasättas om en sådan fördubbling av minimistraffet hade varit lämplig från proportionalitets- och ekvivalenssynpunkt. Exempelvis skulle en höjning av minimistraffet för grov misshandel med nödvändighet leda till att detta kom att ligga på samma nivå som minimistraffet för våldtäkt. Även risken att straffmätningen i än större utsträckning skulle koncentreras till den nedersta delen av straffskalan talade emot ett så högt minimistraff.

Som en följd av den ändrade straffskalan för de grova fridskränkningssbrotten, för vilka fängelse i nio månader numera utgör

minimistraff, har en möjlighet öppnats att placera straffskalornas minimum på fler nivåer än tidigare. Att denna möjlighet står öppen framgår också uttryckligen av våra direktiv. Således finns det numera större förutsättningar att genomföra en översyn av straffskalorna för allvarliga våldsbrott utan att komma i konflikt med de nyss angivna principerna.

Det kan också, som anges i våra direktiv, finnas skäl att se över straffskalorna för de allvarliga våldsbrotten oberoende av utfallet av 2010 års straffmättningsreform. Vilka abstrakta straffvärden som bör tillmätas de allvarliga våldsbrotten avgörs ytterst genom en bedömning av hur klandervärda dessa gärningar ska anses vara, med hänsyn till den skada eller fara som brotten innebär för brottsoffren och för samhället i dess helhet samt i relation till andra brott med motsvarande straffnivå. Det är lagstiftarens uppgift att göra denna bedömning inom ramen för en politisk process och med beaktande av humanitetsprincipen.

Som vi tidigare har angett är de skäl som anfördes som grund för straffmättningsreformen fortfarande giltiga. Det står därför lagstiftaren fritt att vid en förnyad bedömning av behovet av straffskärpning på nytt åberopa dessa skäl för att åstadkomma de straffnivåer som eftersträvas. Således är det fullt möjligt att åberopa samma skäl som anfördes vid straffmättningsreformen för att också förändra minimistrafen för de allvarliga våldsbrotten, även om detta skulle leda till en generell höjning av de aktuella straffnivåerna som går utöver vad som eftersträvades med 2010 års reform. Med utgångspunkt från de straffnivåer som tillämpas för annan allvarlig brottslighet, till exempel ekonomisk brottslighet och narkotikabrott, gör vi bedömningen att humanitetsprincipen inte kan anses lägga hinder i vägen för en ytterligare höjning av straffnivåerna för allvarliga våldsbrott. Vi anser alltså att det finns ett utrymme för att höja straffen för sådan brottslighet inom ramen för den avvägning som normalt sker mellan vad som å ena sidan är ett acceptabelt ingrepp i den enskildes frihet och å andra sidan utgör samhällets behov av att kunna reagera mot oönskade beteenden.

Mot att genomföra en förändring av straffskalorna för allvarliga våldsbrott skulle kunna anföras att 2010 års straffmättningsreform har verkat under en förhållandevis kort tid. Det kan inte uteslutas att praxis kommer att fortsätta att utvecklas till följd av reformen och att denna därigenom kommer att få ytterligare genomslag.

Ny lagstiftningen skapar i allmänhet osäkerhet inledningsvis för dem som ska tillämpa den. Detta kan bland annat leda till att rätts-

tillämpningen brister i enhetlighet. Om höjda minimistraff införs i syfte att åstadkomma en förhöjd straffnivå, riskerar detta att leda till att straffmätningen koncentreras till den nedersta delen av straffskalan. Detta skulle strida mot intentionerna bakom 2010 års straffmättningsreform, som syftade till att åstadkomma en mer differentierad straffmätning inom ramen för de gällande straffskalorna. Det finns också en risk att domstolarna i högre grad väljer att rubricera en gärning som hörande till en lindrigare grad av brottet om minimistraffet för den allvarligare graden höjs. Nackdelar av detta slag kan dock regelmässigt antas uppkomma vid förändringar av lagstiftningen på straffrättens område och kan därför knappast anföras som självständiga skäl mot att genomföra de förändringar av rättsläget som lagstiftaren anser nödvändiga.

Sammantaget gör vi bedömningen att vad som talar för att förändra straffskalorna för de allvarliga våldsbrotten, från de utgångspunkter som vi nu har angett, väger tyngre än de nackdelar som vi har identifierat. Därför lägger vi fram förslag till utformningen av sådana förändringar. Samtidigt vill vi framhålla att det kan finnas anledning att under ytterligare en tid noga följa utvecklingen av praxis för straffmätning inom de aktuella brottstyperna. Om det visar sig att 2010 års reform efter hand får ett ytterligare genomslag kan detta utgöra skäl för att göra en annan bedömning än den som vi nu har redovisat.

6.2.2 Utformningen av förändrade straffskalor för allvarliga våldsbrott

Minskad överlappning av straffskalorna vid gradindelade brott

Det abstrakta straffvärde, som en straffskala ska ge uttryck för, bestäms både av straffskalans miniminivå och dess maximinivå. Straffskalans minimum är dock en viktigare hållpunkt för straffvärdebedömningen än dess maximum. Det största antalet brott som begås är av en, relativt sett inom sin brottstyp, mindre allvarlig form, och straffskalans övre del är reserverad för gärningar som är mycket allvarliga och också inträffar mer sällan.⁴ För att åstadkomma en generellt förhöjd straffnivå torde det därför vara mer ändamålsenligt att höja straffminimum.

⁴ Se avsnitt 3.4.3.

Det är naturligtvis möjligt att uttrycka ett högre abstrakt straffvärde genom att också höja straffmaximum. Sådana höjningar har dock erfarenhetsmässigt en liten effekt på straffmättningspraxis. Det finns också ett annat skäl att inte höja straffmaximum. Om minimum för ett gradindelade brott höjs innebär detta att överlappningen av straffskalan för den lägre graden av brottet minskar. Enligt de principer som utvecklats i praxis och doktrin är minimistraffet för en brottstyp av en grövre grad i praktiken det maximala straff som kan användas vid straffmätning av den mindre grova formen av brottet. Ett exempel utgör grov misshandel och synnerligen grov misshandel. Högsta domstolen uttalade i NJA 2011 s. 89 att det endast i undantagsfall bör förekomma att bedöma straffvärdet för en enskild grov misshandel som så högt att straffvärdet ligger inom straffskalan för synnerligen grov misshandel. För grov misshandel innebär detta att straffskalan i praktiken slutar där straffskalan för synnerligen grov misshandel börjar, alltså vid fyra års fängelse. För att åstadkomma en mer differentierad straffmätning för grov misshandel är det alltså mer ändamålsenligt att höja straffminimum för synnerligen grov misshandel, än att höja straffmaximum för grov misshandel.

Om straffskalorna blir mindre överlappande kan straffmätning ske i en större del av den tillämpliga straffskalan, vilket vi ser som positivt i sig. Att endast en mindre del av en tillämplig straffskala utnyttjas kan ge intryck av att rättstillämparen och lagstiftaren sett olika strängt på en brottstyps generella svårhet, särskilt om hela straffskalan för andra brottstyper generellt utnyttjas i större omfattning.⁵

Som framgår av avsnitt 3.3, kan det ibland vara motiverat att bestämma straffvärdet för ett visst brott till en högre nivå än minimistraffet för den allvarigare graden av brottet. Vår generella utgångspunkt är därför att straffskalorna för de gradindelade brotten inte bör förändras så att överlappningen helt tas bort. Det behov som finns att ha överlappande straffskalor kan dock inte anses vara så stort att det utgör ett hinder emot att minska den gällande överlappningen.⁶

⁵ Jfr SOU 2008:85, s. 259 f.

⁶ Jfr Ulväng, Påföljdskonkurrens – Problem och principer, 2005, s. 163, som gör bedömningen att behovet av överlappande straffskalor inte kan anses vara särskilt stort och inte i något fall kan motivera överlappningar med ett eller flera års fängelse.

Vilka minimistraff kan komma i fråga?

Enligt den nuvarande strukturen i brottsbalken anges minimi- och maximistraff i hela års fängelse, utom på nivåer under ett års fängelse. På straffnivåer på två års fängelse och däröver används endast jämna tal för att ange antal års fängelse. Tio års fängelse utgör det högsta föreskrivna straffet för brott som inte har livstids fängelse i straffskalan.

På straffnivåer under ett års fängelse föreskrevs intill alldeles nyligen det allmänna fängelseminimum som är 14 dagars fängelse samt sex månaders fängelse som lägsta straff i straffskalorna. Genom lagstiftning som trädde i kraft den 1 juli 2013⁷ föreskrivs numera i 4 kap. 4 a § brottsbalken nio månaders fängelse som lägsta straff för grov fridskränkning respektive grov kvinnofridskränkning.

I våra direktiv anges att det kan ifrågasättas om de minimistraff som tidigare har tillämpats ger lagstiftaren tillräckligt utrymme att värdera ett brotts straffvärde i förhållande till andra brottstyper. Med hänsyn till detta bör det enligt regeringens mening vara möjligt att kunna välja även andra nivåer för minimistraffen än vad som tidigare använts, till exempel fängelse i nio månader och fängelse i ett år och sex månader.

Vi instämmer i den uppfattning som regeringen ger uttryck för i direktiven. Om minimistraffen för brott på fängelsenivå kan bestämmas på ett mer nyanserat sätt, ökar detta förutsättningarna att kunna förändra straffskalorna utan att komma i konflikt med proportionalitets- och ekvivalensprinciperna.

Vid bedömningen av hur minimistraffen för allvarliga våldsbrott kan förändras bör en tänkt höjning sättas i relation till den befintliga straffskalan. Intresset av stabilitet och långsiktighet i lagstiftningen talar för att höjningar inte bör ske i alltför stora steg. För att också kunna bibehålla proportionalitet mellan det abstrakta straffvärdet och allvaret hos de gärningar som typiskt sett omfattas av straffansvaret bör en höjning, som vi bedömer det, inte motsvara mer än hälften av det befintliga minimistraffet. En höjning därutöver kan enligt vår mening motiveras endast om det går att påvisa någon mer omvälvande förändring i samhället som gör det nödvändigt att helt omvärdera straffvärdet för en viss brottstyp, eller om det annars finns särskilda skäl för det. Den gradvisa förändringen av synen på allvarliga våldsbrott som tidigare har redovisats och

⁷ SFS 2013:367, prop. 2012/13:108.

som kan anses utgöra skäl för en översyn av de aktuella straffskalorna kan knappast anses vara av sådant slag.

Ytterligare en faktor att ta hänsyn till är att minimistraflet för en viss brottstyp inte bör ligga alltför nära minimistraflet för den närmast allvarligare brottstypen. Således bör skillnader mellan det abstrakta straffvärdet för olika brottstyper framträda tydligt i straffskalornas struktur.

Från dessa utgångspunkter gör vi bedömningen att de höjningar av minimistraflet som kan komma ifråga är tre månader för de brott vars nuvarande minimistraflet är sex månaders fängelse, sex månader för de brott vars nuvarande minimistraflet är ett års fängelse, ett år för de brott vars nuvarande minimistraflet är fängelse i två år eller däröver samt två år om nuvarande minimistraflet är fängelse i sex år eller däröver.

Vid övervägande av vilken höjning som kan komma ifråga för en enskild brottstyp måste härutöver göras en jämförelse mot straffskalan för andra brottstyper på motsvarande nivå för att på så sätt säkerställa att proportionalitet och ekvivalens upprätthålls i straffsystemet.

Bör straffskalorna för allvarliga våldsbrott sträcka sig längre än fängelse i tio år?

Det längsta tidsbestämda straffet är i dag 18 års fängelse. Detta maximistraflet föreskrivs dock endast för brottstyper som också har livstids fängelse i straffskalan. För övriga brottstyper är fängelse i tio år det högsta föreskrivna straffet. I 26 kap. 2 och 3 §§ finns bestämmelser om förhöjt straffmaximum vid flerfaldig brottslighet och återfall i brott. När dessa regler tillämpas är det möjligt att döma ut ett 18-årigt fängelsestraff även för brott med maximistraflet 10 års fängelse i straffskalan, nämligen om det i det enskilda fallet föreligger både återfall och flerfaldig brottslighet. Således kan det föreskrivna maximistraflet, under vissa närmare angivna förutsättningar, utökas med fyra års fängelse på grund av återfall i brott och med ytterligare fyra års fängelse när den tilltalade ska dömas för flera olika brott samtidigt. Dessa regler är dock inte tillämpliga när det högsta föreskrivna tidsbestämda straffet redan är fängelse i 18 år. I dessa fall kan förekomsten av återfall eller flerfaldig brottslighet i stället beaktas vid bedömningen om påföljden ska bestämmas till livstids fängelse.

I samband med införandet av den nya straffskalan för mord övervägde regeringen om det längsta tidsbestämda straffet skulle kunna överstiga 18 års fängelse, men gjorde bedömningen att en sådan utvidgning inte borde genomföras.⁸ Vi ser inte skäl att föreslå någon ändring av detta ställningstagande. Detta innebär att 18 års fängelse även fortsättningsvis bör utgöra den yttersta ramen för de tidsbestämda fängelsestraffen.⁹ Vi ser inte heller några skäl att inom ramen för vårt uppdrag föreslå förändringar av bestämmelserna om förhöjda straffmaximum vid flerfaldig brottslighet och återfall i brott. Dessa ställningstaganden medför att vi av systematiska hänsyn inte kan föreslå att högre straff än tio års fängelse ska kunna dömas ut för brott som inte har livstids fängelse i straffskalan. De genomgångar av praxis som vi har gjort visar emellertid att det finns ett betydande utrymme för att åstadkomma en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott inom ramen för de maximistraff som i dag gäller för sådan brottslighet.

Sammanfattningsvis anser vi alltså att det inte finns skäl att i detta sammanhang föreslå någon förändring av den nuvarande regeln att högre straff än tio års fängelse endast föreskrivs för sådana brottstyper som också kan leda till livstids fängelse.

6.3 Avgränsningsfrågor

Bedömning: Följande brottstyper bör omfattas av vår översyn av straffskalorna för allvarliga våldsbrott.

- Dråp
- Barnadråp
- Grov misshandel
- Rån och grovt rån
- Grov utpressning
- Grovt olaga tvång
- Grovt olaga hot
- Könsstympning av kvinnor

⁸ Se prop. 2008/09:118, bl.a. på s. 31.

⁹ Ett annat ställningstagande hade bland annat krävt en översyn av bestämmelserna om tidsbestämning av livstidsstraff, eftersom 18 års fängelse i dag utgör det lägsta straff som livstids fängelse kan omvandlas till, se lagen (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid (omvandlingslagen).

Det saknas tillräckliga skäl att se över straffskalorna för övriga brottstyper som kan innefattas i begreppet allvarliga våldsbrott. Det finns inte heller anledning att se över straffskalan för grovt vållande till annans död. Vi har inte heller i detta sammanhang ansett det nödvändigt att överväga förändringar i de kvalifikationsgrunder som gäller för de gradindelade brott vi behandlar, utom när det gäller brottet könsstympning av kvinnor.

Skälen för bedömningen: Enligt våra direktiv ska vi se över straffskalorna för grov och synnerligen grov misshandel, rån, grovt rån och grov utpressning. Vi kan också, enligt direktiven, föreslå förändringar i straffskalorna för andra allvarliga våldsbrott om det behövs för att uppnå en förhöjd straffnivå eller för att upprätthålla proportionaliteten mellan brottstyperna. Det ingår däremot inte i vårt uppdrag att se över straffskalorna för fridskränkingsbrotten.

Som tidigare redogjorts för gjorde Straffnivåutredningen en genomgång av vilka brottstyper som kan omfattas av begreppet allvarliga våldsbrott, och regeringen anslöt sig till utredningens bedömning (se avsnitt 5.2.2).

Brottstyper som vi anser bör ingå i en straffskaleöversyn

Förutom de brottstyper som uttryckligen nämns i våra direktiv har vi valt att se över straffskalorna för grovt olaga hot, grovt olaga tvång, dråp, barnadråp och könsstympning av kvinnor.

Ett *olaga hot* består ofta av ett hot om fysiskt våld. På det sättet kan det sägas finnas ett samband mellan brottstyperna, där allvaret i hotet om våld, och den rädsla det framkallar, står i relation till hur allvarlig den fruktade våldshandlingen är. Våld eller hot om våld ingår också som ett moment i rån, och inte sällan är det just hot, och inte fysiskt våld, som utgör råntvånget i gärningen. Om grov misshandel och rån ses över för att åstadkomma en straffnivåhöjning av dessa brott bör därför en särskild analys göras av hur proportionaliteten mellan dessa brottstyper och grovt olaga hot påverkas.

Mellan *grov olaga tvång* och *grov utpressning* finns också ett samband eftersom utpressning är en kvalificerad form av olaga tvång (utpressning innebär att genom olaga tvång få till stånd en förmögensöverföring från offrets sida). Rån är i sin tur en kvalifi-

cerad form av utpressning.¹⁰ Om grov utpressning och rån får förändrade straffskalor finns det därmed anledning att också se över straffskalan för grovt olaga tvång.

Det finns också skäl för att överväga en höjning av det abstrakta straffvärdet för *dråp*. Den fysiska skada som uppstår vid en misshandels gärning är en viktig faktor i straffvärdebedömningen. Att förlora livet är den allvarligaste skada som är tänkbar. Det abstrakta straffvärdet bör därför tydligt överstiga det abstrakta straffvärdet för synnerligen grov misshandel. En eventuell höjning av minimistraffet för synnerligen grov misshandel ger således anledning att se över även straffskalan för dråp för att upprätthålla en rimlig proportionalitet mellan brottstyperna.

Att förändra straffskalan för dråp ligger också i linje med det lagförslag som regeringen lämnat i en lagrådsremiss den 30 januari 2014, med departementspromemorian Skärpt straff för mord¹¹ som underlag. I remissen föreslås en lagändring som syftar till att livstidsstraffet ska bli normalstraffet för mord, i den bemärkelsen att det är detta straff som ska dömas ut i en majoritet av fallen.

Straffskalan för *barnadråp* sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i maximalt sex år, dvs. minimistraffet för dråp. Om minimistraffet för dråp förändras talar proportionalitetsskäl för att även se över straffskalan för barnadråp. Som närmare framgår av våra överväganden kring denna brottstyp har vi också funnit anledning att se över konstruktionen av och rekvisiten för brottstypen.

Slutligen finns anledning att se över straffskalorna för brott enligt lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor. De gärningar som kriminaliseras genom den lagen uppfyller i princip alltid kriterierna för mycket allvarlig misshandel. Den skärpta syn på allvarliga våldsbrott som kommer till uttryck både genom 2010 års reform och genom våra förslag bör därför avspeglas också i straffskalorna för könsstympningsbrottet.

Övriga allvarliga våldsbrott omfattas inte av vår översyn¹²

Om straffskalorna för vissa våldsbrott förändras rubbas den proportionalitet som nu råder till andra brottstyper som innefattar, eller kan innefatta, våld eller hot om våld, eller med sådant våld

¹⁰ Jfr prop. 2009/10:147 s. 20 f.

¹¹ Ds 2013:55.

¹² En kort redogörelse av gällande rätt avseende brottstyper som tas upp i detta avsnitt finns i bilaga 2.

eller hot jämförbart handlande. En viss förskjutning av proportionaliteten mellan brottstyperna är oundviklig om inte alla brott som kan anses omfattas av begreppet allvarliga våldsbrott ska få förändrade straffskalor. En sådan allmän straffnivåhöjning är inte förutsatt i våra direktiv och, som närmare redogörs för nedan, kan inte heller anses nödvändig av proportionalitetsskäl. Närmare analyser av proportionaliteten mellan vissa brottstyper finns också i våra överväganden beträffande de brottstyper för vilka vi föreslår förändrade straffskalor.

I brottsbalkens 3, 4 och 6 kap. finns straffbestämmelser som syftar till att skydda människors kroppsliga integritet. På ett övergripande plan talar därför samma skäl som kan anföras för en straffnivåhöjning av t.ex. grov misshandel för en straffnivåhöjning även av dessa brott. Syftet med 2010 års straffmättningsreform var också att alla brott som kan vara att betrakta som allvarliga våldsbrott skulle få en förhöjd straffnivå. Vid bedömningen av behovet av att förändra straffskalan för den enskilda brottstypen måste dock brottstypernas konstruktion, straffskalornas nuvarande nivå och vilka översyner av brottet som varit aktuella under senare år beaktas.

När det gäller straffskalan för *mord* (3 kap. 1 § brottsbalken) utreddes den av Straffnivåutredningen och ändrades därefter i enlighet med utredningens förslag (se avsnitt 4.2.12), bl.a. för att åstadkomma en straffnivåhöjning. För närvarande pågår ytterligare en översyn p.g.a. de lagförslag som presenterats i departementspromemorian *Skärpt straff för mord*¹³, se avsnitt 4.3.3. Även dessa förslag syftar till en straffnivåhöjning. Det finns därmed inte anledning för oss att närmare se över denna straffskala.

När det gäller brottstyperna *människohandel* och *olaga förföljelse* (4 kap. 1 a § respektive 4 b § brottsbalken) har dessa brott relativt nyligen införts, genom lagstiftning som trädde i kraft den 1 juli 2002 respektive den 1 oktober 2011.¹⁴ Människohandelsbrottet har sedan dess ändrats två gånger avseende utformningen och omfattningen av straffansvaret.¹⁵ Redan detta talar emot att förändra straffskalorna för brotten. De är också brottstyper som omfattar kränkningar av offret som i sig inte behöver innefatta ren våldsutövning eller hot om våld. Någon mer exakt jämförelse mellan dessa brottstyper och de som ingår i vår översyn är svår att göra. Enligt vår mening bör proportionalitetshänsynen anses iakttaga så länge

¹³ Ds 2013:55.

¹⁴ SFS 2002:436, prop. 2001/02:124 respektive SFS 2011:485, prop. 2010/11:45.

¹⁵ SFS 2004:406, prop. 2003/04:111, SFS 2010:371, prop. 2009/10:152.

straffskalorna för de brott där vi föreslår förändringar inte rubbar förhållande mellan brottstyperna på ett mycket påtagligt sätt. Med de allmänna utgångspunkter vi angett för de höjningar av minimistraffen som kan komma i fråga, anser vi att detta inte kommer att bli fallet.

För brottstyperna *människorov* och *olaga frihetsberövande* (4 kap. 1 § respektive 2 § brottsbalken) har de straffskalor som nu är gällande inte förändrats sedan brottsbalken infördes. Båda brotten är konstruerade så att normalgraden av brottet har en hög straffnivå, med minimistraff om fyra år (*människorov*) och ett år (*olaga frihetsberövande*) samt maximistraff om 10 till 18 års fängelse eller livstid respektive 10 års fängelse. Endast om brotten bedöms som mindre grova gäller andra, lägre straffskalor. Redan straffansvarets och straffskalornas utformning visar därmed på allvaret i denna brottslighet och en måttlig höjning av minimistraffen för vissa andra allvarliga våldsbrott kan inte anses rubba proportionaliteten på ett sådant sätt att straffskalorna för dessa brott behöver ses över.

Sexualbrotten i 6 kap. brottsbalken kan vara att betrakta som allvarliga våldsbrott, om de innefattar våld, hot om våld eller med våld eller hot jämförbart handlande. De kan dock också omfatta gärningar som helt saknar sådana inslag. Sexualbrottslagstiftningen reformerades 2005 och ytterligare förändringar trädde i kraft den 1 juli 2013.¹⁶ Förändringarna har bl.a. inneburit att det straffbara området för våldtäkt har vidgats, vilket i sig är att betrakta som en straffskärpning för de gärningar som tidigare har rubricerats som brott med en lägre straffskala. Vi anser därför att sexualbrottens straffskalor inte i detta sammanhang behöver ses över särskilt.

Slutligen finns bland de allvarliga våldsbrotten brottstyper som omfattar, eller kan omfatta, våld och hot mot individer, men vars skyddsobjekt också är samhällsliga intressen i vidare bemärkelse. Det gäller *kapning* och *flygplatssabotage* (13 kap. 5 a respektive 5 b §§ brottsbalken), *våldsamt upplopp* och *myteri* (16 kap. 2 respektive 6 § brottsbalken), *våld eller hot mot tjänsteman* och *övergrepp i rätts-sak* (17 kap. 1 respektive 10 § brottsbalken), *terroristbrott* (lagen [2003:148] om straff för terroristbrott), *folkrättsbrott* (22 kap. 6 § brottsbalken) och *folkmord* (1 § lagen [1964:169] om straff för folkmord). Lagförslag avseende de två sistnämnda brotten har under vår utredningstid utarbetats inom Regeringskansliet, och regeringen har den 20 februari 2014 lämnat en proposition till riksdagen som avser

¹⁶ SFS 2005:90, prop. 2004/05 :45 respektive SFS 2013:365, prop. 2012/13 :111.

straffansvar för folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser.¹⁷ Enligt lagförslaget ska den nuvarande regleringen av folkmord och folkrättsbrott upphävas och ersättas av en ny reglering i en särskild lag. Det vi anför i det följande bör dock vara relevant även i förhållande till den nya lagregleringen. När våld eller hot om våld ingår som ett moment i en sådan brottslig gärning får förutsättas att det vid straffvärdebedömningen beaktas både allvaret i våldet/hotet mot den enskilde och det samhällliga intresse som kränkts. På det sättet bör en skärpt syn på misshandel och olaga hot få genomslag även vid straffvärdebedömningen för tidigare angivna brott. Straffskalorna för brotten är också så vida, även för normalgraden av brotten, att en sådan straffmätning är möjlig. För mycket allvarliga våldshandlingar som ingår i vissa av dessa brottstyper gäller också att det då döms i brottskonkurrens för både t.ex. grov misshandel och det aktuella brottet. Intresset av att åstadkomma en straffnivåhöjning för våld eller hot om våld riktat mot individen medför därför inte att straffskalorna för de uppräknade brottstyperna måste ses över.

Särskilt om grovt vållande till annans död

Begreppet allvarliga våldsbrott syftar på uppsåtliga gärningar. I 2010 års straffmättningsreform ingick dock också en översyn av straffskalan för grovt vållande till annans död, varvid straffminimum för detta brott höjdes till ett års fängelse. Regeringen konstaterade att vållandebrotten generellt sett är mindre allvarliga än våldsbrotten trots att de innebär samma effekter för offret. Det konstaterades samtidigt att det finns en nära koppling till uppsåtliga våldsbrott eftersom de grova vållandebrotten utmärks av att någon tar en påtaglig risk i förhållande till andra människors liv och hälsa, och att samma skäl som anförts för att höja straffnivån för allvarliga våldsbrott också gör sig gällande för dessa brott.¹⁸ Även i det lagstiftningsärende då straffmaximum för grovt vållande till annans död höjdes, från fyra till sex års fängelse, gjordes jämförelser mellan vållandebrottet och uppsåtligt dödande. Regeringen anförde i det sammanhanget att det finns situationer då skillnaden mellan uppsåtligt respektive grovt oaktsamt dödande framstår som mycket

¹⁷ Prop. 2013/14 :146, se vidare bilaga 2.

¹⁸ Prop. 2009/10:147 s. 24 f.

liten, vilket motiverade att straffmaximum för grovt vållande till annans död höjdes till samma nivå som straffminimum för dråp.¹⁹

Som anförts i de nämnda lagstiftningsärendena, finns paralleller mellan grovt vållande till annans död och uppsåtligt dödande som kan tala för att straffskalorna för brotten bör anpassas till varandra. När straffminimum höjdes gjordes detta med beaktande av att straffnivån för allvarliga våldsbrott skulle komma att höjas inom de gällande straffskalorna. Den förändring som skett i straffskalan för vållande till annans död har också fått genomslag i Högsta domstolens praxis genom rättsfallet NJA 2012 s. 79. Vi anser mot denna bakgrund att vår översyn av straffskalorna för vissa allvarliga våldsbrott inte medför att straffskalan för grovt vållande till annans död behöver förändras.

Kvalifikationsgrunderna för grova brott

I vårt uppdrag ingår inte att se över kvalifikationsgrunderna för bedömningen av om ett brott är grovt. Som nämnts i avsnitt 4.3.5 pågår för närvarande parallellt med vår utredning en översyn av vissa straffrättsliga frågor som är relaterade till organiserad brottslighet. I detta uppdrag ingår att se över kvalifikationsgrunderna för brottstyper som är vanligt förekommande inom organiserad brottslighet, bl.a. grovt olaga tvång och grovt olaga hot. Vi har därför valt att inte närmare överväga hur bestämmelserna för dessa brottstyper är utformade. Vi delar däremot den ståndpunkt som kommer till uttryck i direktiven till den nämnda utredningen angående kvalifikationsgrunderna för grovt olaga tvång, som anges vara alltför restriktivt utformade.²⁰ I rättsfallet NJA 1992 s. 26 tog Högsta domstolen också hänsyn till andra omständigheter än sådana som kan sägas utgöra ”pinande till bekännelse eller annan tortyr”. Även andra handlingar där offret blir utsatt för en liknande kränkning som i rättsfallet bör därmed kunna bedömas som grovt olaga tvång, oavsett vilket handlande eller underlåtenhet som gärningsmannen vill förmå offret till.

Ett eventuellt förslag till ändrade rekvisit för någon eller några av de brottstyper vi behandlar bör beredas tillsammans med förslaget till höjt minimistraff.

¹⁹ Prop. 1993/94:44 s. 43.

²⁰ Dir. 2013:19, s. 10.

När det gäller könsstympningsbrottet har vi funnit särskilda skäl att föreslå en förändring i de omständigheter som kan leda till att brottet bedöms som grovt, se vidare våra överväganden i denna del, avsnitt 6.11.4.

6.4 Grov misshandel

6.4.1 Brottet och straffskalorna

De grundläggande rekvisiten för misshandel

Brottsbalkens bestämning av begreppet misshandel framgår av 3 kap. 5 §, som avser misshandel av normalgraden och ringa misshandel. Som misshandel ska enligt 5 § anses att någon tillfogar en annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta. Att försätta någon i vanmakt eller i ett annat sådant tillstånd är också misshandel.

Med *kroppsskada* avses inte bara sådana typiska skador som sår, svullnader, benbrott eller leddskador utan också funktionsrubbingar av skilda slag, som förlamningar eller skador på syn eller hörsel. Även annat kan omfattas av begreppet skada, till exempel att raka håret av en person. *Sjukdom* inbegriper också psykisk sjukdom och psykisk invaliditet. Under sjukdom faller också sådant psykiskt lidande som medför en medicinskt påvisbar effekt, t.ex. en psykisk chock. Med *smärta* avses ett fysiskt lidande som inte är alltför obetydligt. Tillfogande av ett mindre kroppsligt obehag, t.ex. genom störande ljud, faller därför inte under misshandelsbegreppet. *Vanmakt* innebär oförmåga till kroppslig kontroll, t.ex. medvetlöshet eller sömn. Med *ett annat sådant tillstånd* avses t.ex. en fullständig eller delvis förlamning eller bedövning.²¹

Gränsdragningen mellan misshandel av normalgraden och grov misshandel

I 3 kap. 6 § brottsbalken behandlas de svåraste graderna av uppsåtlig misshandel, grov misshandel och synnerligen grov misshandel.

Bedömningen av om misshandeln är grov görs med hänsyn till samtliga omständigheter vid brottet. Enligt bestämmelsen i 3 kap. 6 § andra stycket ska särskilt beaktas om gärningen var livsfarlig

²¹ NJA II 1962 s. 104 f.

eller om gärningsmannen tillfogat offret svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet.

Avseende begreppet *svår kroppsskada* anfördes i förarbetena att det liksom enligt då gällande lag kan vara fråga om förlust av tal-förmåga, syn eller hörsel, svårt lyte eller annat svårt kroppsfel, men att även andra, anatomiskt sett mindre svåra skador kan anses som svåra kroppsskador om de för den skadade har särskilt stor betydelse. Med *allvarlig sjukdom* avses både att någon drabbas av en sjukdom som i det enskilda fallet blir allvarlig och att drabbas av en typiskt sett allvarlig sjukdom, även om offret i det enskilda fallet insjuknat på ett mindre svårt sätt.²²

Om *gärningen var livsfarlig* ska, enligt vad Högsta domstolen angett i NJA 2011 s. 89, bedömas med utgångspunkt i om gärningen utförts med sådana medel att det funnits en av gärningsmannens uppsåt täckt risk för offrets liv. Skadornas art och omfattning är alltså inte avgörande för bedömningen. Exempel på livsfarliga gärningar är angrepp med skjut- eller eggvapen på ett sådant sätt att gärningsmannen saknar egentlig kontroll över vilken skada som angreppet kan komma att medföra. Högsta domstolen gjorde i rättsfallet bedömningen att en gärning inte kunde betraktas som livsfarlig (men bedömdes ändå som grovt brott). Gärningen, som bestod i flera sparkar mot en liggandes kropp och huvud, medförde bl.a. livshotande skador p.g.a. ett flertal revbensbrott med luft- och blodansamling i vänstra lungsäcken som följde. Skadorna täcktes, enligt Högsta domstolen, av gärningsmännens uppsåt.²³

Bestämningen av vad som utgör grov misshandel ändrades 1988 genom att det ursprungliga uttrycket ”synnerlig hänsynslöshet och råhet” byttes ut mot ”särskild hänsynslöshet och råhet”.²⁴ Genom ändringen avsågs att domstolarna skulle få ett större utrymme att bedöma allvarliga misshandelsfall som grova brott.²⁵ I Justitiedepartementets promemoria till lagförslaget framhölls att det kunde ifrågasättas om den restriktiviteten kunde utläsas ur dåvarande praxis verkligen överensstämde med vad som varit förutsatt vid brottbalkens tillkomst.²⁶

I förarbetena till ändringen från ”synnerlig” till ”särskild” hänsynslöshet eller råhet anförde föredragande statsrådet följande.

²² NJA II 1962 s. 108.

²³ Se Högsta domstolens domskäl punkterna 14, 15, 17–19.

²⁴ SFS 1988:2, prop. 1987/88:14.

²⁵ A. prop. s. 6.

²⁶ A. prop. s. 31.

Vid sidan av de fall då det har varit fråga om livshotande gärningar synes man kunna urskilja vissa typsituationer i vilka misshandel framstår som utslag av en råhet eller hänsynslöshet, som går vida utöver vad som är kännetecknande för våldshandlingar i allmänhet. Så är t. ex. inte sällan fallet, när flera tillsammans misshandlar en annan person, en situation som enligt vad som förut angetts uppmärksammats redan i förarbetena till BrB. Det är främst offrets utsatta läge, när han angrips av flera på en gång, som utgör det försvårande momentet och som medför att brottet ofta ter sig särskilt allvarligt, oberoende av vilken skada som har uppkommit av misshandeln. Situationer av detta slag förekommer inte sällan inom det s.k. gatuväldet. Ibland tillkommer då det ytterligare försvårande momentet att misshandeln är oprovocerad.

En annan typ av misshandel som framstår som ett utslag av särskild råhet, och som torde förekomma främst i samband med det s.k. ungdomsväldet, är att "sparka på den som redan ligger", dvs. att fortsätta misshandeln trots att offret saknar förmåga att värja sig. Gärningar av detta slag torde ibland begås i rädsla eller efter provokation utan att gärningsmannen haft en klar uppfattning av situationen. Det är inte i första hand i sådana fall, utan i de fall då gärningsmannen rimligtvis måste ha insett att den drabbade är försvarslös men ändå fortsätter misshandeln, som denna framstår som särskilt hänsynslös eller rå.

Över huvud taget är det enligt min mening en oroande tendens att misshandel numera i så förhållandevis stor utsträckning förefaller begås genom sparkar. I många fall är, som jag ser det, sådan misshandel väl jämförbar med gärningar vid vilka kniv eller annat sådant vapen begagnats.²⁷

Ändringen från "synnerlig" till "särskild" var alltså en allmän anvisning till domstolarna att tillämpa ett något mindre restriktivt synsätt vid bedömningen av om ett misshandelsbrott skulle rubriceras som grovt eller inte, och då särskilt i sådana situationer som när en misshandel varit oprovocerad och långvarig, riktat sig mot skyddslösa personer eller annars varit påtagligt integritetskränkande. Samtidigt anfördes att bedömningen självfallet skulle ske med beaktande av samtliga omständigheter i det enskilda fallet, bl.a. till skadornas art och omfattning.²⁸

Som framgick av praxis redan vid 1988 års lagändring råder det ofta ingen tvekan om att ett misshandelsbrott ska rubriceras som grovt när det gäller gärningar begångna med typiskt sett livsfarliga tillhyggen som dessutom medfört allvarliga eller livshotande ska-

²⁷ A. prop. s. 5.

²⁸ A. prop. s. 6 f.

dor.²⁹ Detsamma gäller naturligtvis livsfarligt våld mot små barn och livsfarligt våld som gett bestående men.³⁰

Gränsdragningsproblematik torde oftast uppstå när de uppkomna skadorna inte blivit så omfattande trots att det förekommit försvårande omständigheter som användande av tillhygge, flera gärningsmän eller sparkar mot en liggande. En helhetsbedömning kan då leda till att gärningen trots allt inte anses vara grov misshandel.³¹ Till exempel anförde Högsta domstolen i rättsfallet NJA 2003 s. 229 att enbart det förhållande att flera gärningsmän sparkat en liggande inte innebär att en misshandel ska betraktas som grov. I fallet gjordes dock denna bedömning, trots att skadorna blivit begränsade, eftersom händelseförloppet inte varit alltför kortvarigt och offret tilldelats ett flertal slag och sparkar utan att kunna värja sig.

Eventuellt kan ett uttalande av Högsta domstolen i NJA 2011 s. 89 komma att få betydelse för gränsdragningen mellan misshandel och grov misshandel. Högsta domstolen anförde att utgångspunkten för avgörandet av till vilken svårhetsgrad ett visst brott är att hänföra är den aktuella straffbestämmelsens utformning och av detta följer att det i allmänhet är den av uppsåt täckta skadan eller smärtan som en misshandel lett till som ska vara avgörande för bedömningen av gärningens svårhetsgrad. Att andra faktorer som inte har direkt anknytning till den uppkomna skadan kan ha betydelse för gradindelningen när det gäller misshandel framgår av de givna exemplen i 3 kap. 6 §, men det kan antas att en förutsättning för att dessa faktorer ska kunna anses avgörande för att i det enskilda fallet bedöma en misshandel som grov är att skadan, även om den inte kan betecknas som en svår kroppsskada i bestämmelsens mening, har varit ”förhållandevis betydande”.³²

Frågan är hur uttalandet ska tolkas i förhållande till tidigare rättspraxis som innehåller exempel på fall som bedömts som grova trots att skadorna beskrivits som små eller lindriga.³³ Som redogjorts för

²⁹ En praxisgenomgång med sammanfattande slutsatser finns i Justitiedepartementets promemoria, a. prop. s. 18–27.

³⁰ Exempel på detta ur Högsta domstolens praxis är NJA 2000 s. 612 och 2003 s. 174 (våld mot små barn) och 2000 s. 278 (bestående men i form av allvarlig hjärnskada).

³¹ Jfr Borgeke/Månsson/Sterzel, Studier rörande påföljdspraxis med mera, 2013, s. 353. Gränsdragningsfrågor belyses i ett antal summariskt refererade hovrättsfall i RH 1992, nr 170, 176, 193, 196, 211, 219 och 220.

³² NJA 2011 s. 89 punkterna 11 och 13 i domskälen.

³³ Se NJA 2003 s. 229, NJA 1981 s. 967 (flera slag med yxa) och NJA 1992 s. 324 (upprepad knivhugg). I båda fallen synes våldet, trots tillhyggena, ha orsakat endast ytliga sårskador som beskrevs som ”förhållandevis små” respektive ”tämmligen lindriga” av Högsta domstolen.

ovan talas det ju också i motiven till ändringen i 3 kap. 6 § om att vissa faktorer som har med offrets utsatthet att göra (t.ex. att sparka på någon som inte kan värja sig) ska kunna medföra att ett brott betraktas som grovt *oavsett* vilka skador som uppkommit.

Högsta domstolen har på nytt tagit upp frågan om rubricering av grov misshandel i en dom från den 20 december 2013 (mål B 5204-13). Högsta domstolen diskuterade inte vidare om skadornas omfattning var ”förhållandevis betydande”, utan anförde att de uppkomna skadorna var av ”inte särskilt allvarligt slag”. Följderna av den aktuella misshandeln var smärta, en kort stunds sänkt medvetandegrad, blödning i ena ögats bindehinna, blåmärken i ansiktet, hudavskrapningar i ansiktet och på bålen, hudblödningar på halsen och bålen samt en rodnad på ena örat. Högsta domstolen konstaterade vidare att misshandeln inleddes på ett för målsäganden särskilt skrämmande sätt (han angreps överraskande bakifrån och fick genast ta emot slag och sparkar av två gärningsmän) och att misshandeln fortsatte även sedan målsäganden fallit till marken. Högsta domstolen anförde slutligen att med beaktande av vad som får anses ha varit avsikten med 2010 års straffmättningsreform, misshandeln skulle betraktas som grov. Högsta domstolen hade tidigare i domskälen anført att straffmättningsreformen bör tolkas så att avsikten varit att åstadkomma en viss förskjutning mellan de olika graderna av exempelvis misshandelsbrott, så att något fler fall än tidigare kommer att bedömas som grova brott. Av detta bör slutsatsen kunna dras att Högsta domstolen menar att gärningen före 2010 års straffmättningsreform inte hade bedömts som grov misshandel, utan som misshandel av normalgraden, med ett högt straffvärde inom den för misshandel praktiskt tillämpliga straffskalan, se vidare avsnitt 5.4.2.

Gränsdragningen mellan grov misshandel och synnerligen grov misshandel

Genom en lagändring 2010, som var en del av 2010 års straffmättningsreform, infördes en särskild straffskala för grov misshandel som är att bedöma som synnerligen grov.³⁴ När det gällde vilka kvalifikationsgrunder som skulle införas för att den nya, skärpta straffskalan ska tillämpas, anförde regeringen att omständigheterna bör vara av samma slag som de som kvalificerar en misshandel som grov och försvårande i relation till dessa. Till fall som bör betraktas

³⁴ SFS 2010:370, prop. 2009/10:147.

som synnerligen grova anförde regeringen som exempel att en svår kroppsskada är bestående eller att misshandeln inneburit kraftig och långvarig smärta eller stark dödsångest. Synnerligen grov misshandel kan också bestå i grovt våld som riktas mot en person som saknat eller haft begränsad allmän möjlighet att försvara sig, t.ex. när en person misshandlas av flera, eller då ett barn eller en äldre person misshandlas.³⁵ I kommentaren till brottsbalken gör författarna bedömningen att fall jämförbara med gärningen i NJA 2003 s. 174 i dag skulle bedömas som fall av synnerligen grov misshandel.³⁶ I rättsfallet misshandlade en man sin knappt treåriga styvson genom att tilldela denne ett antal slag och sparkar i magen och över bröst-korgen, vilket medförde frakturer på sex revben, en fraktur på blygd-benet och ett hål i tjocktarmen. Skadorna ledde till att barnet avled.

I rättsfallet NJA 2011 s. 89 gjorde Högsta domstolen bedömningen att ett misshandelsbrott inte var tillräckligt allvarligt för att det skulle anses utgöra synnerligen grov misshandel. Gärningen bestod i att målsäganden blev slagen eller sparkad till marken och därefter misshandlad av två gärningsmän med ett stort antal sparkar mot huvud och kropp. Gärningsmännen gick från platsen en kort stund, då målsäganden låg kvar på marken, och återvände sedan och utdelade fler sparkar mot honom. Under misshandeln gjordes uttalanden om att ”du ska dö din jävel” och ”lever du din jävel” eller liknande. Misshandeln ledde till hjärnskakning och medvetlöshet, flertal brott på ansiktets skelett och flertal revbensbrott med luft och blodansamling i vänstra lungsäcken. Skadorna på bröst-korgen var livshotande. Högsta domstolen ansåg sammanfattningsvis att skadornas omfattning och art, varvid det konstaterades att de lett till en sjukhusvistelse om en vecka och inga bestående men, i sig inte gjorde att misshandeln skulle bedömas som synnerligen grov. Vidare anförde Högsta domstolen att den hänsynslöshet som de båda gärningsmännen visat, genom att återvända för att fortsätta misshandeln mot den försvarslöse målsäganden, inte var så kvalificerad att den, jämte skadorna, kunde göra att misshandeln skulle bedömas som synnerligen grov.

Högsta domstolen har i ett senare fall, NJA 2012 s. 45, också tagit ställning till rubriceringen av ett misshandelsbrott och då ansett att misshandeln var synnerligen grov. Målet gällde i första hand frågor om uppsåt vid självförvållat rus i förening med psykisk störning, samt frågor om inbillat nödvärn och nödvärnsexcess. Högsta

³⁵ A. prop. s. 18 f.

³⁶ Brottsbalken, en kommentar på internet, kommentaren till 3 kap. 6 §.

domstolens bedömning av dessa frågor ledde fram till att gärningsmannen gjort sig skyldig till en uppsåtlig och mycket allvarlig – livsfarlig – misshandelsgärning, däremot var det inte bevisat att han hade uppsåt att beröva målsäganden livet och han dömdes därför inte för försök till mord. Gärningen bestod i att den tilltalade misshandlade sin flickvän genom att med ett samurajsvärd bakifrån tilldela henne minst tio hugg som träffade i huvudet, på ryggen, på axlarna, på bålen, på ena överarmen samt på ena vaden och ena handflatan. Högsta domstolen konstaterade att misshandeln riktade sig mot en i det närmaste helt försvarslös person och innefattade ett livsfarligt våld som orsakade dödsångest och synnerligen svåra plågor samt bestående men i form av ärrbildning och värk. Misshandeln ägde rum under en inte obetydlig tid.³⁷

I ett rättsfall från hovrätterna, RH 2012:24, gjorde hovrätten bedömningen att ett pistolskott genom lår och underben, i syfte att bestraffa en person, som inte längre ville vara medlem i en MC-gruppering, var att betrakta som synnerligen grov misshandel. Hovrätten anförde att användning av livsfarligt våld med skjut- eller eggvapen på ett sådant sätt att gärningsmannen saknat egentlig kontroll över vilken skada som angreppet kunnat medföra samt utövande av våld som medel för ett visst ändamål, instrumentellt våld, eller i direkt avsikt att skada eller plåga, är omständigheter som kan beaktas vid bedömningen av om en gärning är att bedöma som synnerligen grov. I rättsfallet hade pistolskottet lett till omfattande medicinska komplikationer och bestående skador. Hovrätten pekade också på att gärningsmannen inte haft någon egentlig kontroll över vilka skador som kunde följa. Vidare var gärningen överlagd och ett medel för bestraffning. Dessa omständigheter och den hänsynslöshet som präglade gärningen, gjorde att den skulle bedömas som synnerligen grov. Samma bedömning gjorde Svea hovrätt i ett liknande fall, där målsäganden lurades att följa med till ett ensligt skogsparti, där han blev skjuten två gånger i benet som en bestraffning för att han inte betalat en narkotikaskuld. Hovrätten anförde som omständigheter av betydelse för rubriceringen att gärningen varit livsfarlig i den bemärkelsen att gärningsmännen saknat kontroll över vilka skador som skulle kunna uppkomma (skadorna var dock i sig inte livshotande) samt att gärningen var planerad och

³⁷ Angående tidsspannet för misshandeln framgår av en redovisning i domskälen att misshandeln bör ha ägt rum under en tid av cirka en kvart, med ledning av att målsäganden skickade ett sms till gärningsmannen, som visar att angreppet då inte hade börjat, vid en viss tidpunkt, och att en granne ringde SOS 17 minuter senare och berättade bl.a. att gärningsmannen stått utanför grannen och ropat att det var blod i badrummet.

utfördes som en bestraffning, av flera gärningsmän och på en plats där målsäganden, som varit försvarslös i situationen, inte heller kunde räkna med att få hjälp av någon utomstående.³⁸

Andra exempel på fall som bedömts som synnerligen grova finns i två avgöranden från hovrätterna där det var fråga om hustrumisshandel, i båda fallen efter att gärningsmannen fått veta att hustrun ville skiljas. I det ena fallet kastade mannen först brännbar vätska på hustrun och tände sedan eld på hennes kläder. Detta skedde i det gemensamma hemmet inför deras minderåriga barn. I det andra fallet överföll mannen sin hustru genom att sätta sig gränsle över henne när hon sov och sedan skära henne med en skalpell i ansiktet, bl.a. skar han bort en del av hennes underläpp och åt sedan upp i vart fall en bit av den, för att, som han sade till hustrun, den inte skulle gå att sy tillbaka.³⁹ Andra fall som i hovrätterna bedömts som synnerligen grova är bl.a. allvarligt våld mot mycket små barn⁴⁰ och våld som gett allvarliga bestående men.⁴¹ I bilaga 3 finns andra exempel på hovrättsavgöranden där misshandel bedömts som synnerligen grov, varvid omständigheter som att livsfarligt våld utövats under ett utdraget händelseförlopp, riktats mot någon som varit värnlös, haft tortyrliknande inslag eller skett i bestraffnings-syfte har tillmätts betydelse.⁴²

Straffskalorna

Straffskalan för grov misshandel var före lagändringen 2010 fängelse i lägst ett och högst tio år. Genom lagändringen delades denna straffskala upp på två, så att grov misshandel har en straffskala om ett till sex års fängelse och sådan grov misshandel som ska bedömas som synnerligen grov har ett minimistraff om fyra års fängelse och samma straffmaximum som även tidigare gällde för brottet, tio års fängelse. Regeringen anförde som skäl bl.a. följande.

³⁸ Svea hovrätts dom den 14 januari 2013, mål nr B 10470-12.

³⁹ Hovrätten över Skåne och Blekinge, dom den 19 september 2012, mål nr B 2035-12, och Svea hovrätts dom den 19 oktober 2012, mål nr B 6519-12.

⁴⁰ Svea hovrätt, dom den 18 april 2011 och den 26 mars 2012 i mål nr B 1303-11 respektive B 786-12.

⁴¹ Hovrätten över Skåne och Blekinge, dom den 13 maj 2013, mål nr B 829-13 (bestående förlust av lukt- och smaksinne).

⁴² Se vidare bilaga 3 under rubriken Synnerligen grov misshandel. Ett fall av synnerligen grov misshandel som ledde till offrets död finns under rubriken Straffmättningspraxis för grov misshandel i kombination med grovt vållande till annans död.

När det gäller de allvarligaste fallen av grov misshandel, t.ex. de där våldet medfört en bestående svår kroppsskada eller varit av närmast tortyrliknande slag, framgår av rättspraxis att straffvärdet inte annat än undantagsvis överstiger tre–fyra års fängelse. För strängare straff än så synes normalt krävas att misshandeln samtidigt lett till döden eller att gärningen ingått som ett led i ett annat allvarligt brott. Inte ens i de fallen används normalt den översta delen av straffskalan. De allvarligaste misshandelsbrotten måste dock anses vara så klandervärda att straffen bör ligga högre och närmare eller över straffen för dråp, som har ett straffminimum på sex år. Som jämförelse ska också nämnas att minimistraffet för grov våldtäkt och grovt rån är fyra år. Den nuvarande straffnivån för dessa fall av misshandelsbrott står alltså inte i proportion till brottens allvar och ligger inte heller på en rimlig nivå jämfört med andra brottstyper. Det finns därför behov av att höja straffnivån för dessa fall utöver vad som följer av regeringens övriga förslag. Detta kan ske genom en ändrad straffskala.⁴³

6.4.2 Straffmättningspraxis

Grov misshandel

Genom en dom den 20 december 2013 (mål B 5204-13, se avsnitt 6.4.1) finns ett konkret exempel på en misshandelsgärning som rubricerades som grov och där straffvärdet enligt Högsta domstolen var ett års fängelse. Det var fråga om en oprovocerad misshandel av två gärningsmän, med slag och sparkar som fortsatte även då målsäganden fallit till marken. Skadorna beskrevs som ”av inte särskilt allvarligt slag”.

I rättsfallet NJA 2000 s. 612 gjorde Högsta domstolen vissa generella uttalanden om straffmätningen när det gäller (bl.a.) grov misshandel. Högsta domstolen anförde att det, vid gradindelade brott, är vanligt att strafftiden i de flesta fall ligger relativt nära straffminimum medan den övre delen av skalan utnyttjas mer sällan och att detta hänger samman med att den övre delen av straffskalan normalt inte är avsedd för mer ordinär brottslighet utan för exceptionella fall som i praktiken inträffar mer sällan. Vidare tillkommer att olika försvårande omständigheter redan beaktats vid gradindelningen med den följd att det lägsta straffet ligger väsentligt högre än vad som är normalstraff för den lägre graden och att det då ofta saknas utrymme för att ytterligare beakta de försvårande omständigheterna inom ramen för den tillämpliga skalan. Högsta domstolen

⁴³ Prop. 2009/10:147 s. 17 f.

fullföljde detta resonemang genom att göra bedömningen i det konkreta fallet, som alltså rörde våld genom slag och sparkar mot ett fyraårigt barn, vilket orsakade en livshotande tarmskada, att straffvärdet för denna gärning var tre års fängelse med beaktande av att de försvärande omständigheterna borde ges ett tydligt genomslag i straffmätningen, även utöver vad som följde av gradindelningen.

Straffvärdet i NJA 2003 s. 174, som också rörde våld mot ett litet barn, bör ha bedömts ligga ännu något över det i NJA 2000 s. 612, eftersom Högsta domstolen konstaterade att våldet i detta fall var mer omfattande. Högsta domstolen bestämde påföljden till fem års fängelse, vilket även innefattade grovt vållande till annans död. Ett annat exempel på ett straffvärde som översteg minimum (och bestämdes till tre år) är rättsfallet NJA 2000 s. 278 där ett slag med en glasflaska i huvudet på målsäganden ledde till en bestående och synnerligen allvarlig hjärnskada. Mycket talar för att dessa fall numera skulle bedömas som synnerligen grov misshandel och därmed ha ett straffvärde motsvarande fyra års fängelse eller däröver. I RH 2011:64, gjorde dock hovrätten bedömningen att en misshandelsgärning som, enligt hovrätten, var jämförbar med den som bedömdes i NJA 2000 s. 612, hade ett straffvärde om tre år och sex månader. Gärningsmannen hade, genom att upprepade gånger lyfta och slänga ett två-årigt barn i golvet, orsakat barnet bland annat brott på skallbenet och blödningar i hjärnan. Hovrätten hänvisade till 2010 års straffmättningsreform och anförde att straffvärdet p.g.a. denna skulle anses vara högre än i det tidigare nämnda NJA-fallet.⁴⁴ I NJA 2011 s. 89 ansåg Högsta domstolen att straffvärdet för gärningen var tre års fängelse, med beaktande av straffmättningsreformen. Högsta domstolen tog hänsyn till för det första att skadornas omfattning i sig gjorde att straffvärdet översteg minimum för grov misshandel, för det andra att gärningsmännen visat en hänsynslöshet och råhet som också gick utöver vad som i sig ligger i att uppsåtligt tillfoga skador av det aktuella slaget. Denna bedömning gjordes främst med beaktande av att de tilltalade fortsatt sparka målsäganden sedan han blivit försvarslös och att de också återvänt för att fortsätta misshandeln efter att ha lämnat platsen en kort stund.

⁴⁴ Hovrätten förde aldrig något resonemang kring om gärningen skulle kunnat bedömas som synnerligen grov misshandel. Åklagaren hade åtalat för grov misshandel. Hovrättens bestämde slutligen fängelsestraffets längd till två år, varvid beaktades både gärningsmannens psykiska problematik och att han frivilligt angett sig.

När det gäller straffnivåer över ett år men under tre år finns det få refererade rättsfall som kan ge någon vägledning i straffvärdebedömningen.⁴⁵ Eftersom det av de nämnda refererade rättsfallen med straffvärden på tre år eller däröver i samtliga fall gällt flera försvårande omständigheter (både livshotande skada och en eller flera andra mycket försvårande omständigheter, t.ex. bestående men eller offrets mycket skyddslösa ställning) torde förekomsten av någon sådan omständighet vara nog för att höja straffvärdet över miniminivån. Det bör särskilt noteras att Högsta domstolen i NJA 2011 s. 89 uttalade att enbart skadornas omfattning gjorde att straffvärdet för gärningen översteg miniminivån för grov misshandel. NJA 2011 s. 563 gällde framförallt bedömningen av gärningsmannens uppsåt vid självförfallat rus, men kan också vara ett exempel på gärningar på en straffvärdenivå mellan två och tre års fängelse. Gärningsmannen hade huggit två personer med kniv, bl.a. mot huvud, hals och bål, vilket orsakade smärta och sårskador, som inte var livshotande. Högsta domstolen konstaterade dock att båda gärningarna var livsfarliga och att de skulle rubriceras som grov misshandel (resonemanget i uppsåtsfrågan utelämnas här). Högsta domstolen anförde också att gärningarna var för sig hade ett straffvärde som ”klart” översteg straffminimum och beaktade skadornas omfattning, att angreppet var livsfarligt och att gärningsmannen visat stor hänsynslöshet. Gärningsmannen dömdes till fängelse i tre år och sex månader. Straffvärdet för var och en av gärningarna torde därmed ha legat runt två år och sex månaders fängelse.⁴⁶ I bilaga 3 finns exempel på orefererade hovrättsavgöranden där brottens straffvärden motsvarade mellan ett och drygt tre års fängelse.

När det gäller straffnivåer på fyra år eller däröver är dessa i princip reserverade för misshandelsbrott som ska anses vara synnerligen grova, i enlighet med Högsta domstolens uttalande i NJA 2011 s. 89.

Synnerligen grov misshandel

I rättsfallet NJA 2012 s. 45 som beskrivits ovan och alltså avsåg en misshandelsgärning bestående i ett flertal hugg med ett svärd mot gärningsmannens flickvän, gjorde Högsta domstolen bedömningen att straffvärdet motsvarade fängelse i fem år. Vid denna bedömning verkade i sänkande riktning dels gärningsmannens nedsatta förmåga

⁴⁵ I de summariska avgörandena i RH 1992:244–254 har i några få fall utdöms fängelsestraff över ett års fängelse men under två år.

⁴⁶ Jfr Borgekes modell för sammanräkning av straffvärde vid flera brott i Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 152.

att kontrollera sitt handlande, dels att han fick anses ha agerat i en inbillad nödvärnssituation.

I det refererade hovrättsfallet RH 2012:24, som avsåg ett pistol-skott i benet som utfördes som en planlagd bestraffning, bestämde hovrätten påföljden till fem års fängelse. Påföljden avsåg i fallet också grovt övergrepp i rättssak (efter skottet i benet, riktades vapnet mot målsägandens huvud och han hotades med döden om han polisanmälde det som hänt.) I målet i Svea hovrätt som avsåg en liknande bestraffning, men som inte innefattade någon annan gärning, bedömdes straffvärdet vara fyra års fängelse.

I de ovan beskrivna fallen av hustrumisshandel som rubricerades som synnerligen grovt brott bedömdes straffvärdet i båda fallen ligga över minimistraffet fyra års fängelse.⁴⁷ Som framgår av sammanställningen i bilaga 3 har straffvärdet i en del fall ansetts ligga runt fem års fängelse.⁴⁸

6.4.3 Överväganden och förslag avseende grov misshandel

Förslag: Minimistraffet för grov misshandel höjs till fängelse i ett år och sex månader. Minimistraffet för synnerligen grov misshandel höjs till fem års fängelse.

Skälen för förslaget: Grov misshandel och synnerligen grov misshandel utgör vid sidan av mord och dråp, kärnan av de brottstyper som är att hänföra till de allvarliga våldsbrotten. Brotten avser gärningar som riktar sig direkt mot offrets liv, hälsa och trygghet till person och de utgör regelmässigt en mycket allvarlig integritetskränkning. De skäl som har anförts av Straffnivåutredningen och som vi har redovisat bland våra allmänna utgångspunkter talar därför med styrka för att en höjning av minimistraffen för de allvarliga våldsbrotten bör omfatta grov misshandel och synnerligen grov misshandel. En sådan höjning skulle också med bibehållna maximi-

⁴⁷ I domen från Svea hovrätt dömdes den tiltalade till fängelse i fem år, varvid hovrätten även tog hänsyn till gärningsmannens psykiska tillstånd, som innebar att han haft nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande, i domen från Hovrätten över Skåne och Blekinge blev påföljden fängelse i fyra år och sex månader.

⁴⁸ I två av exemplen, Svea hovrätts dom 18 september 2013, mål nr B 2663-13, och en dom från Hovrätten för Västra Sverige, den 27 mars 2012, mål nr B 1192-12, torde straffvärdet för misshandelsgärningen legat högre än fem år, men eftersom de tiltalade dömdes även för annan brottslighet, i det ena fallet grovt vållande till annans död, och hovrätterna inte uttalade sig om straffvärdet för de enskilda gärningarna, går det inte att exakt fastställa vilket straffvärde dessa hade. Fängelsestraffens längd bestämdes i fallen till sju år och sex månader, respektive åtta års fängelse.

straff minska överlappningen mellan straffskalorna för misshandelsbrotten och därigenom öka möjligheten till en mer differentierad straffmätning för sådana brott.

Som vi anfört i de allmänna utgångspunkterna är ett år och sex månaders fängelse det straffminimum som kan komma ifråga för grov misshandel. Med detta straffminimum kommer minimistraflet för grov misshandel att ligga närmare brott som har två års fängelse som lägsta straff, t.ex. våldtäkt, våldtäkt mot barn och grovt övergrepp i rättssak. Det är dock fortfarande tydligt att dessa brott, med högre minimistraflet, ses som särskilt allvarliga. Att straffminimum för grov misshandel höjs till fängelse i ett år och sex månader kan därmed inte ses som en nedvärdering av dessa straffstadgandens skyddsintressen. Proportionalitetshänsyn hindrar alltså inte en sådan höjning av minimistraflet.

En höjning av straffminimum för synnerligen grov misshandel bör utformas så att utrymmet för straffmätningen för grov misshandel ökar. Samtidigt bör, som vi anfört i de allmänna utgångspunkterna, höjningen inte bli alltför stor och inte överstiga hälften av det befintliga minimistraflet. En höjning av minimum till fem års fängelse innebär att det lägsta straflet för synnerligen grov misshandel ligger i mitten av den sammanlagda straffskalan för misshandelsbrotten. Vi anser att en sådan höjning ger tillräckligt utrymme för straffmätningen av grova misshandelsfall. Proportionaliteten mellan grov misshandel och synnerligen grov misshandel förblir också i huvudsak densamma. Med en höjning av minimistraflet för synnerligen grov misshandel till fem års fängelse kommer detta att ligga mycket nära det lägsta straflet för dråp, som i dag är sex års fängelse. Som framgår av det följande föreslår vi dock en höjning av minimistraflet för dråp till åtta års fängelse. Om en sådan höjning genomförs skapas ett tillräckligt utrymme för en differentierad straffmätning för gärningar som är att anse som synnerligen grov misshandel, men som inte är att bedöma som lika allvarliga som dråp.

Genom att höja minimum för synnerligen grov misshandel bryts den ekvivalens som i dag råder mellan denna brottstyp och andra brottstyper med fyra års minimum i straffskalan, t.ex. grov våldtäkt och människorov. Vi anser trots detta att det inte finns tillräckliga skäl att i detta sammanhang föreslå förändrade straffskalor för andra brott med fyra års minimistraflet, se våra överväganden i avsnitt 6.3.

6.5 Rån och grovt rån

6.5.1 Brotten och straffskalorna

Allmänt om råntvång

Att stjäla ”medelst våld å person eller medelst hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara” utgör rån, enligt 8 kap. 5 § brottsbalken. Det våld eller hot om våld som används vid ett rån brukar som ett sammanfattande begrepp kallas råntvång. Att stjäla medelst råntvång innebär att råntvång kan utövas före eller samtidigt med att en sak tas i besittning. Bestämmelsen om rån omfattar också det s.k. motvärnsfallet – att den som stulit något tas på bar gärning och då med råntvång sätter sig till motvärn. Slutligen är en gärning rån om den innebär att någon med råntvång får någon annan till handling eller underlåtenhet som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den tvungne eller någon i vars ställe denne är (det s.k. utpressningsfallet).⁴⁹

Våld handlar alltid om någon form av fysisk kraftutveckling från en person mot någon eller något, som leder till att ett motstånd av något slag övervinns. Våldet kan vara att betrakta som misshandel, men behöver inte vara det. En person, som mot sin vilja är fängslad till händer och fötter eller instängd så att han endast nätt och jämnt har utrymme att röra sig, anses vara utsatt för våld å person, även om våldsamma medel inte använts vid fängslandet eller instängandet och även om ingen smärta eller kroppsskada uppstått.⁵⁰ Enligt paragrafen är att försätta någon i vanmakt att likställa med våld, vilket kan jämföras med att också definitionen av misshandelsbrottet innefattar att försätta någon i vanmakt.

Bestämmelserna om rån fick i huvudsak sin nuvarande lydelse genom den reform av förmögenhetsbrotten som genomfördes under 1940-talet.⁵¹ Definitionen av rån har därefter ändrats endast när det gäller det hot som kan utgöra råntvång. Före lagändringen 1975 gällde enligt lagtexten att hotet skulle innebära trängande fara, men genom ändringen omfattas också hot som för den hotade framstår som trängande fara.⁵² Ett exempel på det senare är att hota med ett leksaksvapen som för den hotade inte kan skiljas från ett riktigt.⁵³

⁴⁹ Jfr Brottsbalken, en kommentar på internet, kommentaren till 8 kap. 5 §.

⁵⁰ NJA II 1942 s. 357.

⁵¹ Se avsnitt 3.2, SOU 1940:20 och prop. 1942:4.

⁵² SFS 1975:1395, prop. 1975/76:42.

⁵³ NJA II 1975 s. 729 f.

I samma lagstiftningsärende infördes också bestämmelsen andra stycke som avser rån av mindre allvarlig art, se vidare nedan.

Gränsdragning mellan rån och ”annat brott som förfarandet innefattar”

Enligt 8 kap. 5 § andra stycket finns en möjlighet att döma för andra brott än rån, om ett förfarande i och för sig formellt omfattas av rånbestämmelsen, men det med hänsyn till våldet, hotet eller omständigheterna i övrigt är av mindre allvarlig art.

En helhetsbedömning ska göras av omständigheterna i det enskilda fallet, men som anmärks i rättsfallet NJA 2008 s. 900 är det våldet och hotet som framhävs i lagtexten och det framgår av förarbetena att gärningar som är avsedda att omfattas av undantaget framför allt är sådana där våldet har varit lindrigt eller när hotet inte har varit allvarligt menat.⁵⁴ I rättsfallet bedömde Högsta domstolen den aktuella situationen som rån (motvärnsfallet) trots att själva tillgreppet enligt allt att döma var en impulshandling och värdet av det tillgripna låg avsevärt under snatterigränsen. Det våld och hot som gärningsmannen utövade mot en butikskontrollant, när kontrollanten försökte stoppa honom, var dock så omfattande att handlingen inte kunde anses vara av mindre allvarlig art. Gärningsmannen hade utdelat fem eller sex knytnävsslag, bl.a. i ansiktet på kontrollanten, vilket medförde dokumenterade skador, samt knäat denne i bröstet.

I rättsfallet NJA 1977 s. 329 var det fråga om mycket lindrigt våld – ett grepp i offrets ena arm – men situationen som sådan (tre berusade gärningsmän hade trängt sig in hos en äldre man som bodde ensam och ensligt) menade Högsta domstolen måste ha tett sig i hög grad hotfull och uppskakande för offret. Gärningen bedömdes som rån. I RH 1990:63 gjorde hovrätten bedömningen att en gärning inte var att betrakta som rån, p.g.a. både det ringa värdet på det tillgripna (14 stycken Sobriltabletter) och att gärningen var en impuls som föregåtts av ”sällskaplig samvaro” mellan de inblandade. Att gärningsmannen tilltvingade sig tabletterna, genom att visa en kniv och uttala ett dödshot, bedömdes som olaga hot och stöld och inte som rån.

⁵⁴ Prop. 1975/76:42 s. 25 f. och 70 ff.

Gränsdragningen mellan rån och grovt rån

För att ett brott ska bedömas som grovt rån ska enligt 8 kap. 6 § andra stycket särskilt beaktas om våldet var livsfarligt eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller om han annars visat synnerlig råhet eller på ett hänsynslöst sätt utnyttjat den rånades skyddslösa eller utsatta ställning.

Med livsfarligt våld och svår kroppsskada avses samma saker som när det gäller dessa uttryck i bestämmelsen om grov misshandel i 3 kap. 6 §.⁵⁵

I rättspraxis finns en viss restriktivitet när det gäller att bedöma ett rånbrott som grovt. En omständighet som kan medföra att brottet bedöms som grovt är att skarpladdade vapen används vid rån mot banker eller liknande.⁵⁶ Rån mot äldre personer kan bedömas som grova (se t.ex. RH 1989:28 som handlade om en väskryckning från en 83-årig kvinna där gärningsmannen använde allvarligt våld genom att släpa kvinnan nedför en trappa). Det finns flera exempel i refererade rättsfall på rånbrott som avser att en eller flera gärningsmän trängt sig in i någons hem och hotat eller utövat visst våld för att kunna tillägna sig värdeföremål eller kontanter. I vissa fall har rånbroten då bedömts som grova, då målsäganden har bedömts som varande i en särskilt skyddslös ställning, t.ex. i rättsfallet NJA 1992 s. 357 (målsäganden var blind och blev hotad och även skuren med kniv) och RH 1987:147 (målsäganden var en handikappad man som levde ensam och ensligt och vid rånbrottet blev slagen medvetslös med ett tillhygge). Däremot bedömdes det inte som grovt brott då en 18-åring blev bunden i sitt hem och hotad med ett oladdat signalvapen (NJA 1999 s. 25).

I rättsfallet NJA 2011 s. 466 bedömde Högsta domstolen följande händelseförlopp som grovt rån. På gatan i närheten av målsägandens bostad knuffade eller drog tre personer målsäganden bakifrån till marken, tog av honom glasögonen, satte en hand för hans mun och gick igenom hans fickor varvid mobiltelefon, nycklar, och diverse kort i en korthållare tillgreps. Målsäganden tilldelades en spark medan han låg på marken och beordrades, under hot om att han skulle huggas med kniv om han ljög eller sprang, uppge var han bodde. Gärningsmännen höll i målsäganden på vägen till hans hem, trängde sig in i lägenheten och beordrade honom att gå in på toaletten och ställa sig på knä varefter en handduk sattes över hans

⁵⁵ NJA II 1962 s. 207.

⁵⁶ Se NJA 1972 s. 323 och NJA 1994 s. 732 med däri vidare referenser.

huvud. Gärningsmännen sökte därefter igenom lägenheten. På toaletten tog en av gärningsmännen ett strypgrepp kring halsen på målsäganden vilket orsakade kortvarig andnöd och kvardröjande svårigheter att svälja. Ett vasst föremål skrapades mot hans fingrar och tinning samtidigt som hot uttalades om att hans fingrar skulle komma att huggas av och hans katt dödas om han inte talade om var pengarna fanns. Målsäganden beordrades, under upprepade hot om att han skulle komma att dö om han ljög, att uppge koden till sitt kontokort. Målsäganden bands därefter till händer och fötter, en liten handduk stoppades i hans mun och den handduk han hade på huvudet knöts hårdare varpå han knuffades in i en inbyggd garderob. Garderobsdörren låstes utifrån och målsäganden hade på grund av handduken i munnen och handduken över huvudet svårt att andas och kunde ta sig ut först sedan han genom upprepade sparkar hade lyckats få upp garderobsdörren. Händelseförloppet var maximalt en timme långt. Det tillgripnas sammanlagda värde var mellan 35 000–40 000 kronor.

Vid bedömningen att rånbrottet var grovt anförde Högsta domstolen bl.a. att målsäganden frihetsberövats och hotats i sitt eget hem och att ovissheten om det fortsatta händelseförloppet var särskilt skrämmande för målsäganden, vilket gärningsmännen insett. Det var inte fråga om ett impulsstyrt händelseförlopp, utan tvärtom utfördes rånet på ett metodiskt sätt och med likgiltighet för målsägandens situation.

Konkurrens med andra brottstyper

Råntvång innebär våldsutövning eller hot som i sig är straffbara enligt 3 eller 4 kap. brottsbalken. Rån och grovt rån konsumerar dock de andra brottsliga gärningar som förfarandet innefattat. Undantaget är mord och dråp, som i stället konsumerar rån. Om en rånare av oaktsamhet vållar målsägandens död eller vållar kroppsskada, döms i brottskonkurrens för både rån och vållandebrottet.⁵⁷

⁵⁷ NJA II 1962 s. 207 och Asp/Ulväng/Jareborg, Kriminalrättens grunder, 2013, s. 487.

Straffskalorna

Straffskalorna för såväl rån som grovt rån mildrades vid brottsbalkens införande, men har sedan dess varit oförändrade.⁵⁸ Straffskalan för rån är densamma som för grov misshandel, som inte är att bedöma som synnerligen grov, dvs. fängelse i lägst ett och högst sex år. För grovt rån döms till fängelse i lägst fyra och högst tio år, vilket är samma straffskala som för synnerligen grov misshandel.

6.5.2 Straffmättningspraxis

Rån

I de fall där ett rån har bedömts ligga på gränsen för att i stället rubriceras som de mindre allvarliga brott som gärningen innefattat har straffvärdet i rättspraxis stannat vid i princip ett års fängelse. Exempel på detta är det ovan anförda rättsfallet NJA 2008 s. 900 där "rånbytet" var två DVD-skivor och våldet som utövades (knytnävsslag mot en butikskontrollant som stoppade gärningsmannen efter tillgreppet) får anses ha varit impulsstyrt. Högsta domstolen gjorde bedömningen att gärningens straffvärde var ett års fängelse. I RH 2009:81 som avsåg tillgrepp av matvaror för 61 kronor i en butik under hot med en rörtång dömde hovrätten till fängelse i ett år och två månader, vilket också innefattade viss annan brottslighet.

I andra rånfall som inte bedömts som grova, men där gärningarna har haft samma inslag som när det gäller grova brott, dvs. allvarliga hot med tillhyggen eller vapenattrapper/luftvapen, viss planering, och ett inte obetydligt rånbyte, har straffvärdet i rättspraxis ansetts ligga klart över straffskalans minimum. Som exempel på nivån två till två och ett halvt års fängelse kan nämnas två hovrättsfall, där också hänsyn tagits till 2010 års straffmättningsreform, RH 2011:22 och RH 2012:51. I båda fallen var det fråga om ensamma gärningsmän. Rånen riktades mot en bank respektive ett apotek och råntvånget bestod i hot med en luftpistol i det ena fallet och en kniv i det andra. I RH 2011:22 framhöll hovrätten att rånet var planerat, att rånbytet var ett inte obetydligt belopp (cirka 50 000 kronor), att luftpistolen liknade ett riktigt vapen och att gärningsmannen uppträdde aggressivt. I ett annat hovrättsavgörande, RH

⁵⁸ NJA II 1962 s. 206 f. Straffskalan för rån var tidigare ett till åtta års straffarbete, och för den dåvarande motsvarigheten till grovt rån, straffarbete från sex till tio år eller på livstid, se även prop. 1942:4 s. 14.

2012:77, som även det avsåg en gärning begången efter 2010 års straffmättningsreform, ansågs straffvärdet vara än högre, upp emot tre års fängelse, för ett rånbrott mot en guldsmedsaffär under hot med en soft airgun, som kunde uppfattas som ett riktigt pump-hagelgevär. Rånet utfördes av två gärningsmän och rånbrottets värde var cirka 200 000 kronor. Bland äldre rättsfall med straffvärden på denna nivå kan nämnas NJA 1989 s. 829, som avsåg ett rån med oladdade pistoler, där straffvärdet bedömdes vara tre års fängelse, och NJA 1988 s. 321, som avsåg ett butiksrån med en sönderslagen glasflaska (Högsta domstolen dömde till två och ett halvt års fängelse, vilket får anses ha motsvarat straffvärdet för brottet).

I två rättsfall, NJA 1994 s. 732, bankrån med vapenattrapper och NJA 1999 s. 25, intrång i bostad och hot mot den som var hemma med ett oladdat signalvapen, bedömde Högsta domstolen att straffvärdet var fyra års fängelse trots att rånbrotten inte ansågs vara grova brott. Borgeke påpekar om dessa rättsfall att ett mer följdriktigt resultat borde ha varit att straffmätningen stannat vid tre eller tre och ett halvt års fängelse, eftersom man för ett brott av en lägre grad inte bör döma inom straffskalan för ett brott av en högre grad.⁵⁹

Grovt rån

I refererade rättsfall där gärningarna bedömts som grova rån har straffvärdet ofta bedömts ligga på minimum, det vill säga fängelse i fyra år.⁶⁰ I rättsfallet NJA 1972 s. 323 bör straffvärdet ha legat över fyra års fängelse. Gärningsmännen dömdes där till fem års fängelse respektive sex års internering med en minsta anstaltstid på sex år. Påföljden avsåg då också viss annan brottslighet. Rättsfallet avsåg en situation där två män rånade ett bankkontor med skarpladdade skjutvapen och som försvårande omständighet tillkom att ett av vapnen avfyrades mot en person.

I rättsfallet NJA 2011 s. 466, som redogjorts för ovan och som avsåg ett gatüverfall där offret sedan under hot fördes till sin

⁵⁹ Borgeke/Månsson/Sterzel, Studier rörande påföljdspraxis med mera, 2013, s. 539. I NJA 1994 s. 732 dömdes de tilltalade visserligen för vissa andra brott, som dock inte bör ha påverkat straffvärdet nämnvärt (tillgrepp av fortskaffningsmedel och olovligt brukande respektive olovligt förfogande).

⁶⁰ Se den inledande kommentaren till brottstyperna rån och grovt rån i Borgeke/Månsson/Sterzel, Studier rörande påföljdspraxis med mera, 2013, s. 530 samt uppställningen av rättsfall som börjar på samma sida. De två rättsfall, utöver NJA 1972 s. 323, med högre straff än fyra års fängelse, avser dels annan grov brottslighet (NJA 2002 s. 270) dels flerfaldig rånbrottslighet (RH 2006:31).

bostad där han hölls frihetsberövad och även hotades med kniv, var gärningsmännen 16 och 17 år gamla och dömdes till sluten ungdomsvård. Högsta domstolen gjorde samma straffvärdebedömning som den tingsrätten gjort. Tingsrätten fann att straffvärdet för de gärningar de båda tilltalade dömdes för uppgick till sex års fängelse. Vid sidan av grovt rån dömdes tingsrätten, utöver viss bötesbrottslighet, den ene gärningsmannen för rån i två fall och misshandel i ett fall och den andre för rån i ett fall och misshandel i tre fall. Det är därmed svårt att avgöra hur högt straffvärdet för rånbrottet bedömdes vara, men det är troligt att det ansetts vara drygt fyra år.⁶¹ I bilaga 3 finns orefererade hovrättsavgöranden där straffvärdet ansetts vara från fyra års fängelse och uppåt. I dessa rättsfall synes rubricering och straffvärdebedömning, liksom i NJA 2011 s. 466, framför allt ha berott på offrens utsatthet och att allvarligt våld eller hot om våld använts.

6.5.3 Överväganden och förslag avseende rån och grovt rån

Förslag: Minimistraffet för grovt rån höjs till fängelse i fem år.

Skälen för förslaget: Rån är en kombination av ett våldsbrott och ett förmögenhetsbrott. De allmänna skälen för en straffnivåhöjning när det gäller allvarliga våldsbrott har redovisats i de allmänna utgångspunkterna. I korthet går de ut på att synen på våld i dagens samhälle har förändrats över tid och att våld och hot mot den enskilde i dag ses som ett allvarligare brott än tidigare, särskilt i jämförelse med förmögenhetsbrotten.

Att rån är att hänföra till de allvarliga våldsbrotten torde bland annat bero på att brottet ofta innefattar instrumentellt våld eller hot om våld, dvs. våld eller hot om våld som utövas för att uppnå ett bestämt syfte. Våldsbrott som utövas med sådana förtecken är normalt sett att betrakta som allvarligare än annan våldsbrottslighet.

Rån föregås inte sällan av noggrann planering. Ofta är fler personer inblandade med en bestämd rollfördelning. Våldet eller hotet om våld kan vara av mycket allvarligt slag. Vid planerade rån används som regel vapen i form av skjutvapen, stickvapen eller andra tillhyggen. Det förekommer också att rånoffret såväl som andra

⁶¹ Jfr a.a. s. 531, där bedömningen ”minst fyra år” görs av straffvärdet.

personer i närheten utsätts för direkt livsfara i samband med skottlossning.

Sett i förhållande till andra förmögenhetsbrott, såsom grov stöld i form av inbrottsstöld eller fickstölder, innebär rån normalt en än större integritetskränkning än dessa. Offret konfronteras med gärningsmannen direkt och tvingas att underkasta sig denne. Planerade rån kan också avse mycket betydande belopp. Utbytet kan användas för att finansiera annan allvarlig brottslighet. Rån mot penninginrättningar och värde transporter kan skada viktiga samhällsfunktioner, såsom samhällets försörjning av kontanter. Risken för rån kan i vissa fall medföra att utbudet av varor och tjänster hämmas inom ett visst område, t.ex. genom mindre generösa öppettider. Även såsom förmögenhetsbrott betraktat kan alltså rån utgöra ett allvarligt brott med ett jämförelsevis högt straffvärde.

Mot denna bakgrund och utifrån de skäl som vi har redovisat i våra allmänna utgångspunkter anser vi att straffskalan för rån bör höjas. Proportionalitetsskäl talar då för att minimistraflet för rån och för grovt rån bör höjas till fängelse på motsvarande sätt som för grov respektive synnerligen grov misshandel, alltså till fängelse i ett år och sex månader respektive fängelse i fem år.

Emellertid skiljer sig strukturen hos straffskalorna för rån brottet mot straffskalorna för misshandelsbrottet. Minimistraflet för rån av normalgraden är fängelse i ett år och någon särskild straffskala för ringa brott föreskrivs inte. Av 8 kap. 5 § andra stycket följer att i de fall förfarandet är av mindre allvarlig art kan domstolen i stället döma till ansvar för de andra brott som förfarandet innefattar. I stället för rån kan domstolen således döma till ansvar för t.ex. misshandel och stöld, eventuellt grov stöld. Konstruktionen innebär att kvalifikationen av en gärning som rån, i normalfallet innebär en tröskeleffekt i förhållande till om andra straffbestämmelser används. I praktiken kan straffvärdet av det våld eller det hot som används och tillgreppsbrottets straffvärde betydligt understiga ett år, om gärningen ses som två brott att bedöma var för sig när straffvärdet ska bestämmas.

När ett brott rubriceras som rån innebär detta alltså i sig en ganska kraftig kvalificering av de brott som annars hade varit aktuella att döma till ansvar för. Inte sällan innebär detta att straffvärdet mer än fördubblas. Om minimistraflet för rån höjs till fängelse i ett år och sex månader förstärks denna effekt. Det skulle till exempel innebära att minimistraflet per automatik trefaldigas när en grov stöld övergår till att bedömas som ett rån. En sådan kraftig tröskel-

effekt kan medföra svårigheter att åstadkomma en straffmätning som står i proportion till brottets allvar i det enskilda fallet. Såsom tidigare redovisats innefattar rånbrottet också så kallade motvärnsfall, det vill säga fall där någon som har gjort sig skyldig till stöld anträffas på bar gärning och använder våld eller hot för att hindra att stöldgodset återtas. Denna form av rån är mera sällan planerad och kan ha ett förhållandevis lågt straffvärde sett utifrån det stulnas värde och graden av våld eller hot om våld.

Rån av normalgraden tar alltså sikte på mer skiftande situationer straffvärdemässigt sett, jämfört med grov misshandel som utgör en kvalificering av misshandel av normalgraden. Det finns därför ett större behov av en vidare straffskala för att kunna åstadkomma en nyanserad bedömning av straffvärdet. Enligt vår bedömning bör därför minimistraffet för rån vara oförändrat, ett års fängelse.

Motsvarande skäl gör sig inte gällande med avseende på straffskalan för grovt rån. Gärningar som rubriceras som grovt rån är som regel väl planerade och innefattar ofta ett stort mått av hänsynslöshet. Vi anser därför att minimistraffet för den brottstypen bör höjas från fängelse i fyra år till fängelse i fem år. På så sätt uppnås överensstämmelse med den straffskala som vi föreslår för synnerligen grov misshandel. Genom en sådan höjning minskar överlappningen av straffskalorna för rån av normalgraden och grovt rån. Detta innebär att den i praktiken tillgängliga straffskalan för rån av normalgraden vidgas med ett år och att det således blir möjligt att döma upp till fem års fängelse för de allvarliga fall av rån som inte är att bedöma som grova. Detta kan medföra en ökad spännvidd i straffmätningen, vilket ligger i linje med utgångspunkterna för våra förslag.

Om minimistraffet för grovt rån höjs kommer minimistraffet för denna brottstyp att ligga över andra brottstyper med minimum om fyra års fängelse, t.ex. grov våldtäkt och människorov. Det är givetvis svårt att jämföra två så olika brottstyper som grovt rån och grov våldtäkt, även när det gäller den kränkning den enskilde utsätts för genom brottsligheten. Det finns också skillnader i de olika straffskalornas struktur och hur lagstiftningen har utvecklats inom varje område. Som vi närmare har utvecklat i avsnitt 6.3 och 6.4.3, anser vi inte att det finns tillräckliga skäl att i detta sammanhang föreslå någon ändring av straffskalorna för grov våldtäkt eller för människorov.

6.6 Grov utpressning

6.6.1 Brottet och straffskalan

Utpressning, enligt 9 kap. 4 § brottsbalken, utgör en kvalificerad form av olaga tvång. Ansvar för utpressning förutsätter att olaga tvång används för att framtvunga en förmögenhetsöverföring som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den tvungne eller någon i vars ställe den tvungne är. Om handlandet kan bedömas som rån döms i stället för detta brott. Misshandel som leder till en förmögenhetsöverföring torde ofta innebära att en gärning bedöms som rån (om inte våldet är av minde allvarlig art) även om förmögenhetsöverföringen inte sker i direkt anslutning till våldsutövningen. När det gäller hot måste hotet innebära trängande fara för att utgöra råntvång. Detta innebär att en förmögenhetsöverföring som sker en tid efter att hotet uttalats inte längre alltid anses utgöra rån, utan i stället utpressning, vilket framgår av rättsfallet NJA 1997 s. 507. Ansvar för rån förutsätter också att våldet eller hotet riktas mot den tvungne. Riktas tvånget mot föräldrarna och våldet/hotet mot barnen såsom i en kidnappningssituation, är det fråga om utpressning, inte rån.⁶²

Gränsdragningen mellan grov utpressning och brott av normalgraden

Vad som ska beaktas vid bedömningen av om en gärning ska anses som grov utpressning var före 2010 inte angivet i bestämmelsen. Då infördes i andra stycket att det vid denna bedömning särskilt ska beaktas om gärningen har innefattat våld eller hot av allvarligt slag eller om gärningsmannen har visat särskild hänsynslöshet.⁶³ Regeringen ansåg att de bedömningsgrunder som skulle anges i lagtexten borde ge uttryck för vad som i rättspraxis leder till ansvar för grovt brott. Grov misshandel och grovt olaga hot, men även något mindre allvarliga former av våld eller hot kan därmed omfattas av bestämmelsens i dess nya utformning. Med särskild hänsynslöshet menas att handlandet annars varit särskilt graverande, t.ex. när det riktats mot en särskilt utsatt person. Regeringen anförde vidare följande.

⁶² Brottsbalken, en kommentar på internet, kommentaren till 9 kap. 4 §.

⁶³ SFS 2010:370, prop. 2009/10:147. Lagändringen var en del av 2010 års straffmättningsreform, se bl.a. avsnitt 5.2.6.

En utpressning bör bedömas som grov när situationen varit snarlik en rånsituation såsom när hotet skett med ett skarpladdat vapen och förmögenhetsöverföringen sker vid en senare tidpunkt. Ett annat exempel är om den tilltalade har hotat att utöva allvarligt våld mot ett barn eller någon annan närstående till den tvungne. Om den tilltalade utnyttjat att den tvungne stått i beroendeställning till honom eller henne, kan utpressningen också bedömas som grov. Detsamma kan vara fallet när en tilltalad i utpressningssituationen har utnyttjat sin anknytning till en gruppering som ägnar sig åt s.k. beskyddarverksamhet eller illegal indrivningsverksamhet. Ett ytterligare exempel är när flera personer har trängt in i målsägandens bostad och hotat honom eller henne med ett vapen.⁶⁴

Konkurrensfrågor

Utpressning är en kvalificerad form av olaga tvång och konsumerar därför det ingående olaga tvånget som gärningen innebär, och även det i sin tur använda våldet eller hotet om våld.

Straffskalan

Straffskalan för normalgraden av utpressning är fängelse i högst två år. I ringa fall döms till böter. Straffskalan för grov utpressning ändrades också 2010 från att ha varit densamma som för grovt olaga tvång, dvs. fängelse i lägst sex månader och högst sex år, till att i stället ha ett minimistraff om ett års fängelse (men samma straffmaximum). Regeringen anförde som skäl för att höja minimistraffet i straffskalan att den tidigare straffnivån inte återspeglade det grova utpressningsbrottets allvar och att brottet inte kunde anses påtagligt mindre allvarligt än rån, men samtidigt allvarligare än grova fall av olaga tvång. Straffmaximum om sex års fängelse ansåg regeringen inte behöva höjas eftersom det gav ett tillräckligt utrymme för att beakta allvaret i de mest klandervärda fallen av utpressning, samtidigt som det överensstämde med straffmaximum för rån av normalgraden och grov misshandel som inte är synnerligen grov.⁶⁵

⁶⁴ Prop. 2009/10:147 s. 39 f.

⁶⁵ A. prop. s. 21.

6.6.2 Straffmättningspraxis

Frågan om straffvärdet för grov utpressning har inte bedömts i några refererade rättsfall sedan lagändringen. I det ovan nämnda rättsfallet, NJA 1997 s. 507, där en man betalade nästan 20 000 kronor två dagar efter att i sitt hem ha blivit hotad med en kniv och ett skjutvapen samt blivit inlåst i ett rum i hemmet, dömde Högsta domstolen gärningsmannen till samma fängelsestraff som underrätterna, ett års fängelse, trots att gärningen rubricerades som utpressning och inte rån och trots att utpressningen inte ansågs vara grovt brott. I ett annat rättsfall, NJA 2003 s. 295, gjorde Högsta domstolen samma straffvärdebedömning som tingsrätten och hovrätten, och dömde en man till ett år och fyra månaders fängelse för försök till grov utpressning och grovt vapenbrott. Högsta domstolen uttalade dock att vapenbrottets inverkan på straffmätningen var begränsad, eftersom vapnets användning beaktats vid bedömningen av straffvärdet för utpressningsbrottet. Mannen hade hotat en annan man med ett skarpladdat vapen som han satt mot den andres huvud och senare också avfyrat i närheten av huvudet samt hotat att skada mannen och hans hustru, om han inte fick 15 000 kronor. Straffvärdebedömningarna i rättsfallen kan inte anses vägledande annat än som utgångspunkter för den förhöjda straffnivå för grov utpressning som avsetts med att införa ett nytt straffminimum för brottet.

6.6.3 Bestämmelsen om åtalsbegränsning i 9 kap. 12 § brottsbalken

I brottsbalken finns för varje kapitel bestämmelser om vad som gäller för åtal av vissa brott. Dessa åtalsregler kan vara utformade på olika sätt. För vissa brottstyper gäller den begränsningen att åtal ska väckas endast om målsäganden själv anger brottet till åtal. Anger målsäganden inte brottet till åtal ska en prövning ske om åtal ändå ska väckas för att det är påkallat ur allmän synpunkt. I 9 kap. 12 § hänvisas till 8 kap. 13 § som är utformad på det beskrivna sättet. Åtalsbegränsningen gäller dock inte för alla brott och bara om målsäganden är närstående till gärningsmannen (t.ex. om gärningsmannen är målsägandens make eller maka, eller en släkting i rakt upp- eller nedstigande led). När förmögenhetsbrotten reformerades på 1940-talet infördes att "skälig hänsyn till målsäganden" borde föranleda att åtalsbefogenheten för vissa brott begränsades när de

förövats av en nära anhörig, men att det hade varit att fästa alltför stor vikt vid målsägandens intressen att låta bestämmelsen omfatta också de grövsta brotten. Grov stöld, rån och grovt bedrägeri undantogs därför från tillämpningsområdet för de dåvarande bestämmelserna i strafflagen.⁶⁶ Grov utpressning undantogs dock inte, och en prövning av om åtal är påkallat ur allmän synpunkt måste alltså ske i de fall grov utpressning begåtts av en närstående till målsäganden och målsäganden inte anger brottet till åtal. Det kan i sammanhanget nämnas att någon liknande begränsning inte gäller för åtal av olaga tvång. För detta brott gäller, enligt 4 kap. 11 §, att det krävs angivelse till åtal av målsäganden eller att åtalsprövning görs endast i de fall ett olaga tvång skett genom hot att åtala eller ange annan för brott eller genom att om annan lämna menligt meddelande.

6.6.4 Överväganden och förslag avseende grov utpressning m.m.

Förslag: Minimistraffet för grov utpressning höjs till fängelse i ett år och sex månader. Grov utpressning undantas från bestämmelsen om åtalsbegränsning i 9 kap. 12 § brottsbalken.

Skälen för förslaget: Vad som särskilt ska beaktas vid avgörandet av om ett utpressningsbrott är grovt är om allvarliga former av våld eller hot använts vid gärningen. Liksom för rån är det i dessa fall fråga om instrumentellt våld eller hot om våld, alltså våld eller hot om våld som används för att uppnå ett visst syfte, i utpressningsfallen en förmögenhetsöverföring. Hot om våld torde vara vanligare än faktisk våldsutövning.⁶⁷ Utpressningsbrottslighet kan i många fall ses som systemhotande, då brottsligheten sker som ett led i olika former av privat ”rättsskipning”, där verkliga eller påhittade skulder ligger bakom brottsligheten, eller där motivet till gärningen är en tvist om pengar eller någon annan meningsskiljaktighet. Inte sällan utnyttjar gärningsmannen det allmänna skrämsekapital som annan våldsbrottslighet ger upphov till, t.ex. rädslan att utsättas för påtryckningar från kriminella organisationer.⁶⁸ Mot

⁶⁶ Prop. 1942 :4 s. 94 f. och 121. Jfr prop. 1986/87:86 s. 55, där departementschefen uttalade att det får anses rimligt att målsäganden i stor utsträckning själv får ha inflytande på om något som kan betraktas som en ”familjeangelägenhet” ska behandlas av rättsväsendet.

⁶⁷ Brå-rapport 2012:6 s. 10.

⁶⁸ A.a. s. 35 f. I Brås studie, som omfattar anmälningar av utpressningsbrott år 2010, förekom uttalade kopplingar till kriminella organisationer i 10 procent av fallen, medan anspelningar

denna bakgrund anser vi att de skäl som allmänt talar för en straffnivåhöjning av allvarliga våldsbrott också talar för att höja det abstrakta straffvärdet för grov utpressning.

När det gäller grov utpressning talar också proportionalitetsskäl för att höja minimistraffet till samma nivå som grov misshandel. När bestämmelsen ändrades genom 2010 års straffmättningsreform anförde regeringen att det grova brottet är avsett att innefatta grov misshandel och grovt olaga hot, men även något mindre allvarliga former av våld eller hot. För att upprätthålla proportionaliteten mellan brottstyperna grov misshandel och grov utpressning bör även miniminivån för grov utpressning höjas till samma nivå som grov misshandel, alltså ett år och sex månaders fängelse. Som vi anført i de allmänna utgångspunkterna är en höjning till ett och ett halvt års fängelse av minimistraffet också den höjning som kan komma ifråga för brottstyper som i dag har ett års fängelse som minimum, med beaktande av bl.a. att alltför stora höjningar av de abstrakta straffvärdena inte bör komma i fråga. En sådan höjning innebär också att minimistraffet fortfarande ligger under den miniminivå som gäller för de brottstyper som bör ses som allvarligare än grov utpressning, t.ex. grovt övergrepp i rättssak eller våldtäkt. Proportionaliteten i förhållande till andra brottstyper rubbas därmed inte på ett sätt som kan uppfattas som en nedvärdering av allvaret av andra brott (jfr vad som anförts om grov misshandel, avsnitt 6.4.3).

I 2010 års straffmättningsreform jämfördes grov utpressning även med brottstypen rån. Likheterna mellan brottstyperna anfördes som ett argument för att höja straffminimum för grov utpressning från sex månaders fängelse till samma nivå som minimistraffet för rån, ett års fängelse. Med vår bedömning av brottstypen rån, där vi inte föreslår några förändringar av straffskalan, kommer i och för sig den rådande ekvivalensen mellan dessa båda brottstyper att rubbas. Som vi har anført i våra överväganden kring rån avser rån-gärningar på en miniminivå bl.a. gärningar där våldet, hotet eller värdet på det tillgripna gränsar till att vara av mindre allvarlig art och då inte bedömas som rån. Det våld eller hot om våld som kvalificerar en gärning som rån behöver inte vara av den allvarliga form som krävs för att ett utpressningsbrott ska bedömas som grovt. Att miniminivån för grov utpressning föreslås ligga över minimistraffet

eller metoder som särskilt förknippas med kriminella organisationer, t.ex. användandet av skjutvapen eller hänvisningar till att flera personer står bakom utpressaren, användes i drygt 30 procent av fallen. Jfr också s. 99.

för rån anser vi därför vara förenligt med principerna om proportionalitet och ekvivalens.

Bör straffmaximum höjas?

Straffskalan för grov utpressning sträcker sig till maximalt sex års fängelse, vilket är samma straffmaximum som för grov misshandel. För närvarande utnyttjas straffskalan knappast över två-årsnivån.⁶⁹ Om minimistraflet höjs torde straffmätningen förskjutas så att fler fall hamnar över denna nivå och även högre upp i straffskalan. Samtidigt finns det knappast anledning att befara att straffskalan inte skulle vara tillräcklig för att kunna täcka även de allvarligaste fallen av grov utpressning. Om grov utpressning sker tillsammans med synnerligen grov misshandel eller människorov, döms i brottskonkurrens för de brotten. Mot denna bakgrund saknas skäl att höja maximistraflet.

Åtalsbegränsningsregeln i 9 kap. 12 § brottbalken

I dag gäller, som redogjorts för i föregående avsnitt, bestämmelsen om åtalsbegränsning för utpressningsbrottet oavsett svårhetsgrad. För andra brott gäller däremot att de allvarligare formerna av brotten är undantagna från åtalsbegränsningsregeln, t.ex. gäller i 9 kap. 12 § brottbalken ett undantag för grovt bedrägeri. Undantaget torde vara motiverat av att allvarligare brottslighet ska kunna åtalas utan åtalsprövning även om brottet begåtts mot en närstående och denne inte vill ange brottet till åtal. Eftersom det abstrakta straffvärdet för grov utpressning överstiger det för grovt bedrägeri bör samma undantag gälla för båda brotten. Att grov utpressning inte tagits upp som ett undantag, trots att brottet även innan straffskalan ändrades får anses ha haft ett lika högt abstrakt straffvärde som grovt bedrägeri, torde bero på ett förbiseende. Bestämmelsen i 9 kap. 12 § brottbalken bör därför nu ändras.

⁶⁹ Den officiella kriminalstatistiken, se tabell 430 (domslut med huvudpåföljd fängelse efter huvudbrott och fängelse tidens längd i månader) för år 2012. Merparten av fängelsedomarna med grov utpressning som huvudbrott avsåg fängelsestraff med en längd mellan ett och två års fängelse (15 stycken av 21). Fyra fängelsedomar hade strafflängder om mer än två men mindre än fyra års fängelse, och det fanns inga domar som avsåg högre fängelsestraff än så. År 2011 fanns det 8 domar i intervallet ett till två år, och tre stycken i intervallet över två men under fyra års fängelse, och inte heller detta år fanns någon dom med ett längre fängelsestraff än så. Statistiken för år 2010 såg ungefär likadan ut; inte heller detta år fanns någon fängelsedom med ett straff längre än fyra år, och 15 av 65 domar i intervallet mellan två och fyra års fängelse.

6.7 Grovt olaga tvång

6.7.1 Brottet och straffskalan

I 4 kap. 4 § brottsbalken finns bestämmelsen om straff för den som tvingar en annan person att göra, tåla eller underlåta något; olaga tvång. För straffbarhet förutsätts att tvånget sker genom våld (genom misshandel eller på annat vis med våld) eller genom vissa slag av hot (hot om brottslig gärning, hot att åtala eller ange någon annan för brott, hot att om någon annan lämna ett menligt meddelande). När det gäller hot om att åtala eller annars ange en annan person för brott och hot eller lämna ett menligt meddelande om en annan person förutsätts det för straffansvar att tvånget är "otillbörligt".

Den brottsliga handlingen utgörs primärt av att gärningsmannen med våld tvingar en annan person att göra, tåla eller underlåta något. Med våld avses i denna bestämmelse även lindrigare former av våldsanvändning än vad som menas med "våld å person" i rånbestämmelsen, dvs. misshandel eller annat fysiskt betvingande. Våldet måste dock vara så kraftigt att det övervinner ett motstånd från offrets sida. Av beskrivningen av misshandel i 3 kap. 5 § brottsbalken framgår att misshandel inbegriper också det fall att gärningsmannen försätter någon i vanmakt eller i ett annat sådant tillstånd.⁷⁰

Gränsdragningen mellan brott av normalgraden och grovt brott

Vid bedömningen av om ett olaga tvång är att betrakta som grovt brott ska enligt andra stycket särskilt beaktas om gärningen innefattat pinande till bekännelse eller annan tortyr. I förarbetena till straffbestämmelsen anfördes bl.a. följande om förutsättningarna för att bedöma ett olaga tvång som grovt.

Orden pinande och tortyr förutsätta kroppsligt eller själsligt plågande av större intensitet eller längre varaktighet. [...] Med bekännelse i uttrycket pinande till bekännelse avses att någon vidgår ett brott eller annat som enligt allmän uppfattning och värdering utgör något orätt. Huruvida den tvungne verkligen begått den handling som bekännelsen skall avse, saknar betydelse för frågan huruvida tvånget är straffbart. [...] Stadgandet om grovt olaga tvång kan vinna tillämpning även i vissa andra fall än då gärningen innefattar pinande till bekännelse eller annan tortyr. En förutsättning härför är emellertid att brottet med hänsyn till tvångsmedlets art, beskaffenheten av den handling som

⁷⁰ NJA II 1962 s. 124.

åsyftades med tvånget samt övriga omständigheter utgör ett så allvarligt övergrepp att det kan jämföras med typiska fall av tortyr.⁷¹

I rättsfallet NJA 1992 s. 26 bedömde Högsta domstolen en gärning som grovt olaga tvång. Två gärningsmän hade trängt sig in i målsägandens hem, knuffat henne och hotat henne med ett skarpladdat vapen vilket ledde till att hon överlämnade sina bilnycklar till dem. Eftersom männen inte hade uppsåt att tillägna sig nycklarna eller bilen var gärningen inte ett rån. Det olaga tvånget ansågs med hänsyn till omständigheterna ha varit ett så allvarligt övergrepp mot målsäganden att brottet var grovt.

I ett hovrättsavgörande, RH 1982:10, bedömdes en gärning som grovt olaga tvång i förening med mindre grovt människorov. Två män bemäktigade sig målsäganden och höll honom frihetsberövad, dock under relativt kort tid, för att få ett erkännande av att han hade en skuld till den ene av gärningsmännen och betalning av skulden. Under frihetsberövandet förekom knytnävsslag och hot med kniv. Målsäganden betalade till slut en del av den påstådda skulden och fördes hem till sin bostad. Gärningen att tvinga offret att betala kunde inte betraktas som rån, eftersom gärningsmännen inte hade uppsåt att orsaka förmögenhetsskada, då de ansåg att det fanns ett riktigt skuldförhållande. Gärningen bedömdes i stället som olaga tvång. Gärningen bedömdes som grovt brott med hänsyn till den psykiska press, särskilt genom knivhotet, som offret utsattes för under frihetsberövandet. I ett annat hovrättsavgörande, RH 1990:75, bedömde hovrätten inte ett olaga tvång som grovt brott. Bakgrunden till gärningen var snarlik den i det tidigare hovrättsavgörandet, nämligen ekonomiska mellanhavanden mellan gärningsmannen och målsäganden. Gärningsmannen ansåg sig berättigad att få återbetalad en handpenning om cirka en halv miljon kronor som han hade överlämnat för ett hus som vid gärningstillfället ännu inte levererats. Målsäganden bortfördes i bil till ett skogsparti där han utsattes för misshandel och hotelser. Enligt hovrättens domskäl avsåg det olaga tvånget närmast att målsäganden tvingades ringa några telefonsamtal. Möjligen var det därför som rubriceringen stannade vid olaga tvång av normalgraden.⁷²

⁷¹ NJA II 1962 s. 126.

⁷² Hovrätten nämnde inte i domskälen det förhållande som framgår av referatets rubrik och tingsrättens domskäl, nämligen att målsäganden också tvingades klä av sig naken.

Konkurrensfrågor

Om en person utsätts för en våldshandling som är att betrakta som grov misshandel och genom detta tvingas till något, bör det ofta bli aktuellt att döma för både grovt olaga tvång och grov misshandel.⁷³

Om en gärning är att bedöma som en kvalificerad form av olaga tvång, t.ex. utpressning eller övergrepp i rättssak, döms i stället för det brottet.⁷⁴

Straffskalan

Straffskalan för det grova brottet är fängelse, lägst sex månader och högst sex år. Straffskalan för normalgraden av brottet är böter eller fängelse i högst två år. Dessa straffskalor har varit oförändrade sedan brottsbalken infördes.

6.7.2 Straffmättningspraxis

Av NJA 1992 s. 26 går inte att utläsa vilket straffvärde Högsta domstolen ansåg gärningen ha, eftersom gärningsmännen dömdes för flera andra allvarliga brott. I RH 1982:10 dömdes gärningsmannen även för människorov, som betraktades som mindre grovt, till tre års fängelse.

I bilaga 3 finns exempel på orefererade hovrättsavgöranden som alla avser liknande situationer som den som bedömdes i NJA 1992 s. 26, nämligen tillgrepp av bilar under rånliknande förhållanden (under hot med vapen/vapenattrapp eller efter intrång i bostad). Straffvärdena i de orefererade rättsfallen har troligen bedömts ligga runt ett års fängelse.

⁷³ NJA II 1962 s. 126.

⁷⁴ Asp/Ulväng, Kriminalrättens grunder, s. 524, se också Brottsbalken, en kommentar på internet, kommentaren till 4 kap. 4 § brottsbalken.

6.7.3 Överväganden och förslag avseende grovt olaga tvång

Förslag: Minimistraffet för grovt olaga tvång höjs till nio månaders fängelse.

Skälen för förslaget: Grovt olaga tvång innefattar gärningar som innebär instrumentellt våld eller hot om våld, dvs. våld eller hot som utövas i ett visst syfte. Utpressning är en kvalificerad form av olaga tvång, eftersom den gärningen syftar till att förmå offret till en förmögenhetsöverföring, medan olaga tvång omfattar allt slags handlande eller underlåtenhet som offret tvingas till. Själva våldet eller hotet kan dock vara lika allvarligt som i en rån- eller utpressningssituation, vilket bl.a. framgår av ovan redovisade rättsfall. Att gärningsmannen t.ex. saknar tillägnelseuppsåt, vilket kan vara avgörande för gränsdragningen mellan rån och grovt olaga tvång, torde sakna betydelse för offrets känsla av utsatthet och rädsla i en situation som den i det redovisade NJA-fallet (målsäganden hotades med ett skarpladdat vapen i sitt hem för att förmås att överlämna sina bilnycklar till gärningsmännen, som dock inte hade uppsåt att tillägna sig nycklarna eller bilen). Liksom grov utpressning torde grovt olaga tvång i många fall kunna anses som systemhotande när våld eller hot om våld används som medel för ett slags privat rättskipning. Brottets allvar och de allmänna skälen för en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott anser vi motiverar att straffskalan för grovt olaga tvång höjs.

Även förhållandet mellan grovt olaga tvång och grov utpressning, där grov utpressning utgör en kvalificerad form av grovt olaga tvång, talar för att grovt olaga tvång får ett högre abstrakt straffvärde om detta höjs för grov utpressning.

Våra allmänna utgångspunkter överförda på grovt olaga tvång innebär att det är straffminimum som i första hand bör höjas för att åstadkomma en skärpning av straffnivån, men att höjningen inte bör vara mer än hälften av det nuvarande minimistraffet. Straffminimum bör därför fastställas till nio månaders fängelse. Genom en sådan höjning förblir också förhållandet mellan brottstyperna grovt olaga tvång och grov utpressning i princip detsamma som i dag. Förhållandet till rån kommer med våra förslag, där straffminimum för rån ska ligga kvar på ett års fängelse, att förskjutas något, men samtidigt framgår fortfarande att rån typiskt sett anses vara en allvarligare gärning.

Bör straffmaximum höjas?

Straffskalan för grovt olaga tvång sträcker sig till maximalt sex års fängelse. Denna straffskala utnyttjas endast i liten utsträckning.⁷⁵ Även om straffmätningen, med ett nytt minimistraff, kommer att förskjutas uppåt i straffskalan, bör fortfarande sex års fängelse ses som en tillräckligt hög nivå för att kunna beakta allvaret i de allra allvarligaste fallen av grovt olaga tvång. I de fall där våldet varit av mycket allvarligt slag, t.ex. misshandel som anses som synnerligen grov, finns möjlighet att döma i brottskonkurrens för brotten.

6.8 Grovt olaga hot

6.8.1 Brottet och straffskalan

Straffbestämmelsen om olaga hot i 4 kap. 5 § brottsbalken riktar sig mot den som ”lyfter vapen mot annan eller eljest hotar med brottslig gärning på ett sätt som är ägnat att hos den hotade framkalla allvarlig fruktan för egen eller annans säkerhet till person eller egendom”. Det är enligt bestämmelsen tillräckligt att hotet är ägnat att hos den hotade framkalla allvarlig rädsla för att hotet ska verkställas. I bestämmelsen fäster man alltså framför allt avseende vid hur situationen har tett sig från den hotades synpunkt och det krävs inte att det är utrett att det objektivt sett funnits anledning att befara att hotet skulle förverkligas. Andra tecken på gärningsmannens farlighet än själva hotet kan också få betydelse för om det varit ägnat att hos den hotade framkalla allvarlig fruktan. Om det däremot för den hotade framstår som uppenbart att hotet inte är allvarligt menat kan det inte vara ägnat att framkalla allvarlig fruktan.⁷⁶

När det gäller hotelse genom att lyfta vapen uttalas i förarbetena att inte bara föremål som tekniskt sett är att betrakta som vapen avses, utan också andra föremål som kan vara livsfarliga om de används som tillhyggen, t.ex. yxor och järnspett.⁷⁷

⁷⁵ Den officiella kriminalstatistiken, se tabell 430 (domslut med huvudpåföljd fängelse efter huvudbrott och fängelseidens längd i månader). År 2012, vilket är det första år då det grova brottet särredovisats i statistiken, avsåg de två meddelade fängelsedomarna med grovt olaga tvång som huvudbrott påföljder om ett till två års fängelse. År 2011 avsåg en av nio domar med olaga tvång (alltså inklusive grovt brott) som huvudbrott ett fängelsestraff mellan två och fyra års fängelse, vilket var det längsta fängelsestraffet för brottet detta år. År 2010 hade två fängelsedomar av 20 de längsta fängelsestraffen för brottet, mellan ett och två års fängelse.

⁷⁶ NJA II 1962 s. 128.

⁷⁷ NJA II 1962 s. 128, jfr NJA 2011 s. 556 som i och för sig avsåg tillämpningen av lagen (1988:254) om förbud beträffande knivar och andra farliga föremål, men där även frågan om

Gränsdragningen mellan hot av normalgraden och grovt olaga hot

Den särskilda straffskalan för grovt olaga hot infördes 1993 i ett nytt andra stycke i 4 kap. 5 § brottsbalken.⁷⁸ I fråga om tillämpningen av andra stycket anförde departementschefen att det för att ett olaga hot ska kunna bedömas som grovt bör krävas att brottet i betydande grad skiljer sig från ”normala” fall av olaga hot. Faktorer som kan vara av betydelse är, förutom hotets innebörd och hur akut det framstår, om hotet riktats mot någon med en särskilt skyddslös ställning eller om det är fråga om upprepade allvarliga hot. När en psykisk påverkan leder till medicinskt påvisbar sjukdom utgör gärningen i regel misshandel. Men det kan finnas fall där gärningsmannen genom hot orsakat svårt psykiskt lidande utan att sjukdomsfall har inträffat. I dessa fall samt då gärningsmannen på annat sätt visat särskild hänsynslöshet eller råhet bör straffskalan för det grova brottet användas.⁷⁹

I rättsfallet RH 1996:28 gjorde hovrätten bedömningen att ett olaga hot var att bedöma som grovt brott. En man var åtalad för att ha hotat en annan man med ett vapen i en privat klubblokal. Hovrätten uttalade bl.a. följande.

Witold P har hotat Ahmed M genom att – efter ha gjort en mantelrörelse – hålla en pistol ungefär en halv meter från dennes huvud och därvid uttala att han hade maffians uppdrag att döda tre negrer. Witold P har därefter, sedan han stoppat pistolen i jackfickan, bett Ahmed M att följa med ut i serveringslokalen och välja ut tre lämpliga personer, varvid Witold P uttalat att han, om Ahmed M sade något på somaliska eller något annat språk som Witold P inte förstod, skulle skjuta Ahmed M såsom den förste. Sedan båda gått ut i köket igen, har Witold P på nytt tagit upp pistolen och på kort avstånd siktat med den mot Ahmed M i bröst höjd och uttalat att denne hade bara fem minuter kvar att leva. Pistolen har i efterhand visserligen visat sig vara en attrapp. Hovrätten har emellertid kunnat konstatera att den är mycket naturtrogen och därför ger intryck av att vara en riktig pistol. Witold P var vid tillfället spritpåverkad, något som Ahmed M lade märke till. Hotet har således varit av mycket allvarlig natur. Det har också haft lång varaktighet; enligt Ahmed M tog det ungefär 20 minuter från det att pistolen togs fram till dess att han lyckades avvärja Witold P. Hotet har vidare ägt rum inne på en privat klubblokal där Ahmed M hade rätt att känna sig skyddad och där Witold P inte hade någon som helst anledning att befinna sig. Brottet har utgjort ett allvarligt angrepp på Ahmed M:s inte-

innebörden av ”vapen” i bestämmelsen om olaga hot berördes. Innehavet i fråga gällde ett bollträ, och gärningsmannen fälldes för detta.

⁷⁸ SFS 1993:207, prop. 1992/93: 141.

⁷⁹ A. prop. s. 31.

gritet, och det har framkommit att han fortfarande har mardrömmar till följd av händelsen och känner obehag när han ute på stan möter okända vita män. Vid en samlad bedömning med hänsyn till det anförda finner hovrätten, i likhet med tingsrätten, att det olaga hotet bör bedömas som grovt brott.

Högsta domstolen har bedömt frågan om ett hot skulle anses som grovt brott i rättsfallet NJA 2001 s. 627. I målet hade gärningsmännen tillverkat en bombattrapp, lagt den under en parkerad bil på en garageuppfart, ringt SOS Alarm och uppgett att en bomb var utplacerad på platsen. Bilägaren och hans familj fick på så sätt kännedom om bombhotet, som föranledde en rad insatser från bl.a. polisen, innan det kunde konstateras att bomben var en attrapp (gärningsmännen var också åtalade för falskt larm). Angående det olaga hotet mot bilägaren ansåg Högsta domstolen att det, mot bakgrund av förarbetsuttalandena kring bestämmelsen, inte kunde anses vara av den kvalificerade kategori av gärningar som var att bedöma som grova. Rättsfallet NJA 2008 s. 1010 gällde bl.a. frågan om ett olaga hot var att betrakta som grovt. En man drog en kvinna i håret nedför en trappa, tog ett grepp om hennes hals, tryckte en kniv mot halsen, vilket ledde till en sårskada, och uttalade att han skulle skära halsen av henne. Högsta domstolen anförde att det som talade för att det olaga hotet skulle bedömas som grovt var att en kniv använts och att dödshot uttalats. Det som talade emot var att hotet varit kortvarigt och att gärningsmannen avslutat sitt handlande när målsäganden uttalat den ursäkt han ville ha. Högsta domstolen ansåg att gärningsmannens handlande visserligen var hänsynslöst, men att hotet vid en helhetsbedömning inte kunde anses vara av så kvalificerat slag att det skulle bedömas som grovt. Högsta domstolen slog också fast att det för rubriceringen av hotet inte hade någon betydelse att gärningsmannen samtidigt gjort sig skyldig till misshandel.

Konkurrensfrågor

Då olaga hot, genom uttalanden eller lyftande av vapen, begås i instrumentellt syfte, t.ex. att stjäla, åstadkomma en förmögenhetsöverföring eller tvinga fram någon annan handling, döms för det brott som i så fall kan vara aktuellt, t.ex. rån, utpressning eller olaga

tvång, och det olaga hotet konsumeras då av den mer kvalificerade gärningen.⁸⁰

Om olaga hot förekommer i samband med en misshandels-situation kan ibland det olaga hotet anses som en s.k. medbestraffad gärning, och hotelserna kan då i stället komma att påverka bedömningen av misshandelsgärningens straffvärde.⁸¹ Ett hot i samband med misshandel kan dock i sig anses som så allvarligt att misshandelsgärningen i stället ska ses som medbestraffad.⁸² Eftersom ingen subsidiaritet i och för sig råder mellan brottstyperna olaga hot och misshandel, kan domstolen naturligtvis också döma för båda brottstyperna, särskilt om hot förekommit efter det att misshandeln avslutats.⁸³

Straffskalan

För normalgraden av olaga hot är straffskalan böter eller fängelse i högst ett år. För grova fall är straffet enligt andra stycket fängelse, lägst sex månader och högst fyra år. I motiveringen för straffskärpningen när den särskilda straffskalan för grova brott infördes, uttalade departementschefen att staten, mot angrepp på den personliga integriteten, allmänt sett borde reagera strängare än dittills och att svåra fall av olaga hot ibland kan utvecklas till psykisk terror och medföra svårt lidande.⁸⁴

6.8.2 Straffmättingspraxis

I det ovan återgivna fallet från hovrätterna dömde hovrätten till minimistraffet, fängelse i sex månader. I orefererade hovrättsavgöranden, se bilaga 3, finns exempel på straffvärdebedömningar från sex månader och upp över ett års fängelse. I samtliga fall har det då varit fråga om vapen eller tillhyggen som använts som hotmedel. För straffvärden över minimivån tycks andra faktorer ha tillkommit, t.ex. målsägandens utsatta situation eller att skjutvapen varit skarpladdade.

⁸⁰ NJA II 1962 s. 129 och även Asp/Ulväng, Kriminalrättens grunder, 2013, s. 524.

⁸¹ Se NJA 2011 s. 89 p. 17 i Högsta domstolens domskäl.

⁸² Jfr NJA 2008 s. 1010.

⁸³ Jfr NJA 1990 s. 776.

⁸⁴ Prop. 1992/93:141 s. 30.

6.8.3 Överväganden och förslag avseende grovt olaga hot

Förslag: Minimistrafvet för grovt olaga hot höjs till nio månaders fängelse.

Skälen för förslaget: När den särskilda straffskalan för grovt olaga hot infördes uppmärksammades det förhållandet att olaga hot kan orsaka betydande psykiskt lidande hos den som utsätts för det (se ovan, avsnitt 6.8.1). Grova fall av olaga hot torde ofta innefatta hot med vapen och andra tillhyggen, där den hotade känner en akut rädsla för att bli utsatt för en mycket allvarlig våldshandling, t.o.m. en livsfarlig eller dödlig sådan. De skäl för en straffnivåhöjning som anförts i våra allmänna utgångspunkter gör sig alltså gällande lika väl för grovt olaga hot som för faktisk våldsutövning. Vi anser därmed att även straffskalan för grovt olaga hot bör höjas. Till detta kommer att det nuvarande förhållandet mellan straffskalorna för brottstyperna grovt olaga hot och grovt olaga tvång, samt för grov utpressning och grov misshandel, bör bibehållas i huvudsak. Som tidigare framhållits finns ett samband mellan dessa brottstyper, dels eftersom hot kan ingå som ett moment i olaga tvång och utpressning, dels eftersom allvaret i ett hot bör avspegla allvaret i den våldshandling som hotet syftar på (om det är den typen av hot). En strängare syn på grov misshandel bör därför även medföra en strängare syn på grova olaga hot, som kan avse hot om sådana allvarliga våldshandlingar som, om de förverkligas, ofta skulle bedömas som grov misshandel.

Liksom för andra brottstyper anser vi att en straffnivåhöjning bör åstadkommas genom en höjning av minimistrafvet och att denna höjning inte bör vara alltför stor. Nio månaders fängelse är den nivå som utifrån våra allmänna utgångspunkter kan komma ifråga. Med en sådan höjning upprätthålls också proportionaliteten mellan grovt olaga tvång och grovt olaga hot, som i dag har samma minimistraf. Straffminimum för grovt olaga hot kommer med en sådan höjning att på nytt ligga i nivå med straffminimum för fridskränkingsbrotten, vilket, även om dessa brottstyper inte helt lätt låter sig jämföras, får anses rimligt med tanke på att detta förhållande mellan brottstyperna gällde före lagändringen avseende straffskalorna för fridsbrotten.

Bör straffmaximum höjas?

Straffskalan för grovt olaga hot sträcker sig till maximalt fyra års fängelse. Denna straffskala utnyttjas endast i liten utsträckning.⁸⁵ Även om straffmätningen, med ett nytt minimistraff, kommer att förskjutas uppåt i straffskalan, bör fortfarande fyra års fängelse ses som en tillräckligt hög nivå för att allvaret hos de allra svåraste fallen av olaga hot ska kunna beaktas.

6.9 Dråp

6.9.1 Brottet och straffskalan

Den som berövar annan livet döms för mord, eller, om brottet med hänsyn till de omständigheter som föranlett gärningen eller annars är att anse som mindre grovt, för dråp (3 kap. 1 och 2 §§ brottsbalken). Uppsåtligt dödande ska alltså som en utgångspunkt bedömas som mord.

Gränsdragningen mellan mord och dråp⁸⁶

Bedömningen av om en gärning är att betrakta som mord eller dråp ska göras utifrån alla omständigheter vid brottet. Att gärningsmannen handlat i stark affekt till följd av en provokation från offrets sida, ett snabbt händelseförlopp och gärningsmannens psykiska särdrag eller i övrigt starkt pressade situation, är omständigheter som enligt rättspraxis kan medföra att brottet ska anses som dråp.⁸⁷ Omständigheter som talar för bedömningen att gärningen är att

⁸⁵ Den officiella kriminalstatistiken, se tabell 430 (domslut med huvudpåföljd fängelse efter huvudbrott och fängelsetidens längd i månader). För år 2012, där grovt olaga hot särskiljs i statistiken, dömdes till fängelse för grovt olaga hot som huvudbrott i 34 domar, i åtta stycken av dessa var fängelsestraffet längre än ett men högst två års fängelse, vilket var de längsta fängelsestraffen. År 2011 avsåg sex fängelsedomar strafflängder mellan ett och två års fängelse, och en dom, den med längst straff, fanns i intervallet över två men under fyra års fängelse. År 2010 fanns det i stället två domar i det senare intervallet, och samma antal, dvs. sex stycken, i intervallet mellan ett och två års fängelse.

⁸⁶ Jfr framställningen i Ds 2013:55.

⁸⁷ NJA 1975 s. 594 och NJA 1995 s. 464 (om bl.a. stark affekt och provokation), NJA 1985 s. 510 och RH 2003:64 (pressad livssituation och psykiska särdrag), NJA 2002 s. 116 (starkt pressad livssituation och snabbt händelseförlopp), NJA 1987 s. 33 (snabbt händelseförlopp), NJA 1989 s. 97 (hastigt mod och gärningsmannens psykiska särdrag). Det ska anmärkas att i flera av de nu nämnda fallen har bedömningen, trots de anförda skälen, blivit att gärningen bedömdes som mord.

betrakta som ett mord är att offret varit skydds- och försvarslost⁸⁸, att händelseförloppet inte har varit helt kortvarigt⁸⁹ och att offret utsatts för dödsångest⁹⁰.

När det gäller närstående till gärningsmannen har det i tidigare praxis anförts att denna omständighet med betydande styrka talar för att bedöma gärningen som mord och bedömningen när det gäller närstående har ofta utmynnat i att gärningen bedömts som mord, trots att det funnits omständigheter som talat i en annan riktning, t.ex. ett snabbt händelseförlopp eller att gärningsmannen befunnit sig i en pressad situation eller haft psykiska särdrag.⁹¹ I det senaste fallet från Högsta domstolen som rörde bl.a. frågor om rubriceringen av en gärning där offret var en till gärningsmannen närstående kvinna, förde Högsta domstolen inte någon diskussion kring några sådana omständigheter, utan konstaterade att det inte fanns några skäl att bedöma gärningen som mindre grov.⁹²

I den aktuella domen nämner Högsta domstolen exempel på tänkbara fall av dråp: utvidgat självmord (gärningsmannen dödar först en annan person och hindras sedan att fullfölja sitt eget självmord) eller att en person dödar någon som under längre tid har utsatt gärningsmannen för psykisk eller fysisk misshandel. Fall av ”barmhärtighetsdödande” (dödshjälp, eutanasi) nämns också som exempel.⁹³ I hovrättsfallet RH 1999:86 gjorde hovrätten bedömningen att en kvinna som dödade en man som under en längre tid i deras förhållande utsatt henne för fysisk och psykisk misshandel, skulle dömas för dråp och inte mord. I två fall av s.k. aktiv döds hjälp, NJA 1979 s. 802 och RH 1989:19, gjorde Högsta domstolen respektive hovrätten bedömningen att gärningarna skulle bedömas som dråp. Andra exempel på uppåtligt dödande under mycket speciella omständigheter, där domstolen bedömt gärningen som dråp och också straffmätt avsevärt under straffminimum för brottet, redogörs för i avsnitt 6.10.2.

⁸⁸ NJA 1980 s. 407, NJA 1985 s. 510, NJA 1989 s. 97, NJA 1994 s. 310, NJA 2002 s. 116 och RH 1998:55.

⁸⁹ NJA 1989 s. 97, jfr NJA 1987 s. 33 och NJA 1995 s. 464.

⁹⁰ NJA 1989 s. 97 och 1985 s. 510.

⁹¹ NJA 1989 s. 97, se även NJA 1994 s. 310, NJA 2002 s. 116 och RH 2003:64.

⁹² NJA 2013 s. 376, domskälen p. 33.

⁹³ NJA 2013 s. 376, domskälen p. 24.

Straffskalan

Straffskalan för dråp har sedan brottsbalken infördes varit fängelse i lägst sex och högst tio år. Det lägsta straffet för mord är tio år, dvs. samma maximistraff som gäller för dråp. Straffskalorna för dråp och mord skiljer sig därmed från straffskalorna för andra gradindelade brott på så sätt att det inte finns någon överlappning emellan dem.

6.9.2 Straffmätningsexpraxis

När det gäller straffmätningen för dråp får det senaste rättsfallet från Högsta domstolen, NJA 2013 s. 376, avseende uppsåtligt dödande anses ha en avgörande betydelse. Högsta domstolen uttalade där följande om straffskalorna och straffmätningen av mord och dråp.

Den totala straffskalan för uppsåtligt dödande sträcker sig alltså (se p. 10) från fängelse sex år, som är minimistraffet för dråp, till livstids fängelse, som är maximistraffet för mord. Straffskalekonstruktionen vid mord och dråp skiljer sig från vad som gäller för andra fall av gradindelade brott på så sätt, att det inte finns någon överlappning mellan straffskalorna för de olika graderna av uppsåtligt dödande. I stället ligger straffskalorna så att säga kant i kant. En följd av detta är att det finns anledning att betrakta straffskalorna för mord och dråp som en enhet, dvs. som en glidande skala på vilken det aktuella brottet ska placeras in med beaktande av de olika faktorer som har betydelse för hur brottet ska bedömas samt för straffvärdet och straffmätningen i det enskilda fallet.

[...]

Utgångspunkten är alltså att den som gör sig skyldig till uppsåtligt dödande ska dömas för mord. För att gärningen ska vara att bedöma som dråp krävs att brottet är att anse som mindre grovt (se p. 10 och 24), dvs. omständigheterna sammantagna ska vara sådana att de framstår som klart förmildrande. Då bör utgångspunkten vara att straffvärdet motsvarar fängelse åtta år. Fängelse sex år bör tillämpas bara i de fall där omständigheterna är mycket förmildrande. Minimistraffet för mord, fängelse tio år, bör också reserveras för fall där den samlade bedömningen av de omständigheter som ska påverka straffet leder till att dessa är förmildrande, dock inte så klart förmildrande att ett fängelsestraff understigande tio år ska dömas ut (och gärningen ska bedömas som dråp).⁹⁴

⁹⁴ Högsta domstolens domskäl p. 17 och p. 28.

I NJA 1979 s. 802, som avsåg aktiv dödshjälp, dömdes den tilltalade till ett års fängelse. I ett hovrättsfall som också avsåg aktiv dödshjälp, RH 1989:19, gjorde varken hovrätten eller tingsrätten någon uttrycklig bedömning av vilket straffvärde gärningen kunde anses ha. Tingsrätten uttalade dock att om ett fängelsestraff skulle dömas ut skulle strafftiden kunna sättas betydligt under minimistraffet för dråp. Tingsrätt och hovrätt bestämde slutligen påföljden till villkorlig dom. Av betydelse för påföljdsvalet var bl.a. att offret, som själv ville dö och också försökt ta sitt liv, troligtvis inte hade mer än ett halvår kvar att leva, och att hon, även om hon levt längre, inte hade varit kontaktbar eller kunnat ta vård om sig själv, ett liv som hon själv velat undkomma genom att begå självmord. Andra exempel på straffmätning för dråp, där domstolarna bestämt straffvärdet under straffminimum för brottet, finns i avsnitt 6.10.2.

6.9.3 Överväganden och förslag avseende dråp

Förslag: Minimistraffet för dråp höjs till fängelse i åtta år.

Skälen för förslaget: I våra direktiv ingår inte uttryckligen att se över straffskalan för dråp. Vi är däremot fria att överväga och lämna förslag angående straffskalorna för andra allvarliga våldsbrott än dem som anges i vårt uppdrag, om vi anser det befogat med hänsyn till intresset av en höjd straffnivå eller för att upprätthålla proportionalitet mellan de olika brottstyperna.

Dråp, liksom mord, innebär att uppsåtligen beröva en annan människa den mest grundläggande rättigheten, rätten till liv. Dessutom utsätts anhöriga och närstående till brottsoffret regelmässigt för ett stort lidande till följd av brottet. Straffnivån för mord har, genom den förändring av straffskalan som trädde i kraft den 1 juli 2009, skärpts utöver den allmänna straffnivåhöjning för allvarliga våldsbrott som avsågs med 2010 års straffmättningsreform. I en lagrådsremiss har nyligen föreslagit att straffnivån för mord ska höjas ytterligare.⁹⁵ Med beaktande av detta, och de allmänna skäl som talar för en straffnivåhöjning för allvarliga våldsbrott, anser vi att även straffskalan för dråp bör höjas.

Till detta kommer att det bör finnas ett visst utrymme mellan straffminimum för synnerligen grov misshandel och straffminimum

⁹⁵ Lagrådsremiss Skärpt straff för mord, den 30 januari 2014 (Justitiedepartementet).

för dråp, för att upprätthålla proportionalitet mellan dessa brotts-typer och för att möjliggöra en differentierad straffmätning av synnerligen grov misshandel och även försök till dråp eller grov misshandel i kombination med grovt vållande till annans död. Vårt förslag att höja straffminimum för synnerligen grov misshandel bör därför leda till att minimistraffet för dråp höjs till åtta års fängelse.

Som vi anført i de allmänna utgångspunkterna ser vi det inte som lämpligt att föreslå en höjning av det allmänna straffmaximum om tio års fängelse som föreskrivs i 26 kap. 1 § brottsbalken. Med en höjning av minimistraffet för dråp till åtta års fängelse blir därmed straffskalan för dråp förhållandevis snäv. Å andra sidan ska straffskalorna för dråp och mord ses som en enhet, vilket Högsta domstolen tydliggjort i NJA 2013 s. 376. För mord och dråp skulle därmed finnas en sammanlagd straffskala från åtta till 18 års fängelse och därutöver livstids fängelse. En sådan straffskala får anses tillräcklig för att möjliggöra en differentierad straffmätning. Vi ser därför inte något hinder mot att straffskalan för dråp på detta sätt begränsas.

Som närmare utvecklas i avsnitt 6.10.4 föreslår vi att det införs en särskild straffskala för dråp under förmildrande omständigheter. Tillämpningsområdet för denna straffskala är avsedd för sådana fall av uppsåtligt dödande som enligt nuvarande praxis kan leda till att straffminimum för dråp underskrids i betydande mån. Skulle inte våra förslag i den delen leda till lagstiftning kvarstår möjligheten att, som redan skett i praxis, underskrida straffminimum för dråp i vissa speciella undantagsfall med stöd av 29 kap. 3 § andra stycket. Vi ser därför inte att förslaget till höjt minimistraff för dråp behöver få några negativa konsekvenser för möjligheten att mäta ut straff för uppsåtligt dödande på ett adekvat sätt i de fall där omständigheterna är särskilt lindrande.

6.10 Barnadråp och andra fall av dråp under förmildrande omständigheter

6.10.1 Barnadråp

Brottet och straffskalan

I 3 kap. 3 § finns en särskild bestämmelse om uppsåtligt dödande, barnadråp, som utgör en privilegierad form av dråp. Privilegieringen gäller endast barnets mor och är tillämplig antingen då hon dödar sitt barn vid födelsen eller under en tid därefter då hon på grund av nedkomsten befinner sig i ”upprivet sinnestillstånd eller i svårt trångmål”. För barnadråp gäller en lägre straffskala än för dråp, från fängelseminimum till som längst sex års fängelse.

Uttrycket ”vid födelsen” syftar på tiden från det att födsloarbetet börjat till dess att barnet är fött. För tiden därefter kan bestämmelsen alltså också vara tillämplig, om kvinnan p.g.a. förlossningen befunnit sig i ett upprivet sinnestillstånd eller i ett svårt trångmål. Det måste då finnas ett samband mellan förlossningen och det upprivna sinnestillståndet eller trångmålet för att bestämmelsen ska bli tillämplig. Om kvinnan efter förlossningen, utan att det finns något samband med denna, kommer i t.ex. ekonomiska svårigheter som kan betraktas som trångmål, gör detta inte bestämmelsen tillämplig. Hur lång den tidsperiod kan vara under vilken en kvinna till följd av förlossningen kan vara i upprivet sinnestillstånd är enligt förarbetena varierande. Det nämns att tvångsföreställningar av den art som åsyftas med bestämmelsen kan förekomma under hela den period kvinnan ammar sitt barn.⁹⁶

Bestämmelsen om barnadråp har en stark koppling till historiska förhållanden. I strafflagen gällde bestämmelsen för en kvinna som blivit havande ”genom olovlig beblandelse”, dvs. med någon hon inte var gift med. Det starka samhälleliga och sociala fördömande som kunde bli följden av att föda ett barn utom äktenskapet var en av anledningarna till att kvinnan privilegierades straffrättsligt. Brottsbalkens reglering bygger i stället på att det kan vara ”biologiskt normala fysiska och psykiska orsaker” som gör att en nybliven mor förgriper sig på sitt barn.⁹⁷ Departementschefen uttalade följande.

⁹⁶ NJA II 1962 s. 96.

⁹⁷ Prop. 1962:10, del B, s. 12.

Såsom kommittén anfört har samhällsutvecklingen medfört att den problemställning som föranlett SL:s särskilda regler om barnamord numera i ganska hög grad förlorat sin aktualitet. Jag anser dock i likhet med kommittén, att det är befogat att bibehålla en särskild brottstyp som ett uttryck för den mildare bedömning som ter sig naturlig, då en nybliven moder förgriper sig på sitt barn.

Departementschefen anförde också, med anledning av ett yttrande från Svea hovrätt, att det var givet att denna mildare bedömning som kan tillkomma en mor, bygger på förutsättningen att dråpet av barnet subjektivt föranletts av den upprivna sinnesstämningen eller trångmålet. En så restriktiv tillämpning ansågs dock inte lämplig med beaktande av svårigheterna att utreda och föra bevisning om sådana subjektiva omständigheter.⁹⁸

I rättsfallet RH 2004:63 bedömde hovrätten att en kvinna skulle dömas för barnadråp och inte mord eller dråp. Kvinnan hade dödat sitt barn i nära anslutning till förlossningen och innan efterbörden kommit ut. Hovrätten tog inte ställning till om tidpunkten i sig skulle betraktas som "vid födelsen" eller som tiden därefter. Hovrätten konstaterade att kvinnan under alla förhållanden befunnit sig i ett svårt trångmål p.g.a. nedkomsten – ingen kände till hennes graviditet och hon kände sig därför förhindrad att tillkalla assistans. Följaktligen gick hon igenom hela förlossningen ensam i sitt hem. Först när hon förstod att hon riskerade att själv förblöda ringde hon efter en ambulans.

Straffmättningspraxis

I det ovan nämnda hovrättsavgörandet avseende barnadråp dömdes kvinnan till tre års fängelse.

I kriminalstatistiken finns endast få lagföringsbeslut avseende barnadråp. Sedan 1995 har sex fall förekommit. I fyra av dem har kvinnan överlämnats till rättspsykiatrisk vård. I två fall, vilket alltså inkluderar det ovan nämnda rättsfallet, bestämdes påföljden till fängelse, i båda fallen i tre år.⁹⁹

⁹⁸ NJA II 1962 s. 97.

⁹⁹ Den officiella kriminalstatistiken, tabell 420 (personer lagförda för brott efter huvudbrott och huvudpåföljd), för åren 1995–2012. Utdömda fängelsestraffs längd kan utläsas ur tabell 430 (personer dömda till fängelse efter huvudbrott och fängelsestraffets längd).

6.10.2 Andra fall av dråp under starkt förmildrande omständigheter

Så kallad aktiv dödshjälp och dödande med samtycke

Som tidigare nämnts är aktiv dödshjälp ett exempel på uppsåtligt dödande som kan vara att bedöma som dråp. Den förmildrande omständighet som tas upp i 29 kap. 3 § 4 anges också åsyfta bl.a. barmhärtighetsmord. Högsta domstolen har tagit ställning till frågan om aktiv dödshjälp i rättsfallet NJA 1979 s. 802. En fråga i målet gällde om den tilltalades handlande – dels att ge en svårt sjuk man en dödlig dos tabletter, dels att injicera en dödlig dos insulin – skulle betraktas som medhjälp till självmord, vilket är straffritt, eller som ett uppsåtligt dödande. Högsta domstolen uttalade i denna fråga att offret visserligen svält tabletterna själv, men att intagandet av tabletter och injiceringen av insulin skulle ses som en gärning, och att den tilltalades handlande präglades av en sådan självständighet att det var att bedöma som gärningsmannaskap. När det gällde påföljden hade hovrätten, till vars skäl Högsta domstolen anslöt sig, uttalat att man beaktade å ena sidan att gärningen företagits på offrets bestämda önskan och utifrån den tilltalades utgångspunkter i ett humanitärt syfte, men att uppsåtligt dödande å andra sidan är ett allvarligt avsteg från den rättsuppfattning som präglar brottsbalkens bestämmelser, grundade på respekt för människolivet, även i det fall då livets värde för en svårt sjuk kan te sig tvivelaktigt. Att lämna sådana gärningar utan kännbar påföljd skulle kunna få svåröverskådliga konsekvenser, menade hovrätten och bestämde påföljden till ett års fängelse. Högsta domstolen fastställde hovrättens domslut.

I ett senare rättsfall från hovrätterna, RH 1989:19, bedömde hovrätten påföljden för en annan gärning som avsåg aktiv dödshjälp. Hovrätten konstaterade att omständigheterna i målet skilde sig från dem i det nämnda NJA-fallet. Det var fråga om en mycket sjuk kvinna, som flera gånger uttalat en önskan att dö. Hon överlevde ett självmordsförsök, men hade p.g.a. detta varit medvetslös i cirka en månad, när hennes sambo dödade henne genom kvävning i enlighet med ett löfte han gett henne att befria henne från fortsatt lidande. I målet var också utrett att det var mycket osäkert om kvinnan skulle ha vaknat ur medvetslösheten och att möjligheten för henne att leva mer än sex månader var små. Skulle hon kommit till medvetande skulle hon inte varit kontaktbar och hon hade inte

haft möjlighet att ta vård om sig själv. Hovrätten konstaterade att det fick antas att ett sådant liv skulle ha utgjort ett ännu större lidande än det liv hon själv velat lämna. Hovrätten gjorde slutligen bedömningen att påföljden i målet, utan att äventyra den allmänna laglydnaden, kunde bestämmas till villkorlig dom.

Båda rättsfallen gällde fall där offret själv inte hade förmåga att ta sitt liv och samtidigt önskade dö. Som en jämförelse kan nämnas ett hovrättsavgörande som avsåg ett dödande med offrets samtycke. Avgörandet är summariskt refererat i RH 2011:86. Av detta referat framgår hovrättens domskäl, där det först konstateras att ett uppsåtligt dödande av en annan människa är en brottslig handling, även om dödandet sker med dennes samtycke. Den tilltalades agerande var inte att betrakta som medhjälp till självmord. Hovrätten bedömde gärningen som dråp med beaktande av samtliga omständigheter, bl.a. den tilltalades egna uppgifter om motivet för gärningen. Av hovrättens dom framgår att den tilltalade berövat sin far livet genom att sticka en kniv i hans bröst. Detta hade skett på hans uttryckliga önskemål. Hovrätten konstaterade också att den tilltalades psykiska störning fick anses ha haft en stor betydelse för gärningen. Enligt rättsens bedömning var gärningens straffvärde åtta års fängelse, men påföljden bestämdes till fängelse i sex år, med beaktande av framför allt den tilltalades psykiska störning, men även hennes ungdom (20 år vid gärningstillfället).

Gärningar begångna i nödvärnssituationer

Det finns också exempel i rättspraxis på gärningar som begåtts i nödvärn, där gärningen i och för sig varit uppenbart oförsvarlig och heller inte straffri p.g.a. nödvärnsexcess, men där domstolen tagit hänsyn till nödvärnssituationen som en förmildrande omständighet och satt fängelsestraffet under minimistraffet för dråp.

I rättsfallet NJA 2005 s. 237 var utgångspunkten för Högsta domstolens bedömning att den 19-åring som utdelat fem knivstick, som ledde till att offret avled, själv först blivit angripen med kniv och blivit stucken i bröstet. Högsta domstolen kom fram till att det våld 19-åringen använt i situationen var uppenbart oförsvarligt och att omständigheterna inte heller var sådana att han svårligen kunde besinna sig. Med beaktande både av gärningsmannens ungdom och att gärningen begåtts i en nödvärnssituation bestämde Högsta domstolen fängelsestraffets längd till fängelse i två år. Detta torde

innebära, om man beaktar den straffnedsättning som normalt tillämpas för en 19-åring, att straffmättningsvärdet för en vuxen person hade varit omkring tre års fängelse.

I det s.k. Rödebymålet, RH 2008:90, konstaterade hovrätten att straffvärdet låg avsevärt under minimistraflet för dråp. Gärningsmannens psykiska handikapp hade betydelse för bedömningen, men även den nödvärnssituation gärningsmannen befann sig i. Nödvärnssituationen bestod i att några ungdomar olovligen tagit sig in på gården till gärningsmannens och hans familjs bostadshus. Familjemedlemmar hade tidigare under dagen blivit hotade och ungdomarna var utrustade med tillhyggen. Hovrätten menade också att man heller inte kunde bortse från att gärningsmannen, både mot bakgrund av de svåra trakasserier som han och hans familj under de närmast föregående åren varit utsatta för och sin egen i sjukdomsbilden ingående oförmåga att hantera oväntade händelser, kan ha upplevt faran som avsevärt allvarligare än den faktiskt var. Även med dessa utgångspunkter fann hovrätten att gärningsmannens motåtgärder – att skjuta flera skott med ett hagelgevär, varav ett dödade en av ungdomarna – var uppenbart oförsvarliga och att han heller inte befann sig i en sådan situation att han kunde gå fri från ansvar p.g.a. att han svårligen kunde besinna sig. Vid bedömningen av gärningarnas straffvärde tog hovrätten hänsyn till flera förmildrande omständigheter och angav tre punkter i 29 kap. 3 § – punkten 1 (att brottet föranletts av någon annans grovt kränkande beteende), punkten 2 (att den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning, stark sinnesrörelse eller av någon annan orsak har haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande) och punkten 5 (att gärningarna, utan att vara fria från ansvar, har begåtts i en nödvärnssituation). När det gällde frågan om påföljd konstaterade hovrätten att gärningsmannen vid gärningstillfället lidit av en allvarlig psykisk störning. Det fanns dock inte förutsättningar att överlämna honom till rättspsykiatrisk vård, utan hovrätten förklarade med tillämpning av 30 kap. 6 § 3 brottsbalken att han skulle vara fri från påföljd.

I ett orefererat hovrättsfall¹⁰⁰ bedömde hovrätten att påföljden för ett dråp, som hade begåtts i en nödvärnssituation kunde stanna vid tre års fängelse. En kvinna hade först kastat hett vatten på sin make och sedan stuckit honom med kniv. Tingsrätt och hovrätt gjorde bedömningen att kvinnans berättelse om händelseförloppet

¹⁰⁰ Svea hovrätt, dom den 27 maj 2011, mål nr B 9725-10.

skulle godtas och att det av denna framgick att hon var utsatt för ett angrepp när hon utövade våldet. Däremot var våldsanvändningen uppenbart oförsvarlig och situationen var heller inte sådan att kvinnan svårligen kunde besinna sig. Hovrätten konstaterade dock att kvinnan var mycket rädd för att hon skulle bli angripen fysiskt vilket också skett tidigare under kvällen, att mannen även uttalat dödshot och att han var betydligt längre och tyngre än vad hon var.

Betydelsen av offrets kränkande beteende

I Borgeke/Månsson/Sterzel, Studier rörande påföljdspraxis med mera, finns en sammanfattning av ett orefererat hovrättsavgörande där straffet för dråp satts under straffminimum. I det fallet bestämdes påföljden till fängelse i tre år. En 28-årig man hade dödat sin far med ett stort antal knivhugg. Gärningsmannen angav sig själv och medverkade sedan på alla sätt i utredningen. Gärningen var inte planerad, utan föranleddes av en situation som gärningsmannen uppfattade som akut farlig för sin mor. Hovrätten citeras enligt följande.

De i målet hörda personerna har lämnat en, i uttryckets djupaste bemärkelse, skakande skildring av hur offret kontinuerligt genom psykisk och fysisk våld, inte sällan med sadistiska och förnedrande inslag, har påverkat hela sin familjs livssituation. Berättelserna har förmedlat en bild av förhållanden som svårligen på ett rättvisande sätt kan beskrivas i ord. De övergrepp som har förekommit inte minst mot den tilltalade själv under hela hans uppväxttid och, i än högre grad mot hans mor, har uppenbart varit uttryck för en mycket svårt störd människas behov att tyrannisera sin omgivning. De försök som har gjorts av familjen att ändra situationen har varit verkningslösa. De känslor av skräck, förtvivlan och hopplöshet som genomsyrat familjen under årtionden, är lätta att sätta sig in i även för en utomstående.¹⁰¹

I rättsfallet RH 1999:86 gjorde hovrätten å andra sidan bedömningen att långvarig fysisk och psykisk misshandel av en kvinna inte var så förmildrande omständigheter att det fanns anledning att gå under minimistrafvet för dråp. Denna bedömning gjordes med beaktande av ”det sätt på vilket gärningen genomfördes och de åtgärder som Carina D vidtog efter det att Stefan R hade skjutits”. Av referatet framgår bl.a. att mannen skjutits på nära håll med flera

¹⁰¹ Borgeke/Månsson/Sterzel, Studier rörande påföljdspraxis med mera, 2013, s. 328.

skott, varav ett i huvudet som också varit dödande, och att detta troligen skett då han själv varit helt stilla (en nödvärnsinvändning från kvinnans sida ansågs vederlagd av utredningen i målet) samt att kvinnan efteråt vidtagit åtgärder för att dölja eller försvåra utredningen av brottet.

6.10.3 Nordisk utblick

Regleringen av uppsåtligt dödande

I Danmark görs ingen åtskillnad mellan mord och dråp, utan straffet för uppsåtligt dödande, som benämns *mandrab*, bestäms till mellan fem års fängelse och fängelse på livstid enligt § 237 straffeloven.¹⁰² Den isländska strafflagen¹⁰³ har en likalydande bestämmelse om uppsåtligt dödande (§ 211).

I Finland regleras först *dråp* i 21 kap. 1 § strafflagen¹⁰⁴, där det anges att straffet ska bestämmas till fängelse på viss tid, lägst åtta år. Av allmänna bestämmelser i strafflagen följer att det maximala tidsbestämda straffet är tolv års fängelse, eller 15 års fängelse om straffet avser flera brott (2 c kap. 2 §). I 21 kap. 2 § finns bestämmelsen om *mord*, där straffet är fängelse på livstid. Ett antal försvårande omständigheter räknas upp i bestämmelsen, t.ex. att gärningen begåtts i berått mod eller på ett synnerligen rått eller grymt sätt.

Den gällande norska straffelovens¹⁰⁵ bestämmelse om uppsåtligt dödande (§ 233) är uppbyggd på ett liknande sätt som den finska. Den som dödar annan döms för *drab* till minst åtta års fängelse. Om försvårande omständigheter föreligger, antingen sådana som uttryckligen nämns i bestämmelsen, eller andra, gäller att maximistraffet 21 års fängelse kan användas.¹⁰⁶ Av allmänna bestämmelser i straffeloven följer att det maximala fängelsestraffet är 15 års fängelse, om det inte är fråga om t.ex. flerfaldig brottslighet eller återfall, eller om det särskilda maximistraffet 21 års fängelse särskilt anges i en bestämmelse (§ 17). I Norge har en ny straffelov¹⁰⁷ anta-

¹⁰² Lovbekendtgørelse nr 1028, den 22 augusti 2013.

¹⁰³ I dansk översättning heter lagen Den islandske borgerlige straffelov nr. 19, 1940.

¹⁰⁴ 19.12.1889/39.

¹⁰⁵ Lov 22 maj 1902 nr 10.

¹⁰⁶ Livstids fängelse förekommer inte i Norge. Brottslingar som bedöms vara särskilt farliga kan dock dömas till "forvaring", om detta straff se Ds 2013:55, s. 52 f.

¹⁰⁷ Lov 20 maj 2005 nr 28, bestämmelserna om uppsåtligt dödande m.m. införda genom lov 19 juni 2009 nr 74.

gits, men ännu inte trätt i kraft. I den nya lagen finns ingen särreglering av mord, utan uppsåtligt dödande bestraffas som *drap*, med en straffskala från åtta till 21 års fängelse (§ 275).

Barnadråp

Samtliga nordiska länder har för närvarande särregleringar av gärningen att en mor dödar sitt barn vid förlossningen eller i nära anslutning till denna. I Danmark regleras brottet i § 238 straffeloven. En mor som dödar sitt barn under eller strax efter födseln döms till längst fyra års fängelse om det kan antas att hon har handlat i nöd, av rädsla för vanära eller under påverkan av en vid förlossningen framkallad försvagning, förvirring eller rådvillhet. Utformningen av straffansvaret ser likadant ut på Island, men straffskalan sträcker sig upp till sex års fängelse (§ 212 i den isländska strafflagen).

Enligt 21 kap. 4 § i den finska strafflagen döms en kvinna, som i ett tillstånd av utmattning eller ångest på grund av nedkomsten dödar sitt barn, för barnadråp till fängelse i minst fyra månader och högst fyra år.

Enligt den norska straffeloven straffas en kvinna som förorsakar sitt barns död, under förlossningen eller inom ett dygn efter denna, med fängelse från ett till åtta år (§ 234). Är omständigheterna särskilt försvårande kan fängelse upp till 12 år användas. Både enligt den norska och danska lagen är försök till barnadråp straffritt om barnet inte blivit (allvarligt) skadat.

Straffbestämmelsen om barnadråp har inte överfört till den nya norska straffeloven. Strafflovskommisjonen anförde i sin utredning att överträdelser som avses i bestämmelsen i dag är sällsynta. Kommisjonen menade att det inte längre fanns något behov av en särreglering och föreslog att bestämmelsen inte skulle föras över till den nya straffeloven.¹⁰⁸ Regeringen anslöt sig till denna bedömning.¹⁰⁹

¹⁰⁸ NOU 2002:4, avsnitt 10.2.

¹⁰⁹ Ot.prp. nr 22, 2008-2009, s. 204.

Andra särregleringar av dråp

I Danmark finns särskilda bestämmelser för fall då någon dödar en annan på offrets egen begäran och då någon medverkar till en annans självmord (§ 239 och § 240). Straffet blir i sådana fall fängelse i högst tre år. Även i den isländska strafflagen finns motsvarande bestämmelser, men straffskalan för medverkan till självmord är böter eller fängelse i högst ett år (§ 213 och § 214).

Norge har också en särreglering, både i bestämmelserna i straffeloven som för närvarande gäller, och de som kommer att träda i kraft, för fall av medverkan till självmord och offrets samtycke till dråp (§ 235 och § 236 respektive § 276 och § 277). För medverkan till självmord är straffet fängelse i åtta till 21 år, eller, om särskilda omständigheter finns, under minimistrafvet eller en mildare straffart än fängelse. För dråp med samtycke kan också fängelsestraffet sättas under minimistrafvet eller kan påföljden bestämmas till en mildare straffart. I den nya norska straffeloven finns också en särreglering för *medlidensdråp* – för den som av medlidande dödar någon som är dödssjuk eller nära att dö av andra orsaker, kan straffet bestämmas under minimistrafvet eller till en mildare straffart än för dråp (§ 278). En liknande reglering är även gällande i dag för den som dödar någon som är obotligt sjuk (§ 235).

I Finland finns en bestämmelse som avser *dråp under förmildrande omständigheter* (21 kap. 3 § strafflagen). Bestämmelsen har följande lydelse.

Om ett dråp, med beaktande av de exceptionella förhållandena när brottet begicks, gärningsmannens motiv eller andra omständigheter som har samband med brottet, bedömt som en helhet har begåtts under förmildrande omständigheter, skall gärningsmannen för *dråp under förmildrande omständigheter* dömas till fängelse i minst fyra och högst tio år.

6.10.4 Överväganden och förslag avseende barnadråp m.m.

Förslag: Bestämmelsen om barnadråp upphävs. En särskild bestämmelse om dråp under förmildrande omständigheter införs med en straffskala om fängelse i högst åtta år.

Skälen för förslaget: Som beskrivits ovan har barnadråpsbestämmelsen i sin ursprungliga lydelse tillkommit under samhälleliga förhållanden som i huvudsak inte längre gäller. Även med den utformning bestämmelsen fick genom brottsbalkens införande kan ifrågasättas om det i dag finns tillräckliga skäl för att ha kvar en särreglering för de specifika situationer som bestämmelsen om barnadråp avser.¹¹⁰ Av kriminalstatistiken framgår också att bestämmelsen tillämpas i mycket få fall. Till detta kommer att brottsbenämningen barnadråp, för att beteckna en privilegierad form av dråp, kan ge intryck av att en lägre skyddsnivå gäller för små barn än för andra människor. Ett sådant synsätt är inte längre adekvat.

Samtidigt visar det ovan återgivna rättsfallet att det även i dag kan finnas ett behov att bestämma straffvärdet avsevärt under minimistrafvet för dråp i fall som omfattas av barnadråpsbestämmelsen. Motsvarande behov kan emellertid göra sig gällande också i flera andra situationer, vilka har beskrivits ovan. Detta talar för att låta bestämmelsen om barnadråp ersättas av en mer generell bestämmelse som tar sikte på samtliga fall av dråp som begåtts under starkt förmildrande omständigheter.

Visserligen kan en straffmätning under minimistrafvet för dråp redan uppnås med en tillämpning av 29 kap. 3 § andra stycket, men eftersom minimistrafvet ligger på en så hög nivå får den bestämmelsen – sett i förhållande till andra situationer – ett oproportionerligt stort genomslag i dessa fall. Det kan också vara en fördel om de fall av uppsåttligt dödande som har ett väsentligt lägre straffvärde än normalfallet särskiljs genom en egen brottsbenämning.

Som anförts inledningsvis medför den av oss föreslagna höjningen av minimistrafvet för dråp från sex till åtta års fängelse ett behov av att också se över straffskalan för barnadråp som sträcker sig upp till sex års fängelse. Att lämna den senare straffskalan oförändrad skulle innebära att kontinuiteten mellan straffskalorna bryts.

¹¹⁰ Jfr kritik av bestämmelsen av Sitte-Durling, Catharina, Barnadråp – voffor gör di på detta viset? i Festskrift till Suzanne Wennberg, s. 337–342 och synpunkten att regleringen inte längre behövs i Jareborg/Friberg, Brotten mot person och förmögenhetsbrotten, 2010, s. 23.

Om en sådan översyn sker finns skäl för att också överväga en modernisering av bestämmelsen.

Vi anser mot denna bakgrund att barnadråpsbestämmelsen bör upphävas och ersättas av en mer generell bestämmelse som omfattar uppsåtligt dödande under starkt förmildrande omständigheter.

Bestämmelsen bör i sin nya lydelse vara tillämplig dels i barnadråpssituationer, dels i andra situationer som redan definierats i den praxis som vi redogjort för ovan. Det kan också finnas andra fall där omständigheterna är starkt förmildrande. Syftet är dock inte att bestämmelsen ska tillämpas på ett sådant sätt att den rådande synen på uppsåtligt dödande och straffmätning av sådana brott förändras på något avgörande sätt.

Straffskalan för det nya brottet bör bestämmas så att den, på samma sätt som dagens barnadråpsbestämmelse, har ett högsta straff som motsvarar minimistraftet för dråp. Frågan är om minimum ska vara fängelseminimum eller ett annat och högre. Med våra förslag höjs straffminimum för dråp och detta innebär i och för sig att straffmätningen även av fall där omständigheterna är starkt förmildrande bör bli strängare än enligt nuvarande praxis. Å andra sidan är det tänkbart att det kan finnas situationer som ännu inte prövats och där det kan finnas skäl att tilldela en gärning ett mycket lågt straffvärde, t.ex. fall av dödshjälp där gärningsmannens agerande endast obetydligt förkortar offrets liv. Vi förordar därför att straffskalan, liksom den som i dag gäller för barnadråp, har sin utgångspunkt i fängelseminimum.

En konsekvens av vårt förslag är att möjligheterna att tillgripa straffprocessuella tvångsmedel minskar när det gäller sådana fall av uppsåtligt dödande som faller in under den nya bestämmelsen i stället för att rubriceras som dråp. Exempelvis blir det inte längre en huvudregel att skäl för häktning föreligger. Vi anser att detta är en rimlig och önskvärd följd av förslaget. I de fall där det redan inledningsvis står klart att en brottsmisstanke avser ett fall av uppsåtligt dödande som har ett straffvärde långt under minimistraftet för dråp bör av proportionalitetsskäl inte tvångsmedel som är avsedda för väsentligt allvarligare brottslighet komma till användning.

6.11 Könstympling av kvinnor

6.11.1 Bakgrund

Kvinnlig könstympling är en mångtusenårig sedvänja som innebär ingrepp i de kvinnliga yttre könsorganen. Könstympling förekommer framför allt i stora delar av Afrika, men också bl.a. i länder på arabiska halvön och i Asien. Kvinnlig könstympling har egentligen inte någon religiös grund och det finns inget stöd för sedvänjan vare sig i Koranen eller i Bibeln. Däremot kan religiösa skäl ibland åberopas för att motivera ingreppen. Den verkliga grunden för könstympling brukar anges vara att bruket är ett sätt att befästa mannens makt och kontroll över kvinnan i patriarkala samhällssystem eller -grupper.¹¹¹

Internationellt pågår sedan länge ett omfattande arbete för att bekämpa kvinnlig könstympling, bl.a. inom FN.¹¹² Som exempel kan nämnas att FN:s generalförsamling i december 2012 antog en resolution om att intensifiera arbetet mot kvinnlig könstympling¹¹³ och att FN:s befolkningsfond (United Nations Population Fund, UNFPA) och FN:s barnfond (United Nations Children's Fund, UNICEF) sedan 2008 samarbetar i ett gemensamt program mot könstympling.¹¹⁴ Även inom EU pågår ett arbete mot könstympling, bl.a. har Europeiska jämställdhetsinstitutet lagt fram en rapport om förekomsten av könstympling i Europa, åtgärder inom EU och medlemsstaterna samt slutsatser och rekommendationer om framtida strategier för att stoppa sedvänjan.¹¹⁵

Det finns fyra typer av könstympling enligt Världshälsoorganisationen (World Health Organization, WHO). Definitionerna kan endast betraktas som en teoretisk indelning; i praktiken är det svårt att fast avgränsa kategorierna.¹¹⁶

Typ 1: Förhuden på klitoris tas bort och ibland även hela eller delar av klitoris.

Typ 2: Klitoris skärs bort samt delar av eller hela de inre blygdläpparna.

¹¹¹ Se t.ex. Kvinnlig könstympling, Socialstyrelsen, 2002, s. 6, eller, för en utförligare redogörelse skriften Kvinnlig könstympling, Ett utbildningsmaterial för skola, socialtjänst och hälso- och sjukvård, Socialstyrelsen, 2005, s. 11–19.

¹¹² Om det internationella arbetet under 90-talet, se prop. 1997/98:55 s. 98 och/eller prop. 1998/99:70 s. 5.

¹¹³ Resolution 67/146.

¹¹⁴ Se UNFPA-UNICEF, Joint Programme on Female Genital Mutilation/Cutting: Accelerating Change, Annual Report 2012.

¹¹⁵ Female genital mutilation in the European Union and Croatia, European Union, 2013.

¹¹⁶ WHO:s faktablad nr 241, se även t.ex. Kvinnlig könstympling, Socialstyrelsen 2002.

Typ 3: Klitoris samt hela eller delar av de inre och yttre blygdläpparna skärs bort. Därefter sys det som är kvar av blygdläpparna ihop så att slidöppningen täcks. En liten öppning lämnas längst ner mot anus så att urin och menstruationsblod kan rinna ut. Denna typ kallas infibulation eller faraonisk omskärelse.

Typ 4: Prickning eller skärande på klitoris eller/och blygdläpparna. Ingrepp kan även göras genom att bränna klitoris och omgivande vävnad. Det förekommer även att vävnad skrapas bort eller att man skär runt slidmynningen eller för in frätande ämnen eller örter i vagina i syfte att förorsaka blödning eller för att göra öppningen trängre.

Könsstympling utförs vanligtvis på flickor upp till femton år. Konsekvenserna av ingreppet beror på hur det utförs och graden av stympling. De omedelbara följderna är smärta, blödning och chock. Långsiktiga konsekvenser kan vara smärta och värk i underlivet, besvärliga menstruationer, problem att urinera, klåda, ärrbildning, cystor, infektioner och infertilitet. I en studie som gjordes i samarbete med WHO i sex afrikanska länder påvisades att kvinnor som var könsstympade i högre grad riskerade olika komplikationer i samband med förlossningen och att dödligheten bland de nyfödda barnen till könsstympade kvinnor också var större än bland andra spädbarn.¹¹⁷

Svensk lagstiftning mot könsstympling infördes 1982.¹¹⁸ Lagen kallades då lag med förbud mot kvinnlig omskärelse. Efter Kvinno-våldskommissionens överväganden och förslag genomfördes en lagändring där ordet omskärelse byttes mot könsstympling.¹¹⁹ Vidare skärptes straffskalan, bl.a. utmönstrades böter. Samtycke till ingreppet kan efter lagändringen inte befria från ansvar. I en senare lagändring gjordes också lagen tillämplig även om brottet begåtts utomlands och även om bestämmelserna om svensk domsrätt i 2 kap. 2 och 3 §§ brottsbalken inte är tillämpliga.¹²⁰ Detta skedde för att motverka att personer bosatta i Sverige kringgår lagen genom att åka till ett annat land för att utföra könsstymplingen där.¹²¹

Som skäl för straffskärningen 1998 anförde regeringen bl.a. att könsstympande ingrepp per definition ger svåra bestående och

¹¹⁷ Kvinnlig könsstympling, Ett utbildningsmaterial för skola, socialtjänst och hälso- och sjukvård, Socialstyrelsen, 2005, s. 13 f., UNFPA, Global Consultation on Female Genital Mutilation/Cutting, Technical Report, 2008, s. 13 f.

¹¹⁸ SFS 1982:316

¹¹⁹ SFS 1998:407

¹²⁰ SFS 1999:267

¹²¹ Prop. 1998/99:70 s. 9 f.

invalidiserande skador av olika grad. Straffbestämmelsen är avsedd att innebära ett samhälleligt avståndstagande från den kvinnosyn som bruket av könsstympling ger uttryck för.¹²²

6.11.2 Brottet och straffskalorna

I lagen med förbud mot könsstympling av kvinnor föreskrivs straffansvar för ingrepp i de kvinnliga yttre könsorganen i syfte att stympa dessa eller åstadkomma andra bestående förändringar av dem. Straffansvar gäller numera oavsett om samtycke till ingreppet lämnats. Om brottet har medfört livsfara, allvarlig sjukdom eller i annat fall inneburit ett synnerligen hänsynslöst beteende ska det bedömas som grovt.

Straffskalan för brott av normalgraden är fängelse i högst fyra år och för grovt brott fängelse lägst två och högst tio år.

6.11.3 Rättspraxis

I ett hovrättsfall, RH 2007:7, ansåg hovrätten att ett brott av normalgraden hade ett straffvärde på två års fängelse. Hovrätten anförde att det fanns en rad försvårande omständigheter i fallet. Flickan som utsattes för ingreppet var mellan 11 och 12 år och befann sig med sin pappa i Somalia mot sin vilja. Hon hade försökt rymma från fadern. Könsstymplingen, anförde hovrätten, kunde betraktas som en repressalie för flyktförsöket och också ett sätt att få flickan att inordna sig i faderns vilja och i det faktum att hon snart skulle giftas bort. Fadern utnyttjade flickans skyddslösa ställning och brottet var ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i förhållandet till en närstående. Ingreppet skedde utan bedövning i flickans hem med ett rakblad. I domskälen anfördes att de fysiska skadorna var irreparabla och kunde leda till framtida problem i samband med graviditet och förlossning samt större risk att få urinvägsinfektioner och cystor i underlivet. Hovrätten anförde också att riskerna för långvariga psykiska skadeverkningar var uppenbara.

Av tingsrättens dom framgår att könsstymplingen som skett bestod i avlägsnande av klitoris förhud och del av de inre blygdläpparna.¹²³ I ett orefererat hovrättsavgörande bestod en köns-

¹²² Prop. 1997/98:55 s. 97 f.

¹²³ Göteborgs tingsrätt, dom den 26 juni 2006, mål nr B 3206-06.

stympling i att klitoris och dess förhud skurits bort och även delar av de inre blygdläpparna, varpå de inre blygdläpparna också delvis sytts ihop. Hovrätten fastställde i det fallet tingsrättens dom, tre års fängelse, avseende dels könsstympningsbrottet, dels grov fridskränkning.¹²⁴

6.11.4 Överväganden och förslag

Förslag: Bestämmelsen om straffansvar i lagen med förbud mot könsstympling av kvinnor ändras. Straffet för brottet av normalgraden sätts till fängelse i lägst två och högst sex år. Samtidigt införs en särskild straffskala för de fall där brottet är att bedöma som mindre grovt. Straffet för det grova brottet sätts till fängelse i lägst fem och högst tio år. Kvalifikationsgrunderna för det grova brottet är oförändrade, men med det tillägget att brottet är att bedöma som grovt om det medfört en särskilt omfattande skada.

Skälen för förslaget

Könsstympningsbestämmelsen bör ändras

Redan genom den skärpta syn på allvarliga våldsbrott som 2010 års straffmättningsreform syftade till att åstadkomma, framgår att misshandel som leder till allvarliga bestående men ska bedömas strängt. I 3 kap. 6 § brottsbalken föreskrivs att det vid bedömningen av om ett misshandelsbrott är synnerligen grovt särskilt ska beaktas om kroppsskadan är bestående. Det råder knappast någon tvekan om att det i realiteten skulle kunna förekomma könsstympningsbrott som måste betraktas som lika allvarliga som synnerligen grov misshandel med ett lägsta straff om fängelse i fyra år. Således kan gärningen avse att skära bort stora delar av de kvinnliga könsorganen och under former som kan vara både riskfyllda och ytterst smärtsamma. Inte sällan utförs ingreppet under primitiva förhållanden och utan bedövning. Därtill kommer att stymplingen ofta utförs på barn och att skadorna, både fysiska och psykiska, kan skapa livslångt lidande.

¹²⁴ Hovrätten för Västra Sverige, dom den 15 mars 2007, mål nr B 4231-06.

Särskilt mot bakgrund av att vi nu föreslår att minimistraflet för synnerligen grov misshandel ska höjas till fängelse i fem år kan ifrågasättas om straffskalorna för könsstympningsbrottet förhåller sig på ett rimligt sätt till straffskalorna för övriga grova våldsbrott.

Med tanke på det resonemang som fördes i propositionen, där det framhölls att skadorna efter en könsstympning i princip alltid är bestående, kan det också ifrågasättas om utformningen av straffskalan för normalgraden av brottet fullt ut kan anses motsvara brottets allvar. En bestående kroppskada talar för att brottet ska anses jämförbart med grov eller synnerligen grov misshandel. Därtill kommer att brottet, enligt vår mening, oavsett vilken fysisk skada som blir följden, är integritetskränkande på ett sådant sätt att allvaret i gärningen bör kunna jämföras med våldtäktsbrottet, som har ett straffminimum om två års fängelse.

I detta sammanhang bör framhållas att Högsta domstolen nyligen har slagit fast att det för våldtäkt inte erfordras att gärningsmannen har ett sexuellt syfte, utan att det är tillräckligt att gärningen kränker brottsoffrets sexuella integritet, se NJA 2013 s. 548. Rättsfallet avsåg en situation där en man tvångsvis hade fört in sina fingrar i vaginan på sin sambo för att kontrollera om hon hade varit otrogen. Det gjordes inte gällande att handlingen hade orsakat smärta eller hade ett sexuellt syfte. Högsta domstolen dömde mannen för våldtäkt av normalgraden.

Straffskalorna för könsstympningsbrottet i olika grader bör av dessa skäl ändras för att spegla brottslighetens allvar och för att förhindra en rättstillämpning som innebär att en gärning blir mildare bedömd för att den rubriceras som könsstympning i stället för det misshandelsbrott som gärningen innefattar.

Vilken ändring bör ske?

Vid en förändring av straffskalorna för könsstympningsbrottet bör ledning hämtas från straffskalorna för både misshandelsbrottet och våldtäktsbrottet. Således bör hänsyn tas såväl till att brottet regelmässigt medför bestående men för offret som att det utgör en allvarlig kränkning av offrets integritet. Dessa skäl talar för att brottet av normalgraden bör ha ett högre minimistraflet än grov misshandel och ligga på samma nivå som våldtäkt av normalgraden.

Som vi anförde ovan är det grova könsstympningsbrottet jämförbart med synnerligen grov misshandel och bör därför ha en straff-

skala i paritet med den brottstypen. Om straffskalan sätts på samma nivå som synnerligen grov misshandel anser vi att kvalifikationsgrunderna som de är utformade i dag blir adekvata i förhållande till det abstrakta straffvärdet. Som en ytterligare omständighet av betydelse för bedömningen av om brottet är grovt bör läggas att skadan varit särskilt omfattande. De mest ingripande könsstympningarna, där stora delar av de yttre kvinnliga könsorganen skärs bort, bör vanligtvis kunna betraktas som en sådan omfattande skada att brottet kvalificeras som grovt.

För det grova könsstympningsbrottet bör alltså gälla ett högre straffminimum än för grov våldtäkt. Ett våldtäktsbrott kan kvalificeras som grovt om gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet, medan det för grovt könsstympningsbrott på motsvarande sätt kvalificeras av ett *synnerligt* hänsynslöst beteende. Det grova könsstympningsbrottet innebär också, förutom en allvarlig kränkning av offrets integritet, en irreparabel fysisk skada.

För att möjliggöra en adekvat straffmätning bör det också finnas en möjlighet att i undantagsfall döma till ett straff under två års fängelse. Tillämpningen av den lägre straffskalan skulle t.ex. kunna komma i fråga om stympningen gällt en vuxen kvinna som lämnat sitt samtycke och om ingreppet också fått mycket lindriga följder. Att tillämpa denna lägre straffskala om könsstympningen utförts på barn måste anses vara i princip uteslutet.

6.12 Våra förslags förhållande till 2010 års straffmättningsreform

Bedömning: De förändringar av straffvärdebedömningen som avsågs med ändringen i 29 kap. 1 § andra stycket brottsbalken är i allt väsentligt relevanta även efter de justeringar av straffskalorna som vi föreslår. Detta gäller dock inte de specifika uttalanden om höjda straffnivåer som gjordes i samband med 2010 års reform och inte heller den förskjutning mellan de olika graderna av brott som Högsta domstolen beskrivit och tillämpat i sin praxis.

Skälen för bedömningen: I våra direktiv tas inte helt klart ställning till om förändrade straffskalor ska ses som ett sätt att genom en annan lagstiftningsteknik ge genomslag åt de straffnivåhöjningar

som avsågs med 2010 års reform, eller om förändrade straffskalor ska införas för att skärpa straffen för vissa allvarliga våldsbrott, utöver vad som följer av ändringen i 29 kap. 1 § andra stycket brottsbalken.

Till 2010 års straffmättningsreform gjordes med utgångspunkt från de straffskalor som alljämt gäller för olika allvarliga våldsbrott specifika motivuttalanden med avseende på de straffnivåhöjningar som förväntades bli utfallet av reformen. En förändring av straffskalorna medför att dessa motivuttalanden blir överspelade. Däremot påverkas inte de delar av reformen som syftar till att åstadkomma en mer nyanserad straffmätning med beaktande av såväl försvårande som förmildrande omständigheter.

För de brottstyper vars straffskala föreslås ändrad måste ny praxis för straffmätning och i förekommande fall påföljdsval utvecklas. Eftersom vi inte i något fall, utom avseende könsstypningsbrottet, föreslår ändring av rekvisiten för att tillämpa en viss straffskala, är vår utgångspunkt att gränsdragningen mellan de olika graderna för respektive brott inte ska förändras. Således bör exempelvis gränsdragningen mellan misshandel av normalgraden och grov misshandel ske enligt de kriterier som sedan tidigare har utvecklats i praxis. Skillnaden blir därvid att det lägsta straff som kan komma i fråga för grov misshandel är fängelse i ett år och sex månader.

En särskild fråga är dock vad som bör gälla för sådana fall av misshandel som har fått en ändrad rubricering till följd av 2010 års reform. Som tidigare beskrivits uttalade Högsta domstolen i rättsfallet NJA 2011 s. 89 att det får antas att avsikten med 2010 års reform inte endast varit att påverka straffvärdebedömningen inom givna straffskalor utan också att åstadkomma en förskjutning mellan de olika graderna av exempelvis misshandelsbrott, så att något fler fall än tidigare bedöms som grova brott. Högsta domstolen har sedan bekräftat detta synsätt i sin dom den 20 december 2013 (mål B 5204-13). Den senare domen kan tolkas så att ett fall av misshandel som tidigare bedömts vara av normalgraden med ett straffvärde motsvarande åtta till tio månaders fängelse numera ska bedömas som grov misshandel med ett straffvärde om ett års fängelse.

Om denna förskjutning mellan straffskalorna till följd av 2010 års reform får genomslag på motsvarande sätt även efter det att minimistraffet för grov misshandel har skärpts till fängelse i ett år och sex månader skulle detta i praktiken innebära en straffskärpning på mellan åtta och tio månaders fängelse. Såsom framgår av

våra allmänna utgångspunkter anser vi inte att en så stor straffskärpning är motiverad. Gränsdragningen mellan misshandel av normalgraden och grov misshandel bör därför ske med utgångspunkt från förarbeten och praxis utan beaktande av 2010 års reform. Någon sådan förskjutning mellan straffskalorna som beskrivs i NJA 2011 s. 89 bör således inte ske. I stället bör allvarliga fall av misshandel av normalgraden kunna ges ett högre straffvärde inom ramen för den befintliga straffskalan. Genom höjningen av minimistraffet för grov misshandel ökar nämligen den i praktiken tillämpliga straffskalan för misshandel av normalgraden. Vi vill dock framhålla att avsikten inte är att gradindelningsfaktorer eller nya minimistraff ska tillämpas på ett mekaniskt sätt, utan att domstolarna liksom i dag måste göra en helhetsbedömning av de omständigheter som föreligger i det enskilda fallet.

När det sedan gäller bedömningen av straffvärdet inom respektive straffskala bör, såsom uttalas i förarbetena till 2010 års straffmättningsreform, denna ske på ett nyanserat sätt och med beaktande av såväl försvårande som förmildrande omständigheter. De förändringar som 2010 gjordes i 29 kap. 1–3 §§ brottsbalken äger därmed fortsatt giltighet. Således måste straffmätningen ske på ett sådant sätt att det finns ett utrymme för att inom straffskalans ramar ge uttryck för domstolens syn på brottslighetens svårhet i det enskilda fallet. Detta innebär att straffvärdebedömningen bör ske på ett differentierat sätt så att inte flertalet fall stannar vid straffminimum.

Att närmare ange vilken nivå inom respektive brottstyp som ska anses motsvara ett normalfall är däremot knappast möjligt eller lämpligt. Detta är något som måste utvecklas i rättspraxis.

När det gäller de brottstyper som inte omfattas av våra förslag till förändring bör 2010 års straffmättningsreform kunna tillämpa på motsvarande sätt som tidigare. Däremot är det naturligen så att straffmätningen av brott som kan innehålla moment av våld eller hot om våld, t.ex. övergrepp i rättssak, påverkas av en skärpning av straffen för grov misshandel och grovt olaga hot, se vidare nästa avsnitt.

Sammanfattningsvis anser vi att de förändringar av rättsläget som avsågs med 2010 års straffmättningsreform i allt väsentligt bör anses relevanta även om straffskalorna för vissa av de allvarliga våldsbrotten förändras i enlighet med våra förslag, med de undantag som vi nu har redogjort för.

6.13 Konsekvenser för straffmätningen av andra brottstyper

Bedömning: För brott som är gradindelade bör en höjning av minimistraffet för en grövre grad av brottet leda till en förändrad straffmätningsspraxis även för den mindre allvarliga formen av brottet. En skärpt straffmätning för misshandel och olaga hot bör i sin tur påverka straffmätningen för andra brottstyper där våld eller hot om våld ingår som ett moment.

Skälen för bedömningen: Vid gradindelade brott anses, enligt gällande rättstillämpning, minimistraffet för en allvarligare form av brottet utgöra ett ”tak” för straffmätningen av en mindre allvarlig grad av brottet. Till exempel döms i normalfallet inte till ett års fängelse för misshandel av normalgraden, eftersom ett års fängelse är minimistraffet för grov misshandel. Den överlappande delen av straffskalan kan dock användas i vissa situationer, som torde uppstå mer sällan (se avsnitt 3.3).

Om minimistraffet för en viss grad av ett brott höjs, bör detta påverka straffmätningen av en mindre allvarlig form av brottet, eftersom det tillgängliga utrymmet för straffmätning utvidgas uppåt. Särskilt tydligt blir detta förhållande för gärningar där det finns omständigheter som gör att de ligger i närheten av att bli bedömda som grova brott. I sådana fall brukar straffvärdet, i vart fall som en utgångspunkt, anses ligga strax under miniminivån för det grövre brottet. Med en ny, förhöjd, sådan miniminivå torde alltså många gärningar få ett högre straffvärde än tidigare. Denna effekt bör göra sig gällande även på straffvärdenivåer längre ned i straffskalan.

En annan rimlig konsekvens är att straffmätningen för andra brottstyper där våld eller hot om våld ingår i straffstadgandet också påverkas. Således kan ett misshandelsbrott som ingår som ett led i t.ex. övergrepp i rättssak eller våld eller hot mot tjänsteman inte bedömas mildare än om det hade bedömts såsom ett självständigt brott enligt den justerade straffskalan. En strängare syn på våld och hot bör alltså beaktas också vid straffmätningen för andra allvarliga våldsbrott, i den mån tillgripet våld inte leder till att det döms i brottskonkurrens med misshandelsbrottet.

6.14 Konsekvenser för påföljdsbestämningen

Bedömning: I första hand kommer de förändrade straffskalor vi föreslår att leda till längre fängelsestraff när det gäller brottstyperna dråp, grov och synnerligen grov misshandel, grov utpressning och grovt rån. Strängare straffvärdebedömningar kommer också att påverka möjligheterna för domstolen att välja icke frihetsberövande påföljder. För brottstyperna grovt olaga tvång och grovt olaga hot, men även grov misshandel och grov utpressning, kan detta antas leda till fler fängelsedomar än tidigare.

Skälen för bedömningen: För de brottstyper där minimistraffet i dag ligger på ett års fängelse eller däröver (dråp, grov och synnerligen grov misshandel, grov utpressning och grovt rån) bestäms påföljden redan i dag i stor utsträckning till fängelse. En höjning av de abstrakta straffvärdena kan alltså i första hand antas påverka fängelsestraffens längd. Detta gäller framförallt dråp, synnerligen grov misshandel och grovt rån, där straffvärdena är så höga att andra påföljder än fängelse i princip är uteslutna. Kriminalstatistiken avseende grov utpressning, som än så länge bara finns tillgänglig för ett enda år, visar att domstolarna också för detta brott nästan uteslutande valde fängelse som påföljd.¹²⁵

När det gäller grov misshandel kan straffvärdebedömningen i kombination med andra skäl för en icke frihetsberövande påföljd, t.ex. möjligheten att förena skyddstillsyn med kontraktsvård, möjliggöra andra påföljder än fängelse. Så sker också enligt kriminalstatistiken, i drygt en tredjedel av fallen som avgörs i domstol.¹²⁶ Den straffnivåhöjning som får antas bli följden av våra förslag leder till ett ytterligare minskat utrymme för att välja andra påföljder än fängelse, vilket medför fler fängelsestraff för denna brottstyp.

Fler fängelsestraff skulle också kunna bli följden av en strängare syn på brotten grovt olaga tvång och grovt olaga hot. Om våra förslag genomförs kommer minimistraffen för dessa brottstyper att närma sig ett års fängelse. Olaga hot anses ofta vara ett brott av sådan art att det finns en presumtion för fängelse. Samma bedömning torde gälla för olaga tvång, om gärningen innefattar våld eller hot om våld. Eftersom straffvärde och art vägs samman i påföljds-

¹²⁵ Den officiella kriminalstatistiken, tabell 420 (lagföringsbeslut efter huvudbrott och huvudpåföljd) för år 2012. Av 23 domar avseende grov utpressning bestämdes påföljden till fängelse i 21 fall.

¹²⁶ Se samma tabell som i föregående not för åren 2010–2012.

valet (se avsnitt 3.4.4) torde högre konkreta straffvärden, även under ettårsnivån, leda till att utrymmet att välja en icke frihetsberövande påföljd minskar.

När det gäller ungdomstjänst och ungdomsvård kommer högre konkreta straffnivåer också att något minska utrymmet att välja dessa påföljder. Ungdomstjänst som ensam påföljd kan i dag väljas om straffvärdet för en vuxen person hade varit mellan ett och ett halvt och två och ett halvt års fängelse (beroende på om den unge är 15, 16 eller 17 år). Redan nu är alltså ungdomstjänst i de flesta fall utesluten som påföljd vid mycket allvarlig våldsbrottslighet som dråp, grovt rån eller synnerligen grov misshandel. Höjda straffnivåer för brotten grov utpressning och grov misshandel kan dock komma att utesluta tillämpningen av ungdomstjänst i fler fall än i dag. När det gäller kombinationen av ungdomsvård och ungdomstjänst torde denna kunna användas vid högre straffvärden än enbart ungdomstjänst, från straffvärden för en vuxen om knappt tre år till omkring fyra och ett halvt års fängelse. Även om det alltså är möjligt att utnyttja denna kombination som påföljd vid högre straffvärden än ungdomstjänst, kan det inte uteslutas att högre straffnivåer för de allvarliga våldsbrott där vi föreslår en förändring, kommer att göra att påföljds kombinationen i vissa fall inte kan komma ifråga. När det gäller ungdomsvård som ensam påföljd torde tillämpningsområdet i vart fall inte vara vidare än för kombinationen av ungdomsvård och ungdomstjänst, och därför kommer höjda straffnivåer påverka även möjligheten att välja ungdomsvård som påföljd.¹²⁷

Om ungdomspåföljderna i en något utökad utsträckning inte kan väljas som påföljd för lagöverträdare i åldern 15–17 år kommer detta troligtvis leda till att fler unga döms till sluten ungdomsvård. Även för sluten ungdomsvård finns en övre gräns när det gäller straffvärde där påföljden inte längre kan tillämpas. Denna gräns ligger dock så högt att detta kan bli fallet endast om den unge döms för mord med ett högt straffvärde och endast om den unge är närmare 18 år.

Slutligen bör nämnas att när det gäller psykiskt störda lagöverträdare är möjligheten att döma till fängelse trots att brottet begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning i viss mån kopplad till brottets straffvärde. Vi gör dock bedömningen att våra förslag inte i någon väsentlig mån påverkar valet av påföljd för psykiskt störda lagöverträdare.

¹²⁷ Se avsnitt 3.4.4 för bakgrunden till den nuvarande ordningen när det gäller ungdomspåföljderna och vid vilka straffvärden det är möjligt att välja dem som påföljd.

6.15 Konsekvenser för tillämpningen av bl.a. processuella bestämmelser

Bedömning: De förändringar i straffskalorna som vi föreslår kan inte anses ha någon väsentlig påverkan på tillämpningen av andra bestämmelser, bl.a. processuella sådana, som innehåller s.k. strafftrösklar eller på andra sätt knyter an till ett brotts straffskala.

Skälen för bedömningen: Som redogjorts för i avsnitt 3.7, finns en mängd bestämmelser som knyter an till brottens straffskalor genom angivandet av s.k. strafftrösklar. En bestämmelse som styr t.ex. ett ingripande av något slag från samhällets sida är i sådana fall beroende av om den enskilde gjort sig skyldig till, eller misstänks för, ett brott av en viss dignitet. Ett exempel är bestämmelserna om häktning, vars tillämpning förutsätter misstanke om ett brott där fängelse i ett år ingår i straffskalan (24 kap. 1 § rättegångsbalken).

Samtliga brott där vi föreslår ändrade straffskalor har ett års fängelse i straffskalan, och omfattas alltså redan av strafftrösklar utformade som den i häktningsbestämmelsen. Samtidigt innebär inte våra förslag att något av brotten når upp till en annan förekommande strafftröskel, nämligen brott med minimistraffet två års fängelse (som är en förutsättning för bland annat s.k. obligatorisk häktning, 24 kap. 1 § andra stycket rättegångsbalken). Synnerligen grov misshandel och grovt rån ligger redan över denna nivå.

Det finns exempel på strafftrösklar som inte bara knyter an till den tillämpliga straffskalan, utan i stället (eller också) möjliggör ingripanden vid misstankar om brott om det förutsedda straffvärdet av brottet ligger på en viss nivå. Så är fallet t.ex. för tvångsmedlen hemlig avlyssning av elektronisk kommunikation och hemlig kameraövervakning (27 kap. 18 och 20 a §§ rättegångsbalken), som förutsätter att straffvärdet för ett misstänkt brott kan antas överstiga fängelse i två år. Med en ny miniminivå för grov misshandel och grov utpressning kommer fler gärningar att ha ett straffvärde på över två års fängelse och därmed möjliggöra användandet av dessa tvångsmedel i något fler fall.

Tillämpningen av bestämmelserna om preskription påverkas inte av våra förslag eftersom de utgår från straffmaximum.

Sammanfattningsvis gör vi bedömningen att de förslag vi lämnat inte kommer att få några stora konsekvenser för tillämpningen av

andra bestämmelser som innehåller strafftrösklar eller på något annat sätt knyter an till brottens straffskalor för sin tillämpning. Vi har dock inte gått igenom samtliga sådana bestämmelser. Skulle våra förslag innebära att något fler gärningar hamnar inom ramen för användandet av straffprocessuella tvångsmedel, är detta dock en rimlig konsekvens av dessa eftersom en strängare syn på de allvarliga våldsbrotten också bör kunna motivera att tvångsmedel kan användas i större utsträckning.

Vårt förslag gällande *dråp under förmildrande omständigheter*, se avsnitt 6.10.4, leder till minskade möjligheter att använda tvångsmedel med avseende på gärningar som i dag rubriceras som dråp. Till exempel kommer inte sådana fall av uppsåtligt dödande omfattas av bestämmelsen om obligatorisk häktning. Vi har ansett dessa följder rimliga, se vidare våra överväganden i denna del.

När det gäller könsstympningsbrottet innebär våra förslag inga förändrade preskriptionstider. Däremot innebär de att normalgraden av brottet kommer att omfattas av fler tvångsmedel i rättegångsbalken: obligatorisk häktning (24 kap. 1 § andra stycket), hemlig avlyssning respektive hemligt övervakning av elektronisk kommunikation (27 kap. 18 och 19 §§) samt hemlig kameraövervakning (27 kap. 20 a §).

Vi anser att dessa följder av de förändrade straffskalorna för könsstympningsbrotten är rimliga, eftersom de förändrade straffskalorna motiveras av brottslighetens allvar och att samma möjligheter att utreda och beivra sådan brottslighet därmed bör kunna utnyttjas som för annan, lika allvarlig brottslighet.

7 Konsekvensanalys

7.1 Inledning

I 14–15 a §§ kommittéförordningen (1998:1474) finns bestämmelser om vilka konsekvenser av en utrednings förslag som ska redovisas. I detta kapitel redogör vi för våra bedömningar i dessa delar. Sammanfattningsvis innebär våra förslag framför allt ekonomiska konsekvenser för staten, genom att strafftiderna kommer att öka när det gäller de allvarliga våldsbrott för vilka vi föreslår förändrade straffskalor. Därmed kommer Kriminalvårdens kostnader för verkställighet att bli högre. De ekonomiska konsekvenserna av våra förslag behandlas därför först i kapitlet.

7.2 Ekonomiska konsekvenser

Bedömning: Om våra förslag till förändrade straffskalor genomförs kommer de att medföra ökade kostnader för staten. De ökade kostnaderna kommer i princip att belasta Kriminalvården. Detta kan eventuellt komma att innebära att Kriminalvården behöver tilldelas ytterligare resurser.

Skälen för bedömningen:

Inledning

Om våra förslag genomförs bör de leda till längre strafftider. Detta kommer i sin tur att leda till ökade kostnader för Kriminalvården. Att beräkna hur stora dessa kommer att bli är dock förenat med betydande svårigheter.

För att göra en uppskattning av hur mycket strafftiderna sammanlagt kommer att öka har vi valt att räkna med att ett visst antal

domar med fängelse som påföljd kommer att meddelas per år avseende relevanta brottstyper och att våra förslag kommer att medföra en viss ökning av fängelsestraffens längd i dessa fall. Som framgår i det följande kan det inte bli fråga om annat än grova uppskattningar, särskilt när det gäller vilken ökning per fängelsestraff som det finns anledning att räkna med.

Kostnadsberäkningen bygger på uppgifter från Kriminalvården om uppskattade kostnader för verkställighet i 2016 års kostnadsläge. Detta är det år då våra förslag tidigast kan komma att få någon effekt. Hela den kostnadsökning vi redovisar kommer dock inte att uppstå med en gång, utan den kommer att inträda successivt. De längre strafftiderna som kan förväntas uppstå 2016 avser brottstyper för vilka strafftiderna är ungefär ett år eller därunder. När det gäller brottstyper som redan i dag innebär fleråriga fängelsestraff kommer effekterna av våra förslag att uppstå först efter flera år.

I våra följande resonemang utgår vi från vad som gäller i dag för påföljdsbestämning. Även om Påföljdsutredningens förslag (se avsnitt 4.3.1) skulle genomföras torde detta ha en begränsad inverkan på konsekvenserna av våra förslag. Detta gäller särskilt avseende brottstyper som redan har minimistraff på ett års fängelse eller mer. För olaga hot och olaga tvång skulle däremot den höjning av minimistraffet som vi föreslår eventuellt få en minskad betydelse för strafflängderna om Påföljdsutredningens förslag genomförs, eftersom dessa brotts art då inte längre kommer att tala för att fängelse väljs som påföljd och den som döms för brottslighet med ett straffvärde under ett år i normalfallet kommer att få villkorligt fängelse. Å andra sidan innebär Påföljdsutredningens förslag att det villkorliga fängelsestraffet ska förenas med tilläggssanktioner som avses bli mer ingripande vid högre straffvärden, vilket medför att straffvärden även under ett år ska få ett tydligare genomslag på ingripandenivån. Verkställigheten av tilläggssanktioner kommer, enligt utredningen, att medföra ökade kostnader för frivården. Påföljdsutredningen har gjort bedömningen att deras förslag sammantaget inte kommer att öka det allmännas utgifter.¹

¹ SOU 2012:34, se t.ex. sammanfattningen av utredningens konsekvensanalys, del 1 av betänkandet, s. 41.

Hur många fängelsedomar i framtiden?

När det gäller antalet domar har utgångspunkten för uppskattningen varit den offentliga kriminalstatistiken för de tre senaste åren. Som vi tidigare beskrivit har våldsbrottslighetens struktur och omfattning varit i stort sett konstant sett i ett flerårigt perspektiv (se avsnitt 5.5.2). Det finns därmed i vart fall inget som tyder på att antalet fängelsedomar under de följande åren kommer att öka i antal p.g.a. grövre eller mer utbredd brottslighet. Det finns heller ingen anledning att räkna med att behandlingen av brottsanmälningar i rättskedjan under de närmaste åren skulle förändras på ett sådant sätt att fängelsedomarna av den anledningen kan förväntas stiga i antal, t.ex. som en följd av fler lagföringsbeslut totalt sett. Som vi tidigare beskrivit har antalet lagföringsbeslut tvärtom sjunkit sedan 2009.²

Våra förslag kan däremot, som vi beskrivit i avsnitt 6.14, komma att leda till att utrymmet att välja icke frihetsberövande påföljder minskar något och att fler fängelsedomar därför kan komma att meddelas som en följd av att straffskalorna för brotten förändras. Att beräkna hur många fler fängelsedomar detta kan röra sig om går dock knappast att göra, och uppskattningen får därmed utgå från vad som gällt de senaste åren.

Redovisningen av domar med fängelse som påföljd i kriminalstatistiken görs enligt huvudbrottsprincipen, se avsnitt 5.5.3. Det antal domar som därmed ligger till grund för vår beräkning är de där förändrade straffskalor bör få störst genomslag. Om ett brott räknas som huvudbrott i kriminalstatistiken, dvs. har den strängaste straffskalan, torde detta också i de flesta fall innebära att domstolen ansett detta brott vara det allvarligaste. Om den dömda begått fler brott än huvudbrottet har övriga brott en avtagande betydelse för brottslighetens sammanlagda straffvärde, se avsnitt 3.4.3. I de fall en lagförd person begått något eller flera av de brott som våra förslag avser, men brottet inte har varit huvudbrott, kommer visserligen det samlade straffvärdet för brottsligheten att öka. För dessa fall är det dock ännu svårare att göra en uppskattning av ökningens storlek eftersom det samlade straffvärdet i sådana fall påverkas av bl.a. hur många brott som begåtts och hur högt straffvärde som det allvarligaste av dem anses ha.

² Se vidare avsnitt 5.5. Jfr också Den framtida verksamhetsvolymen i rättskedjan, Centrala prognoser för perioden 2013–2016, En rapport från Brå, Rikspolisstyrelsen, Åklagarmyndigheten, Domstolsverket och Kriminalvården, 2012. I denna rapport görs bedömningen att antalet inkomna och avgjorda brottmål i domstol kommer att vara konstant under åren 2012–2016, se s. 7.

Vilka brottstyper bör omfattas?

Vi har valt att göra en uppskattning av de ökade strafftiderna för de brottstyper där vi föreslår förändrade straffskalor och dessutom för vissa brott av en lägre grad. Som en följd av att straffminimum för en svårare grad av ett brott höjs, kommer, som vi beskrivit i avsnitt 6.13, utrymmet för straffmätning även av brottets mindre allvarliga form att öka, vilket bör påverka straffvärdebedömningarna av vissa brott av normalgraden i höjande riktning.

Som vi anført i nämnda avsnitt, kan våra förslag därtill komma att påverka straffvärdebedömningarna för andra allvarliga våldsbrott. Att göra en mer exakt bedömning av hur stor en sådan straffnivåhöjning skulle kunna bli anser vi vara i princip omöjligt. Vi har därför inte tagit med sådana allvarliga våldsbrott i denna beräkning. Vi har inte heller tagit med könsstypning av kvinnor eller gärningar som kan komma att bedömas som dråp under förmildrande omständigheter i denna ekonomiska beräkning, eftersom sådana brott förhållandevis sällan förekommer i rättstillämpningen.

Straffnivåhöjning per dom i våra beräkningar

När det gäller hur stor ökning per fängelse dom man bör räkna med har vi valt att utgå från samma höjning av strafflängden som vi föreslår för minimistraffet för aktuell brottstyp. Vi har därvid valt en enhetlig ökning med avseende på relevanta brott av normalgraden. Det bör påpekas att detta utgör en förenkling som inte fullt ut speglar vår uppfattning om hur straffnivåerna kommer att höjas i realiteten och naturligtvis inte heller utgör en rekommendation för hur den förändrade straffskalan ska tillämpas. Givetvis kommer inte straffnivåerna storleksmässigt att påverkas på samma sätt för alla gärningar.

Kostnaderna för den ökade strafflängden

Kostnaden för de ökade strafflängderna beror på vilka kostnader inom Kriminalvården som följer med den ökade längden på fängelsestraffen. Två tredjedelar av den beräknade förhöjda strafftiden ska avtjänas. Eftersom våra förslag i första hand rör fängelsestraff på över sex månader finns det inte anledning att räkna med verkställighet genom elektronisk övervakning (fotboja). Kriminalvården har

uppgett att kostnaden för ett dygns avtjänande i anstalt, säkerhetsklass 1 och 2, kan uppskattas till 3 300 kronor. Kostnaden för avtjänande i anstalt i säkerhetsklass 3 kan uppskattas till 2 100 kronor per dygn, och samma kostnad kan antas gälla för olika former av utslusningsåtgärder, t.ex. vistelse i halvvägshus eller utökad frigång. För de brottstyper som är aktuella kan man uppskattningsvis räkna med att fängelsetiden för personer dömda för olaga hot och olaga tvång kommer att avtjänas i säkerhetsklass 3, medan dömda för övriga brott inledningsvis kommer att avtjäna sina straff i säkerhetsklass 1 och 2, men att 20 procent av den totala strafftiden där efter kommer att avtjänas genom särskilda utslusningsåtgärder och/eller i en lägre säkerhetsklass.

Slutligen ska nämnas att Kriminalvården även har kostnader för tiden efter villkorlig frigivning. Som beskrivits i avsnitt 3.5 kan den som villkorligt frigivits ställas under övervakning, om det anses påkallat. Övervakningen har dels en hjälp- och stödfunktion, dels en kontrollfunktion, och det är utifrån detta som prövningen av övervakningsbehovet ska ske. Det utdömda fängelsestraffets längd har alltså ingen avgörande betydelse för bedömningen, men generellt anses övervakning motiverad från en kontrollsynpunkt för personer dömda till längre fängelsestraff. Om fängelsestraffets längd för vissa brott ökar, kan detta få till effekt att något fler personer därmed ställs under övervakning jämfört med tidigare. Eftersom dessa effekter är mycket svåra att uppskatta har vi inte tagit med några ökade kostnader för övervakning i våra beräkningar.

Vår kostnadsberäkning³

För år 2011 och 2012 var antalet fängelsedomar avseende *dråp* knappt 30 stycken och för år 2010 knappt 50. Om man ser till antalet fängelsedomar ytterligare några år tillbaka i tiden har antalet dock varit närmare 30 än 50. Vi har därför valt att räkna med 30 fängelsedomar för dråp per år.

Antalet fängelsedomar för *grov misshandel* var under åren 2010–2012 cirka 500 stycken.⁴ Vi har därför valt detta antal för våra beräkningar. Antalet misshandelsdomar av normalgraden där strafftiden bestämdes till mer än sex månader och upp till ett år, var

³ Uppgifter om antalet fängelsedomar i det följande stycket är hämtade från den officiella kriminalstatistiken, tabell 430 (domslut med huvudpåföljd fängelse efter huvudbrott och fängelsetidens längd i månader) för åren 2010, 2011 och 2012.

⁴ 486 stycken 2012, 504 stycken 2011 och 528 år 2010.

under dessa år cirka 100 stycken. Vi har därför räknat med 600 fängelsedomar och en ökning med ett halvår för varje dom.

År 2012 var antalet fängelsedomar avseende *synnerligen grov misshandel* 13 stycken, tidigare år 10 respektive 9 stycken. Vi har valt att ta upp 15 domar i vår beräkning. I nästan samtliga fall var synnerligen grov misshandel också huvudbrott.

För *grovt rån* var antalet fängelsedomar 50 stycken både för åren 2012 och 2011. År 2010 var antalet 58 stycken. Vi har valt att räkna med 50 domar per år. Antalet fängelsedomar som avser rån har legat mellan 440 till 475 stycken per år för dessa år, och antalet fängelsedomar med strafflängd över två år har varit mellan 73 och 86 stycken. Vi har därför valt att lägga 80 domar per år till grund för beräkning av ökningen av strafflängderna. Eftersom minimistraffet för rån föreslås vara oförändrat har vi beräknat ökningen så att 6 månader läggs till de domar som i dag avser fängelse i två år eller mer.

Grov utpressning har särredovisats i kriminalstatistiken endast för år 2012, då antalet fängelsedomar var 21 stycken. För åren 2010 och 2011 var antalet fängelsedomar som redovisades under utpressning med strafflängder på exakt 12 månader och mer 22 respektive 18 stycken. Vi räknar därför med 20 fängelsedomar avseende grov utpressning per år. Antalet domar för utpressning som avsåg fängelsestraff längre än sex månader men kortare än ett år har för samtliga tre år legat strax över eller under 10 stycken. För utpressning sammanlagt räknar vi därför med 30 domar per år.

Grovt olaga hot har inte särredovisats i kriminalstatistiken förrän året 2012. Detta år avsåg 34 fängelsedomar detta brott. Även för de tidigare åren har antalet fängelsedomar som avsåg olaga hot med strafflängder på exakt sex månader och mer varit 30 till 40 stycken. Vi räknar därför med 35 domar avseende grovt olaga hot. Fängelsedomar med strafflängder över 3 månader var cirka 15 stycken 2010 och 2011 och 9 stycken 2012. Vi har därför lagt till 15 domar avseende olaga hot.

År 2011 och 2012 var det sammanlagda antalet fängelsedomar med *olaga tvång* som huvudbrott endast ett tiotal stycken. Antalet grova brott var två stycken år 2012. År 2010 var antalet domar 20 stycken. Vi har därför räknat med 10 domar totalt sett för olaga tvång och grovt olaga tvång.

Dråp	+ 2 år	60 år
Misshandel (normalgraden och grov)	+ 6 mån	300 år
Synnerligen grov misshandel	+ 1 år	15 år
Rån	+ 6 mån	40 år
Grovt rån	+ 1 år	50 år
Utpressning (normalgraden och grov)	+ 6 mån	15 år
Olaga hot (normalgraden och grovt brott)	+ 3 mån	ca 12 år
Olaga tvång (normalgraden och grovt brott)	+ 3 mån	ca 3 år
Totalt		495 år

Våra förslag innebär alltså en total årlig ökning av strafftiderna med 495 års fängelse. Av dessa ska, med hänsyn till reglerna om villkorlig frigivning, två tredjedelar, 330 år, verkställas i anstalt.

Enligt de kostnadsuppgifter m.m. vi fått från Kriminalvården, kan kostnaderna för verkställighet av denna ökade strafftid, med de reservationer som gjorts tidigare i avsnittet, beräknas enligt följande.

	Antal fängelseår	Dygnskostnad	Årskostnad	Totalt (miljoner kr/år)
Säkerhetsklass 1 och 2	260	3 300	1 204 500	313
Säkerhetsklass 3 och särskilda utslusningsåtgärder	70	2 100	766 500	54
Totalt				367

Finansiering av Kriminalvårdens ökade kostnader

Konsekvenserna av våra förslag för Kriminalvårdens resursbehov i stort, kan komma att påverkas av att verkställigheten i anstalt för andra brott kommer att minska i omfattning. I rapporten Den framtida verksamhetsvolymen i rättskedjan, Centrala prognoser för perioden 2013–2016, görs en bedömning för Kriminalvårdens del som visar på att behovet av anstaltsplatser fram till 2016 kommer att minska med cirka 500 platser. Som framgår av publikationen finns en mängd faktorer som påverkar klientantalet och behovet av

anstaltsplatser. En av många sådana faktorer är den förändrade praxisen i narkotikabrottmål.⁵

Även om vissa resurser kan frigöras i Kriminalvårdens verksamhet p.g.a. minskat antal fängelsedömda, kan dessa resurser komma att behövas för annan utveckling av Kriminalvårdens verksamhet. Det kan därmed inte utan vidare antas att resurser som eventuellt kommer att frigöras i framtiden kan överflyttas till att täcka de merkostnader som uppstår till följd av att strafflängderna för allvarliga våldsbrott ökar. Kriminalvårdens ökade kostnader kan därför komma att behöva finansieras genom ökade anslag.

Inga övriga ekonomiska konsekvenser

Våra förslag kan inte anses innebära en ökad arbetsbörda för domstolarna, Åklagarmyndigheten eller andra aktörer inom rättskedjan. Några övriga ekonomiska konsekvenser än dem för Kriminalvården finns det därmed inte anledning att räkna med.

7.3 Övriga konsekvenser enligt kommittéförordningen

Bedömning: Våra förslag medför inte några av de övriga konsekvenser som ska redovisas enligt kommittéförordningen, bl.a. konsekvenser för brottsligheten.

Skälen för bedömningen: Enligt 15 § kommittéförordningen ska konsekvenser av lämnade förslag redovisas, om förslagen har betydelse för

- den kommunala självstyrelsen
- brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet
- sysselsättning och offentlig service i olika delar av landet
- små företags arbetsförutsättningar, konkurrensförmåga eller villkor i övrigt i förhållande till större företags

⁵ Den framtida verksamhetsvolymen i rättskedjan, Centrala prognoser för perioden 2013–2016, En rapport från Brå, Rikspolisstyrelsen, Åklagarmyndigheten, Domstolsverket och Kriminalvården, 2012 s. 37–45.

- jämställdheten mellan kvinnor och män
- möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen.

Våra förslag till förändrade straffskalor kommer inte att ha någon betydelse för de uppräknade förhållandena, utom möjligen för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet. Straffnivåutredningen anförde följande angående detta i sin konsekvensanalys.

Vi har i avsnitt 7.3 konstaterat att en höjd straffnivå inte kan antas leda till minskad brottslighet. Det är alltså inte troligt att de förslag vi lämnar kommer att medföra att potentiella gärningsmän avstår från att begå brott (allmänprevention) eller att de personer som har avtjänat straff kommer att avstå från att begå brott på nytt (individualprevention). Inte heller tror vi att förslagen kommer att leda till några mätbara inkapaciteringseffekter.

Som vi har anført i avsnitt 7.3 kan en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott möjligen ge vissa effekter för det brottsförebyggande arbetet, vilka indirekt kan ge preventiva effekter. Den skärpta synen kan nämligen leda till att samhället tar större avstånd från allvarlig våldsbrottslighet, vilket i sin tur kan ge en signal till myndigheter och andra aktörer i samhället att prioritera åtgärder som syftar till att förebygga och bekämpa sådan brottslighet. Generellt är det dock mycket svårt att härleda effekter av detta slag till en specifik lagändring. De flesta straffskärpningar genomförs i ett sammanhang där det också sker andra förändringar i samhället som kan påverka brottsutvecklingen. Sammantaget gör vi därför bedömningen att våra förslag inte kommer att medföra annat än marginella konsekvenser för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet.⁶

Vi gör samma bedömning som Straffnivåutredningen när det gäller konsekvenserna av våra förslag för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet.

⁶ SOU 2008:85, s. 369 f.

8 Ikraftträdande och övergångsbestämmelser

8.1 Ikraftträdande

Förslag: De nya bestämmelserna träder i kraft den 1 juli 2015.

Skälen för förslaget: Med hänsyn till den tid som kan beräknas gå åt för remissförfarande, fortsatt beredning inom Regeringskansliet och riksdagsbehandling bör de bestämmelser vi föreslår tidigast kunna träda i kraft den 1 juli 2015. Vi föreslår därför detta datum för ikraftträdande. Som vi framhållit i avsnitt 6.2.1 kan det dock finnas anledning att under ytterligare en tid noga följa utvecklingen av praxis för straffmätning inom de aktuella brottstyperna. Därför kan det också finnas skäl att avvakta med att genomföra våra förslag längre tid än vad som följer av den föreslagna tidpunkten för ikraftträdande.

8.2 Övergångsbestämmelser

Bedömning: Några särskilda övergångsbestämmelser behövs inte.

Skälen för bedömningen: Av 2 kap. 10 § regeringsformen framgår att det inte får dömas ut en svårare brottspåföljd för en gärning än vad som var föreskrivet när den begicks. Den nu beskrivna principen har kommit till uttryck i 5 § lagen (1964:163) om införande av brottsbalken. Enligt andra stycket ska straff bestämmas efter den lag som gällde när gärningen företogs, om inte den lag som gäller när domen meddelas leder till frihet från straff eller till lindrigare straff. Denna bestämmelse anses generellt tillämplig inom straff-

rätten, dvs. även inom specialstraffrätten.¹ Domstolen ska alltså tillämpa den bestämmelse som ger det mest förmånliga resultatet för den tilltalade. Vi gör därför bedömningen att någon särskild övergångsbestämmelse inte är nödvändig när det gäller våra förslag till ändrade straffskalor och inte heller när det gäller införandet av bestämmelsen om dråp under förmildrande omständigheter.

När det slutligen gäller bestämmelsen i 9 kap. 12 § brottbalken finns inget som hindrar att den tillämpas från ikraftträdandet även med avseende på brott som har begåtts dessförinnan, och någon övergångsbestämmelse behövs därför inte.

¹ NJA II 1964 s. 102, jfr Brottsbalken, en kommentar på internet, kommentaren till aktuellt lagrum.

9 Författningskommentar

9.1 Förslaget till lag om ändring i brottsbalken

3 kap.

2 §

Paragrafen har ändrats på så sätt att minimistraffet har höjts från sex till åtta års fängelse. Ändringen har behandlats i avsnitt 6.9.3. I övrigt har språkliga ändringar gjorts.

Höjningen av straffminimum syftar till att höja straffnivån för brottet generellt. Den är inte avsedd att påverka gränsdragningen mellan dråp och mord.

I fråga om gränsdragningen mellan dråp och *dråp under förmildrande omständigheter*, se under 3 kap. 3 §.

Vid straffmätning inom den nya skalan gäller allmänna bestämmelser, bl.a. 29 kap. 1 § brottsbalken i dess lydelse efter den 1 juli 2010, se vidare i författningskommentaren till ändringen i 3 kap. 6 § brottsbalken.

3 §

Paragrafen har fått ett nytt innehåll genom att det tidigare brottet *barnadråp* har ersatts av brottet *dråp under förmildrande omständigheter* med ett vidare tillämpningsområde än bestämmelsen om barnadråp. Ändringen har behandlats i avsnitt 6.10.4.

Bestämmelsen är avsedd att tillämpas i fall där uppsåtligt dödande sker under omständigheter som är synnerligen mildrande. Detta innebär att det bör ha förelegat särskilda förhållanden som medför att gärningen väsentligt avviker från normalfallet av dråp. Avsikten är att bestämmelsen ska tillämpas främst i de fall då det enligt tidigare praxis ansetts finnas förmildrande omständigheter

som motiverade att kraftigt underskrida straffminimum för dråp med stöd av 29 kap. 3 § andra stycket. Den praxis som sedan tidigare finns på detta område är inte avsedd att förändras på något avgörande sätt. Det kan alltså vara fråga om gärningar som begåtts under mycket stark provokation, vissa fall då gärningsmannen handlat i en nöd- eller nödvärnssituation utan att vara fri från ansvar eller fall av aktiv dödshjälp. Ett annat exempel är fall som skulle ha träffats av den tidigare bestämmelsen om barnadråp, dvs. när en mor dödar sitt barn under inflytande av en psykisk störning eller annat förhållande som är kopplat till graviditeten eller förlossningen.

Straffmaximum har satts till åtta års fängelse för att ansluta till minimistraffet för dråp. I enlighet med den praxis som redan finns torde dock straffmätningen i normalfallet inte ske med utnyttjande av den översta delen av denna straffskala.

6 §

Paragrafens *första stycke* har ändrats genom att straffminimum för grov misshandel har höjts, från ett års fängelse till fängelse i ett år och sex månader. Paragrafens *andra stycke* har ändrats på så sätt att minimistraffet för misshandel som bedöms som synnerligen grov har höjts från fyra till fem års fängelse. Ändringarna har behandlats i avsnitt 6.4.3.

Höjningen av straffskalans minimum för grov misshandel är inte avsedd att påverka gränsdragningen mot misshandel av normalgraden, utan syftar till att höja straffnivån för alla gärningar som är att bedöma som grov misshandel. Höjningen av straffminimum för synnerligen grov misshandel har samma syfte. Genom att straffskalans minimum för misshandelsbrott som bedöms som synnerligen grova höjs, vidgas den i praktiken tillämpliga straffskalan för grov misshandel i motsvarande mån.

Straffmättningsreformen 2010 har fått till följd att vissa gärningar som tidigare rubricerades som misshandel av normalgraden, med ett straffvärde motsvarande 8–10 månaders fängelse, numera hänförs till grov misshandel (jfr Högsta domstolens dom den 20 december 2013 i mål B 5204-13). Avsikten är inte att sådana fall ska omfattas av det höjda minimistraffet för grov misshandel, utan de ska i stället bedömas som misshandel av normalgraden. Utgångspunkten för gränsdragningen mellan misshandel av normalgraden och grov misshandel bör således vara den tolkning som kommit till uttryck i praxis före det att 2010 års reform trädde i kraft och som

bl.a. grundas på förarbetena till den ändring som gjordes i bestämmelsen om grov misshandel 1988 (prop. 1987/88:14). Denna fråga har behandlats i avsnitt 6.12.

Straffmätningen inom de nya straffskalorna ska ske med beaktande av vad som allmänt gäller. Domstolen ska alltså vid straffvärdebedömningen enligt 29 kap 1 § andra stycket brottsbalken särskilt beakta om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person. Detta innebär att domstolen ska beakta behovet av en differentierad straffmätning av allvarliga våldsbrott, där hela den praktiskt tillgängliga straffskalan, dvs. i vart fall upp till miniminivån för brottet av en svårare grad, utnyttjas. Straffskalans miniminivå är avsedd för fall där omständigheterna är i någon mån förmildrande, utan att gärningen bör bedömas som tillhörande en lägre grad av brottet. Vid straffmätning av brott som utgör synnerligen grov misshandel ska domstolen också beakta att straffminimum för dråp höjs till åtta års fängelse, vilket är avsett att öka utrymmet för straffmätning av fall av synnerligen grov misshandel.

Som en följd av att minimistraffet för grov misshandel höjs, utvidgas den i praktiken tillämpliga straffskalan även för misshandel av normalgraden. Detta har behandlats i avsnitt 6.13.

4 kap.

4 §

I paragrafens *första stycke* har språkliga ändringar gjorts.

Paragrafens *andra stycke* har ändrats på så sätt att minimistraffet för brott som bedöms som grova har höjts från sex till nio månaders fängelse. Ändringen har behandlats i avsnitt 6.7.3. Språkliga ändringar har också gjorts.

Höjningen av minimistraffet är avsedd att generellt höja straffnivån för fall av olaga tvång som bedöms som grova. Den är inte avsedd att påverka gränsdragningen mellan graderna av olaga tvång. Som en följd av att miniminivån för grovt olaga tvång höjs, utvidgas den i praktiken tillämpliga straffskalan även för olaga tvång av normalgraden. Detta har behandlats i avsnitt 6.13.

Vid straffmätning inom den nya skalan gäller allmänna bestämmelser, bl.a. 29 kap. 1 § brottsbalken i dess lydelse efter den 1 juli 2010, se vidare i författningskommentaren till ändringen i 3 kap. 6 § brottsbalken.

5 §

I paragrafens *första stycke* har en språklig ändring gjorts.

Paragrafens *andra stycke* har ändrats på så sätt att minimistrafvet för brott som bedöms som grova har höjts från sex till nio månaders fängelse. Ändringen har behandlats i avsnitt 6.8.3. Även en språklig ändring har gjorts.

Höjningen av minimistrafvet är avsedd att generellt höja straffnivån för fall av olaga hot som bedöms som grova. Den är inte avsedd att påverka gränsdragningen mellan graderna av olaga hot. Som en följd av att miniminivån för grovt olaga hot höjs, utvidgas den i praktiken tillämpliga straffskalan även för olaga hot av normalgraden. Detta har behandlats i avsnitt 6.13.

Vid straffmätning inom den nya skalan gäller allmänna bestämmelser om straffmätning, bl.a. 29 kap. 1 § brottsbalken i dess lydelse efter den 1 juli 2010, se vidare i författningskommentaren till ändringen i 3 kap. 6 § brottsbalken.

8 kap.

6 §

Paragrafens *första stycke* har ändrats på så sätt att minimistrafvet för grovt rån har höjts från fyra till fem års fängelse. Ändringen har behandlats i avsnitt 6.5.3. Språkliga ändringar har också gjorts.

Ändringarna i *andra stycket* är endast språkliga.

Höjningen av minimistrafvet är avsedd att åstadkomma en straffnivåhöjning för gärningar som bedöms som grova rån. Den är inte avsedd att påverka gränsdragningen mellan rån och grovt rån.

Höjningen medför också att utrymmet för straffmätning av rån av normalgraden utökas, vilket har behandlats i avsnitt 6.13.

Vid straffmätning inom den nya straffskalan gäller allmänna bestämmelser om straffmätning, bl.a. 29 kap. 1 § brottsbalken i dess lydelse efter den 1 juli 2010, se vidare i kommentaren till ändringen i 3 kap. 6 § brottsbalken.

9 kap.

4 §

Paragrafens *andra stycke* har ändrats på så sätt att minimistraflet för utpressning som bedöms som grovt brott har höjts från ett års fängelse till fängelse i ett år och sex månader. Ändringen har behandlats i avsnitt 6.6.4. Ändringen syftar till en straffnivåhöjning av brotts-typen. Gränsdragningen mellan brott av normalgraden och grova brott är inte avsedd att förändras.

Höjningen medför också att utrymmet för straffmätning av utpressning av normalgraden utökas, vilket har behandlats i avsnitt 6.13.

Vid straffmätning inom den nya skalan gäller allmänna bestämmelser om straffmätning, bl.a. 29 kap. 1 § brottsbalken i dess lydelse efter den 1 juli 2010, se vidare i kommentaren till ändringen i 3 kap. 6 § brottsbalken.

12 §

Paragrafens *första stycke* har ändrats på så sätt att utpressning som utgör grovt brott också tas med i den uppräkningslista av brottstyper som är undantagna från 8 kap. 13 § brottsbalken föreskrivna inskränkningen i åtalsrätten. Ändringen har behandlats i avsnitt 6.6.4.

9.2 Förslaget till lag om ändring i lagen (1982:316) med förbud mot könsstypning av kvinnor

2 §

Ändringarna i paragrafen har behandlats i avsnitt 6.11.4.

Paragrafens *första stycke* har ändrats genom att straffskalan för brottet av normalgraden har höjts till fängelse i lägst två och högst sex år. Ändringen syftar till att anpassa straffskalan till straffskalorna för andra allvarliga våldsbrott av motsvarande svårhet samt att därigenom åstadkomma en generell straffnivåhöjning för brottet.

Paragrafens *andra stycke* är nytt. Tillägget har gjorts för att möjliggöra en annan straffvärdebedömning i fall när omständigheterna är sådana att brottet framstår som mindre grovt. Tillämpningen är avsedd att vara restriktiv. Ett brott bör bedömas som mindre grovt endast om följderna av könsstypningen blivit mycket

lindriga och omständigheterna också i övrigt är sådana att brottet framstår som mindre grovt, t.ex. då en vuxen kvinna själv valt att genomgå ingreppet. Könsstympling som utförs på barn är endast i yttersta undantagsfall att hänföra till andra stycket. Detta gäller även om följderna av stymplingen bedöms som mycket lindriga. Huruvida barnet har gett uttryck för samtycke till stymplingen saknar helt relevans för bedömningen av straffvärdet.

Paragrafens *tredje stycke* motsvarar det tidigare andra stycket. Stycket har också ändrats; dels har en kvalifikationsgrund för det grova brottet lagts till, nämligen att brottet har medfört en särskilt omfattande skada, dels har straffskalan höjts till fängelse i lägst fem och högst tio år. Exempel på en särskilt allvarlig skada kan vara när könsstymplingen inneburit att stora delar av de kvinnliga yttre könsorganen skurits bort eller när stymplingen annars medfört särskilt allvarliga medicinska följder och dessa har omfattats av gärningsmannens uppsåt.

Ändringen av straffskalan har samma syfte som ändringen av straffskalan för brott av normalgraden, se ovan.

Kommittédirektiv 2013:30

Översyn av straffskalorna för vissa allvarliga våldsbrott

Beslut vid regeringssammanträde den 14 mars 2013

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare ska överväga och föreslå ändringar av straffskalorna för grov misshandel, rån, grovt rån, grov utpressning och andra allvarliga våldsbrott där det behövs. Syftet ska vara att åstadkomma en höjd straffnivå för dessa brott.

Uppdraget ska redovisas senast den 31 mars 2014.

Straffnivån för allvarliga våldsbrott

Straffet för ett brott bestäms inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde. Ett brotts straffskala ger uttryck för gärningens allvar. Straffskalorna bör vara konstruerade så att de täcker i princip samtliga fall av det aktuella brottet. Det medför att straffskalorna blir vida. Flera brott är också indelade i svårhetsgrader med olika, oftast överlappande, straffskalor. Grundläggande för påföljdssystemets och straffskalornas utformning är principerna om proportionalitet och ekvivalens. Principerna innebär att svårare brott ska bestraffas strängare än lindrigare brott och att lika svåra brott ska bestraffas lika strängt. Vidare ska olika gärningar inom en och samma brottstyp bedömas olika strängt i det enskilda fallet om det finns försvårande eller förmildrande omständigheter.

Synen på hur allvarlig en brottstyp är kan förändras över tid till följd av samhällets utveckling. Om synen förändrats mera varaktigt kan det utgöra skäl för att ändra strafflagstiftningen.

Regeringen har i tidigare sammanhang framhållit att flera förändringar skett i samhället över längre tid som inneburit att synen på allvarliga former av avsiktliga angrepp på enskildas fysiska integritet är strängare i dag än tidigare. Det har exempelvis synliggjorts att sådana angrepp drabbar målsäganden inte bara fysiskt utan även leder till psykiska påfrestningar. Också offrets omgivning påverkas av brottsligheten. De allvarliga våldsbrotten skapar dessutom rädsla och kan verka begränsande för en vidare krets av människor. Detta medför att de allvarliga våldsbrotten i dag anses utgöra ett större hot mot enskilda än tidigare.

Samhällsutvecklingen har alltså inneburit att avsiktliga angrepp på enskildas fysiska integritet i dag ses som allvarligare än tidigare. Regeringen har genomfört flera reformer som återspeglar den skärpta synen på de allvarliga våldsbrotten. Bland dessa kan nämnas att straffet för mord ändrats från fängelse i tio år eller på livstid till fängelse i lägst tio och högst arton år eller på livstid i syfte att åstadkomma en mer nyanserad straffmätning av mord och en höjd straffnivå för de fall som inte föranleder fängelse på livstid. Prekriptionen för bl.a. mord och dråp har också avskaffats.

För att säkerställa att den strängare synen på allvarliga våldsbrott skulle ges ett genomslag i straffmätningen genomfördes en reform 2010. Avsikten var att åstadkomma höjningar av straffen för allvarliga våldsbrott generellt och även relativt i förhållande till andra brott. I första hand skulle det befintliga utrymmet inom straffskalorna tas i anspråk utan att straffskalorna ändrades. De allmänna bestämmelserna om straffvärde ändrades därför så att de objektiva omständigheter som är kännetecknande för de allvarliga våldsbrotten – att gärningen har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person – lyftes fram och värderades högre. Avsikten var att åstadkomma höjningar med uppemot en tredjedel för brott med ett straffvärde på sex månader eller mer. Brottsstyper som omfattades var allvarligare misshandelsbrott, rånbrott, fridskränkingsbrott och vissa sexualbrott samt ett flertal andra brottstyper. I förarbetena gavs vissa exempel på höjningar (prop. 2009/10:147, Skärpta straff för allvarliga våldsbrott m.m., s. 15 och 41 f.). Det angavs bl.a. att en grov misshandel som enligt tidigare praxis bedömdes ha ett straffvärde motsvarande ett års fängelse framöver skulle kunna anses ha ett straffvärde på omkring ett år och tre månader och att straffvärdet för ett dråp som tidigare motsvarade sex och ett halvt års fängelse framöver borde kunna anses uppgå till omkring åtta år. Samtidigt framhölls att

domstolen skulle göra en självständig bedömning utifrån omständigheterna i det enskilda fallet. För vissa brottstyper bedömde regeringen att ytterligare höjningar, utöver den generella, var nödvändiga. Därför höjdes straffminimum för grov utpressning och de allvarligaste fallen av grov misshandel. Straffminimum för grovt vållande till annans död höjdes också. Regeringen har gett Brottsförebyggande rådet (Brå) i uppdrag att utvärdera reformen och följa upp om den fått avsedd effekt.

Behovet av en översyn av straffskalorna

Sådana avsiktliga angrepp på enskildas fysiska integritet som de allvarliga våldsbrotten utgör betraktas i dag alltså som allvarligare än tidigare.

Straffmättningsreformen 2010 syftade till att generellt öka utrymmet för att i skärpande riktning ta hänsyn till sådana omständigheter som kännetecknar just de allvarliga våldsbrotten och följaktligen att straffen skulle skärpas. Intresset av att kunna beakta sådana omständigheter vid straffvärdesbedömningen gör sig alljämt gällande. Utgångspunkten är därför att den generella reglering av straffvärdesbedömningen för de allvarliga våldsbrotten som infördes genom den reformen ska behållas.

Brås uppdrag att utvärdera reformen är inte avslutat men enligt statistikuppgifter från Brå kan inte några generella ökning av strafftiderna för allvarliga våldsbrott konstateras efter 2010 års reform (Ju2013/1281/KRIM). Oavsett detta kan det ifrågasättas om den i samhället skärpta synen på allvarliga våldsbrott tillräckligt återspeglas i de lagstiftningsåtgärder som hittills har genomförts och i domstolarnas praxis. Regeringen anser därför att det finns anledning att överväga ytterligare skärpningar. I 2010 års reform var syftet att ta i anspråk det befintliga utrymmet inom straffskalorna. Nu bör i stället ändringar i straffskalorna för enskilda brottstyper övervägas.

Straffskalan för ett brott ska återspegla lagstiftarens syn på brottstypens allvar och förhållandet till andra brottstyper. Vid fastställandet av straffskalan för ett brott har hittills enbart vissa särskilda straffminimum använts, förutom fängelseminimum även fängelse i sex månader, ett år, två år, fyra år, sex år och tio år. I prop. 2012/13:108, Förstärkt straffrättsligt skydd vid grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning, som beslutades den

7 mars 2013, föreslås att straffminimum för fridskränkingsbrotten ska vara fängelse i nio månader. Där bestämdes dock straffminimum utifrån brottstypens särskilda karaktär av konkurrensreglering. De särskilda straffminimum som i övrigt hittills har använts innebär att avståndet mellan de tillämpliga lägsta nivåerna i många fall är relativt stort. Det kan ifrågasättas om dessa nivåer ger lagstiftaren ett tillräckligt utrymme att värdera en brottstyps allvar i förhållande till andra brottstyper. Enligt regeringen finns ett behov av att kunna uttrycka skillnaderna mellan brottstyperna på ett mer nyanserat sätt än i dag. Följaktligen kan det finnas anledning att välja även andra nivåer för minimistraffen än de som hittills använts. Exempelvis borde det kunna övervägas fängelse i nio månader – även i andra fall än för fridskränkingsbrotten – eller i ett år och sex månader. Det kan också finnas anledning att överväga vilka maximistraff som bör gälla.

En utredare bör därför ges i uppdrag att överväga och föreslå de ändringar i straffskalorna som behövs för att åstadkomma en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott i proportion till deras allvar och i proportion till straffnivåerna för andra brott.

Uppdragets närmare innehåll

Straffmättningsreformen år 2010 tog sikte på gärningar som består i eller innefattar uppsåtligt allvarligare våldsanvändning, uppsåtligt allvarligare hot eller med sådant våld eller hot jämställbart handlande, direkt riktat mot en annan person och med ett straffvärde motsvarande sex månaders fängelse eller mer. Också nu bör övervägandena ta sikte på sådana brottstyper. De brottstyper där behovet av skärpningar i första hand gör sig gällande är enligt regeringen grov misshandel i olika svårhetsgrader, rån, grovt rån och grov utpressning. Dessa brottstyper innefattar sådan allvarligare våldsanvändning eller sådana allvarligare hot riktade mot enskildas fysiska integritet där intresset av en höjd straffnivå kan anses särskilt påtagligt. Visserligen övervägdes ändringar i några av dessa straffskalor redan i 2010 års reform och vissa genomfördes också. De övervägandena gjordes dock med beaktande av att reformen i övrigt förväntades leda till effekter som synes ha uppnåtts endast i begränsad utsträckning. Mot den bakgrunden och med hänsyn till att det nu finns anledning att överväga även andra straffminimum än de som hittills använts finns det anledning att åter ta ställning

till behovet av ändringar. Utredaren ska därför särskilt överväga ändringar i straffskalorna för dessa brottstyper.

Även brottstyperna grovt olaga tvång och grovt olaga hot utgör sådana angrepp på enskildas fysiska integritet där intresset av en höjd straffnivå gör sig särskilt gällande. Utredaren ska därför överväga förändringar av straffskalorna även för dessa brottstyper. Regeringen har nyligen gett en utredare i uppdrag att överväga skärpta straffrättsliga åtgärder mot organiserad brottslighet (dir. 2013:19). I det uppdraget ingår att behandla vissa frågor rörande grovt olaga tvång och grovt olaga hot, bl.a. att analysera och överväga vilka omständigheter som bör ges betydelse vid bedömningen om brottet ska betraktas som grovt. Utredaren ska därför samråda med den utredningen i fråga om straffskalorna för dessa brottstyper.

När det gäller brotten grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning har regeringen nyligen föreslagit en höjning av minimistraffet till nio månaders fängelse. Dessa gärningar bör därför inte omfattas av uppdraget. Utredaren är i övrigt oförhindrad att överväga ändringar i straffskalorna för andra brottstyper som avsågs i 2010 års reform där intresset av en höjd straffnivå i enlighet med vad som redovisats ovan gör sig gällande eller där det kan behövas för att upprätthålla proportionaliteten mellan olika brottstyper.

Utredaren får också identifiera och ta upp andra frågor som anknyter till uppdraget.

Utredaren ska sammanfattningsvis, i syfte att åstadkomma en höjd straffnivå

- överväga och föreslå ändringar av straffskalorna för grov miss-handel, rån, grovt rån och grov utpressning, samt
- i övrigt överväga ändringar i straffskalorna för andra brottstyper som avsågs i 2010 års reform där utredaren finner skäl till det, med hänsyn till intresset av en höjd straffnivå eller för att upprätthålla proportionalitet mellan de olika brottstyperna.

Arbetets bedrivande och redovisning av uppdraget

Utredaren ska hålla sig informerad om det arbete som bedrivs inom Regeringskansliet och utredningsväsendet på det område som utredningen avser. Utredaren ska samråda med Utredningen om skärpta straffrättsliga åtgärder mot organiserad brottslighet. Utre-

daren ska vid behov samråda med berörda myndigheter, särskilt Kriminalvården, Åklagarmyndigheten och Rikspolisstyrelsen.

Utredaren ska särskilt samråda med Brå i fråga om vilka förändringar som tidigare genomförda reformer haft när det gäller straffnivåerna för de allvarliga våldsbrotten samt vilka effekter utredarens förslag kan bedömas få när det gäller utdömda strafftider och belastningen på rättsväsendets myndigheter.

Utredaren ska lägga fram fullständiga författningsförslag. Förslagets konsekvenser ska redovisas enligt 14–15 a §§ kommittéförordningen (1998:1474).

Uppdraget ska redovisas senast den 31 mars 2014.

(Justitiedepartementet)

Allvarliga våldsbrott

Inledning

I denna bilaga finns en översikt i tabellform över de brottstyper som kan avses med begreppet allvarliga våldsbrott. Efter denna följer en mycket kortfattad redogörelse för gällande rätt och vissa statistikuppgifter för de brottstyper som inte omfattas av våra förslag till förändrade straffskalor. Gällande rätt avseende dessa brottstyper återfinns i kap. 6, Våra överväganden och förslag.

Allvarliga våldsbrott

Brottsbeteckning	Lagrum	Straffskala	Senast ändrad i sak
Mord	3 kap. 1 § BrB	Fängelse 10–18 år eller på livstid	2009 (SFS 2009:396) 18 års fängelse infördes som längsta tidsbestämda straff (tidigare endast 10 år eller livstid i straffskalan).
Dråp	3 kap. 2 § BrB	Fängelse 6–10 år	
Grov misshandel	3 kap. 6 § BrB	Fängelse 1–6 år synnerligen grovt brott: fängelse 4–10 år	2010 (SFS 2010:370) Straffskalan för grov misshandel (tidigare 1–10 års fängelse) delades upp genom att bestämmelsens andra stycke, med en särskild straffskala för synnerligen grova brott, infördes, samtidigt som straffskalan för "normalgraden" av grova brott begränsades till fängelse i högst 6 år.
Misshandel	3 kap. 5 § BrB	Fängelse i högst 2 år ringa brott: böter eller fängelse i högst 6 mån	1993 (SFS 1993:207) Straffskalan för ringa brott ändrades från att endast ha innehållit böter till böter eller fängelse i högst 6 mån.

Brottsbeteckning	Lagrum	Straffskala	Senast ändrad i sak
Människorov	4 kap. 1 § BrB	Fängelse 4–18 år eller på livstid mindre grovt brott: fängelse i högst 6 år	2009 (SFS 2009:396) 18 års fängelse infördes som längsta tidsbestämda straff (tidigare 10 år).
Människohandel	4 kap. 1 a § BrB	Fängelse 2–10 år mindre grovt brott: fängelse i högst 4 år	2010 (SFS 2010:371) En ny utformning av människo- handelsbrottet infördes.
Olaga frihetsberövande	4 kap. 2 § BrB	Fängelse 1–10 år mindre grovt brott: böter eller fängelse i högst 2 år	
Olaga tvång	4 kap. 4 § BrB	Böter eller fängelse i högst 2 år grovt brott: fängelse 6 mån–6 år	
Grov fridskränkning	4 kap. 4 a § BrB	Fängelse 9 mån–6 år	2013 (SFS 2013:367) Straffminimum höjdes från 6 mån till 9 mån.
Grov kvinnofridskränkning	4 kap. 4 a § BrB	Fängelse 9 mån–6 år	2013 (SFS 2013:367) Se grov fridskränkning.
Olaga förföljelse	4 kap. 4 b § BrB	Fängelse högst 4 år	2013 (SFS 2013:366) Straffbestämmelsen utvidgades till att omfatta gärningar som innebär kränkande fotografering.
Olaga hot	4 kap. 5 § BrB	Böter eller fängelse i högst 1 år grovt brott: fängelse 6 mån–4 år	1993 (SFS 1993:207) Den särskilda straffskalan för grovt brott infördes.
Våldtäkt	6 kap. 1 § BrB	Fängelse 2–6 år mindre grovt brott: fängelse i högst 4 år	2013 (SFS 2013:365) Uttrycket "kränkningens art och omständigheterna i övrigt" ersattes med "kränkningens allvar". Våldtäktsbegreppet utvidgades.
Grov våldtäkt	6 kap. 1 § BrB	Fängelse 4–10 år	2013 (SFS 2013:365) Se våldtäkt.
Sexuellt tvång	6 kap. 2 § BrB	Fängelse i högst 2 år	2005 (SFS 2005:90) Tillämpningsområdet utvidgades.

Brottsbeteckning	Lagrum	Straffskala	Senast ändrad i sak
Grovt sexuellt tvång	6 kap. 2 § BrB	Fängelse 6 mån–6 år	2005 (SFS 2005:90) Tillämpningsområdet utvidgades. Maximistraflet för grovt brott höjdes från 4 år till 6 år.
Våldtäkt mot barn	6 kap. 4 § BrB	Fängelse 2–6 år	2013 (SFS 2013:365) Uttrycket "kränkningens art och omständigheterna i övrigt" ersattes med "kränkningens allvar".
Grov våldtäkt mot barn	6 kap. 4 § BrB	Fängelse 4–10 år	2013 (SFS 2013:365) Se våldtäkt mot barn.
Sexuellt utnyttjande av barn	6 kap. 5 § BrB	Fängelse i högst 4 år	2005 (SFS 2005:90) Bestämmelsen infördes.
Sexuellt övergrepp mot barn	6 kap. 6 § BrB	Fängelse i högst 2 år	2005 (SFS 2005:90) Bestämmelsen infördes.
Grovt sexuellt övergrepp mot barn	6 kap. 6 § BrB	Fängelse 1–6 år	2013 (SFS 2013:365) Fler kvalifikationsgrunder infördes och minimistraflet höjdes från 6 mån till 1 år.
Rån	8 kap. 5 § BrB	Fängelse 1–6 år	1976 (SFS 1975:1395) Andra stycket (om förfarande av mindre allvarlig art) infördes.
Grovt rån	8 kap. 6 § BrB	Fängelse 4–10 år	
Utpressning	9 kap. 4 § BrB	Fängelse i högst 2 år ringa brott: böter grovt brott: fängelse 1–6 år.	2010 (SFS 2010:370) Straffminimum för grovt brott ändrades från 6 mån till 1 år.
Kapning	13 kap. 5 a § BrB	Fängelse i högst 4 år grovt brott: fängelse 2–18 år eller på livstid	2009 (SFS 2009:396) 18 års fängelse infördes som längsta tidsbestämda straff (tidigare 10 år).
Flygplatssabotage	13 kap. 5 b § BrB	Fängelse i högst 4 år grovt brott: fängelse 2–18 år eller på livstid	2009 (SFS 2009:396) Se kapning.
Våldsamt upplopp	16 kap. 2 § BrB	<i>Anstiftare och anförare:</i> fängelse i högst 10 år <i>Annan deltagare:</i> böter eller fängelse i högst 4 år	

Brottsbeteckning	Lagrum	Straffskala	Senast ändrad i sak
Myteri	16 kap. 6 § BrB	<i>Anstiftare och anförare:</i> fängelse i högst 6 år, vid våld mot person eller egendom eller om brottet annars är att anse som grovt fängelse i högst 18 år eller på livstid <i>Annan deltagare:</i> böter eller fängelse i högst 4 år, vid våld mot person eller egendom fängelse i högst 6 år, om brottet annars är att anse som grovt fängelse i högst 18 år eller på livstid	2009 (SFS 2009:396) 18 års fängelse infördes som längsta tidsbestämda straff (tidigare 10 år).
Våld eller hot mot tjänsteman	17 kap. 1 § BrB	Fängelse i högst 4 år ringa brott: böter eller fängelse i högst 6 mån	1976 (SFS 1975:667) Ämbetsansvaret avskaffades, varvid begreppet "förgriper sig på någon i hans myndighetsutövning" infördes.
Övergrepp i rättssak	17 kap. 10 § BrB	Fängelse i högst 4 år ringa brott: böter eller fängelse i högst 6 mån grovt brott: fängelse 2–8 år	2010 (SFS 2009:1281) Ett nytt andra stycke infördes som anger att med domstol eller annan myndighet avses också en dömande kammare eller ett annat organ i Internationella brottmålsdomstolen.
Folkrättsbrott	22 kap. 6 § BrB	Fängelse i högst 4 år grovt brott: fängelse i högst 18 år eller på livstid	2009 (SFS 2009:396) 18 års fängelse infördes som längsta tidsbestämda straff för grovt brott (tidigare 10 år).
Folkmord	1 § lagen (1964:169) om straff för folkmord	Fängelse 4–18 år eller på livstid	2009 (SFS 2009:397) 18 års fängelse infördes som längsta tidsbestämda straff (tidigare 10 år).
<i>Folkmord</i>	<i>1 § lag om straff för folkmord, brott mot mänskligheten och krigs-förbrytelser</i>	<i>Fängelse 4–18 år eller på livstid</i>	<i>Förslag till ny lagreglering i prop. 2013/14:146, nuvarande straffansvar för folkmord i lagen (1964:169) upphävs.</i>

Brottsbeteckning	Lagrum	Straffskala	Senast ändrad i sak
<i>Brott mot mänskligheten</i>	<i>2 § lag om straff för folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser</i>	<i>Fängelse 4–18 år eller på livstid</i>	<i>Förslag till ny lagreglering i prop. 2013/14:146.</i>
<i>Krigsförbrytelse (mot person)</i>	<i>4 § lag om straff för folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser</i>	<i>Fängelse i högst 6 år</i>	<i>Förslag till ny lagreglering i prop. 2013/14:146, nuvarande straffansvar för folkrättsbrott enligt 22 kap. 6 § brottsbalken upphävs.</i>
<i>Grov krigsförbrytelse</i>	<i>11 § lag om straff för folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser</i>	<i>Fängelse 4–18 år eller på livstid</i>	<i>Se krigsförbrytelse mot person ovan.</i>
Terroristbrott	2 § lagen (2003:148) om straff för terroristbrott	Fängelse 4–18 år eller på livstid mindre grovt brott: fängelse 2–6 år ¹	2009 (SFS 2009:399) 18 års fängelse infördes som längsta tidsbestämda straff (tidigare 10 år).
Brott mot lagen med förbud mot könsstympning av kvinnor	2 § lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor	Fängelse i högst 4 år grovt brott: fängelse 2–10 år	1998 (SFS 1998:407) Straffskalan med böter för brott med "mildrande omständigheter" togs bort, straffskalan för normalgraden fick straffmaximum 4 års fängelse (tidigare 2) och straffminimum för grovt brott höjdes från 1 till 2 år.

¹ Om ett högre lägsta straff för gärningen har föreskrivits i brottsbalken gäller det lägsta straffet.

Gällande rätt m.m. avseende brottstyper som inte särskilt behandlas i kap. 6 (Våra bedömningar och förslag)

Mord

Den som berövar annan livet döms för mord, i lägst 10 och högst 18 år, eller på livstid (3 kap. 1 § brottsbalken). Straffskalan för mord ändrades år 2009.² Den innehöll före ändringen strafflängderna 10 års fängelse eller fängelse på livstid. Syftet med ändringen, att det tidsbestämda straffet skulle kunna bestämmas från 10 år till 18 år, var att skapa en mer nyanserad straffmätning för det tidsbestämda straffet och också höja straffnivån för brott som inte medförde livstids fängelse.³ Regeringen har i en lagrådsremiss den 30 januari 2014 föreslagit en lagändring som syftar till att livstidsstraffet ska bli normalstraffet för mord, på så sätt att det är fängelse på livstid som är den påföljd som ska dömas ut i en majoritet av mordfallen. En proposition planeras till den 18 mars 2014.⁴

Människorov och olaga frihetsberövande

I 4 kap. 1 och 2 §§ brottsbalken regleras gärningar som består i att beröva en annan person friheten. Den allvarligare formen av frihetsberövande är *människorov* (1 §). För att en gärning ska betraktas som människorov krävs dels att frihetsberövandet inleds med ett bemäktigande av offret, dels att gärningsmannens uppsåt är att skada offret till liv eller hälsa, tvinga honom eller henne till tjänst eller att utöva utpressning. Ett bemäktigande innebär att på ett eller annat sätt få offret i sin makt; det behöver inte ske genom våld eller hot om våld, men torde ofta i praktiken ske just med sådana medel.⁵ Straffansvar för olaga frihetsberövande kräver däremot inte något bemäktigande eller något uppsåt att skada.

² SFS 2009:396.

³ Prop. 2008/09:118, se bl.a. sammanfattningen på s. 1.

⁴ Se Planerade propositioner och skrivelser under våren 2014, informationsmaterial från Statsrådsberedningen, den 14 januari 2014. Till underlag för lagrådsremissen ligger den inom justitiedepartementet utarbetade departementspromemorian Skärpt straff för mord, Ds 2013:55. Den innehåller en genomgång av rättspraxis avseende rubriceringen av uppsåtligt dödande och straffmätning för mord.

⁵ Ett exempel i förarbetena på ett bemäktigande utan användning av våld är att locka med sig ett barn in i en bil och föra bort det, se NJA II 1962 s. 122.

De våldshandlingar eller hot som kan ingå i att bemäktiga sig någon konsumeras vanligtvis av brottet människorov. Ett undantag torde vara om våldet är så allvarligt att det i sig är att bedöma som grov misshandel. Om uppsåtet att skada etc. fullföljs döms alltid särskilt för detta brott. Om t.ex. misshandel skett i samband med ett olaga frihetsberövande döms i brottskonkurrens för brotten.⁶

Människorov och olaga frihetsberövande är båda uppbyggda så att straffansvar för normalbrottet inleder de tillämpliga bestämmelserna med angivande av straffskalan, minst fyra års fängelse och längst 18 år eller livstid när det gäller människorov och minst ett år och längst tio års fängelse när det gäller olaga frihetsberövande. Om det finns anledning att bedöma brottet som mindre grovt döms när det gäller människorov till maximalt sex års fängelse och när det gäller olaga frihetsberövande till maximalt två års fängelse. Om ett olaga frihetsberövande anses mer eller mindre grovt beror i första hand på frihetsberövandets varaktighet, men också på dess art och vilket lidande, fysiskt eller psykiskt, eller kränkning i övrigt det inneburit. Sådana omständigheter har givetvis också betydelse för straffmätningen.⁷ Även när det gäller människorov kan ett relativt kortvarigt frihetsberövande, som t.ex. en kortare bilfärd, medföra att brottet anses mindre grovt, men även andra omständigheter spelar in i bedömningen, t.ex. med vilka medel bemäktigandet skett.⁸

Människorov och olaga frihetsberövande får anses som relativt sett ovanligt förekommande brott, särskilt människorov. Antalet lagförda människorov har de senaste åren varit cirka 30 stycken, eller färre. Antalet brott som lagförts som olaga frihetsberövande har varit mellan 100 och 200 stycken. Som en jämförelse kan nämnas att antalet lagförda grova misshandelsbrott under dessa år legat mellan drygt 800 till 1 000 stycken.⁹ För åren 2011–2012 var den genomsnittliga strafflängden för fängelsestraff med människorov som huvudbrott 69 månader (nästan sex år) respektive 49 månader (cirka fyra år). För olaga frihetsberövande var den genomsnittliga strafftiden 20 månader respektive 66 månader (fem och ett halvt år).¹⁰

⁶ Ulväng, Brottslighetskonkurrens, 2013, s. 483, jfr RH1989:37.

⁷ Brottsbalken, en kommentar på internet, kommentaren till 4 kap. 2 §.

⁸ Se RH 1982:10 (människorovet ansågs mindre grovt) och RH 1989:37 (brott av normalgraden trots ett relativt kortvarigt frihetsberövande).

⁹ Den officiella kriminalstatistiken, tabell 405 (antal lagförda brott efter lagföringstyp och ålder) för åren 2008–2012.

¹⁰ Den officiella kriminalstatistiken, tabell 430 (domslut med huvudpåföljd fängelse efter huvudbrott och fängelsetidens längd i månader) för respektive år.

Människorov och olaga frihetsberövande har straffskalor vars maximistraff sträcker sig till 18 års fängelse eller fängelse på livstid för människorov och till tio år för olaga frihetsberövande. Behovet att ha vida straffskalor just för dessa brott gör sig särskilt gällande eftersom en omständighet att beakta vid bedömningen av straffvärdet är hur lång tid frihetsberövandet pågått. Fall av långa frihetsberövanden är ovanliga men det finns exempel på sådana i orefereerad praxis, där domstolarnas straffmätning också resulterat i långa fängelsestraff. Ett exempel på ett människorov är en dom från Svea hovrätt som avsåg ett bortförande i utpressningssyfte som pågick i cirka en vecka. Huvudgärningsmännen dömdes till fängelsestraff om 10 år.¹¹ Ett exempel på ett olaga frihetsberövande är ett fall från Hovrätten för Västra Sverige där straffvärdet för ett olaga frihetsberövande av en nioårig flicka, som varade i cirka 18 timmar, ansågs vara fyra års fängelse.¹²

Grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning

I vårt uppdrag ingår inte att se över straffskalorna för fridskränkningensbrotten (4 kap 4 a § brottsbalken). Den 1 juli 2013 infördes en ny straffskala för dessa brott, med ett nytt minimistraff om nio månader, i stället för sex månader som tidigare gällt. Straffmaximum för brottstyperna är oförändrat, fängelse i sex år.¹³

Människohandel

Straffstadgandet avseende brottet människohandel infördes 2002; då avsåg brottet människohandel för sexuella ändamål.¹⁴ Bestämmelsen har därefter ändrats två gånger avseende utformningen och omfattningen av straffansvaret.¹⁵ Straffskalorna har däremot sedan införandet varit desamma.

¹¹ Svea hovrätt, dom 31 augusti 2012, mål nr 5346-12. Hovrätten beaktade både den lagändring som skett beträffande straffskalan för människorov, då den utvidgades på samma sätt som mord, och den straffnivåhöjning som var avsedd med 2010 års straffmättningsreform. I domen finns referenser till annan orefereerad praxis som avsåg jämförbara gärningar.

¹² Hovrätten för Västra Sverige, dom den 24 juni 2013, mål nr B 1942-13.

¹³ SFS 2013:367, prop. 2012/13:108.

¹⁴ SFS 2002:436, prop. 2001/02:124.

¹⁵ SFS 2004:406 och 2010:371. Bestämmelsen har ändrats i formellt hänseende 2005 (SFS 2005:90) som en följd av reformen av 6 kap. brottsbalken, se prop. 2004/05:45 s. 130 f.

Med människohandel avses att genom olaga tvång, vilseledande, utnyttjande av någons utsatta belägenhet eller med annat sådant otillbörligt medel rekrytera, transportera, överföra, inhysa eller ta emot en person i syfte att han eller hon ska exploateras för sexuella ändamål, avlägsnande av organ, krigstjänst, tvångsarbete eller annan verksamhet i en situation som innebär nödläge för den utsatte.

Endast ett fåtal människohandelsbrott har lagförts åren 2008–2011, år 2012 fattades dock 31 lagföringsbeslut avseende brottet.¹⁶ Den genomsnittliga strafflängden i de nio fängelsedomar som meddelades 2012 var drygt 3 års fängelse.¹⁷

När regeringen övervägde hur straffskalan skulle utformas gjordes en jämförelse med brottet grovt koppleri, men det anfördes att människohandel i regel är ett svårare brott.¹⁸ Allvaret i brottslighet som utgör människohandel markeras av att straffminimum är två års fängelse och att straffskalan sträcker sig till 10 års fängelse, samma straffmaximum som för synnerligen grov misshandel. En lägre straffskala gäller om gärningen är mindre grov, i sådana fall döms till fängelse i högst fyra år.

Olaga förföljelse

Den 1 oktober 2011 infördes ett nytt brott i 4 kap. brottsbalken med benämningen *olaga förföljelse*.¹⁹ Straffansvaret har införts i syfte att höja straffnivån för brott som sedda var för sig i många fall inte föranleder annat än ett bötesstraff, men som sedda i ett sammanhang och från brottsoffrets perspektiv framstår som mer straffvärda på grund av den integritetskränkning brottsligheten utgör.²⁰ I brottet ingår gärningar som t.ex. misshandel, olaga tvång och olaga hot. För straffansvar krävs att var och en av gärningarna varit led i en upprepad kränkning av personens integritet. Straffskalan sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i fyra år. Regeringen gjorde en jämförelse med fridskränkingsbrotten vid övervägandena kring straffskalan och anförde att fridskränkingsbrotten bör betraktas som allvarligare eftersom de riktar sig mot en närstående och därtill för straffansvar kräver att de ingående gärningarna varit ägnade att

¹⁶ Den officiella kriminalstatistiken, tabell 405 (antal lagförda brott efter lagföringstyp och ålder) för åren 2008–2012.

¹⁷ Den officiella kriminalstatistiken, tabell 430 (domslut med huvudpåföljd fängelse efter huvudbrott och fängelsetidens längd i månader) år 2012.

¹⁸ Prop. 2001/02:124 s. 29.

¹⁹ SFS 2011:485.

²⁰ Prop. 2010/11:45, bl.a. s. 66 f.

allvarligt skada offrets självkänsla. Både straffminimum och straffmaximum för olaga förföljelse bestämdes till lägre straff än vad som gäller för fridskränkingsbrotten.²¹

Olaga förföljelse skulle kunna vara att bedöma som ett allvarligt våldsbrott, beroende på om de ingående gärningarna omfattat misshandel eller olaga hot, och hur högt straffvärdet för förföljelsebrottet i det enskilda fallet anses vara. År 2012 lagfördes 73 brott bedömda som olaga förföljelse. I 23 fall, där brottet var huvudbrott, valdes fängelse som påföljd. Medelstrafflängden för fängelsedomarna var sex månaders fängelse.²²

Sexualbrotten

Den 1 april 2005 trädde en ny och reformerad sexualbrottslagstiftning i kraft.²³ Regeringen anförde att det övergripande syftet med en reformerad lagstiftning var att öka skyddet mot sexuella kränkningar och att ytterligare förstärka den sexuella integriteten och självbestämmanderätten.²⁴ Ändringarna avsåg både förändringar i det kriminaliserade området och förändringar i straffskalorna för vissa sexualbrott. Bland annat utvidgades våldtäktsbestämmelsen och särskilda brottstyper avseende skyddet av barn infördes.

Sexualbrottslagstiftningen har sedan dess varit föremål för översyn i och med 2008 års sexualbrottsutredning. Utredningens betänkande Sexualbrottslagstiftningen – utvärdering och reformförslag²⁵ överlämnades till regeringen i oktober 2010. Utredningen låg till grund för regeringens proposition En skärpt sexualbrottslagstiftning, som ledde till flera ändringar i bestämmelserna i 6 kap. brottsbalken, bl.a. avseende våldtäktsbrottet. Lagändringarna trädde i kraft den 1 juli 2013.²⁶ Regeringen anförde då att sexualbrottslagstiftningens övergripande skyddsobjekt är den sexuella integriteten och den sexuella självbestämmanderätten.²⁷

²¹ A. prop. s. 73 f.

²² Den officiella kriminalstatistiken, se tabell 430 för 2012 (Domslut med huvudpåföljd fängelse efter huvudbrott och fängelse tidens längd i månader) och tabell 405 (antal lagförda brott efter lagföringstyp och ålder) år 2012.

²³ SFS 2005:90, prop. 2004/05:45.

²⁴ A. prop. s. 1.

²⁵ SOU 2010:71.

²⁶ SFS 2013:365, prop. 2012/13:111.

²⁷ Jfr a. prop. s 1.

Kapning och flygplatssabotage

I brotten kapning (13 kap. 5 a §) och flygplatssabotage (13 kap. 5 b §) ingår att våld eller hot om våld riktas mot en eller flera individer. För straffansvar krävs därtill bl.a. att våldet eller hotet syftar till att bemäktiga sig eller ingripa i manövreringen i ett luftfartyg, ett fartyg eller vissa andra särskilt uppräknade fordon (kapning) eller att våldet eller hotet är ägnat att framkalla fara för en flygplats funktion eller säkerheten vid flygplatsen (flygplatssabotage). För normalgraden av brotten sträcker sig straffskalan från fängelseminimum till fyra års fängelse. Straffminimum för grovt brott är två års fängelse och straffmaximum 18 års fängelse eller på livstid. Avgörande för det konkreta straffvärdet för något av dessa brott torde vara det allmänfarliga i gärningen, och inte kränkningen av den enskilda individen som våldet eller hotet om våld i och för sig utgör. Om allvarigare våldsanvändning mot individer har utövats som ett led i övertagandet av ett fartyg etc. döms i brottskonkurrens för t.ex. grov misshandel.²⁸ Lagföringsbeslut för dessa brott förekommer mycket sällan eller inte alls i kriminalstatistiken.²⁹

Våldsamt upplopp och myteri

Våldsamt upplopp (16 kap. 2 §) och myteri (16 kap. 6 §) kan vara allvarliga våldsbrott, om de innefattar våld eller hot mot individer. Våldsamt upplopp avser situationen att en folksamling går till förenat angrepp med våld å person eller egendom med uppsåt att sätta sig upp mot myndighet eller framtvinga eller hindra viss åtgärd. Myteribrottet avser att en ”samling krigsmän” sätter sig upp mot sin förman antingen med hot om våld eller med våld mot person eller egendom.

Straffskalorna för brotten har det gemensamt att det görs åtskillnad mellan anstiftare eller anförare och andra deltagare. Myteribrottet har också olika straffskalor beroende på om våld mot person eller egendom utövats, eller om endast hot förekommit.

Straffansvar för våldsamt upplopp förutsätter inte att deltagaren i upploppet själv utövat våld mot person eller egendom, men för att man ska anses vara deltagare i folkmassans våldsutövning krävs att man på något sätt sympatiserat med denna. Om deltagaren faktiskt

²⁸ Brottsbalken, en kommentar på internet, kommentaren till 13 kap. 5 a och b §§.

²⁹ Den officiella kriminalstatistiken, tabell 405 (antal lagförda brott efter lagföringstyp och ålder) för åren 2008–2012.

har utövat våld kan lindriga våldshandlingar konsumeras av upploppsbrottet, men i övrigt döms i brottskonkurrens för brott enligt 3 och 4 kap.³⁰

När det gäller myteribrottet döms i brottskonkurrens för allvarigare våldshandlingar.³¹ Straffskalorna är i övrigt vida och allvaret i kränkningen mot en enskild individ kan beaktas inom ramen för den straffskala som är tillämplig (den lägsta straffskalan sträcker sig från fängelseminimum till fyra års fängelse). Fängelse i högst arton år eller på livstid är det längsta möjliga straffet och gäller anförare eller anstiftare, om våld mot person eller egendom använts (till skillnad från om gärningen innefattat hot om sådant våld).

När det gäller dessa brottstyper ska framhållas att de inte alltid måste utgöra ett allvarligt våldsbrott, dels beroende på att våld eller hot om våld mot person inte är en nödvändig förutsättning för straffansvar, dels beroende på vilket straffvärde brottet har. Vidare är straffvärdet inte i första hand beroende av de kränkningar på individnivå som brotten kan ha utgjort, utan att de utgör brott mot allmän ordning.

Antalet lagförda brott som bedömts som våldsamt upplopp har varierat mellan 20 och 50 stycken sedan 2008. Åren 2011 och 2012 meddelades ett tiotal fängelsedomar med brottet som huvudbrott. Den genomsnittliga längden på fängelsestraffen var åtta respektive fem månader. Straffansvar för myteri har inte förekommit i kriminalstatistiken under de senaste åren.³²

Våld eller hot mot tjänsteman och övergrepp i rättssak

Brottet våld eller hot mot tjänsteman innefattar, som brottsrubriceringen också visar, våld eller hot mot den individuella tjänstemannen. Brottet övergrepp i rättssak avser att med våld eller hot om våld angripa någon som t.ex. gjort en anmälan eller avlagt vittnesmål. Med övergrepp i rättssak kan också avses andra förfaranden än våld eller hot om våld som medför lidande, skada eller olägenhet för den som t.ex. ska vittna.

³⁰ Brottsbalken, en kommentar på internet, kommentaren till 16 kap. 2 § brottsbalken, med där anmärkt rättsfall.

³¹ A.a., kommentaren till 16 kap. 6 § brottsbalken.

³² Den officiella kriminalstatistiken, tabell 405 (antal lagförda brott efter lagföringstyp och ålder) och tabell 430 (domslut med huvudpåföljd fängelse efter huvudbrott och fängelse-tidens längd i månader) för åren 2008–2012.

Straffskalan för våld eller hot mot tjänsteman sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i fyra år. Det ringa brottets straffskala går från böter till fängelse i sex månader och torde därmed inte kunna sägas vara ett allvarligt våldsbrott. Detsamma gäller ringa fall av övergrepp i rättssak vars straffskala är utformad på samma sätt. För övergrepp i rättssak av normalgraden är satt samma straffskala som våld eller hot mot tjänsteman. För övergrepp i rättssak finns också en särskild straffskala för grova brott, där straffminimum är två års fängelse och straffmaximum åtta års fängelse.

Våld eller hot mot tjänsteman är ett förhållandevis vanligt brott. Åren 2008–2012 var antalet lagföringsbeslut där brottet var huvudbrott ungefär 2 500 stycken per år. Samtliga lagförda brott var under perioden från 3 500 stycken till 4000 stycken. Ungefär 80 procent av lagföringsbesluten, där brottet var huvudbrott, ledde till påföljderna fängelse, skyddstillsyn, villkorlig dom och böter, med ungefär lika stor andel var för dessa påföljder, dock med en viss övervikt för villkorlig dom. För fängelsedomarna, som alltså var mellan 450–550 stycken varje år, var den genomsnittliga strafftiden 3 månader både år 2011 och 2012. För dessa år avsåg mindre än 20 procent av fängelsedomarna strafftider på 6 månaders fängelse eller mer. Med tanke på att våld och hot mot tjänsteman är ett s.k. artbrott torde det inte bland de icke frihetsberövande påföljderna finnas särskilt många brott med så höga straffvärden som sex månaders fängelse eller mer. Man kan alltså konstatera att endast en mindre andel av alla brott som utgör våld eller hot mot tjänsteman kan betraktas som allvarliga våldsbrott.³³

Övergrepp i rättssak är en betydligt ovanligare brottstyp jämfört med våld eller hot mot tjänsteman. Under samma år som redogjordes för ovan har antalet lagföringsbeslut avseende detta brott som huvudbrott varit cirka 400 stycken per år. Samtliga lagföringsbeslut för brottet har varit över 700 stycken per år. Omkring 150 av lagföringsbesluten, med brottet som huvudbrott, var domar med fängelse som påföljd. Den genomsnittliga strafflängden var för år 2011 och 2012 sju respektive åtta månaders fängelse.³⁴

Straffskalorna för våld eller hot mot tjänsteman och övergrepp i rättssak är satta både med beaktande av det våld eller hot som indi-

³³ Den officiella kriminalstatistiken, tabell 405 (antal lagförda brott efter lagföringstyp och ålder) och tabell 430 (domslut med huvudpåföljd fängelse efter huvudbrott och fängelse-tidens längd i månader) för åren 2008–2011.

³⁴ Den officiella kriminalstatistiken, tabell 405 (antal lagförda brott efter lagföringstyp och ålder) och tabell 430 (domslut med huvudpåföljd fängelse efter huvudbrott och fängelse-tidens längd i månader) för åren 2008–2011.

viden utsätts för och de samhälleliga funktioner som hotas genom sådant våld eller hot om våld. Straffskalorna är så vida att det i de flesta fall går att beakta allvaret både i våldet/hotet sett för sig, och de samhälleliga skyddsaspekterna. Om en våldshandling är mycket allvarlig, t.ex. att betrakta som grov misshandel, döms i brottskonkurrens för både misshandeln och våld eller hot mot tjänsteman. Ansvar för övergrepp i rättssak konsumerar gärningar som är en del av övergreppet, t.ex. misshandel, olaga hot eller olaga tvång. Om våldet som används är att bedöma som grov misshandel döms för båda brotten.³⁵

Terroristbrott, folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser

Lagen (2003:148) om straff för terroristbrott och lagen (1964:169) om straff för folkmord är uppbyggda på det sättet att när vissa redan kriminaliserade gärningar begås under vissa närmare angivna förutsättningar och med viss avsikt döms i stället för terroristbrott respektive folkmord, varvid brottet är att betrakta som allvarligare än annars. Bland de brott som kan kvalificeras enligt de båda lagarna ingår såväl mord och dråp som andra allvarliga angrepp på person. När det gäller straffansvar för folkrättsbrott omfattar detta svåra överträdelser av den internationella humanitära rätten i väpnade konflikter. Många av de gärningar som i praktiken kan komma i fråga för straffansvar torde avse utövande av grovt våld mot personer på ett sätt som strider mot vad som är tillåtet enligt folkrätten.

När det gäller folkmord och folkrättsbrott har regeringen den 20 februari 2014 lämnat en proposition till riksdagen med förslag till en ny reglering i en särskild lag, som också upphäver straffstadgandet i den nuvarande lagen om folkmord. Samtidigt ska också brottsbalkens bestämmelse avseende folkrättsbrott upphöra att gälla. I propositionen föreslås en lag om straff för folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser. I lagen upptas ett antal nya brottstyper: *brott mot mänskligheten*, som avser vissa särskilt uppräknade gärningar när de ingår som ett led i ett omfattande eller systematiskt angrepp riktat mot en grupp civila, *folkmord* och *krigsförbrytelse*. Straffansvar för krigsförbrytelse upptas i flera paragrafer. Av dessa torde det i första hand vara krigsförbrytelse mot

³⁵ Brottsbalken, en kommentar på internet, kommentaren till 17 kap. 1 och 10 §§ brottsbalken, konkurrensfrågor avseende övergrepp i rättssak har behandlats i prop. 1981/82:141, s. 36 och prop. 1996/97:135 s. 11.

person (4 § i författningsförslaget) som kan vara att betrakta som ett allvarligt våldsbrott.

Straffskalorna för folkmord, brott mot mänskligheten och grov krigsförbrytelse är, enligt lagförslaget, fängelse i lägst fyra år och högst arton år eller på livstid. För krigsförbrytelse av normalgraden är straffet fängelse i högst sex år. Lagstiftningen föreslås träda i kraft den 1 juli 2014, vid vilket datum den nuvarande regleringen av folkmord och folkrättsbrott ska upphöra att gälla.

Även terroristbrott har livstids fängelse i straffskalan och ett minimistraff på fyra års fängelse för normalgraden av brott, medan ett mindre grovt brott har en straffskala på fängelse mellan två och sex år. Den senare straffskalans minimum gäller dock bara om den ingående gärningen inte har ett högre minimistraff enligt brottsbalkens bestämmelser; i sådana fall tillämpas detta lägsta straff i stället.

Sedan 2008 har endast ett fåtal fall av brotten folkmord, terroristbrott och folkrättsbrott lagförts.

Straffmättingspraxis

1 Inledning

Nedan följer en uppställning av ett antal orefererade hovrättsavgöranden, samtliga avgjorda efter den 1 januari 2011. Domarna har sökts fram genom rättsdatabaserna InfoTorg och Zeteo. Uppställningen är inte någon heltäckande inventering av hovrättspraxis, utan får endast ses som exempel på straffvärdebedömningar och bedömningar av rubriceringsfrågor, såsom komplement till de refererade rättsfall som återges i betänkandet.

I första hand har domar tagits med där hovrättens bedömning av straffvärdet klart framgår (och då redovisas endast denna bedömning). I andra hand redovisas domar där straffvärdet har varit möjligt att uppskatta utifrån det utmätta fängelsestraffet. I de sistnämnda fallen anges i sammanställningen vilken påföljd som har dömts ut.

För att illustrera rubriceringsfrågor har några exempel på avgöranden som avser fall av normalgraden tagits med, vilka inte är föremål för överväganden och förslag i betänkandet. I dessa delar har avgöranden valts ut där straffvärdebedömningen och domstolens överväganden i rubriceringsfrågan visar att den aktuella gärningen straffvärdemässigt legat tämligen nära det grova brottet. När det gäller grov utpressning har några fall av försöksbrott redovisats, eftersom utpressning är ett brott som relativt ofta stannar vid försök.¹

För vissa brott har funnits ett större urval domar att tillgå, vilket återspeglas i sammanställningen. När det gäller brottet olaga tvång har det dock endast funnits få avgöranden. Inga brott av normalgraden redovisas därför för detta brott, utan endast grova brott. I samtliga dessa domar har gärningsmannen dömts för flera andra

¹ Detta har framgått av Brås preliminära redovisning av utvärderingen av 2010 års straffmättningsreform, jfr Brårapport 2012:6, Utpressning i Sverige, s. 33.

brott, vilket försvårar en bedömning av vilket straffvärde domstolen tillmätt det olaga tvånget. En uppskattning är att gärningarna i samtliga fall bör ha haft ett straffvärde runt ett års fängelse.

Det som anges i uppställningen i kolumnen Gärning är inte ett exakt återgivande av åklagarens gärningspåstående, utan ett sammandrag av detta och ibland även annan information som framgått av domen. Vissa moment i gärningsbeskrivningarna har genomgående utelämnats, t.ex. angivandet av att våldet orsakat *smärta* när det gäller misshandel.

I kolumnen Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd redovisas hovrättens skäl i dessa delar, eller i förekommande fall tingsrättens skäl, då hovrätten hänvisat till dem. I många domar hänvisas mer allmänt till 2010 år straffmättningsreform vid domstolens resonemang kring gärningens straffvärde. Att 29 kap. 1 § andra stycket nämnts i domarna har inte särskilt angetts i uppställningen, eftersom det inte av någon av dessa domar framgått vilken mer exakt påverkan på straffvärdebedömningen som straffmättningsreformen haft.

Slutligen kan anmärkas att domar under respektive rubrik redovisas utan någon särskild inbördes ordning.

2 Misshandel

2.1 Misshandel av normalgraden – fängelse mellan 8 och 10 månader

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Svea hovrätt 2013-01-23 B 3220-12	Två gärningsmän slog och sparkade målsäganden mot huvud och kropp, även då denne låg ned på marken, vilket orsakade svullnad, blödning och sårskada.	Rubricering: Oprovocerat våld mot huvud och kropp mot liggande målsägande, två gärningsmän, samtidigt var skadorna av relativt lindrig karaktär, vilket talade för att våldet inte varit särskilt kraftigt. Händelseförloppet förhållandevis kortvarigt. Straffvärde: 8 månaders fängelse.
Hovrätten för Nedre Norrland 2012-06-13 B 346-12	Ett knytnävsslag i ansiktet och sedan två till tre slag med en glasflaska i målsägandens huvud, när denne låg ned, orsakade sårskador.	Rubricering: För grov misshandel krävs att skadorna varit förhållandevis betydande (NJA 2011 s. 89); målsägandens skador inte sådana (en skärskada limmades och en tejpadades, i övrigt ingen medicinsk behandling). Straffvärde: Allvarligt våld med tillhygge mot huvud – 8 månaders fängelse.
Svea hovrätt 2011-12-22 B 8980-11	Flera gärningsmän utdelade slag och sparkar mot liggande målsägande, vilket orsakade bl.a. en näsfraktur.	Straffvärde: Misshandel av allvarlig art – 10 månaders fängelse.
Hovrätten för Nedre Norrland 2012-04-04 B 74-12	En gärningsman attackerade målsäganden bakifrån. Efter det att målsäganden fallit till marken utdelades flera slag och sparkar i ansikte och huvud och även ett stryppgrepp, vilket orsakade bl.a. fraktur i näsan och medvetslöshet.	Rubricering: förhållandevis betydande skador, oprovocerat våld, spark mot liggande – talade för grovt brott. Impulsstyrt våld, ensam gärningsman, relativt snabbt förlopp – talade för normalgraden. Inte styrkt att misshandeln fortsatte efter det att offret blivit medvetslöst. Straffvärde: 10 månaders fängelse.
Hovrätten för Västra Sverige 2012-09-20 B 2458-12	En gärningsman utdelade ett knivhugg som orsakade en 6 cm djup sårskada under skulderbladet på målsäganden.	Rubricering: Allvarlig misshandel, men inte så allvarlig att den nådde upp till grovt brott. Straffvärde: 10 månaders fängelse.

2.2 Grov misshandel – fängelse mellan 1 år och 1 år 6 månader

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Svea hovrätt 2012-01-27 B 9473-11	Flertalet sparkar och slag, delvis utdelade då målsäganden låg ned, även med olika tillhyggen, av tre gärningsmän, ledde bl.a. till flertalet sårskador, blåmärken och en urvriden axel.	Rubricering: omfattande våld, mot huvud och med tillhyggen mot liggande som hade svårt att värja sig. Straffvärde: Olika för varje gärningsman beroende på olika delaktighet. Den mest drivande dömdes till 1 år 6 månaders fängelse, även innefattande ett olaga hot av normalgraden.
Hovrätten för Västra Sverige 2012-07-11 B 2823-12	Flera slag mot huvudet och kraftigt strygrepp.	Rubricering: Kraftigt stryppvåld som kunnat orsaka medvetlöshet, hänsynslöst att lämna målsäganden, som också hade ett knivhugg i benet, medvetlös och kraftigt blödande. Påföljd: 1 år 6 månaders fängelse, även innefattande misshandel av normalgraden vid två tillfällen.
Svea hovrätt 2013-03-26 B 9012-12	Gärningsmannen slog målsäganden flera gånger mot huvud och kropp, bl.a. med ett dammsugarrör, dunkade hennes huvud i golvet, drog henne i håret, bet henne, skar henne i tummen. Våldet orsakade sårskador, underhudsbloodningar och svullnader.	Rubricering: Utdraget händelseförlopp, användandet av tillhyggen, våldet utövades även då målsäganden låg ned. Straffvärde: "Något över" minimi-straffet för grov misshandel. Påföljd: Gärningsmannen dömdes för misshandeln och en misshandel av normalgraden "marginellt understigande" straffvärdet för grov misshandel till fängelse i 1 år 6 månader.
Göta hovrätt 2011-04-27 B 559-11	Slag mot ansikte och huvud med glasflaska eller glasflaskor orsakade blånader, svullnader och sårskador.	Straffvärde: "Något överstigande minimum". Påföljd: Gärningsmannen dömdes till fängelse i 1 år 3 månader, varvid beaktades dels återfall i brott, dels att brottet begåtts innan tidigare dom börjat verkställas. ²

² 34 kap. 3 § andra stycket brottsbalken. Tillämpningen av detta lagrum har behandlats av Högsta domstolen i NJA 2009 s. 485 I-III, se även Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, s. 479–486.

2.3 Grov misshandel – fängelse 1 år 6 månader

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Göta hovrätt 2013-02-27 B 110-13	En gärningsman utdelade sparkar och stampningar mot målsägandens huvud och kropp även efter att denne fallit till marken, vilket orsakade underhudsblödningar och mindre sårskador.	Rubricering: Våldet var oprovocerat, hade föregåtts av viss planering, pågick under en förhållandevis lång tid och målsäganden var inte kontaktbar under senare delen av förloppet. Straffvärde: Råheten och hänsynslösheten hade inte tillräckligt beaktats genom rubriceringen.
Hovrätten för Västra Sverige 2013-02-15 B 3107-12	Slag mot huvud och kropp med tillhyggen, bl.a. basebollträ från två gärningsmän, ledde till sårskada i huvudet och svullnader.	Rubricering: Våldsutövning skedde efter intrång i offrets bostad och med tillhyggen. Straffvärde: I försvårande riktning – flera gärningsmän, tillhyggen och angrepp efter intrång i hemmet, inte helt kortvarigt angrepp. I mildrande riktning – förhållandevis lindriga skador.
Hovrätten över Skåne och Blekinge 2012-04-03 B 2688-11	Två knivstick i nedre delen av ryggen orsakade sårskador. Stickkanalerna var ca 5 cm långa och gick in i underhuds fett.	Rubriceringen: oprovocerad attack med livsfarligt vapen mot en flyende målsägande, en yngre tonåring – särskild hänsynslöshet och råhet.
Svea hovrätt 2013-05-06 B 9548-12	Ett slag mot målsägandens huvud och en kraftig knuff orsakade att målsäganden ramlade ner från tunnelbana-perrongen och fick en bäckenfraktur.	Rubricering: Bäckenfrakturen var komplicerad och hade opererats vid två tillfällen och målsäganden var inte återställd vid huvudförhandlingen, ca ett år efter händelsen – svår kroppsskada. Oprovocerad misshandel.
Svea hovrätt 2012-03-01 B 1055-12	Flera slag och sparkar mot kropp, ansikte och huvud, även då målsäganden låg ned ledde bl.a. till tre benbrott i ansiktet.	Rubricering: Skadebilden och tillvägagångssättet – gärningsmannen visade särskild hänsynslöshet och råhet.

2.4 Grov misshandel – fängelse mellan 1 år 6 månader och 2 år

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd.
Hovrätten för Nedre Norrland 2012-07-27 B 673-12	Knivskärning i halsen som orsakade ett sår från ena sidan av halsen till den andra, mer än en decimeter långt. Såret gick ned i underhuds- fettet och var inte livshotande.	Straffvärde: Översteg "klart" minimum med beaktande av att det varit fråga om skärande våld mot halsen. Påföljd: 2 års fängelse, även innefattande ett fall av stöld och överträdelse av kontaktförbud.
Hovrätten för Västra Sverige 2013-02-12 B 5260-12	Två gärningsmän sparkade och slog målsäganden mot kropp och huvud samt stamp- ade mot huvudet, även sedan målsäganden fallit till marken, vilket orsakade svullnader och sårskador i munnen.	Rubricering: Misshandeln var oprovoce- rad, målsäganden, som var endast 15 år gammal, var försvarslös sedan han fallit till marken – särskild hänsyns- löshet och råhet. Straffvärde: För den grova misshandeln, misshandel, ofredande, olovlig körning och grovt rattfylleri bedömdes straffvärdet vara drygt 2 års fängelse.
Hovrätten över Skåne och Blekinge 2012-09-05 B 2137-12	Två personer utdelade slag och sparkar som orsakade bl.a. skador på två tänder. En gärningsman höll fast offret som då blev skuren i ansiktet av den andre gärnings- mannen.	Straffvärde: Strax under 2 års fängelse. I försvärande riktning beaktades att knivskärningen i ansiktet var "närmast sadistisk" och att gärningen var plane- rad – målsäganden lurades med till en avskild plats där misshandeln ägde rum.
Svea hovrätt 2011-06-27 B 4182-11	Målsäganden skars i benet med kniv vilket orsakade en lång sårskada på underbenet. Skadan var livshotande och skulle eventuellt leda till bestående men.	Straffvärde: Skadan låg "klart" över den nivå som medför att en misshandel ska betraktas som grov, i mildrande riktning talade att händelseförloppet var snabbt. Påföljd: 2 års fängelse, även inne- fattande viss bötesbrottslighet och ett fall av misshandel av normalgraden.

2.5 Grov misshandel – fängelse 2 år

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Svea hovrätt 2011-05-27 B 3580-11	Ett skott i låret med pistol orsakade sårskada.	
Svea hovrätt 2013-03-22 B 1158-13	Knivhugg i målsägandens lår, 6 cm lång sårskada och en sårkanal knappt en decimeter lång, orsakade blödning.	Rubricering: Gärningsmannen visade särskild hänsynslöshet och råhet.
Svea hovrätt 2013-06-11 B 1024-13	Tre gärningsmän utdelade ett 20-tal sparkar och knytnävsslag mot en liggande målsägande vilket orsakade bl.a. näsfraktur, medvetlöshet, brott på ögonhålan och nedsatt hjärtrytm, ett eventuellt livshotande tillstånd.	Rubricering: Redan att tre personer provocerat misshandlade en liggande med sparkar innebar grovt brott. Straffvärde: Försvärande att våldet var inriktat på sparkar i ansiktet mot liggande och sedermera medvetlös person.
Svea hovrätt 2012-08-29 B 6772-12	Tre knivhugg träffade målsägandens överkropp och huvud, orsakade sårskador, blödning och luftansamling i bröstkorgen. Skadorna var inte livshotande.	Rubricering: livsfarlig gärning p.g.a. kniven, gärningsmannen saknade kontroll över skadornas omfattning. Straffvärde: I skärpande riktning – angrepp mot en god vän med kniv, i mildrande riktning – ett förhållandevis kortvarigt händelseförlopp.
Hovrätten för Övre Norrland 2012-08-16 B 544-12	Två knivhugg mot liggande person, varav ett träffade bröstkorgen med sårskador, luftinträde till lungsäck och blodansamling i lungsäck.	Rubricering: Grovt brott redan av den anledningen att gärningen var livsfarlig. Att knivhuggen utdelats mot liggande person innebar särskild hänsynslöshet och råhet.
Göta hovrätt 2012-12-14 B 1794-12	Flera stick med en bajonett, varav ett i ryggen och ett i övergången mellan buken/bröstkorgen, orsakade sårskador som inte var livshotande.	Rubricering: Att skadorna blev lindriga fick betraktas som en tillfällighet, vapnet var livsfarligt. Straffvärde: Våld mot en nära familjemedlem i det egna hemmet.
Göta hovrätt 2012-09-21 B 2390-12	Ett hugg mot målsägandens ansikte med kniv eller knivliknande föremål orsakade bl.a. en 0,5 cm djup sårskada från överläppen ner till underkäken.	Straffvärde: Våld med skärande föremål mot huvud och ansikte medförde risk för svåra skador, misshandel utanför målsägandens bostad som ledde till bestående men (vanprydande ärr).

2.6 Grov misshandel – fängelse mellan 2 år och 2 år 6 månader

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Svea hovrätt 2012-04-24 B 2426-12	Upprepade hugg med kniv mot målsägandens hals och ansikte orsakade sårskador, den största ca 3 cm lång (ej livshotande).	Rubricering: Livsfarligt vapen/våld. Straffvärde: Upprepat livsfarligt våld. Påföljd: Fängelse i 2 år 6 månader, innefattande även olaga hot och ringa narkotikabrott.
Hovrätten för Västra Sverige 2011-10-12 B 3621-11	Flera knytnävsslag som fällde målsäganden till marken, därefter flera slag och sparkar mot huvudet som orsakade medvetslöshet. Gärningsmannen körde sedan över målsägandens ena ben med bil, vilket orsakade flertalet frakturer.	Rubricering: Grovt brott redan med hänsyn till våldets art och de skador som uppstått. Påföljd: Fängelse i 2 år 6 månader, även innefattande snatteri, grovt rattfylleri, grov olovlig körning och ringa narkotikabrott.

2.7 Grov misshandel – fängelse 2 år 6 månader

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Svea hovrätt 2012-11-15 B 8323-12	Ett knivhugg mot buken orsakade flera skador på inre organ och blödning i bukhålan (livshotande).	Rubricering: Grovt brott redan p.g.a. att gärningen var livsfarlig.
Hovrätten över Skåne och Blekinge 2012-06-26 B 1122-12	Knivhugg i buken som trängde in till bukhålan (livshotande).	Straffvärde: Visserligen impulsstyrt våld, men i målsägandens bostad med kniv.

2.8 Grov misshandel – fängelse 3 år

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Svea hovrätt 2012-02-08 B 7066-11	Misshandel av flera gärningsmän, ett "gäng", med flertalet sparkar, slag och stampningar, även då målsäganden låg ned, och med olika tillhyggen, ledde bl.a. till flera ansiktsfrakturer	Straffvärde: Brutal misshandel av försvarslös person som kunnat leda till men för livet.
Göta hovrätt 2011-04-08 B 490-11	Ett knivstick i buken orsakade livshotande skador, bl.a. på inre organ.	Rubricering: livsfarligt våld och särskild hänsynslöshet och råhet. Straffvärde: Gärning mot närstående kvinna i anslutning till det gemensamma hemmet.
Hovrätten över Skåne och Blekinge 2012-10-16 B2393-12	Upprepade slag mot huvud och kropp med ett basebollträ mot en liggande målsägande, orsakade bl.a. sårskador, blåmärken, blödningar i hjärnan och skallfraktur (ej livshotande).	Straffvärde: Hänsynslöshet som gick klart över vad som i sig ligger i att tillfoga de aktuella skadorna – våld mot närstående kvinna i det gemensamma hemmet, tillhygget hämtades och användes efter det att hustrun hamnat på golvet, parets söner hörde misshandeln pågå och en av dem såg också slutskedet.
Hovrätten över Skåne och Blekinge 2012-02-09 B 1999-11	Ett slag i målsägandens huvud med en stol orsakade en livshotande skallfraktur med vid huvudförhandlingen kvarstående komplikationer bestående av bl.a. flera fysiska nedsättningar och kognitiva svårigheter.	Rubricering: svår kroppskada tillfogad med tillhygge.
Göta hovrätt 2012-08-10 B 2008-12	Flera stick i rygg och mage med en sax, minst ett stick livshotande.	Rubricering: "Skadornas art och omfattning".

2.9 Grov misshandel – fängelse över 3 år

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Göta hovrätt 2012-10-29 B 2490-12 och 2623-12	Våld med kniv orsakade en sårskada i vänster axel, två sårskador på höger underarm, en sårskada på höger handled och åtta sårskador på höger ben.	Straffvärde: Gärningsmannen trängde sig nattetid in i en sovande familjs bostad och gick till omedelbar attack med kniv i närvaro av barnen i familjen. Påföljd: 4 års fängelse, även innefattande ett grovt vapenbrott som hade ett straffvärde "klart överstigande" sex månaders fängelse. I övrigt kan ev. ett narkotikabrott av normalgraden ha påverkat det samlade straffvärdet i någon mån.
Hovrätten över Skåne och Blekinge, 2011-04-27, mål nr B 655-11	Slag, även med tillhygge, mot huvudet och stort antal hugg med kniv i ansikte, på hals och bål, varav ett punkterade en lunga.	Rubricering: Livshotande våld. Straffvärde: Fängelse i 3 år 6 månader. I tingsrättens domskäl anmärktes att knivvåldet lämnat kvarstående ärr och kunde betraktas som tortyrliknande.

2.10 Synnerligen grov misshandel

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Svea hovrätt 2011-07-19 B 5118-11	Gärningsmannen misshandlade sin sambo genom upprepade slag och sparkar, bl.a. med en 10 kg tung hantel, orsakade bl.a. avslagen käke och flera livshotande skador på inre organ.	Rubricering: Synnerlig hänsynslöshet, bland annat p.g.a. parternas ojämnbördiga styrkeförhållanden vilket innebar att målsäganden var helt värnlös, tillhygget, inte obetydlig tidrymd, flera inre skador som var för sig varit livshotande och ledde till mer än en månads sjukhusvård. Straffvärde: 4 års fängelse.
Hovrätten över Skåne och Blekinge 2011-11-01 B 2389-11	Upprepade stick och hugg med kniv i buk och bröstorgn orsakade bl.a. kraftig blödning och flera skador på inre organ.	Rubricering: Synnerlig hänsynslöshet och råhet att sticka upprepade gånger i buken, i kombination med allvarliga skador. Påföljd: 4 års fängelse, även innefattande misshandel av normalgraden och rattfylleri.

Göta hovrätt 2012-09-21 B 2470-12	Knytnävsslag i ansiktet, sedan två pistolskott, ett i vardera ben (livshotande).	Rubricering: Viss planering bakom gärningen, prickskjutning på kort avstånd mot offrets knän, ett våld som har till syfte att orsaka stort lidande och ett invalidiserande tillstånd. Påföljd: 4 år 6 månaders fängelse, innefattade även grovt vapenbrott.
Svea hovrätt 2012-03-26 B 786-12	Förälder utövade trubbigt våld mot sitt sex månader gamla barn, vilket orsakade flera skullskador som var livshotande.	Rubricering: Synnerlig hänsynslöshet att rikta sådant våld mot ett litet barn. Straffvärde: "Klart överstigande 4 års fängelse"
Svea hovrätt 2011-04-18 B 1303-11	Förälder utövade våld mot sitt fem månader gamla barn, vilket orsakade frakturer i benen och i skullbenet, blödningar och svullnad i hjärnan; livshotande skador.	Rubricering: Skullskadorna var omfattande och livshotande, hänvisning till förarbetsuttalanden om grovt våld mot barn. Straffvärde: "Närmare" fem års fängelse.
Hovrätten över Skåne och Blekinge 2013-05-13 B 829-13	Åtminstone tre sparkar/stampningar mot målsägandens huvud och hals när denne befann sig nära marknivå orsakade bl.a. ansiktsfrakturer, fraktur på sköldkörteln och hjärnskador samt bestående men – bl.a. förlust av lukt och smaksinne.	Rubricering: Livsfarligt våld och livshotande skador, sjukhusvistelse i mer än två månader och därefter fortsatt medicinsk behandling, bestående men. Straffvärde: 5 års fängelse.
Svea hovrätt 2012-12-13 B 9884-12	Efter ett rån utdelade gärningsmannen slag och sparkar när målsäganden låg ned, släpade med sig målsäganden till ett skogsparti, där han tände eld på målsägandens hår och kläder över axlar och rygg, samtidigt som han höll målsäganden tryckt mot marken med sin fot.	Rubricering: Utdraget händelseförlopp, svåra kroppsskador, eventuellt bestående men. Händelseförloppet innebar synnerligt lidande och synnerlig hänsynslöshet. Påföljd: Fängelse i 5 år 9 månader, även innefattande rån, hot mot tjänsteman samt brottslighet i en dom på skyddstillsyn, vilken påföljd undanröjdes. ³
Svea hovrätt 2013-09-18 B 2663-13	Offret sköts flera gånger i benen och en av gärningsmännen höll sedan salpetersyra i hans ansikte och på överkroppen.	Rubricering: Våldet ledde till omfattande medicinska komplikationer och kraftig och långvarig smärta. Överlagd gärning som skedde i bestraffningssyfte. Påföljd: Fängelse i 7 år 6 månader, även innefattande bl.a. övergrepp i rättsak och givande av muta, grovt brott.

³ 34 kap. 6 § brottsbalken. Ett undanröjande innebär att domstolen ska döma till påföljd för den samlade brottsligheten. Vid straffmätningen ska domstolen ta hänsyn till bl.a. vad den dömde "undergått till följd av domen på skyddstillsyn", enligt bestämmelsens femte stycke. Se vidare Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2012, s. 514.

2.11 Grov misshandel och grovt vållande till annans död

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Svea hovrätt 2012-04-05 B 9552-11	Två gärningsmän utdelade knytnävsslag mot offrets huvud som orsakade bl.a. en kraftig hjärnblödning som ledde till döden.	Rubricering: Misshandeln – attack bakifrån på försvarslöst offer, livsfarligt våld. Vållandebrottet – dödligt våld; medvetet risktagande av allvarligt slag. Straffvärde: 3 års fängelse.
Hovrätten för Västra Sverige 2012-02-24 B 1098-12	En spark i bröstet orsakade flera revbensbrott och brott på bröstbenet, skador på hjärtat, hjärtsäcken och stora kroppspulsådern, skador som ledde till döden.	Rubricering: Misshandelsbrottet – kraftigt våld mot värnlös målsägande (en äldre kvinna som var svårt sjuk). Påföljd: 4 års fängelse, även innefattande misshandel av normalgraden, grovt bedrägeri och olaga hot.
Svea hovrätt 2012-06-11 B 3151-12	En gärningsman utdelade ett knytnävsslag i ansiktet som gjorde att offret föll till marken. Två gärningsmän fortsatte sedan misshandeln med bl.a. sparkar mot huvud och kropp. Det inledande knytnävsslaget eller fallet till marken orsakade offrets död.	Rubricering: Misshandelsbrottet – särskild hänsynslöshet och råhet att tillsammans med annan gärningsman rikta sparkar mot bl.a. ansiktet när målsäganden låg ned. Straffvärde: "Strax under" 6 års fängelse (minimistraffet för dråp).
Hovrätten för Västra Sverige 2012-03-27 B 1192-12	Flertalet slag och sparkar, även med tillhygge, vilka ledde bl.a. till skador i bålen som orsakade döden.	Rubricering: Misshandelsbrottet – mycket kraftigt och livsfarligt våld som riktats mot värnlös person under förhållandevis lång tid och måste ha gett upphov till synnerligen svåra smärtor och djup ångest för offret. (Av domen framgår att misshandeln riktade sig mot gärningsmannens hustru i det gemensamma hemmet och inför parets minderåriga son.) Påföljd: 8 års fängelse. Vid straffmätningen togs hänsyn till att gärningsmannen utvisades (29 kap. 5 § 4 brottsbalken).

3 Dråp

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Göta hovrätt 2011-02-11 B 3484-10	Ett knivstick i buken ledde till döden.	Rubricering: Offret sökte upp gärningsmannen i dennes hem och angrep honom. Gärningen ej planerad och händelseförloppet snabbt. Straffvärde: 7 års fängelse, varvid beaktades att gärningen begåtts i en nödvärnssituation, dock utan att vara fri från ansvar.
Hovrätten för Övre Norrland 2012-11-20 B 748-12	Ett knivhugg i halsen ledde till döden.	Rubricering: Gärningen var inte planerad, döden inträffade omedelbart och offret utsattes inte för något utdraget lidande. Straffvärde: provocerat våld, offret var utan möjlighet att försvara sig – 8 års fängelse.
Hovrätten för Övre Norrland 2012-07-06 B 422-12	Minst fyra pistolskott som träffade överkroppen ledde till döden.	Rubricering: Gärningsmannen agerade i hastigt mod och i en situation där han själv blev angripen. Straffvärde: Utgångspunkten var ett straffvärde om 8 års fängelse, men med beaktande av nödvärnssituationen var straffvärdet 6 års fängelse.
Göta hovrätt 2012-12-20 B 3053-12	Flertalet kraftiga slag med stekpanna eller annat hårt föremål, minst fem slag träffade huvudet, vilket ledde till döden.	Rubricering: Gärningsmannen blev angripen av offret och hade i ett inledande skede rätt att försvara sig. Gärningen var inte planerad eller särskilt förslagen. Påföljd: 9 års fängelse, även innefattande brottslighet i en undanrörd dom på skyddstillsyn som dock ansågs vara utan nämnvärd inverkan på straffmätningen. ⁴

⁴ Tillämpning av 34 kap. 6 § brottsbalken, se föregående not.

4 Rån

4.1 Rån – fängelse mellan 2 år 6 månader och 3 år 6 månader

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Svea hovrätt 2011-02-22 B 16-11	Två maskerade gärningsmän hotade en ensam butiksanställd med revolver som riktades och hölls nära målsägandens huvud. Rånbytet blev kontanter, cigaretter och telefonkort.	Rubricering: Inte utrett att vapnet var skarpladdat. Omständigheterna, om än allvarliga, inte sådana att brottet var grovt. Straffvärde: Användandet av vapnet, målsägandens utsatta position och att denne drabbades av kvarstående psykiska besvär. Å andra sidan kortvarigt händelseförlopp, värdet av det tillgripna begränsat, ej omfattande planering – fängelse i 2 år 6 månader.
Svea hovrätt 2012-04-17 B 1203-12	Flera gärningsmän tog sig in i villa, tejpade händer och mun på dottern i familjen, 17 år, som var ensam hemma, drog ned henne på golvet och uttalade dödshot. Rånbytet var diverse föremål från bostaden till ett värde om ca 300 000 kr.	Rubriceringen: Det vapen/attrapp, som gärningsmännen hade riktades inte mot målsäganden, hon tillfogades ingen kroppskada, händelseförloppet var inte helt kortvarigt, men var inte längre än 15 minuter. Försvårande att gärningsmännen utnyttjade det förtroende som målsäganden kände för en av dem för att utföra rånet. Straffvärde: 3 års fängelse.
Svea hovrätt 2013-08-16 B 6171-13	Butiksrån, rånbytet blev cigaretter och de två butiksanställdas personliga tillhörigheter. Tre maskerade gärningsmän, utrustade med kniv, yxa och batong, slog och sparkade en av de anställda även då han låg ned och tog struhtag på en annan anställd, samt tryckte kniv mot hennes hals. Dödshot uttalades.	Rubricering: Trots tillhyggen och brutalt och hänsynslöst våld, inte så allvarligt att gärningen var att bedöma som grov. Straffvärde: Våld mot liggande och knivhot under inte obetydlig tid samt att yxa användes nära målsägandena. Våldet var oprovocerat och onödigt eftersom målsägandena inte gjorde motstånd. Straffvärdet var "åtminstone" 3 års fängelse.

<p>Hovrätten över Skåne och Blekinge 2013-08-30 B 2099-13</p>	<p>Två gärningsmän hotade och knivskar butiks- anställd, som fick sår- skador i huvudet och på armen, och tillgrep kontanter och cigaretter.</p>	<p>Rubricering: Två gärningsmän hotade och knivskar målsäganden, som arbetade ensam i butiken, gärningen föregicks av viss planering – talade för grovt brott. Kort händelseförlopp, inte livsfarligt våld och inga svåra skador – talade för normalgraden. Straffvärde: knivvåld trots att målsäganden inte gjorde motstånd och efter det att rånarna redan kommit över godset, samt planeringen av gärningen – "omkring" 3 års fängelse.</p>
<p>Svea hovrätt 2013-06-11 B 3580-13</p>	<p>Två gärningsmän stal kassaapparat från ensam butiksägare. Riktade kniv mot målsäganden och förföljde honom då han försökte fly. Efter att målsäganden fallit till golvet knivhöggs han i ryggen med sårskada som följd.</p>	<p>Rubricering: Allvarligt rånbrott (två gärningsmän mot ensam butiks- innehavare, knivvåld) men inga allvarligare skador. Gärningen låg "nära" grovt rån. Straffvärde: 3 år 6 månaders fängelse.</p>

4.2 Grovt rån – fängelse mellan 4 och 5 år

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Hovrätten över Skåne och Blekinge 2012-05-09 B 579-12	Flera maskerade gärningsmän, utrustade med knivar och tillhygge, bröt sig in i i villa, där tre personer, ett par i 80-årsåldern och deras brorson, låg och sov. Kom över kassaskåp med värdeföremål. Hot riktades mot målsägandena och brorsonen bands och blev knivhuggen flera gånger, vilket orsakade sårskador och kraftigt blodflöde.	Rubricering: Ansågs vara gränsfall, men råheten och hänsynslösheten gjorde att gärningen bedömdes som grov. Gärningen var planerad och gärningsmännen var maskerade och beväpnade och hotade två äldre personer, som inte hade möjlighet att freda sig, i deras hem. Allvarligt våld mot brorsonen. Straffvärde: 4 års fängelse.
Svea hovrätt 2013-06-20 B 4161-13	Flera gärningsmän rånade guldaffär på föremål värda drygt en miljon kronor. Hotade med hagelgevär eller liknande vapen, som också avlossades, en gärningsman utrustad med yxa.	Rubricering: Skarpladdat vapen som också avfyrades. Straffvärde: 4 års fängelse.
Svea hovrätt 2012-09-06 B 6210-12	Två maskerade gärningsmän bröt sig in i i villa nattetid och tillgrep bl.a. kontanter från målsäganden, som hotades med skarpladdad pistol och tvingades ner på golvet genom utövande av visst våld.	Rubricering: Hot med skarpladdat vapen mot äldre, ensligt boende, person – gärningsmännen visade synnerlig råhet och utnyttjade på ett hänsynslöst sätt målsägandens skyddslösa ställning. Straffvärde: 4 års fängelse.
Hovrätten för Västra Sverige 2011-04-29 B 1825-11	Tre gärningsmän tilltvingade sig bl.a. en mobiltelefon från målsäganden, som inledningsvis frivilligt befann sig i en av gärningsmännens lägenhet. Målsäganden fick flera slag som orsakade flera skelettbrott i ansiktet med nervskador som följd och blev hotad med pistol. Gärningsmännen sprayade också brännbar vätska på målsägandens ben och försökte tända eld.	Rubricering: Utdragen misshandel (ca en och en halv timma) och upprepade allvarliga hot med pistol (pistolen sattes vid ett tillfälle i målsägandens mun och vid ett annat mot hans huvud). Våldet var mycket allvarligt, hade kränkande och tortyrliknande inslag och orsakade omfattande skador. Omständigheterna innebar synnerlig råhet. Straffvärde: Översteg "något" minimistraffet fängelse i 4 år.

<p>Hovrätten över Skåne och Blekinge 2013-01-18 B 3351-12</p>	<p>Två gärningsmän, inbjudna till målsägandens lägenhet, hotade, slog och sköt mot målsäganden med elpistol. En luva drogs över målsägandens huvud, varpå gärningsmännen ringde efter flera personer, som tillsammans tog med sig ett stort antal föremål ur lägenheten. Hoten bestod bl.a. i att målsäganden skulle bli våldtagen och sedan dödad. Innan gärningsmännen lämnade lägenheten slog de målsäganden i huvudet och låste in honom i ett rum i lägenheten.</p>	<p>Rubricering: Flera gärningsmän, luvan över huvudet, det utövade våldet och att gärningsmännen avslutningsvis slog målsäganden så att han förlorade medvetandet och låste in honom utan att veta hur hans tillstånd var, i ett rum på fjärde våningen, från vilket han var tvungen att klättra ut genom fönstret för att tillkalla hjälp. Lägenheten blev plundrad på allt av värde. Straffvärde: Med beaktande av bl.a. att förloppet var förhållandevis långvarigt, våldet, de allvarliga hotelserna och den förnedrande behandlingen ansåg straffvärdet överstiga minimistrafvet 4 års fängelse.</p>
<p>Hovrätten för Västra Sverige 2011-04-27 B 1830-11</p>	<p>Rån mot taxichaufför med pistolattrapp. Gärningsmannen utdelade också ett slag med attrappen i målsägandens huvud och tvingade denne till en bankomat för att ta ut kontanter.</p>	<p>Rubricering och straffvärde: Rånare och offer var ensamma i bilen, verklighetstrogen pistolattrapp av metall, kvalificerat frihetsberövande under inte obetydlig tid då målsäganden under hot fördes till bankomaten. Straffvärde: "Mer än" 4 år.</p>
<p>Svea hovrätt 2013-08-19 B 6631-13</p>	<p>Två gärningsmän överföll målsäganden på gatan och tillgrepen mobiltelefon genom att hota med ett kolsyrevapen. Flera kulor avlossades därefter, varav en träffade i ögat på målsäganden, som också brottades ner på marken och där fick ta emot slag och sparkar.</p>	<p>Rubricering: Svår kroppsskada – målsägandens öga fick opereras bort till följd av skottet. Synnerlig råhet att efter skottet fortsätta våldsutövningen. Straffvärde: Fängelse i 4 år och 9 månader.</p>

4.3 Grovt rån – fängelse 5 år och däröver

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Svea hovrätt, 2011-12-22 B 8704-11	Två gärningsmän överföll en butiksanställd, hotade med pistol och utdelade slag och sparkar. Tillgrepp varor och kontanter till ett värde om ca 150 000 kr. Därefter tvingades målsäganden att följa med dem för att bära det tillgripna och ta ut egna pengar vid en bankomat.	Rubricering: Utdraget händelseförlopp (ca en timme). Gärningsmännen utsatte målsäganden för misshandel och hot med förnedrande inslag och agerade på ett utstuderat sätt för att stressa målsäganden. Likgiltighet inför målsägandens situation. Omständigheterna innebar att gärningsmännen visat synnerlig råhet. Straffvärde: cirka 5 års fängelse.
Svea hovrätt 2012-10-08 B 6573-12	Beväpnade gärningsmän (i vart fall två skjutvapen, varav ett automatvapen) körde in bil i pantbankslokals skyltfönster strax före öppningstid, då personalen befann sig inne i lokalen, och tillgrepp sedan värdeföremål till ett värde om drygt 7,5 miljoner kr. Bilen sattes i brand strax utanför lokalen.	Rubricering: Hänsynslöst att använda bil med den allvarliga fara som personerna inne i lokalen utsattes för (en av de butiksanställda skadades också av nedfallande föremål) samt skarpladdade vapen. Straffvärde: Fängelse i 5 år 6 månader för gärningsman som var delaktig i såväl förberedelserna som vid utförandet av rånet.
Svea hovrätt 2011-05-31 B 3073-11	Två gärningsmän rånade växlingskontor på kontanter (okänt värde). Under rånet hotade de med och avlossade skarpladdat vapen. En av målsägandena blev slagen i huvudet med vapnet (sårskada) och sedan skjuten, två gånger i ena benet och en gång i det andra (orsakade bl.a. skelettskador), för att förmå honom att överlämna en kassaskåpsnyckel.	Rubricering: Grovt rån redan med beaktande av det skarpladdade skjutvapnet som också avlossades (med ett varningsskott, utöver skotten mot målsäganden). Misshandeln hade i sig varit att bedöma som synnerligen grov eftersom den var tortyrliknande och orsakade synnerligt lidande. Påföljd: Fängelse i 7 år 6 månader, även innefattande hot mot tjänsteman och grovt olaga hot, i båda fallen användes skarpladdat vapen.

5 Grovt olaga tvång

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Göta hovrätt 2013-08-19 B 1957-13	Fyra maskerade män bröt sig nattetid in i villa, höjde tillhygge mot de boende och uppträdde aggressivt samt krävde att få bilnycklar.	Påföljd: Hovrätten prövade frågan om påföljd för två av gärningsmännen. För den ene bestämdes påföljden till kontraktsvård med alternativstraffet fängelse i 1 år 4 månader, innefattande även tillgrepp av fortskaffningsmedel och narkotikabrott av normalgraden. Den andre gärningsmannen dömdes till fängelse i 1 år, innefattande tillgrepp av fortskaffningsmedel och grov olovlig körning.
Göta hovrätt 2011-03-23 B 147-11	Gärningsmannen trängde sig in i målsägandens lägenhet, slog ett slag med ett tillhygge i målsägandens ansikte, höjde sedan tillhygget mot målsäganden och krävde att få bilnycklar under hot om ytterligare våld.	Straffvärde: "Närmare" 1 år 6 månaders fängelse, innefattande tillgreppet av fortskaffningsmedel, egenmäktigt förfarande (slängde ut målsägandens mobil genom ett fönster) och grov olovlig körning.
Svea hovrätt 2011-06-29 B 4250-11	Gärningsmannen tvingade målsäganden att stiga ur sin bil och lämna över nycklarna genom att höja hammare över målsägandens huvud och uttala sig hotfullt.	Straffvärde: 1 år 2 månaders fängelse, även innefattande tillgrepp av fortskaffningsmedel, övergrepp i rättssak (hot om våld vid polisanmälan) samt försök till utpressning (under telefonsamtal uttalat dödshot och anspelat på organiserad brottslighet).
Göta hovrätt 2012-05-30 B 991-12	Gärningsman riktade soft airgun, en replika av prickskyttegevär, mot målsäganden, som genom detta tvingades stiga ur och överlämna sina bilnycklar och sin bil. Målsäganden kom körande på en större trafikled och stannade för att hon uppfattade att det fanns ett hinder i vägen.	Påföljd: Fängelse i 2 år, även innefattande tillgrepp av fortskaffningsmedel, två försök till detta brott och två försök till grovt olaga tvång, innebärande samma förfarande som vid det fullbordade grova olaga tvånget. Påföljden avsåg också flera fall av grova olovliga körningar och viss bötesbrottslighet. Tingsrätten anförde att det grova olaga tvånget kunde jämföras med ett rån.

6 Utpressning

6.1 Brott av normalgraden – fängelse mellan 6 och 8 månader

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Hovrätten över Skåne och Blekinge 2013-05-22 B 938-13	Via sms och facebook framfördes hot om våld mot målsäganden och dennes familj samt krav att betala 50 000 kr. Gärningsmannen kom också till deras bostad, bankade på fönster och dörrar och skrek hotelser. Försöksbrott.	Påföljd: 6 månaders fängelse, även innefattande våldsamt motstånd och olaga hot. Straffvärdet för brottsligheten bestämdes även med beaktande av att gärningen ägt rum efter en tidigare dom, men före verkställighet av densamma. ⁵
Svea hovrätt 2011-12-19 B 9076-11	Försöksbrott. Tre gärningsmän kom till målsägandens hem, där även målsägandens hustru och minderåriga barn befann sig. De uttalade hot mot målsäganden och familjen och krävde betalning för en "skuld" om i vart fall 200 000 kr.	Straffvärde/Påföljd: Tingsrätten ansåg straffvärdet vara 8 månaders fängelse. Den tilltalade dömdes även för viss annan brottslighet till 9 månaders fängelse. Hovrätten anslöt sig till tingsrättens bedömning av straffvärdet för den samlade brottsligheten.
Göta hovrätt 2011-06-08 B 979-11	Tre gärningsmän kom till målsägandens arbetsplats, uttalade hot och begärde betalning för en "skuld". Målsäganden betalade senare 40 000 kr.	Straffvärde: "Inemot 1 år", varvid beaktades att flera gärningsmän agerat tillsammans, att hot uttalats även mot målsägandens familj och att anspelningar på kriminella organisationer gjorts.

⁵ 34 kap. 3 § andra stycket brottsbalken. Tillämpningen av detta lagrum har behandlats av Högsta domstolen i NJA 2009 s. 485 I-III, se även Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, s. 479–486.

6.2 Grov utpressning – fängelse mellan 1 och 2 år

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Svea hovrätt 2011-05-19 B 2960-11	Fyra gärningsmän för- måde målsäganden genom hot om våld att betala sammanlagt ca 80 000 kr. Hot uttalades vid flera olika tillfällen, liksom överföring och betalning av pengar.	Rubricering: Allvarliga hot, förstärkta genom att fyra gärningsmän agerat tillsammans och även vid ett tillfälle visat kniv, att målsäganden kände till att gärningsmännen var kriminellt belastade och att utpressningen pågick under en längre tid (ca två månader). Straffvärde: 1 års fängelse.
Svea hovrätt 2012-05-04 B 2334-12	Gärningsmannen för- måde målsäganden, med hot om våld mot målsäganden själv och hans hustru och barn, att betala 100 000 kr.	Straffvärde: Översteg minimistraftet för grovt brott med "viss marginal". Påföljd: Fängelse i 2 år 3 månader, även innefattande ytterligare två grova utpressnings- brott, ett försök till utpressning och rån.
Göta hovrätt 2011-01-21 B 3417-10	Två gärningsmän för- måde målsäganden att överlämna 6 000 kr genom våld (stötter med elpistol) och hot om våld (bl.a. att såga av hans armar och ben med en vinkelslip), även hot om våld mot närstående.	Rubricering: Upprepade allvarliga hot; måls- äganden fruktade för sitt liv. Tortyrliknande förfarande med elchockerna. Hot med tillhyggen och verktyg. Målsäganden hade blivit knivskuren av den ene gärningsmannen dagen innan, i närvaro av den andre gärningsmannen. Straffvärde: Gärningsmännen dömdes också för ett försök till grov utpressning, som avsåg samme målsägande, som syftade till att han skulle teckna ett mobilabonnemang och få ut en telefon. Personalen i butiken nekade dock. Straffvärdet för dessa två brott ansågs vara fängelse i 2 år.
Svea hovrätt 2012-06-29 B 3554-12	Tre brott, gärningsmannen uppgav sig vara medlem i känd kriminell organisation och hotade med vapen/attrapp samt uttalade hot mot måls- ägandens familj under gärning 1 och 2 nedan. 1) Målsäganden tvingades till bilaffär med egen förlust om 250 000 kr. 2) Samme målsägande "bötade" 800 000 kr. 3) Försökte förmå annan målsägande till bilaffär som skulle inneburit förlust med ca 200 000 kr för denne.	Rubricering: Brotten 1 och 2 begångna under ca en månads tid, avsåg betydande belopp, hot även mot familj, kriminell anknytning och vapen användes som påtryckningsmedel. Straffvärde: De betydande beloppen, konsekvenserna av brott 1 och 2 för målsäganden och hans familj, som flyttade och fick skyddade identiteter, akut rädsla p.g.a. vapenhot – straffvärdet för gärningarna sammantaget var 4 års fängelse.

6.3 Försök till grov utpressning – fängelse mellan 1 och 2 år

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Hovrätten för Västra Sverige 2013-01-23 4268-12	Gärningsman skickade brev med bl.a. dödshot och krav på 52 000 euro.	Påföljd: Hovrätten, som prövade frågan om påföljd, fastställde tingsrättens dom på fängelse i 1 år och ansåg att en föreslagen kontraktsvård inte var tillräckligt ingripande p.g.a. straffvärdet.
Hovrätten för Nedre Norrland 2012-12-05 B 1048-12	Gärningsmannen krävde målsäganden på några hundra kronor och visade samt avfyra en startpistol nära målsägandens huvud.	Rubricering: Pistolen uppfattades av målsäganden som ett riktigt vapen och den avfyrades intill huvudet. Gärningen jämfördes med en "förhållandevis allvarlig rån-situation". Straffvärde: Över 1 års fängelse, vilket innefattade även stöld av viss egendom efter inbrott i en fritidsgård och ett försök att tillgripa en personbil.
Hovrätten för Västra Sverige 2013-07-03 B 2621-13	Fem gärningsmän uttalade sig hotfullt, visade kniv och utövade våld (skallning) mot målsäganden i syfte att erhålla 200 000 kr.	Rubricering: Allvarliga hot, bl.a. med kniv, fem gärningsmän, vilket förstärkte den hotfulla situationen, utdraget händelseförlopp varvid målsäganden befunnit sig i ett utsatt läge. Straffvärde: 1 år 3 månaders fängelse. Försöksbrott nära fullbordanstidpunkten.
Hovrätten över Skåne och Blekinge 2012-09-12 B 2244-12	Gärningsmannen gick fram till målsäganden på en parkeringsplats, tryckte en pistol mot halsen på denne och begärde att få 50 000 kr.	Rubricering: Hot med pistol. Straffvärde: 1 år 3 månaders fängelse, vilket innefattade även övergrepp i rättssak (gärningsmannen agerande föranleddes av att målsäganden tidigare polisanmält honom för annan brottslighet)
Svea hovrätt 2012-02-24 B 10731-11	Fyra gärningsmän sökte upp en restaurangägare, varvid två stannade vid entrén och uppträdde aggressivt mot vakterna vid restaurangen och två gick in och hotade ägaren med våld i syfte att erhålla 180 000 kr.	Rubricering: Flera gärningsmän som var klädda för att visa medlemskap i kriminell organisation. Högt belopp. Straffvärde: 2 års fängelse, vilket innefattade även andra brott, som enligt tingsrätten föranleddes att det samlade straffvärdet ökades med 3 månader.

7 Olaga hot

7.1 Brott av normalgraden – fängelse mellan 1 månad och 4 månader

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Hovrätten för Västra Sverige 2013-06-11 B2240-13	Riktade pistolattrapp mot målsäganden.	Rubricering: Inte ett livsfarligt vapen, men liknande ett riktigt. Kortvarigt förlopp, flera andra personer närvarande. Straffvärde: 1–2 månaders fängelse (straffmättningsvärdet för den 19 år gamle gärningsmannen var fängelse i 1 månad).
Hovrätten för Västra Sverige 2011-10-25 B 2240-13	Höjde yxa mot målsäganden.	Rubricering: S.k. campingyxa, alltså farligt vapen, men hastigt händelseförlopp. Straffvärde: 2 månaders fängelse.
Svea hovrätt 2013-04-09 B 1160-13	Gärningsmannen fällde flera yttranden av innebörd att han skulle döda målsäganden, samt tryckte en kniv mot målsägandens kropp.	Rubricering: Endast kortvarigt tryckt kniven mot målsäganden, och inte med spetsen. Verbala hot i en upprörd situation. Påföljd: 2 månaders fängelse, vilket även innefattade fyra bötesbrott.
Göta hovrätt 2012-06-05 B 3320-11	Gärningsmannen gjorde uttalanden på sin hemsida av innebörd att han skulle komma och skjuta ner lärare och personal på en namngiven skola.	Rubricering: Hot om allvarlig brottslig gärning, men inte akut till sin karaktär. Straffvärde: ca 3 månaders fängelse, även innefattande tre bötesbrott.
Hovrätten över Skåne och Blekinge, 2011-11-07, B 2712-10	Lyft skarpladdat vapen mot målsäganden.	Rubricering: Allvarligt brott, men kortvarigt händelseförlopp. Straffvärde: 4 månaders fängelse.
Svea hovrätt 2013-02-21 B 5379-12	Lyfte ett skarpladdat gevär mot två personer.	Rubricering: Mot bakgrund av rättsfallen NJA 2001 s. 627 och 2008 s. 1010 ansågs hotet inte vara av så kvalificerat slag att det var grovt. Straffvärde: 4 månaders fängelse.
Svea hovrätt 2013-06-04 B 44-13	Höll en kniv nära hustruns hals inför parets gemensamma barn.	Rubricering: Mot bakgrund av NJA 2001 s. 627 och 2008 s. 1010 var hotet inte av så kvalificerat slag att det var grovt. Straffvärde: 4 månaders fängelse.

Hovrätten för Övre Norrland 2013-06-28 B 467-13	Riktade en soft airgun mot tre målsägande.	Rubricering: Allvarligt att rikta vad som såg ut som ett riktigt vapen mot målsägandena. Kraftigt berusad gärningsman, dock kortvarigt händelseförlopp och gärningsmannen var inte i målsägandenas omedelbara närhet. Straffvärde: 4 månaders fängelse.
---	--	--

7.2 Grovt olaga hot – fängelse 6 månader

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Svea hovrätt 2011-12-16 B 4848-11	Riktade skarpladdat gevär mot sin hustru och avlossade ett skott.	Rubricering: skarpladdat skjutvapen
Hovrätten för Övre Norrland 2013-06-27 B 43-13	Lyfte kniv och tryckte den mot målsägandens hals.	Rubricering: "Högst hotfull situation" (framgår av domen att gärningsmannen var aggressiv och maskerad och var i sällskap med en annan maskerad person) samt knivens placering mot halsen och risken för att situationen kunnat övergå i livsfarlig våldsutövning.
Hovrätten över Skåne och Blekinge, 2013-06-04, B 218-13	Riktade hagelgevär mot fem personer och gjorde "laddningsmanöver" (ej utrett om vapnet skarpladdades eller om det var fråga om blindpatroner).	Rubricering: Livsfarligt vapen, hotet förstärkt genom laddning av vapnet, riktat mot barn på en plats där de haft rätt att uppehålla sig (tonåringar som befann sig utanför gärningsmannens bostad på en uteplats.)
Hovrätten för Västra Sverige 2013-02-28 B 1228-13	Lyfte vapen mot två personer och gjorde mantelrörelse, samt uttalade sig hotfullt.	Rubricering: Gärningsmannen, som var okänd för målsägandena, uppsökte dem i hemmet och anspelade på medlemskap i känd kriminell organisation. Vapnet framstod som riktigt (detta förhållande ej utrett, kunde också ha varit fråga om ett start- eller signalvapen).
Hovrätten över Skåne och Blekinge 2013-05-17 B 466-13	Maskerad gärningsman, tillsammans med två andra maskerade personer, bröt sig in i målsägandens hem nattetid, uttalade sig hotfullt samt måttade slag med bl.a. baseballträ.	Rubricering: tillvägagångssättet och särskilt gärningsmännens numerära övertag, tillhyggena, målsägandens skyddslösa och utsatta ställning.
Hovrätten över Skåne och Blekinge 2013-02-25 B 78-13	Utfall med kniv mot två personer, gärningsmannen förföljde också målsägandena när de flydde från platsen.	Rubricering: användandet av kniv, som är ett livsfarligt vapen.

7.3 Grovt olaga hot – fängelse mellan 6 och 8 månader

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömningen av rubricering och straffvärde eller påföljd
Göta hovrätt 2012-09-03 B 2633-11	Riktade skarpladdad AK 4 mot målsägandens bröst och mage.	Rubricering: Skarpladdad automatkarbin. Påföljd: 8 månaders fängelse, även innefattande grov olovlig körning.
Svea hovrätt 2012-06-11 B 7752-11	Hällde in bensin genom målsägandens brevinkast och utanför lägenhetsdörren.	Rubricering: grovt brott "med hänsyn till omständigheterna" och att hotet skett nattetid. Påföljd: Fängelse i 8 månader, även innefattande två hot av normalgraden. Återfall beaktades vid straffmätningen.
Svea hovrätt, 2013-06-03 B 3631-13	Höll kniv nära målsägandens hals, och riktade något senare kolsyrerevolver mot dennes huvud och överkropp, samtidigt som han spände hanen.	Rubricering: Knivhotet i förening med hotet med vapnet, som av målsäganden uppfattades som ett riktigt skjutvapen. Påföljd: 7 månaders fängelse, även innefattande ett telefonhot (normalgraden) och brott mot lagen om brandfarliga och explosiva varor.
Hovrätten för Västra Sverige 2012-11-12 B 4314-12	Lyfte vapen och avfyrade skott mot målsäganden.	Rubricering: Hotet framstod som akut för målsäganden, särskilt som vapnet avfyrades. Påföljd: 8 månaders fängelse, vilket innefattade även grov olovlig körning.
Svea hovrätt, 2012-12-14, B 3620-12	Två gärningsmän högg med yxor i en bil där de två målsägandena befann sig.	Rubricering: Målsägandena befann sig i en utsatt situation, instängda i en bil med begränsade möjligheter att söka skydd. Straffvärde: 7 månaders fängelse.

7.4 Grovt olaga hot – fängelse mellan 8 månader och 1 år

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Hovrätten för Nedre Norrland 2013-03-14 B 151-13	Riktade skarpladdat hagelgevär mot två målsäganden i deras hem och uttalade dödshot.	Rubricering och straffvärde: Omständigheterna att gärningsmannen, som var berusad och aggressiv, trängt in i målsägandens hem och hotat med skarpladdat vapen, medförde att brottet rubricerades som grovt samt gjorde att straffvärdet översteg minimum. Straffvärde: 9 månaders fängelse.
Hovrätten för Nedre Norrland 2011-06-15 B 1280-10	Riktade och avfytrade pistol mot målsäganden.	Påföljd: 10 månaders fängelse, vilket även innefattade vapenbrott av normalgraden.
Hovrätten för Västra Sverige 2011-03-11 B 1329-10	Visade upp bomb, som gärningsmannen spänt fast på sig själv, och uttalade avsikt att spränga bomben. Riktades mot flera personer på olika allmänna platser, bl.a. en spårvagn.	Rubricering. Den gärning som åsyftades med hotet, att spränga en bomb på allmän plats, hade inneburit att många människor hade skadats. Straffvärde: "Något understigande" fängelse i 1 år.

7.5 Grovt olaga hot – fängelse 1 år och däröver

Hovrätt, avgörandedatum och målnummer	Gärning	Bedömning av rubricering och straffvärde eller påföljd
Hovrätten för Nedre Norrland 2012-02-21 B 660-11	Yxhugg i riktning mot huvudet på målsäganden, som var in-trängd mot en vägg – yxan gick in i väggen.	Rubricering: Alkoholpåverkad gärningsman, yxhugg i riktning mot huvud-regionen. Straffvärde: Gärningsmannens nära relation till målsäganden (flickvän) och att situationen innebar att målsäganden var särskilt utlämnad (syftade eventuellt på att paret befann sig i gärningsmannens fritidshus och att målsäganden inte själv kunde ta sig därifrån). Straffvärde: 1 års fängelse.
Göta hovrätt 2013-05-07 B 3612-12	Tryckte skarpladdat jaktvapen mot ansiktet på målsäganden, därefter avlossades två skott. I samband med detta slog gärningsmannen pipan mot målsägandens mun, varvid två tänder slogs ut. Denna gärning ansågs underordnad det olaga hotet och bedömdes som medbestraffad. ⁶	Rubricering: Avlossat livsfarligt vapen. Straffvärde: 1 år 6 månaders fängelse.
Svea hovrätt, 2012-03-28, B 718-12	Skottlossning mot två bilar, med militärt automatvapen, varvid passagerarna (sammanslagt 8 personer) flydde, (skottlossningen utfördes av tre gärningsmän).	Straffvärde: Det olaga hotet var synnerligen hänsynslöst; det begicks med militärt automatvapen, åtskilliga skott avlossades och målsägandena måste ha uppfattat det som om de var tvungna att fly för sina liv. Straffvärde: Fängelse i 2 år 6 månader, även innefattande grovt vapenbrott och ett vapenbrott av normalgraden.

⁶ Jfr avsnitt 6.8.1 om konkurrensfrågor.

Statens offentliga utredningar 2014

Kronologisk förteckning

1. Vissa bostadsbeskattningsfrågor. Fi.
2. Framtidens valfrihetssystem
– inom socialtjänsten. S.
3. Boende utanför det egna hemmet
– placeringsformer för barn och unga. S.
4. Det måste gå att lita på konsument-
skyddet. Ju.
5. Staten får inte abdikera
– om kommunaliseringen av den svenska
skolan. U.
6. Män och jämställdhet. U.
7. Skärpta straff för vapenbrott. Ju.
8. Översyn av statsskuldspolitiken. Fi.
9. Förändrad assistansersättning
– en översyn av ersättningsystemet. S.
10. Ett steg vidare – nya regler och åtgärder
för att främja vidareutnyttjande
av handlingar. S.
11. Kunskapsläget på kärnavfallsområdet
2014. Forskningsdebatt, alternativ och
beslutsfattande. M.
12. Utvärdera för utveckling – om utvärdering
av skolpolitiska reformer. U.
13. En digital agenda i människans tjänst
– en ljusnande framtid kan bli vår. N.
14. Effektiv och rättssäker
PBL-överprövning. S.
15. Investeringsplanering för försvarsmateriel
En ny planerings-, besluts- och
uppföljningsprocess. Fö.
16. Det ska vara lätt att göra rätt
Åtgärder mot felaktiga utbetalningar
inom den arbetsmarknadspolitiska
verksamheten. A.
17. Genomförande av Seveso III-direktivet
Betänkande från Seveso III-utredningen. Fö.
18. Straffskalorna för allvarliga våldsbrott. Ju.

Statens offentliga utredningar 2014

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

- Det måste gå att lita på konsumentskyddet. [4]
- Skärpta straff för vapenbrott. [7]
- Straffskalorna för allvarliga våldsbrott. [18]

Försvarsdepartementet

- Investeringsplanering för försvarsmateriel
 - En ny planerings-, besluts- och uppföljningsprocess. [15]
- Genomförande av Seveso III-direktivet
 - Betänkande från Seveso III-utredningen. [17]

Socialdepartementet

- Framtidens valfrihetssystem
 - inom socialtjänsten. [2]
- Boende utanför det egna hemmet
 - placeringsformer för barn och unga. [3]
- Förändrad assistansersättning
 - en översyn av ersättningssystemet. [9]
- Ett steg vidare – nya regler och åtgärder för att främja vidareutnyttjande av handlingar. [10]
- Effektiv och rättssäker PBL-överprövning. [14]

Finansdepartementet

- Vissa bostadsbeskattningsfrågor. [1]
- Översyn av statsskuldspolitiken. [8]

Utbildningsdepartementet

- Staten får inte abdikera
 - om kommunaliseringen av den svenska skolan. [5]
- Män och jämställdhet. [6]
- Utvärdera för utveckling – om utvärdering av skolpolitiska reformer. [12]

Miljödepartementet

- Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2014. Forskningsdebatt, alternativ och beslutsfattande. [11]

Näringsdepartementet

- En digital agenda i människans tjänst
 - en ljusnande framtid kan bli vår. [13]

Arbetsmarknadsdepartementet

- Det ska vara lätt att göra rätt
 - Åtgärder mot felaktiga utbetalningar inom den arbetsmarknadspolitiska verksamheten. [16]